

АТЛАС
УКРАЇНИ
Й СУМЕЖНИХ КРАЇВ

ATLAS OF UKRAINE
AND ADJOINING COUNTRIES

ЛНБ ім. В. Стефаника

00073359 (R)

20.10
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА — — SCIENTIFIC SOCIETY OF T. ŠEVČENKO

АТЛАС УКРАЇНИ

И

СУМЕЖНИХ КРАЇВ

ATLAS OF UKRAINE and ADJOINING COUNTRIES

під загальною редакцією

Д-ра ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА
доцента Ягйлонського Університету

arranged

by Dr. VOLODYMYR KUBIJOVYČ
lecturer at the University of Kraków

24.249
Львів. бібліотека
АН УРСР

Март
Александров
2

ЛВІВ — 1937 — LVIV

УКРАЇНСЬКИЙ ВИДАВНИЧІЙ ІНСТИТУТ У ЛЬВОВІ
UKRAJINSKYJ VYDAVNYČYJ INSTYTUT, LVIV

836

Д 18 (зуче) 2 А

Атлас опрацював

Др. ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

доцент Яейлонського Університету

при співучасті Вп. П. :

В. Дорошенка, Е. Жарського, проф. др. І. Зілинського, др. Р. Зубика, проф. В. Іваниса, проф. І. Іваницького, др. І. Крипкевича, М. Кулицького, Л. Лукасевича, проф. М. Мельника, інж. С. Пастернака, др. Ю. Полянського, проф. В. Садовського, І. Теслі, др. І. Федева, др. інж. Храплицького і проф. В. Чередиєва.

Atlas arranged

by Dr. VOLODYMYR KUBIJOVYČ

lecturer at the University of Kraków

with collaboration of:

V. Dorosenko, E. Žarškyj, Prof. Dr. I. Zilyński, Dr. R. Zubyk, Prof. V. Ivanys, Prof. I. Ivanyčkyj, L. Lukasevyč, Prof. M. Meľnyk, Ing. S. Pasternak, Dr. J. Poľanškyj, Prof. V. Sadovskýj, I. Tesl'a, Dr. I. Fediv, Dr. Ing. E. Chrapłyvyj and Prof. V. Čeredijiv.

Технічне опрацювання карт перевів М. Кулицький.

Maps prepared by M. Kulyčkyj.

Обгортку оформив арт. мал. П. Ковжун.

Всі права застережені Видавництвом „Український Видавничий Інститут“ у Львові.

Copyright 1937 by „Ukrajinskij Vydavnyčyj Instytut“
Lvov. — Printed in Poland.

Карти виконано у граф. завед. А. Гегедіса у Львові, друк тексту й переплет у друкарні й переплетні Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові.

- VII. ВСТУП
- IX. ПОЯСНЕННЯ ДО КАРТ І ДІАГРАМІВ
1. ФІЗИЧНА КАРТА — М. КУЛИЦЬКИЙ
 2. ГЕОЛОГІЯ — Ю. ПОЛЯНСЬКИЙ
 3. ҐРУНТИ — В. ЧЕРЕДІВ
 4. ПІДСОННЯ — І. ТЕСЛЯ
 1. Ізотерми січня й довгота морозу (в місяцях)
 2. Ізотерми липня й довгота спек (у місяцях)
 3. Ізотерми року й амплітуди року
 4. Барометричний тиск і вітри в січні
 5. Барометричний тиск і вітри в липні
 6. Оподи в році
 7. Кліматичні зони
 8. Річний хід температур й опадів (діаграма)
 5. РІСТНЯ — М. МЕЛЬНИК
 6. ФАВНА — Е. ЖАРСЬКИЙ
 7. ГУСТОТА ЛЮДНОСТІ — В. КУБІЙОВИЧ
 8. МІСТА Й МІСЬКА ЛЮДНІСТЬ — В. КУБІЙОВИЧ
 9. ВІК І ПОЛ ЛЮДНОСТІ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Людність у віку 0 — 12 років
 2. Людність у віку 13 — 18 років
 3. Людність у віку 19 — 45 років
 4. Людність у віку поверх 45 років
 5. Пол людности
 6. Пол людности 1926. р. (діаграма)
 7. Групи людности щодо віку (діаграма)
 10. НАЦІОНАЛЬНОСТІ I. — В. КУБІЙОВИЧ — М. КУЛИЦЬКИЙ
 11. НАЦІОНАЛЬНОСТІ II. — В. КУБІЙОВИЧ — М. КУЛИЦЬКИЙ
 1. Віроісповідання
 12. УКРАЇНЦІ — В. КУБІЙОВИЧ — М. КУЛИЦЬКИЙ
 13. ГУСТОТА УКРАЇНЦІВ — В. КУБІЙОВИЧ
 14. ВІДНОСНІ НАДВИШКИ Й НЕДОБОРИ УКРАЇНЦІВ — В. КУБІЙОВИЧ
 15. УКРАЇНЦІ В АЗІЇ — В. КУБІЙОВИЧ — М. КУЛИЦЬКИЙ
 16. УКРАЇНЦІ У СВІТІ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Українці в півн.-східн. стептах Зед. Д.П.А.
 2. Українці у степових провінціях Канади
 3. Українці в Югославії
 4. Українці в Бразилії
 5. Національний склад українських етнографічних земель (діаграма)
 6. Українські колонії в С.С.Р.Р. (діаграма)
 7. Українці в цілому світі (діаграма)
 8. Віроісповідний розподіл українців (діаграма)
 17. УКРАЇНСЬКІ ГОВОРИ — І. ЗІЛИНСЬКИЙ
 18. ПРИРОДНИЙ РУХ ЛЮДНОСТІ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Народини
 2. Смертність
 3. Смертність дітей
 4. Природний приріст
 19. МАНДРІВКИ I — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Мандрівки на українських землях у С.С.Р.Р.
 2. Іміграція до Донбасу
 3. Іміграція до Києва
 4. Іміграція до Харкова
 20. МАНДРІВКИ II — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Іміграція
 2. Еміграція
 3. Білянс мандрівок
 4. Участь української людности в іміграції
 21. ЕМІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ ДО АЗІЇ — В. КУБІЙОВИЧ
 22. ЗМІНИ В СТАНІ ЛЮДНОСТІ В ЧАСІ 1897—1926 р. — В. КУБІЙОВИЧ
 23. ЗМІНИ УРБАНІЗАЦІЇ В РОКАХ 1897—1932 — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Міська людність у 1897. р.
 2. Зміни в стані людности міст 1897—1932 у %
 3. Зміни в стані урбанізації 1897—1932 у %
 4. Зміни в стані людности міст 1927—1932 у %
 24. РУХ ЛЮДНОСТІ — В. КУБІЙОВИЧ (ДІАГРАМИ)
 1. Народини і смертність на українських землях 1923—1930. рр.
 2. Народини і смертність у деяких краях у 1923—1935. рр.
 3. Народини і смертність на Радянській Україні в 1890—1929. рр.
 4. Смертність дітей
 5. Приріст людности українських земель за 1897—1926. рр.
 6. Людність українських земель у рр. 1897, 1914, 1920, 1926, 1933.
 7. Зміни стану людности на Радянській Україні в рр. 1890—1932.
 8. Природний і дійсний приріст людности на Радянській Україні в рр. 1890—1932
 9. Людність великих міст українських земель у рр. 1897, 1912, 1923, 1926, 1934
 10. Міська людність у 1897 і 1933. рр.
 11. Зміна стану людности в С.С.Р.Р. в рр. 1927—1932
 25. РОЗМІЩЕННЯ КУЛЬТУР — В. КУБІЙОВИЧ
 26. РІЛЛЯ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Незасіяна частина ріллі

27. РОЗПОДІЛ ЗАСІВНОЇ ПЛОЩІНИ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Збіжсві культури
 2. Технічні культури
 3. Кормові культури
 4. Харчеві незбіжсві культури
28. ЗАСІВИ ПШЕНИЦІ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Площині засіяна ярою пшеницею
29. ЗАСІВИ ЖИТА — В. КУБІЙОВИЧ
30. ЗАСІВИ ЯЧМЕНЮ — В. КУБІЙОВИЧ
31. ЗАСІВИ ВІВСА — В. КУБІЙОВИЧ
32. ЗАСІВИ КУКУРУДЗИ, ГРЕЧКИ, ПРОСА
 Й КАРТОПЛІ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Засіви кукурудзи
 2. Засіви гречки
 3. Засіви проса
 4. Засіви картоплі
33. ПЕРЕСІЧНИЙ РІЧНИЙ УРОЖАЙ ЖИТА —
 В. КУБІЙОВИЧ
34. ЗАБЕЗПЕКА ЛЮДНОСТИ ЗБІЖЖЯМ І КАР-
 ТОПЛЕЮ — В. КУБІЙОВИЧ
35. ТЕХНІЧНІ РОСТИНИ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Цукровий буряк
 2. Льон
 3. Коноплі
 4. Бавовна
 5. Соняшник
 6. Цукровий буряк (діаграма)
 7. Льон (діаграма)
 8. Коноплі (діаграма)
 9. Соняшник в С.С.Р.Р. і на українських землях
 в С.С.Р.Р. (діаграма)
 10. Бавовна (діаграма)
 11. Світовий збір технічних рослин (діаграма)
36. ДОМАШНІ ТВАРИНИ 1. — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Коні на 100 га
 2. Коні на 100 людей
 3. Рогата худоба на 100 га
 4. Рогата худоба на 100 людей
37. ДОМАШНІ ТВАРИНИ 2. — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Свині на 100 га
 2. Свині на 100 людей
 3. Вівці й кози на 100 га
 4. Вівці й кози на 100 людей
38. ДОМАШНІ ТВАРИНИ 3. — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Молочні корови на 100 штук рогатої худоби
 2. Молочні корови на 100 людей
 3. Воли
 4. Домашні тварини в У.С.Р.Р. і Північному
 Кавказі в 1916—1935. рр. (діаграма)
39. ЗАЛІСНЕННЯ 1. — В. КУБІЙОВИЧ — І. ІВА-
 НИЦЬКИЙ
40. ЗАЛІСНЕННЯ 2. — В. КУБІЙОВИЧ — І. ІВА-
 НИЦЬКИЙ
 1. Зміна заліснення
 2. Забезпечення людности лісом
 3. Розподіл лісів на українських землях за ро-
 дами лісу (діаграма)
 4. Ліси в У.С.Р.Р. а) Розподіл за родами; б) за
 класами віку; в) річний приріст; г) зміна лі-
 сов. площіні (діаграма)
 5. Забезпечення людности лісом (діаграма)
41. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО — В. КУБІЙО-
 ВИЧ (ДІАГРАМИ)
 1. Склад ужиткової площіні
 2. Розподіл засівної площіні
 3. Розподіл збіжсві й картоплевої площіні
 4. Розподіл збіжсві площіні У.С.Р.Р., Півн. Кав-
 казу й українських земель у Польщі в роках
 1910—1914, 1925—29, 1930—34
 5. Розподіл збіжсві й картоплевої площіні
 в У.С.Р.Р.
 6. Урожайність головних родів збіжжя й кар-
 топлі з 1 га
 7. Урожай жита в У.С.Р.Р. в рр. 1901—1935
42. КОРИСНІ КОПАЛИНИ — С. ПАСТЕРНАК
43. ЕНЕРГЕТИКА — І. ІВАНІС
44. ПРОМИСЛОВІСТЬ — І. ІВАНІС
 1. Промисловість паливна, рудна й хемічна
 2. Промисловість металургічна, машино — й тран-
 спортобудівельна, металообрібна та електро-
 технічна
 3. Промисловість харчева й тютюнова
 4. Промисловість будівельних матеріалів, кера-
 мічна, деревообрібна, паперова, текстильна,
 шкіряна, соляна й потасовосоляна
45. ЗАНЯТТЯ ЛЮДНОСТИ — В. КУБІЙОВИЧ
46. ПРАЦЯ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Розміщення промислових робітників
 2. Розподіл промислових робітників за галузями
 праці
 3. Розміщення промислових робітників в У.С.Р.Р.
 в роках 1929—1935 (діаграма)
 4. Число промислових робітників за галузями
 праці (діаграма)
47. ЛУЧБИ — В. КУБІЙОВИЧ
48. ВІДДАЛЬ ВІД ЗАЛІЗНИЧИХ ШЛЯХІВ —
 В. КУБІЙОВИЧ
49. ІНТЕНСИВНІСТЬ ЗАЛІЗНИЧОГО РУХУ —
 В. КУБІЙОВИЧ
 1. Густина залізничних шляхів
50. ІЗОХРОНИ КИСВА — В. КУБІЙОВИЧ
51. НАДВИШКИ Й НЕДОБОРИ ДЕЯКИХ ПРО-
 ДУКТІВ — В. КУБІЙОВИЧ
 1. Збіжсві продукти в 1913. р.
 2. Збіжсві продукти в 1927|8. р.
 3. Тваринні продукти в 1913. р.
 4. Лісові продукти в 1927|8. р.

52. ЕКСПОРТ ДЕЯКИХ ПРОДУКТІВ З У.С.Р.Р. Й ПІВН. КАВКАЗУ (1927/8. р.)

1. Експорт хлібних продуктів з У.С.Р.Р. і Півн. Кавказу
2. Експорт вугілля й цукру з У.С.Р.Р.
Експорт залізної руди, чавуну, заліза і сталі з У.С.Р.Р.

53. ГІРНИЦТВО, ПРОМИСЛ І ЗОВНІШНА ТОРГОВЛЯ — В. КУБІЙОВИЧ (ДІАГРАМИ)

1. Ресурси гідроенергії * деяких країн (1930. р.)
2. Ресурси камяного вугілля світу
3. Ресурси нафти у світі
4. Продукція кам. вугілля в Дсибасі в роках 1890—1934.
5. Продукція кам. вугілля в деяких краях в 1913 і 1934. рр.
6. Продукція залізної руди в Кривому Розі й Керчі рр. 1890—1934
7. Продукція залізної руди в деяких краях в 1913 і 1934. рр.
8. Продукція ропи в рр. 1790—1934
9. Продукція ропи в деяких краях в 1913 і 1934. рр.
10. Витоплення чавуну в деяких краях в роках 1913, 1928, 1932 і 1934
11. Продукція сталі в деяких краях в рр. 1913, 1928, 1932 і 1934
12. Виріб цукру в У.С.Р.Р. за 1882—1935. р.
13. Продукція буряк. цукру в деяких краях
14. Світова продукція деяких продуктів
15. Зовнішня торгівля У.С.Р.Р.
16. Вивіз деяких товарів з У.С.Р.Р. в рр. 1913, 1928, 1932 і 1934
17. Вивіз руд
18. Вивіз чавуну і сталі
19. Вивіз хлібних продуктів.
20. Вивіз цукру

54. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ — В. КУБІЙОВИЧ — М. КУЛИЦЬКИЙ (УКР. ТЕКСТ)

55. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ — (АНГЛ. ТЕКСТ)

56. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ЗА КНЯЖИХ ЧАСІВ (XI-XIII в.) — Р. ЗУБИК

1. Київ
2. Київська держава від пол. X до пол. XI в.
3. Околиці Києва (XI-XIII в.)

57. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ПОЛОВИНІ XVII В. — Р. ЗУБИК

1. Дніпрові пороги
2. Українські землі в часі Люблинської Унії
3. Українські землі у XVIII в.

58. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ 1914—23 — І. КРИЩАКЕВИЧ

1. Лінія Бертлсмі, Боти, Дельвіга

59. ПИСЬМЕННІСТЬ — В. КУБІЙОВИЧ

60. ШКОЛИ — В. КУБІЙОВИЧ

1. Учні в 1910 р.
2. Учні в 1934 р.
3. Школи з українською мовою навчання в 1910. р.
4. Школи з українською мовою навчання в 1927—1930. рр.

Діаграми:

1. Письменність людности Української С.Р.Р. в різному віку в 1897 і 1926 рр.
2. Письменність людности у віку поперех 9 років у деяких частинах українських земель
3. Число учнів (у тисячах)
4. Розподіл шкіл за мовою навчання
5. Число шкіл із українською мовою навчання в Польщі й у Чехословаччині в рр. 1910—1935
6. Забезпечення української людности рідною мовою
7. Забезпечення різних націй в У.С.Р.Р школами з рідною мовою навчання

61. УКРАЇНСЬКИЙ ДРУК — В. ДОРОШЕНКО

1. Рік 1875, 2. Рік 1894, 3. Рік 1913, 4. Рік 1928

62. УКРАЇНСЬКА ПРЕСА Й ДРУК — Л. ЛУКАСЕВИЧ

1. Українська преса 1913 р.
2. Українська преса 1934 р.
3. Українські неперіодичні друки в роках 1875, 1894, 1913 і 1928 (діаграми)
5. Українська преса в 1913 й 1934. р. (діаграма)

63. УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ I. — І. ФЕДІВ

1. Національний склад кооперативів
2. Українські кооперативи об'єднані в Р.С.У.К.

64. УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ II. — І. ФЕДІВ

1. На 100 місцевостей припадає кооператив усіх родів
2. Кооперативи для загального закупу і збуту
3. Споживча й молочарська кооперація
4. Округи відділів „Маслосоюзу“
5. Кредитові кооперативи

65. „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“ — Е. ХРАПЛИВИЙ

1. На 100 місцевостей припадає кружків „С.Г.“

ПРОСВІТА — І. ФЕДІВ

1. На 100 місцевостей припадає читалень „Просвіти“
2. На 100 українців є членами „Просвіти“

66. „РІДНА ШКОЛА“ — І. ФЕДІВ

1. На 100 місцевостей припадає кружків Р.Ш.
2. На 100 місцевостей припадає дитячих садків

ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ — І. ФЕДІВ

1. „Сокил“
2. „Луц“
3. „Каменярі“
4. „Український Спортовий Союз“

В С Т У П

По роках великого зриву 1917—1921. р., після кількох років віднови самостійної української держави наш народ утратив ізнову незалежність, і його національна територія знову розподілена між різні держави. Те, що життя поодиноких віток нашого народу частинно замкнене в межах поодиноких держав — є причиною нашого недостатнього знання нашої всієї національної території. Зокрема ж теперішні умови життя в С.С.Р.Р. є причиною, що ті частини нашої нації, які живуть поза межами Советів, а також чужинці — дуже мало знають про найбільшу частину українських земель. Ці сумні факти вкладають на незалежну українську науку обов'язок подавати і своїй суспільності, і загрянці відомості про життя на всіх українських землях, без огляду на політичні кордони. Таку мету має й наш Атлас України і сумежних країв. Він дозволяє огорнути оком ціле нашої національної території і в легко доступний спосіб, з допомогою мап і діаграм, пізнати найважливіші явища нашого життя в їх географічному розміщенні.

Карти охоплюють усі українські етнографічні землі, а також сумежні з ними країни; на кількох мапах зясовано розміщення українських колоній. Зате діаграми торкаються самої української національної території.

Основне мірило, що його вжито в Атласі, це мірило — 1:5,000.000; проблеми, скоплені побільше, зясовані на мапах 1:10,000.000, карти українських земель у Польщі мають мірило 1:2,700.000, 4,000.000 і 8,000.000.

Увесь матеріал Атласу розподілений на такі відділи: I — Природа; II — Людність; III — Сільське господарство; IV — Інші галузі господарки; V — Різне; VI — Українські землі в Польщі. В Атласі подано ці проблеми так, як це звичайно буває в подібних географічно-статистичних атласах. Природні карти є лише вводом, що має пояснювати проблеми, зясовані в дальших відділах; вони опрацьовані переважно на підставі готових уже фізіографічних карт. У відділі „Людність“ покладено найбільший натиск на зясування національних відносин, при господарських відносинах — на сільське господарство. В відділі „Різне“ бачимо адміністративну карту, розміщення наших друків і преси, шкільництво та три історичні карти українських земель у трьох періодах нашої державности. Додатком до Атласу є VI. відділ, де подано перегляд наших найважливіших економічних і культурних установ на українській етнографічній території в Польщі.

Діаграми, повміщені то в Атласі, то в тексті, мають два завдання: одні подають графічним способом числа тих проблем, що подані на картах, другі зясовують еволюцію цих явищ. Діаграми торкаються всіх українських етнографічних земель, разом із мішаними; з деяких виходить порівняння наших земель і з іншими країнами.

За підставу опрацювання великої більшості карт і діаграм правила статистичні матеріали з тих держав, що в їх склад увійшли тепер українські землі, а саме — з С.С.Р.Р., Польщі, Румунії та Чехословаччини. Через те, що на наших картах найшовся навіть північно-східний кут Угорщини, треба було використати й малярські статистичні джерела. Статистичні матеріали всіх цих держав походять із різних років, вони — по опрацьовуванні різними методами, торкаються різної величини адміністративних одиниць, та ще й сам матеріал — є різної наукової вартости. Тимто весь цей різноманітний матеріал треба було перевірити, звести його до одного часу, дати йому один зміст. Для деяких проблем із деяких країв немає жадних чисел, тимто на наших картах виступають часом білі плями — зокрема це часто торкається Румунії.

Через те, що 80% усієї української етнографічної території нашлося в межах С.С.Р.Р., треба було статистичний матеріал із інших держав зводити до того самого часу, для якого маємо джерела для С.С.Р.Р., і вживати таких територіальних одиниць для споруди карт, які є в С.С.Р.Р., а зміст і метода наших карт залежні в першій мірі від советських матеріалів. А тут найбільші труднощі викликає саме зібрання й опрацювання джерел у С.С.Р.Р. Матеріали ці неоднорідні й порозпорошені. Крім центральних видань С.С.Р.Р., треба брати до рук і не так легко доступні провінціональні. Великою перепонною є постійні зміни щодо числа і границь адміністративних одиниць; докладніші границі дрібних адміністративних одиниць нам незнані. З огляду на скору еволюцію господарських відносин у С.С.Р.Р. треба було на картах подати як-мога найтривкіший момент, хоч би й із давніших часів, а еволюцію зясувати в діаграмах.

Так узагалі, не вважаючи на ці труднощі, людностеві матеріали зведено одноцільно до 1930—1932. р., або до 1926. (перепис у С.С.Р.Р.), господарські до 1932—1935 р.

За територіальну підставу для всіх обчислень правила в основі дві групи адміністративних одиниць. Для карт із мірилом 1:5,000.000 — найменші адміністративні одиниці в С.С.Р.Р., для

яких маємо статистичні матеріали, а саме — райони, яким відповідають у Польщі, Румунії й Чехословаччині повіті; для деяких людностевих відносин узято за відповідник — у Галичині судові повіті, в інших частинах Польщі — волости (збірні громади). Для карт із меншими мірами підставою обчислень були в С.С.Р.Р. давні округи й губернії або теперішні області, в Польщі воевідства, в Румунії й Чехословаччині — країни. Етнографічні карти споруджені частинно навіть на підставі матеріалів для поодиноких осель. Для деяких карт підставою обчислень у С.С.Р.Р. були передвоєнні повіті. Раз-у-раз ми звертали увагу на те, щоб підставою споруди тієї самої карти були — адміністративні одиниці подібної величини.

Картографічні методи, яких ужито при опрацюванні статистичних карт Атлясу, мусіли бути прості, яснозрозумілі. Лише на кількох картах подано деякі статистичні явища абсолютним способом, із допомогою сигнатур, їх переважно зясовано релятивно. І так, наприклад, розміщення засівів пшениці подано не сигнатурами, з яких кожна означувала б певне число гектарів пшеничної площині, але відсотком площині, засіяної пшеницею, в порівнянні з усією збіжевою площинню на основі певної скалі, укладеної згори. Звичайно статистичні карти споруджують таким чином, що адміністративні одиниці покривають відповідними скалями, а гряницею скаль є адміністративні гряниці. Такою метою ми користувалися в Атлясі в картах національностей, бо вони опрацьовані на підставі стану з 1926. р., а для того часу ми докладно знаємо гряниці районів у С.С.Р.Р. Та при опрацюванні переважної частини карт не можна було так робити, бо гряниці районів ближче нам незнані, до того ж і гряниці, а то й число районів, — улягають раз-у-раз змінам. Тимто довелось нам із konieczности користуватися метою ізаритм. Ця інтерполяційна метода приймає, що статистичні вартости торкаються середньої точки відповідної адміністративної одиниці, і гряницю двох скаль якогось явища протягає між цими точками — пропорціонально до статистичної різниці між ними. Ізаритмічна метода, якою користуємося, це єдина метода, якої можна вжити при такому статистичному матеріалі.

Текст, доданий до Атлясу, має за мету пояснити методу споруди карти, подати джерела, на підставі яких карту опрацьовано, звернути коротеньку увагу на найважливіші проблеми, які можна вичитати з карти, і переважно їх і пояснити. Поміщена на початку тексту таблиця подає територіяльний розподіл і людність українських земель — за адміністративним розподілом.

Атляс опрацьовано в Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові, а саме — в його гео-

графічній комісії. Опрацювання Атлясу тривало — повних три роки. Переважну частину карт опрацював я сам, иншу частину — спільно з іншими фахівцями, четвертину ж, головню з відділу I, V. і VI., опрацювали спеціалісти відповідних галузів науки.

Всім своїм Вп. Співробітникам складаю на цьому місці щиро подяку. Окрема ж подяка належить п. Миколі Кулицькому, не лише за його співавторство в численних картах, але в першій мірі за технічне опрацювання Атлясу. Коли наш Атляс може, з технічного погляду, сміло рівнятися з подібними чужинними працями, хоч він і не опрацьований у жадному картографічному інституті, при скромних технічних засобах, то це треба завдячити в першій мірі знаменитій, повній відданню й жертвності праці мойого приятеля, п. М. Кулицького.

Велика подяка належить Українському Видавничому Інституту, зокрема ж його Управі в особах дир. В. Микитчука і д-ра І. Федева, які взяли на себе в теперішніх важких часах наклад Атлясу й завдяки своїй енергії зуміли перевести все видання й жадному короткому часу.

Накінець складаю щиро подяку Вп. проф. др. В. Сімовичеві за дуже дбайливе виправлення українського тексту.

Українському Бюро в Лондоні в особі дра В. Ю. Кисілевського щиро дякую за виправлення англійського тексту, а навіть частинний його переклад із українського оригіналу.

Ніхто краще за мене не знає недостатч Атлясу, але ж бо й ніхто краще не знає труднощів, з якими звязане було опрацювання Атлясу. На такі труднощі не натрапляє ніхто, працюючи над атлясом однієї держави, з одноцільним статистичним матеріалом. А далі: нормально опрацьовують подібні атляси в наукових, державних інститутах, із цілим штабом помічників, із відповідними науковими й фінансовими допоміжними засобами. В наших умовах цілу працю переведено без такої допомоги. Але бездержавна, хоч і стара, нація й її наука мусять на місце окремих наукових інститутів дати власну жертвність і енергію. А всі, що причинилися до опрацювання й видання цього Атлясу, дали все, що можна було дати, щоб Атляс своє завдання сповнив...

Хай же він учить, своїх і чужих, хай краще пізнання дрімучої величини нашої Батьківщини додасть нам енергії й сили до праці, а серед чужої науки хай пробуджує знання про Україну та приєднує для неї прихильників.

Львів, Наук. Т-во ім. Шевченка, квітень, 1937. р.

Др. Володимир Кубійович
доцент Ягайлонського Університету
в Кракові.

Політичний і природний розподіл українських етнографічних земель.

За українську етнографічну територію вважаємо землі, що їх замешкують українці. Діляться вони на такі, де виступає українська більшість, і такі, що є мішаною територією з українською меншиною. Національні відносини і водночас грядищі українських етнографічних земель видно з карт ч. 10, 11, 12, 13, 14, 15. Ця таблиця подає територію, адміністративний поділ і людинність українських етнографічних земель.

I. Українські землі в С. С. Р. Р. (людність на 1. I. 1933)¹⁾.

а) Українська суцільна територія

Області	Простір у тис. кв. км.	Людинність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проц.
Українська С. Р. Р.	443.1	31.901	72.0	7.159	22.5
1. Вінницька область (I)	47.9	4.803	100.2	3.96	8.3
2. Дніпропетровська об. (VII)	73.2	3.873	52.9	2.028	26.6
3. Донецька " (VIII)	52.3	4.075	77.9	2.198	54.0
4. Київська " (II)	74.8	6.128	82.0	985	16.1
5. Одеська " (VI)	68.9	3.325	48.4	965	29.0
6. Харківська " (IV)	74.9	6.117	81.7	1.240	20.6
7. Чернігівська " (III)	42.7	2.965	69.6	283	9.5
8. Молдавська АСРР " (V)	8.4	615	73.4	64	10.4

Області	Простір у тис. кв. км.	Людинність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проц.
Білоруська СРР (частина) (XXXV)	6.4	139	21.8	17	12.2
Російська СФРР	114.3	4.945	43.2	784	16.2
1. Курська обл. (част.) (X)	16.5	1.069	64.7	64	6.0
2. Воронізька " (XI)	27.4	1.305	47.6	101	7.8
3. Озівсько-Чорноморський Край (част.) (XII)	70.4	2.571	36.6	619	24.0
Суцільна українська територія в ССРР.	563.8	36.985	65.6	7.960	21.6

б) Мішана територія

Області	Простір у тис. кв. км.	Людинність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проц.
Російська СФРР.	203.6	5.357	26.3	1.046	19.5
1. Кримська АСРР. (XIV)	26.0	791	26.4	380	48.0
2. Озівсько-Чорн. Край (частина) (XII)	75.1	2.001	26.6	291	14.6
3. Півн. - Кавказький Край (частина) (XIII)	68.5	1.637	23.9	258	15.7
4. Калмицька АО (част.) (XVI)	19.8	44	2.2	—	—
5. Західна обл. (част.) (IX)	14.2	884	62.2	117	13.2
Українські землі в ССРР.	767.4	42.342	55.4	9.006	21.4

¹⁾ Числами, які уміщені в дужках, зазначені відповідні адміністративні одиниці на карті 54.

II. Українські землі в Польщі (людність на 9. XII. 1931)

а) Українська суцільна територія

Область	Простір у тис. кв. км.	Людинність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проц.
Галичина	55.7	5.435	97.6	1.234	22.5
1. Краківське воев. (частина) (XXV)	1.3	71	55.5	7	11.0
2. Львівське воев. (частина) (XXVI)	21.0	2.284	108.9	682	30.0
3. Станіславівське воев. (частина) (XXVII)	16.9	1.477	87.4	291	20.0
4. Тернопільське воев. (частина) (XXVIII)	16.5	1.603	97.0	254	16.0

Область	Простір у тис. кв. км.	Людинність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проц.
Північно-західні землі	66.3	3.088	46.6	388	12.5
1. Волинське воев. (XXXIII)	35.8	2.085	58.0	250	12.0
2. Подільське воев. (частина) (XXXIV)	27.8	924	33.2	129	14.0
3. Більський пов. (частина) (XXXII)	2.7	79	29.2	9	11.0
Суцільна укр. терит. в Польщі	122.0	8.523	69.8	1.622	19.0

б) Мішана територія

Область	Простір у тис. кв. км.	Людинність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проц.
Люблинське воев. (част.) (XXX)	8.6	592	68.9	68	11.5
Українські землі в Польщі	130.6	9.115	69.8	1.690	18.5

III. Українські землі в Румунії (людність на 29. XII. 1930).

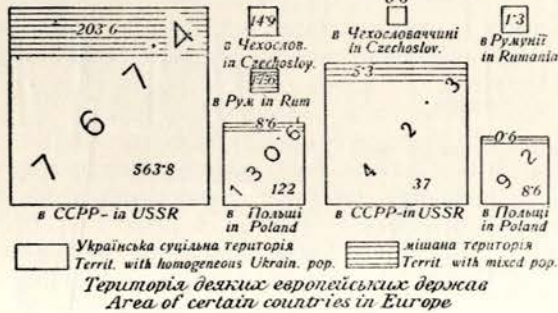
Область	Простір у тис. кв. км.	Людинність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проц.
1. Басарабія (частина) (XXI)	11.6	750	64.7	89	11.9
2. Буковина " (XIX)	5.3	462	87.5	129	28.0
3. Мармарошчина " (XVIII)	0.7	26	37.0	—	—
Українські землі в Румунії	17.6	1.238	70.4	22	17.5

IV. Українські землі в Чехословацькій або Закарпаття (людність на 1. XII. 1930)

Область	Простір у тис. кв. км.	Людність у тис.	на 1 кв. км.	міська людність у тис.	у проп.
1. Підкарпатська Русь (частина) (XXIV)	11·4	616	53·9	110	17·9
2. Словаччина (част.) (XXIII)	3·5	118	34·3	—	—
Українські землі в Чехословащині	14·9	734	49·4	110	15·0
Українська суцільна територія в Європі (людність на 1. I. 1933)	718·3	47.657	66·4	9.941	20·8
Українські землі в Європі (людність на 1. I. 1933)	930·5	53.612	57·7	11.050	20·6

Українські землі в ССРР, Польщі, Румунії та Чехослов. Ukrainian territ. in USSR, Poland, Rumania and Czechoslov.

Простір у тис. км² - Area in thous. km² Людність у міл. Population in mil.
1 мм² = 1.000 км² 1 мм² = 100.000 осіб-inhab.

Діаграма ч. 1.

В цілому ряді діаграм уміщуємо такий скорочений поділ наших земель: 1) У.С.Р.Р. 2) Півн. Кавказ (себто Озівсько-Чорноморський і Півн. Кавказський Край), 3) Крим, 4) Центр.-Чорноземна обл. (себто Курська й Воронізька), 5) Галичина, 6) Півн.-Західні землі, 7) Буковина, 8) Басарабія, 9) Закарпаття.

Розподіл української території й людности між різні держави, та порівняння українських земель із іншими країнами видко з діаграми ч. 1.

Незалежно від політично-адміністративного розподілу українські землі поділяються на природничі області:

I. Північно-українські землі, або Полісся 1) західна частина в межах Польщі, 2) східна в межах С.С.Р.Р.;

II. Середньо-українські землі, або Лісостеп 1) Галицько-Волинська частина (разом із Буковиною), 2) Правобережжя (разом із Хотинщиною), 3) Лівобережжя, 4) Центральна - чорноземна область;

III. Південно-українські землі, або Степи, 1) західна частина (разом із Акерманщиною та кримськими степами), 2) східна (разом із Донщиною), сюди належить і Донбас;

IV. Північне Підкавказзя (без гір);

V. Карпати (разом із частиною низини над Тисою);

VI. Яйла;

VII. Кавказ (гори).

В діаграмах, зокрема тих, що з'ясовують сільське господарство, уважуємо переважно природничий розподіл. Територіальне розміщення наведених природничих областей видко з поміщеної тут схематичної карти:

1. границі української етногр. території, 2. границі областей, 3. границі під-областей, 4. границі держав, 5. границі республік у ССРР.

1. Фізична карта. — М. Кулицький.

Карта висот опрацьована на підставі таких джерел:

1. Н. Т. Ермонский - А. А. Борзов, Гипсометрическая карта европейской части С.С.С.Р. 1:7,000,000. Атлас промышленности, Ленинград, 1931.
2. Карта С.С.С.Р. 1:5,000,000. Картографический Отдел Геодезического Комитета, Москва, 1929.
3. А. Тилло, Гипсометрическая карта западной части европейской России. 1:1,680,000, Ст. Петербург, 1896.
4. Europe 1:1,000,000. Geographical Section, General Staff, London.
5. Мапи 1:300 000. Військовий Геогр. Інститут, Варшава.

2. Геологія. — Ю. Полянський.

Карта опрацьована на підставі джерел:

1. Atlas geologiczny Galicji 1:75,000. Mapy i tekst, Polska Akad. Um., Kraków.
2. Bubnoff S., Geologie von Europa I., Berlin, 1926.
3. Carte géologique internationale de l'Europe. 1:1,500,000, Berlin.
4. Геологическая карта европейской части С.С.С.Р. 1:2,500,000, сост. М. Жирмунским, Е. К. Петровой, М. П. Петровой, Т. А. Туполевой, Ленинград, 1933, Москва.
5. Карта отложений четвертичной системы европейской части С.С.С.Р. сост. под редакцией С. А. Яковлева, 1:2,500,000, Ленинград, 1932, Москва.
6. Крокос В., Короткий геологічний нарис України, Київ, 1930.
7. Kuźniar W., Mapa geologiczna Polski, Warszawa, 1928.
8. Nowak J., Zarys tektoniki Polski, Kraków, 1927.
9. Рудницький Ст., Основи землезнання т. І., Львів, 1924.

3. Ґрунти. — В. Чередиїв.

У розміщенні різного типу ґрунтів на території України помічається деяка зональність, що залежить від зональності кліматичних чинників. Але в межах кожної ґрунтової смуги основні типи ґрунтів творять різні відміни, а це залежить головню від різниць положення їх на елементах релієфу та від мінеральної матірної породи. Так само і в кожній зоні якогось типу ґрунту трапляються ніби вкраплені ґрунти й інших типів, які виникають наслідком чисто місцевих особливостей творення ґрунту.

У північній частині України, з розмірною вогим підсонням, проходить зона попелнякових ґрунтів, що розвинулися на глинах, суглинках, супісках та пісках. Далі на південь у місцевостях із сухішим підсонням проходить із заходу на схід широка зона слабо деґрадованих чорноземів, сильніше деґрадованих, і сірих лісових земель; на лівих узбережжях річок трапляються також вкраплені супіскові чорноземи з 2—3.5% гумусу. Серед ґрунтів цієї зони, на підвищених міжрічкових плято, містяться т. зв. глибокі (грубі) чорноземи лісостепу з 5—6% гумусу — багатіші на гумус на підвищених плято, та бідніші на положистих схилах; ці ґрунти на північному сході

зони творять майже судільну смугу. Ще далі на південь широкою смугою лежать звичайні чорноземи центральних степів України, які мають 5—7% гумусу, а на підвищених міжрічкових плято відсоток гумусу в них ще більший. Ще далі на південь, від зони звичайних чорноземів, у сухих степах у напрямі до Чорного та Озівського моря, лежать забарвлені на брунатну барву т. зв. південні чоколядові чорноземи, глинясті та суглинясті з 5—6% гумусу, а у надморських степах та південно-східному куті України, а також у Криму — чорноземи каштановаті (барнясті) з 5—3.5% гумусу, суглинясті, та супісковаті. На північно-східному узбережжі Озівського моря та на Кубані бувають особливі суглинясті чорноземи, глибші (до 1 метра) на високих вододільних плято з 5—6% гумусу, та мілкіші й бідніші на низьких плято. На півдні України та на південному сході на ґрунтах річкових терас, на узбережжі морів та на зниженнях релієфу чорноземних степів трапляються плями солонців та солончаків. У більших річкових заплавах бувають наносні напівболотняні ґрунти, а на лівих узбережжях річок трапляються надмові та глинясті піски. На узгір'ї Карпат, де підсоння розмірно вогиме, тягнеться смуга легких попільникуватих ґрунтів, що розвинулися на лесоватих суглинках, а вершинами Карпат проходить смуга мілких, мало розвинутих, часом кам'янистих (кістякових) спопільниковілих ґрунтів; так само на закарпатських узгір'ях тягнеться смуга переважно суглинястих різно спопільниковілих ґрунтів.

Джерела:

1. Kopecký I. Spirhanek I., Mapa půdních druhů v Českosl. Republice, Praha.
2. Miklaszewski I., Mapa gleb Polski, Warszawa, 1927.
3. Махов Г., Карта ґрунтів України, Київ, 1925.
4. Прасолов Л., Почвенная карта европейской С.С.С.Р. 1:7,000,000. Атлас промышленности, Ленинград, 1931.
5. Рудницький Ст., Стінна фізична карта У.С.Р.Р., Харків, 1932.

4. Підсоння. — І. Тесля.

Карти температури унагляднюють схематичний розподіл теплоти в січні, липні і в році (на дійсному поземі). Карти зроблені на основі багаторічних середніх. На карту температур січня нанесено ізаритми для довготи морозів (число місяців із середньою температурою, нижчою від 0° С), на карті температур липня зазначено ізаритмами довготи спек (число місяців із середньою температурою вище 20° С.), на карті ізотерм року подано річні ізоамплітуди року.

Карти барометричного тиску подають схематичний розклад атмосферичних мас у січні і в липні. Ізобари зроблені на основі ба-

гаторічних середніх, зредукованих до дзеркала моря. Стрілки зазначають головний напрям вітрів, що панують у згаданих місяцях.

У січні українські етнографічні землі є під впливом: 1) сибірського максимуму, 2) азорського високого осередка атмосферичної акції, 3) ісландської й 4) чорноморської знижки. Обидва максимума лучаться помостом над Українським Чорноморським Низом. Над Карпатами, Басарабією й над Молдавією витворилося другорядне максимум. Напрямок вітрів — узалежнений від розподілу тиску.

У липні зазначений вплив середньо-європейської знижки й азійського літнього мінімуму. Переважають вітри західні й північно-західні.

Карта опадів подає схематичний розподіл річних сум опадів.

Карта кліматів. Класифікацію кліматів перепроведено за W. Köppen-ом (Klimate der Erde, 1923) з уваженням температури й опадів. За температурою українські землі можна поділити на: 1) області теплих поміркованих кліматів, де середня температура найзимнішого місяця не спадає нижче 3°C .; ці області зазначені буквою „C“; 2) на області бореальних кліматів із температурою найзимнішого місяця нижче — 3°C . — буква „D“. Области степів зазначені буквами „BS“, області пустинь „BW“.

Малі дописані букви означають: „a“ середня температура найтеплішого місяця — вища від 22°C .; „b“ — середня температура 4 найтепліших місяців хитається між 22° й 10°C .; „c“ температура 1–4 місяців трохи вища від 10°C ., а температура найзимнішого місяця не знижується до — 38°C .; „f“ означає ті випадки, коли опад розподілений більш-менш рівномірно на всі місяці року; „s“ — найменші опади влітку; „w“ — найменші опади взимку.

Dfb — області із середньою температурою чотирьох найтепліших місяців 10° до 22°C ., температура найзимнішого місяця спадає нижче — 3°C . Опад розподілений на всі місяці. Ця область займає всі північні й західні землі України з лісовою й лісостеповою формацією. Степові області (BS) займають південно-східню Україну. Вони схарактеризовані недостатньою для деревної рістні кількістю опадів. За температурою степи діляться на помірковано-холодні DBSa і DBSb, та помірковано-теплі CBSa і CBSb, відповідно до обговореного вже значіння букв C, D, a, b.

Пустинна область DBWa зазначена над Каспійським морем.

Цілу низку лісових кліматів бореальних (Da, Db і Dc) і тепліших (Ca і Cb) виділено на кавказькому підгір'ї й на Кавказі, на Криму (Ялта Ca, підгір'я Яйли Cb, Яйла Db), на Чорногорі і в Татрах (Dc).

Діаграми характеризують поодинокі обла-

сти України з погляду на річний хід температури та опадів.

Джерела. Для вирисовування карт і діаграм використано статистичні дані поверх 20 метеорологічних станиць, порозміщуваних по змозі рівномірно на цілій території охоплених картою земель. Кількість років обсервації поодиноких станиць хитається між 20 і 40 — з граничними роками 1881 і 1920.

Для карти опадів уважено навіть ті станиці, що мали бодай 10-річні обсервації. При рисунку карт використано переважно опрацьований уже матеріал, поміщений у найновіших кліматологічних публікаціях. У конечних випадках для кільканацятрьох станиць опрацьовано статистичний матеріал безпосередно з метеорологічних літописів. Дані черпано головню з таких публікацій:

1. Prof. D. E. Alt, Klimakunde von Mittel- und Südeuropa, „Handbuch der Klimatologie“, Bd. III., Teil. M., hrsgb. W. Köppen u. R. Geiger, Berlin, 1932.

2. А. А. Каминский, Клімат Союза Советских Социалистических Республик, ч. II, Ленинград, 1932.

3. Wł. Gorczyński, O ciśnieniu powietrza w Polsce i w Europie, Warszawa, 1917.

4. Wł. Gorczyński, Nowe izotermy Polski, Europy i kuli ziemskiej, Warszawa, 1918.

5. Wł. Gorczyński i St. Kosińska, O temperaturze powietrza w Polsce, Warszawa, 1916.

6. St. Kosińska-Bartnicka, Opady w Polsce, „Prace meteorologiczne i hydrograficzne“, Warszawa, 1927.

7. А. В. Вознесенский, Карта климатов С.С.С.Р. „Труды по сельскохозяйственной метеорологии“, вып. XXI, Ленинград, 1930.

8. Jahrbücher der K. K. Zentral-Anstalt für Meteorologie und Geodynamik.

9. Лѣтописи Николаевской Главной Физической Обсерватории, Ст. Петербург.

10. М. І. Данилевський, Кліматичні нариси. Чернігівщина (Додаток I до кліматології України), Київ, 1922.

11. Инж. С. Комарицкий, Кліматичні елементи басейну ріки Дніпра вище м. Києва 1876–1917, Укрмет, Київ, 1925.

5. Рістня. — М. Мельник.

Багатство й різноманітність української рістні стоїть у тісному звязку з різноманітністю форм українського суходолу і з головними умовами його підсоння. Від них залежить зміна краєвидів, що її спостерігаємо, йдучи з півночі на південь, або з заходу на схід. Всі краєвиди охоплюють область гір, височин і низовин.

Рістня в горах розташовується на малих просторах і змінюється з висотою. І так, гірські обноги вкриваються удолині листковими або мішаними лісами. Дуб (*Quercus pedunculata*, *Q. sessiliflora*), граб (*Carpinus*), липа (*Tilia*), осика (*Populus tremula*), береза (*Betula verrucosa*), а з чатинних — сосна (*Pinus silvestris*) — це головні дерева тих лісів. Повище них — також мішані ліси з бука (*Fagus*), ялиці (*Abies alba*), смереки (*Picea excelsa*). Над горішнім берегом букові або смерекові ліси. У пралісах, що тут декуди (н. пр., у Горганах) збереглися, росте рідка

вже кидрина (*Pinus cembra*). Понад горішньою межею лісів стеляться по землі гушавники жерепу (*Pinus montana*), а серед них або побіч них росте яловець (*Juniperus nana*), в Чорногорі деліч (*Alnus viridis*) і кохитник (*Rhododendron ferrugineum*). Хребти й верхи гір займають полонини, вкриті різноманітним зіллям і травою. Таке розміщення рістни подибується не тільки в Карпатах, але й у горах Криму й Кавказу. Тільки тут породи рослин трохи інші. На Кавказі ліси листкові — з різних порід дуба, відтак бука, граба й інших — сягають місцями до висоти 2500 м. Повще тієї гряні простягається область низьких гушавників, злжених між іншим з жовтого кохитника (*Rhododendron flavum*). — Гірські гушавники й полонини це формації альпійських рослин, що разом із гірськими лісами творять смугу гірської рістни.

Широкі області горбовин, височин і низовин українських та сумежних земель укривають смуги лісових та степових формацій. Лісова смуга охоплює частину середньо-європейських і частину північно-європейських лісів, розмежованих більше-менше лінією, що йде від Луцька в напрямі Холму. На південний захід від цієї лінії розтягаються ліси, де більші масиви творить бук (Розточчя) і ялиця (Підгір'я) з домішкою інших середньо-європейських деревин (нпр., тис — *Taxus*) та зіллястих рослин. У північно-східному напрямі кількість тих деревних порід і рослин меншає, а то й зникає (бук, тис), а панівним деревом стає сосна, часто з домішкою берези, дуба, граба, осики й липи. Дніпро ділить лісову й степову смугу на ліво- й правобережні, що подекуди різняться одна від одної і релієфом суходолу і скупченням рослин. На захід від Дніпра мають по лісах перевагу чатинні дерева, причім соснові бори й болота, вкриті торфниками та іншими болотняно-лісовими рослинами, між ними декуди жовтим кохитником (*Rhododendron flavum*), — зближуються своїм характером до північного білоруського типу рістни. Ліси Лівобережжя обіймають менші масиви чатинних дерев, а зате більше тут листових порід (дуб, граб, береза, осика, ясень, липа).

Північно-європейські ліси втискаються на півдні півостровами й островами в область степів. Лісові острови спершу більші, а де далі на південь рідші, чергуються із степовими формаціями та дають парковий краєвид, що творить немовби перехід від лісів до цілинних степів і називається лісостепом. — Правобережний лісостеп обіймає чималі частки дубово-грабових лісів, що ростуть звичайно на підвищеному правому березі річок, або на еродованих підвищених володілах. У них видко сліди впливу південної та середньо-європейської рістни. Тут наводяться між іншими такі породи дерев, як безчерешковий дуб (*Quercus sessiliflora*),

явір (*Acer pseudoplatanus*) та куш - галапас на дубах осміл (*Loranthus europaeus*), що їх на Лівобережжі зовсім немає. Придніпровий лівобережний лісостеп має дуже мало лісів, є це головно соснові ліси, порозкидані по річкових терасах. У дальших північно-східних лівобережних областях лісостепу розташовуються більші масиви вододільних, переважно дубових лісів, а річкові піскові тераси займають соснові бори. До всіх тих лісових островів прилягають степові формації, що не займають великих просторів, бо їх здебільша замінено на орні поля. Рослини тих степів це трави (*Alopecurus*, *Festuca*, *Bromus Phleum*) або зіллясті породи (*Ranunculus*, *Medicago*, *Trifolium* й інші). Між травами появляються тут уже деякі роди ковили (*Stipa*), подекуди навіть більше поширені. Продовженням правобережного лісостепу є подільські ліси, що більшими, або меншими островами розклались на південно-західній частині Поділля. Їх рістня обіймає південні й західно-європейські види рослин, що поза областю Поділля не переходять на схід (н. пр., *Hedera* — плющ, відтак бук, що ще в околицях Проскурова творить найдалі на схід висунені гаї).

Лісостеп переходить відтак на півдні у смугу чорноземних степів. Терен тут переважно рівний, укритий лісовими покладами, з тучною чорною землею наверху. Тут багато розгалужених балок і мискуватих заглибин, названих подами. Рістня зложена з квіткових зел і типчинно-ковилових трав (*Festuca* — типчина, *Stipa* — ковила), у подах і балках — представники солонцеватої рістни (*Suaeda*, *Halocnemum*, *Triglochin maritimum* і інші). Здовж течви річок і по балках є дубові ліси й ліски. У східну частину чорноземельних степів вклинюється лісостеп Донецького Кряжу з дубовими лісами й чагарниками по балках і звичайними степовими рослинами, що між ними трапляються головно на підвищеннях і камінистих схилах — гірські кримсько-кавказькі рослини.

Тучний чорноземний степ переходить поволі у смугу сухого травяного, а відтак у смугу полинкового (пустинного) степу. Рістня тих областей зложена з різних родів ковили (н. пр., *Stipa capillata* — Тирса, *S. Lessingiana*, *S. pennata*), не вкриває ґрунту суцільно, але поміж купками трави лишає голі місця. На сухостепу багато рослин східного походження. Рістня загалом менше буйна, часто зелено-сіра, попереривана піскуватими прогалинами.

Побережжя Криму й Кавказу має рістню цілком відмінну від попередніх. Підсоння тепле, зими майже нема, тимто тут багато дерев та кущів, що восени не скидають листя, а притім і таких, що ростуть тільки в теплих краях.

Джерела:

1. Лавренко Е., Рослинність України, нарис у „Віснику Природознавства“, зшит. 1, 2. Харків, 1927.
2. Рудницький С., Коротка географія України, Львів, 1914.
3. Савостянов О., Дика рослинність Поділля, схем. нарис, Вінниця, 1925.
4. Фомін О., Флора України I. Pteridophyta, „Труди Фіз. Мат. Відділу УАН“, Т. II. Київ, 1926.
5. Шмальгаузен И., Флора средней и южной России, Киев, 1895 - 97.
6. Яната О., Ботанично-географічна районізація України, Харків, 1925.
7. Geografia fizyczna ziem polskich, Nakl. Akad. Umj., Warszawa—Kraków, 1912.
 - a) Raciborski M., Rozmieszczenie i granice drzew oraz ważniejszych krzewów... Raciborski M., Mapa geobotaniczna ziem polskich.
 - b) Rehman A., Roslinna szata ziem polskich.
8. Szafer W., Las i step na zachodnim Podolu, „Rozpr. Akad. Umj. Kraków“, 1935.
9. Szafer W., Nieco o wschodniej granicy zasięgu buku, „Sylwan“, Т. 28, Lwów, 1910.
10. Wierdak S., Rozsiedlenie świerka, jodły i buku w Małopolsce, „Sylwan“, Т. 45., Lwów, 1927.

6. Фавна. — Е. Жарський.

Коли простежимо рух поширення окремих видів тварин, то можемо сконстатувати, що кожний вид має певний простір свого географічного поширення; поза його межами він уже не трапляється. Територію, що в її межах зустрічається даний вид, звемо ареалом, або простором його поширення. Лінії, що обмежують простір поширення, звемо лініями поширення. Через землі, що їх бачимо на нашій фавністичній мапі, проходить цілий ряд таких фавністичних ліній поширення різних видів тварин.

Вивчаючи географічне поширення поодиноких видів і порівнюючи це поширення поміж собою — бачимо деяку різницю у фавністичному складі поодиноких земель. На основі різниць у фавністичному складі поодиноких земель виділено ряд зоогеографічних округ (країн). Для ясноти образу карту згенералізовано, поминаючи більш подрібний розподіл цілого обширу на зоогеографічні одиниці нижчого ряду. Щодо зоогеографічного поділу України можна вирізнити декілька смуг, що пробігають рівнобіжно:

1) Тайгова смуга (Полісся), де зустрічаємо такі характеристичні види: лось (*Alces alces*), росомаха (*Gulo gulo*), рись звичайний (*Lynx lynx*), заєць-біляник (*Lepus timidus*), політуха (*Sciuropterus ruscicus*), орябок (*Tetrastes bonasia*), жовна чорна (*Dryocopus martius*) і інші. На заході межує ця смуга з балтійською, де помічується домішку т. зв. атлантийських форм (вугор, колька, західній осетер і ін.). Для поліської округи характеристичні ще із плазунів: гадюка (*Coluber berus*), ящірка живородна (*Lacerta vivipara*). із риб: озерна мересниця (*Phoxinus phoxinus*).

2) Лісостепова смуга — зустрічаємо тут такі види: заєць сірий (*Lepus europeus*),

вовчок великий (*Glis glis*), ліскулька (*Muscardinus avellanarius*), сойка (*Garrulus glandarius*), голуб-синяк (*Columba oenas*), вивільга (*Oriolus galbula*) та інші. Лівобережну лісово-степову округу характеризує наявність земляного зайця (*Alactaga saliens*), коловодника малого (*Tringa stagnatilis*), ящірки прудкої (*Lacerta agilis exigua*).

3) Степова смуга — виступають види: миша степова (*Mus musculus hortulanus*), ховрашок (*Citellus*), степовий тхір (*Putorius evermanni*), їжак південний (*Erinaceus europ. rum.*), орел степовий (*Aquila orientalis*), лунь степовий (*Circus macrurus*), дрохва (*Otis tarda*), хохітва (*Otis tetrax orientalis*), степовий журавель (*Grus virgo*), жайворонок-каляндра (*Melanocorypha calandra*) та інші.

На сході ця смуга переходить у пустинний степ (полу-пустиня), де появляються: сайгак (*Saiga tatarica*), степовий лис (*Canis corsac*), жайворонок чорний (*Melanocorypha tatarica*), ж. короткопалий (*M. brachydactyla*), гадюка пустинна (*Trigonoccephalus halys*) і інші види центрально-азійського обширу.

4) Гірська смуга — Карпати, Крим, Кавказ — із своєю питомою фавною. Фавністичному складові Карпат треба протиставити Крим та Кавказ, що мають багато середземноморських елементів.

У Карпатах живе: плиска гірська (*Motacilla boarula*), полюск (*Cinclus cinclus*), жаба прудка (*Rana agilis*), іриця гірська (*Molge alpestris*), ящір жовтосорокати (*Salamandra maculosa*), деякі риби і слимаки. Ці тварини подибуємо теж у прикарпатських округах. У східних Карпатах зустрічаємо сиверняка (*Anthus spinoletta*), повха карпатського (*Chionomys ulpius Miller*), а далі — козулю (*Capra rupicarpa*), що разом з іншими тваринами створюють верховинську (субальпійську) округу.

Крим — з його середземноморською фавною (крім кримського степу) — побіч оленя, кіз, синиць, филинів-малиновок, дроздів, грифів, орлів, має такі характеристичні види: ящірка кримська (*Lacerta taurica*), геккон (*Gimnodactylus Danilewskii*), кримський скорпіон (*Euscorpion tauricus*) і ін. — Зазначити треба, що на північному узбіччі гір Яйла в підгірській смузі (між горами і степами) зустрічаємо форми степової смуги і гірської.

Кавказ — помітний маралем (*Cervus elaphus maral*), кавказьким зубром (*Bison europaeus caucasicus*), кавказькою козулею (*Capra caucasica*), кізлом безоаровим (*Capra aegargus*, і ін.), східними вівцями (*Ovis orientalis*), кавказькою білінкою (*Sciurus anomalus*), мишею Прометея (*Prometomys schaposchnikowi*), нориком (*Microtus petrophilus*) і ін. Хребет творить альпійську округу із своєрідною тваринністю; північне підгір'я (кавказько-кубанська округа) — це переходова округа

між степовою й гірською тваринністю із кабанми, фазанами і ин.

Із цього короткого огляду бачимо, що фауна України й суміжних країв належить до палеарктичного регіону Арктогеї. У південно-східних землях зустрічаються гринці трьох обширів:

1) центральноазійського (прикаспійська округа),

2) середземноморського (Крим, Кавказ),

3) середньєвропейського (всі інші землі).

Чорне море. — Розподіл нектону¹⁾ [Necton] Чорного Моря на зоогеографічні округи можна перевести на основі неоднакової появи поодиноких видів риб у цій чи тій частині Ч. М. Великий вплив на розміщення тварин має ще й те, що Ч. М. має дуже велику кількість сірководня, і тут його межа не скрізь однакова — доходить до 200 м. Зоогеографічні округи Ч. М. є такі: 1) західня (болгарсько-дунайське узбережжя) визначається більшим збором дунайського оселедця (*Caspialosa danubii pontica*) і ин. при рівночасній окремішності іхтіофавни сточища Дунаю; 2) північно-західня округа (дністро-дніпрове узбережжя) — має переважно такі види: сопач чорноморський (*Percarina demidoffii Nordm.*), бентофільоїд (*Bentofiloides Braueri*), оселедець Браунерів (*Caspialosa Braueri*), тюлька (*Harengula cultriventris*), кілька (*Spratella serdinca*), до того окремішня фауна лиманів; 3) округа кримського узбережжя — переважно: смарида (*Smaris chryselis*) і ин.; 4) округи Озівського моря — характеризують: сопач озівський (*Percarina maotica Kuzn.*), ялець Данилевського (*Leuciscus Danilewski*), пузанок озівський (*Caspialosa tanaica*), хамса озівська (*Engraulis encrasicolus*); 5) кавказька округа — тут живуть: рульон (*Crenilabrus ocellatus*), перепілка (*Crenilabrus quinque maculatus*), вилач (*Crenilabrus rostratus*); 6) центральна округа — мішана фауна, з напливами Середземного моря.

Бентос²⁾ Ч. М. можна поділити (за Зерновим) на ось такі особливі тваринні суспільства т. зв. біоценози: 1) біоценоз черепашковища

¹⁾ Нектон — це пливкі тварини, що вільно здійснюють вгору і спускаються вниз, часто мандрують дуже далеко (риби, дельфіни).

²⁾ Бентос (Bentos) — придонні, до дна прикріплені тварини, що не можуть на довгий час здійматися до вищих шарів води (краби, раки, губки, черви, з риб — камбала, пічкур, тощо).

(к. Дунаю і керченської протоки) це скупчення відлімків мякунових черепашок, а то й живих мякунів, що залягають мало не скрізь між піском і намулом, серед них багато черепашок устриць та гребінчатників; черепашковище поростає цанардінія (*Zanardinia*), фільофора (*Philophora*), серед яких живуть *Philodezia*, *Aphrodites* і ин.; 2) біоценоз поростів зостери¹⁾ — живуть: рачки мізиди, рачки бокоплавці, рівноногі рачки (*Isopoda*), рачки-креветки, і далі мякуни: річкова неритина, слимачок ріссой, тергіпеси, цериголюми, насси, черви: лагіса, спірорбіс; денеде збирається на дні вимерла зостера — тут твориться особливий біоценоз вимерлої зостери, повний креветок, війчастих червів, мякунів і ин.; — 3) біоценоз мідієвого намулу²⁾ — актинії (*Actiniae*), губки, черви: меллінги, фільодеції, церебратулюс (*Cerebratulus*), креветка-крангон, капреліди, ціоне (*Cione*). — 4) біоценоз поростів фільофори³⁾ (фільофорне море) — краби-портуноси, черви, тербеліди, іглошкурці, амфіюри і ин. — 5) біоценоз фазеолінового намулу⁴⁾: виступають тут із мякунів, крім фазеоліни, синдесмія, із гідроїдів — агляофенія, із червів — тербелліда, з оболончатих (*Tunicata*) — ціона, з іглошкурців — амфіюра, кукумаря.

У Каспійському морі зустрічаємо останки фауни минулих епох (див. мапа).

На мапі зазначено теж важніші заповідники (резервати), де живуть рідкі тварини, а то й такі, що вигибають.

Джерела:

1. Шарлемань М., Зоогеографічні райони України (У.А.Н. — „Труди фіз.-мат. відділу“, Том II, Вип. 3., Київ, 1926).
2. Шарлемань М., Звірі України, Київ, 1920.
3. Храчевич В., Нарис фауни Поділля, ч. 1. Ссавці та птахи, Вінниця, 1925–26.
4. Загоровський Н. А., Життя Чорного Моря, Д.В.У., Харків, 1928.
5. Зернов С. А., К вопросу об изучении жизни Ч.М., „Зап. Рос. Ак. Наук.“ т. 32, Петербург, 1913 р.
6. Нікольський А. М.: Визначник риб України, Харків-Київ, 1930.
7. Jakubski A., Fauna (в географ. атласі Е. Ромера, 1930).
8. Kuntze S. i Szynal E., Przyczynki do znajomości fauny ssaków Polski, „Kosmos“, 1933.
9. Brehms Tierleben, IV. Aufl.

¹⁾ Зостера — морська трава.

²⁾ Мідієвий намул — зложений з черепашок мідій.

³⁾ Фільофора — водоріст червоної барви й багатий на йод.

⁴⁾ Фазеоліна — двійчата черепашка.

7. Густота людности. — В. Кубійович.

Карта зясовує розміщення всієї людности з днем 1. I. 1933. р. в С. С. Р. Р., з днем 1. I. 1932 в Польщі, і — 1. I. 1931 у Румунії й Чехословаччині. За джерело для С. С. Р. Р. правив довідник „Адміністративно-територіальний поділ С. С. Р. Р. на 1. I. 1933,“ що подає число людности за окремими районами, для інших держав — висліди перепису людности. Територіальними одиницями, що на їх підставі опрацьовано карту, були: райони — в С. С. Р. Р., судові повіти — в Галичині й на Буковині, збірні громади в усій іншій частині Польщі, повіти на — Закарпатті, в усій іншій частині Румунії й на Угорщині. Міст не вилучено при обчисленні густоти людности.

Пересічна густота етнографічної України припадає у вужчих гряницях 66'4, у ширших — 57'7 людей (див. табл. на стор. X). Вона нерівномірна. Найгустіше заселена середня смуга українських земель (пересічна густота 88) з огляду на родючість ґрунту (чорнозем) і ростинність (лісостеп). Північна, лісиста Україна має середню густоту (52) з огляду на погані ґрунти льодовикового походження; вона хитається тут між 20 і 70, в залежности від роду ґрунту, найрідше заселене Полісся наслідком сильного забагнення (10-25). Південна, степова Україна має подібну густоту (55), як і північна; хоч тут чорнозем, але на неї некорисно впливає невелике число атмосферичних опадів, та ще й пізніе заселення — від кінця XVIII. ст. В околиці степів бачимо великий острів густоти в Донбасі, завдяки індустріялізації. На Півкавказзі бачимо довгу й вузьку смугу сильної, розмірної, густоти (40-60), завдяки чорноземним ґрунтам та багатству атмосферичних опадів; ця смуга виступає на погрянниччі слабо заселених сухих степів на півночі (густина 10-40) і ще рідше заселених гір (5-10). Карпати, завдяки своїй лагідности, заселені розмірно густо (46), кримські гори заселені сильніше від кримських степів, завдяки лагідности підсоння (українська „Рівієра“).

Узагалі на густоту українських земель мають вплив у першій мірі природні умови, а саме — рід ґрунтів, вогкість, висота, далі — давність заселення, а мале розмірно значіння має покищо індустріялізація. Українські землі це густо заселена, а то й перенаселена територія, коли брати на увагу недостачу більшої промисловости, середній обріб землі й пізніе заселення деяких частин України. Зокрема середня смуга України належить до найгустіш населених і аграрно перенаселених країн Європи.

Джерела:

1. Адміністративно-територіальное деление Союза С.С.Р. на 15. июля 1934, Москва, 1934.

2. Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej, część II i III. „Statystyka Polski“, Serja B. zeszyt 8 c., Warszawa, 1934.

3. Indicatorul Statisc. Com. Recensamantului General al Populației, București, 1932.

4. Statistická Ročenka Československé Republiky. VI. Praha, 1934.

8. Міста й міська людність. — В. Кубійович.

На карті зясовано розміщення міст та показано, який відсоток творить міська людність у порівнянні з усією людністю. За міста С. С. Р. Р. вважали ми справдішні міста та т. зв. оселі міського типу, себто — оселі, що, правда, назви міст не мають, але їх населення живе частинно з промислу й торгівлі й числить понад 2.000 людей, у Польщі й у Румунії прийнято за міста оселі, які за міста вважав адміністрація; в Чехословаччині й на Угорщині, — де ледви дрібна частина осель, що з господарського погляду є містами, має назву міст — уважається за міста оселі, що налічують поверх 5.000 людей і мають з погляду господарського характер міста. При зясуванні відсотка міської людности взято за територіальну підставу обчислені адміністративні одиниці. Але що немає в усіх українських землях адміністративних одиниць подібної величини, і зокрема в С. С. Р. Р. підставою обчислень не можуть бути ані райони (за малі), ані великі області — в С.С.Р.Р. взято за підставову територіальну одиницю передвоєнні повіти (чи власне — групи районів, що відповідають давнім повітам), у Польщі й у Румунії — теперішні повіти, в Чехословаччині, де повіти є за дрібні, згруповано їх у давні жупи (комітати), які ще тепер є важними антропогеографічними й історичними одиницями.

В українських містах живе ледви 21% людности, а в великих містах, що мають понад 100.000 мешканців, лише 7'3%. Це наслідок слабого господарського розвитку, в першій мірі — слабої індустріялізації країни. Міста українських земель, це — до деякої міри давні адміністративно-торговельні осередки, а то знову — недавно повсталі осередки великої промисловости й торгівлі. Вони позбирані в декілька характеристичних ліній і груп, положених на погрянниччях різних природних країн, де віддавна виступала віміна природних багатств обох країн, над морем і в околицях гірничопромислових.

На відсоток міської людности має вплив індустріялізація й торгівля. Найбільш міської людности живе у степовій Україні, яка має найкращі умови для торгівлі й промисловости (джерела енергії, гірництво, море), зокрема великий відсоток міської людности живе в Донбасі. Аграрна лісостепова смуга має переважно 10-15%

міської людности, а деякі частини Правобережжя й Центрального Чорноземного Краю, положені далеко від джерел енергії й важніших комунікаційних шляхів — навіть менше. Відсоток міської людности в поодиноких частинах українських земель видно з табл. на стор. X. і діаграми на карті 16.

Джерела: Як до карти 7.

9. Вік і пол (стать) людности. — В. Кубійович.

На 4 картах, у мірілі 1 : 15,000,000, зясовано розміщення різних груп людности за віком, одна карта в тому самому мірілі — зясовує взаємне розміщення полів, діаграми — уклад людности У.С.Р.Р. за віком і полом у 1897. і 1926. р., а для інших українських земель — лише для 1926. р., та поділ на поли. За джерело правив перепис людности з 1897. і 1926. р. для С.С.Р.Р.; числа з інших країн перераховано на той самий час на підставі переписів людности з 1921. і 1931 (30); для Румунії матеріялу немає.

Як з діаграм видно, передвоєнна структура віку української людности відзначалася великим відсотком молодших річників, слабим — старших, себто вікова піраміда скоро звужувалася вгору. За війни зменшилося сильно число народин, тимто структура вікової піраміди стала неправильна: є мало людей, які понароджувалися в часі війни, себто мали в 1926. р. 4—10 років. Через сильну імміграцію сільської людности до міст, і слабшого природного приросту по містах — є вікова структура міст неправильна: мало дітей, а сильна перевага дорослих осіб, здібних до праці (діяг. 3). З тієї самої причини протилежні відносини на селі (діягр. 4). Вікова структура головних націй України, а саме українців, росіян і жидів відмінна, як це видно з діаграми ч. 5, 6, 7. Правильна вона в українців; росіяни й жида, які є мешканцями міст і переважно зайшлою людністю, мають подібну будову віку, як міська людність. Структура віку на українських землях у Польщі не відбігає взагалі від будови на Радянській Україні (діяграма ч. 6). Будова віку всіх українських етнографічних земель не відбігає від будови інших країн Східної Європи (С.С.Р.Р., Польща), зате зовсім відмінна вона від країн Західної Європи, н. пр., Німеччини (діяграма ч. 10), яка через слабе число народин є країною старших річників.

На картах розподілено людність на 4 вікові групи: 1) дітей у віці до 12 років, себто людність, нездібна ще до праці; 2) частинно здібна до праці молодь (13—18 років); 3) дорослі в віці 19—45 років, зовсім здібний до праці елемент і 4) старші від 45 років із зменшеною працездатністю. Чим більший відсоток групи дорослих у порівнянні з цілою людністю, тим більше сили

має хвилинно якась нація. Та, з другого боку, небезпекою для нації є невелике число дітей, бо згодом така нація переміниться в народ старих. У порівнянні з західними народами українці мають куди більший відсоток молоді, далеко менший старих, а трохи менший осіб у силі віку.

Розподіл населення за віком залежить від числа народин і мандрівок. Там, де мало народин, діти творять менший відсоток населення, в околиці імміграції є сильне згущення дозрілих річників. Тимто населення в силі віку мають західні землі (мало народин) та південна Україна (імміграція), а найбільший відсоток дозрілої людности мають околиці великих міст та Донбас. Затє невеликий відсоток людности в цьому віці має Лівобережжя й Центральна Чорноземна Область через сильну еміграцію. Навпаки — найбільше дітей є в околицях найсильніших народин, найменше — в Галичині, з її низьким числом народин.

Взаємне розміщення полів виказує — як наслідки світової війни — перевагу жінок над чоловіками. Єдиною областю України, де стрічаємо перевагу чоловіків над жінками, є Донбас — через сильну імміграцію робітництва; найсильнішу перевагу жінок бачимо в околицях еміграції.

Джерела:

1. Всесоюзная перепись населения 1926, Отдел I, томы: II, III, V, X, XII, XIII.
2. Statystyka Polski t. XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XXII, XXIII, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, Warszawa.
3. St. Szulc, Ludność Polski według wieku w latach 1927, 1928, 1929. „Kw. St.” 1930, tom VII, 2—4. Warszawa, 1930.
4. Wyniki spisu ludności z dn. 9. XII. 1931, „Wiadomości Statystyczne”, Warszawa, 1933—6.
5. Statistická Příručka Rep. Československé II. Praha, 1925.
6. Statistická Ročenka Rep. Československé, Praha, 1935.

10—15. Національні відносини¹⁾. — В. Кубійович—М. Кулицький.

Дві карти зясовують розміщення всіх націй, решта — різними методами, — розміщення українців в Європі та в Азії.

За джерела для опрацювання національних відносин правили в основі переписи людности, одначе при зводжуванні цих матеріялів до одного часу й мірила виявилися великі труднощі. Матеріяли ці є різної вартости й достовірности й походять із різних часів. Для українських земель у С.С.Р.Р. ми взяли за підставу перепис людности з 1926. р., при чому вважали за українців особи, які перепис означає як приналежних до української національности. Дрібні поправки введено на українсько-білоруській границі та в Донеччині. На підставі перепису українсько-білоруська границя переходить так, як

¹⁾ Карты 10-12, 15 опрацював В. Кубійович і М. Кулицький, 13-14 В. Кубійович.

ідуть кордони Радянської України й Білоруси. Але ж, на підставі дослідів мовознавців, вона переходить далі на півночі, й ми проводимо її за Карським і Зілінським, і вважаємо людей, замешкалих з одного боку етнографічного кордону за білорусинів, з другого — за українців. Дрібну поправку в перепис уведено в Донеччині на підставі совісної мовознавчої праці Н. В. Міртова. Завдяки цим поправкам, число українців у порівнянні з урядовими джерелами збільшено на 126.000 на Білорусі й на 190.000 на Донеччині. В інших частинах С.С.Р.Р. ми докладно держалися вислідів перепису, хоч вони не завжди вірні, та хоч часто було відомо, що урядові числа невірні, то не було відомостей, на підставі яких можна б було всі джерела виправляти. Головно вони не відповідають дійсності на Криму, який є мішаною українсько-татарсько-російською країною, а на підставі перепису налічує ледви 77.000, або 10.8% українців (крім цього, 42.2% росіян, 25.1% татар і 21.9% інших). А тимчасом на підставі того самого перепису на Криму живе аж 80.000 осіб народжених на Україні, себто — здебільша українців. Таксамо непевна статистика південної частини брянської губ., яка перед війною входила у склад чернігівської губ. (чотири півн. повіти: Новозибків, Стародуб, Сураж, Мглин). На підставі статистики з 1926. вони — російські (80.9%) з незначною домішкою українців (14.1%), а білорусинів майже немає (0.8%). На підставі мовознавчих дослідів мова населення — білоруська, національна ж свідомість має бути частинно українська, спершу через довголітню приналежність до козацької держави (Стародуб), а пізніш до української губернії. Імовірно більше, ніж за переписом, є число українців на Кавказі, а напевно більше в Азії, як це можна пізнати на підставі статистики місця народин людности.

В Польщі вважаємо за українців гр.-католиків і православних, із виїнятком нечисленних православних чехів і росіян, за поляків — римо-католиків, разом із нечисленними поляками-євангеліками, за жидів — особи мойсєвої віри — все на підставі польського перепису з 1921. і 1931. р., для Холмщини та для Підляшшя — на підставі матеріалів варшавської православної консисторії. Північну грядицю української території визначено на підставі праць Зілінського, при чому людність, що її мова творить перехід від українських до білоруських говорів, зачислено на половину за українців, наполовину за білорусинів.

У Румунії новіших чисел немає, висліди перепису з 1930 р. не опубліковані.

Національні відносини на Буковині з'ясовані на підставі австрійського перепису з 1910. року, в Басарабії — на підставі подрібної праці Берга.

Для Чехословаччини взято за підставу ви-

сліди чехословацького перепису з 1930. р., одначе на Словаччині введено деякі поправки на підставі праць С. Томашівського, М. Кордуби й Гуска (Husek); через те число українців на Словаччині збільшено з 91.000 на — 112.000.

Висліди переписів публіковані для різних адміністративних одиниць: у С.С.Р.Р. — для поодиноких районів, чи власне волостей (адміністративний розподіл із 1926. р.), а для У.С.Р.Р. навіть для дрібних сільрад; у Польщі висліди перепису з 1921. р. публіковані за поодинокими оселями, з 1931. р. тільки великими повітами; в Чехословаччині — за громадами; джерела, якими ми користувалися для Румунії, подають матеріал для поодиноких громад (волостей). Тому, що висліди перепису з 1931. р. у Польщі подані лише за повітами, ми користуємося для Польщі частинно матеріалом із перепису з 1921. р.

Територіяльною підставою опрацювання карти ч. 10 є найдрібніші адміністративні одиниці, для яких подані висліди переписів, для всіх інших карт — ті одиниці, що служили нам уже для споруди карти густоти.

Національності подані на двох картах. Перша з них з'ясовує розміщення національностей у найдрібніших адміністративних одиницях та вважає в них лише ту національність, яка творить більшість. При споруді цієї карти вжито також значних етнографічних карт. Крим з'ясовано частинно за картою Ріттixa, Стародубщину — за картою національностей, виданою Академією С. С. Р. Р. Звертаємо увагу на брак подрібнішого матеріалу для Півн. Кавказу, бо матеріали знаємо лише за районами, точніших етнографічних карт немає, тимто мішані області українсько-російські визначено доволі схематично.

Найбільш синтетична з усіх національних карт є карта 11., яка подає розміщення національностей точками. Карта споруджена так, що 5.000 людей зазначено дрібним коліщатком і то так, що $1 \text{ мм}^2 = 2.000$ людям, і ці коліщата порозміщувани так, як у дійсності порозміщувани люди. Міста, де живе понад 25.000, зазначені колесом, що його величина пропорціональна до числа мешканців ($1 \text{ мм}^2 = 5.000$ людей). Таким чином карта подає дійсне розміщення людей, і вона дає подібний образ, як карти густоти людности. Значкування (сигнатури) є повиповнювані барвами, які означають поодинокі національності; по містах визначено лише 4 найважливіші національності. Карта з'ясовує ступінь опанування української території українським елементом: він тим сильніший, чим більша густота людности, й чим менше національних меншин. Карта подає в С. С. Р. Р. докладно стан на підставі перепису з 1926. р. (з поправками на Білорусі й на Донеччині), в Польщі взято середню між вислідами перепису 1921. й 1926. р., в Чехословаччині — між 1921. й 1930. р.

Карти 12, 13 і 14. зясовують розміщення самих українців. З карти 12. пізнаємо відсоток, який творять українці в порівнянні з усією людиною. Карта 13. подає густоту самої української людности. Густина ця тим вища, чим більша густина всієї людности, й чим вищий відсоток українців. З цієї карти видно, чи якусь територію сильніше, чи слабше опановує український елемент; чим вища густина українців, тим сильніше за ними ця територія закріплена.

Карта 14. показує релятивні надвишки й недобори українців на 1 км.² Абсолютна надвишка українців у якійсь територіальній одиниці — це число, на яке є більше українців, як неукраїнців. Відносну (релятивну) надвишку одержуємо, питаючись за надвишку на 1 км.², цебто, — відносна надвишка українців це число, на яке більше живе українців на 1 км.² від неукраїнців.

Ясно, що відносні надвишки українців тим більші, чим більша густина людности, й чим вищий відсоток українців. Надвишка українська низька там, де є справді високий відсоток українців, але низька густина людности є й там, де є висока густина людности, але низький відсоток українців. Тимто єдино низька є українська надвишка на Поділлі й на Поліссі. Чим сильніші надвишки українців, тим сильніше закріплена за українцями земля, тим менше виглядів на зміну національного обличчя тієї території.

З названих карт і долучених діаграм видно, що українська етнографічна територія є друга щодо величини, а третя щодо числа людности в Європі. Однак через своє окраїнне положення, через брак власної тривкої державности, через брак у населення нахилу до урбанізації — Україна має більше національних меншин, ніж яканебудь інша національна європейська територія. На окраїнах, зокрема на західній і на східній, появляється особливо великий відсоток неукраїнців, а є навіть 4 області, які належать до українських етнографічних земель, але в них українці не творять більшості (Холмщина й Підляшшя, Крим, Брянщина, східне Підкавказзя). Змішання на окраїнах це на сході — вислід спільної з росіянами колонізації, на заході — наслідок напору поляків, частинно також румунів і словаків на українську територію. Чисто українською територією, де національні меншини не творять і 10%, є той черен України, який обіймає давнозаселені й осередні землі. Той черен творить неправильний чотирикутник, який тягнеться на півночі аж по межу з білорусинами, на південь по степи (лінія: Балта — Першомайське — Гришине), на захід по лінію Могилів — Бердичів — Київ, на сході по Суми — Харків — Гришине. Від цього черену відходять ще чисто українські півострови — поліський на заході і східній аж по Харків. Між північною й середньою частиною цього черену є різниця в густоті

населення, тимто й густина й надвишка українців сильніша в південній смузі.

Некорисні для українців є півострови, які врізуються в українську територію: донський півострів здовж Дону з відгалуженням здовж Дінця в шляхом росіян до Озівського моря; він відтинає українське Підкавказзя від суцільної території. Другий півострів, де українці мають справді більшість, але до $\frac{1}{3}$ людности творять поляки, це — Поділля, яке притягає їх своєю родючою землею. Зате далеко слабший польський натиск на мало родючі Карпати й півн.-західні землі.

Із усеукраїнського погляду особливо важне слабе закріплення за українським живлом степів, які відкривають нам доступ до моря: тут багато (34%) національних меншин, низька густина всієї людности, а тим більше самої української (34.4) і слаба надвишка українців (18.8), але ж національні меншини, якими колонізували степи з кінцем XVIII. ст., тут сильно порозбивані (найбільша — росіяни, мають 16.4%), а через вплив людности з української території (карта 20.) видна тенденція українізації західньої й середньої частини степів. Зате сильно zagrożений український стан посідання в Донбасі не лише через окраїнне його положення, але ще більше через сильний приплив російського робітництва до гірничих і промислових осередків. Непевна є доля Півн. Кавказу, що в західній частині український, у східній — мішана територія. Звертаємо увагу на хаотичне розміщення тут українців і росіян, — наслідком спільної колонізації, що триває й досі.

Загально знане явище — це зовсім інша національна структура міста й села, і це видно з карти 11. та з діаграм.

Низку статистичних чисел можна вичитати з діаграм на карті 16.

Українці в Азії. Карта 15. подає докладно, на підставі перепису з 1926. р., розміщення українців у відсотках усієї людности. Територіальною підставою обчислень є район.

Аграрне перенаселення України й нехіль поселюватися в містах були причиною сильної еміграції українського населення на нові, слабо ще заселені землі на сході. Спершу це була еміграція на південь (степи, Крим), відтак на Підкавказзя й на Надволжя (див. українські острови в Надволжанщині), а від кінця XIX. ст. — до Азії. Звертає нашу увагу те, що українська колонізація творить довгу, але вузьку смугу на пограниччі лісової й пустинної околиці; це лісостеп і придатний для хліборобської культури степ, які мають подібні умови для життя, як рідна земля. Хоч територія Азії, заселена українцями, розмірно невелика, то це єдино густо заселена смуга півн. Азії; на північ і південь від неї простягаються слабо заселені, або зовсім пустинні території. У звязку з зниклом степів

у середньому Сибірі, там немає й українських колоній. Українські колонії поділяються на дві групи: західню — на пограниччі Сибіру й Казахстану, і східню — на Далекому Сході (Зелений Клин).

Карту треба порівняти з картою 21., яка подає розміщення емігрантів із України до Азії.

Число українців в Азії, яке доходить, на підставі урядової статистики, до 2,139.000 треба піднести в 1926. р. до яких 3 мільонів (на підставі числа еміграції).

Джерела до карт 10—15:

1. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Отдел I. Томы II—XVII, Москва.

2. Національний склад сільського населення України 1926, „Статистика України“, ч. 96., Харків, 1927.

3. Карский Е. Т., Этнографическая карта белорусского племени, Петроград, 1917.

4. Зілинський І., Карта говорів, поміщена в цьому Атласі (ч. 17).

5. Міртов Н. В., Східня межа української мови. „На мовознавчому фронті“, Харків, 1927.

6. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej (на підставі перепису а 1921 р.) т. IV, V, VIII, IX, XII—XV. Warszawa.

7. Wiadomości Statystyczne 1934—1936, Warszawa (ви- сліди перепису 1931. р.).

8. Число православных по оселях Холмщини й Підляшя за станом 1930. р. (Рукописний матеріал варшавської православної митрополії).

9. Gemeindeflexikon der im Reichsrat vert. Königreiche und Länder B. XIII, Bukowina, Wien, 1907.

10. Österreichische Statistik, Neue Folge B., Wien.

11. Volkszählung in den Ländern der ungarischen heil. Krone im J. 1910. „Ung. Stat. Mittl.“ Neue Folge 42 Band, Budapest, 1912.

12. А. С. Берг, Население Бессарабии, „Этнографический состав и численность“, Ленинград, 1923.

13) Statistický lexikon obcí v Republice Československé III Slovensko. IV Podkarpatská Rus., Praha, 1927—8.

14. Zprávy Státního Úřadu Stat. Republiky Československé R. XIX č 170, 195. Praha, 1933.

15. Mimořádné Zprávy St. Úřadu Stat. Rep. Československé R. III č 13, 18—20. Praha, 1933.

16. Томашівський С., Етнографічна карта угорської Русі, СПбетербург, 1910. „Сборник по славяновѣдѣнію“.

17. Этнографическая карта Сибири, Академия Наук С.С.С.Р., Ленинград, 1929.

18. Риттихъ: Этнографическая карта европейской Россіи. 1:2.520.000, Пб., 1875.

16. Українці у світі. — В. Кубійович.

На 4 картограмах зясовано розміщення українських колоній в Америці й Югославії; діаграми подають число й розподіл українців на світі та національну структуру поодиноких областей наших земель.

Подати чисельно й територіяльно нашу еміграцію в північній Америці дуже важко. Лише Канада зазначає національну приналежність своїх мешканців із розподілом по поодиноких стейтах (провінціях) і містах. На підставі перепису з 1930. р. живе, мовляв, у Канаді 225.000 українців. Це число треба збільшити, на підставі дослідників, до 300.000, а може й 400.000. Злуч. Дер-

жави Півн. Америки не подають точно нац. приналежності своїх мешканців. Число українців у Злуч. Державах П. А. треба прийняти на яких 700—800.000. З цих причин можна було подаючи розміщення українців лише посередньо, подати територіяльне розміщення найважливіших українських установ, а саме — українсько-католицьких церков. Українці в Америці діляться на пару віросповідних груп, а саме на греко-кат., ці знову мають дві епархії: укр.-католицьку й епархію українців із Закарпаття, на православних і малочисленних членів евангелицької церкви й різних сект. Ми подаємо лише розміщення укр.-кат. церков, а українці, приналежні до різних віросповідних груп, мешкають, здебільша, в тих самих місцевостях, і тому картина розміщення укр.-кат. церков є разом картою розміщення українців. Українці у Злуч. Д. П. Ам. купчуються майже виключно в півн.-східн. стейтах, головно в гірничих і промислових областях; найбільше їх у Пенсильванії (карта 1). Знову ж українці в Канаді це головно хлібороби, які купчуються у трьох степових провінціях: Саскачевані, Манітобі й Альберті (карта 2); далеко менше українців живе в сусідній із Злуч. Д. П. А. провінції Онтаріо (карта 2).

Розміщення українців у Бразилії й сусідній частині Аргентини (Misiones) подано з допомогою значків, що означають 1000 українців. Це доволі схематичне зясування, на підставі чисел, поданих Карманським; подає він число українців у Бразилії у 1922. році на 35.000, Тепер треба би це число піднести до яких 50.000. Вони живуть майже виключно у стейті Парана.

Розміщення українців у Югославії зясовано подібною методою, як у Бразилії, а саме на підставі урядового перепису з 1921. р. Тамошні українці поділяються на три групи: українців у Бачці, які примандрували туди з кінцем XVIII. ст. з закарпатської Лемківщини, на українців у Славонії, й найновіших поселенців у Боснії, що прийшли туди з Галичини. На підставі югославянської статистики жило в 1921. р. у Бачці 11 тис. українців, 6'3 тис. у Славонії, та 8'1 тис. у Боснії.

Джерела:

1. Ювілейний Альманах Українсько-Гр.-Католицької Церкви в Злучених Державах з нагоди 50-ліття її існування, Філадельфія, 1934.

2. Календар Канадійських Українців, Провідник 1930—34, Вінніпег.

3. Карманський П., Між рідними в Південній Америці, Київ—Відень—Львів, 1923.

4. Royaume de Yougoslavie, Statistique Generale d'Etat. Resultats definitifs du Recensement de la Population du 31. J. 1921., Sarajevo, 1932.

17. Українські говори. — І. Зілинський.

Українська мова, подібно як і кожна інша мова, не є однакова на цілій своїй території, а розпадається на більші або менші діалектичні

групи. На підставі відмінних рефлексів (заступників) праслов. *ě, e* та *o, e* в нових закритих складах, у наголошеній і ненаголошеній позиції, цілий український мовний простір ділиться на дві головні групи: I. говори північні і II. південні.

В північній групі, що обіймає поліські й підляські говори, виступають: 1. на місці наголошених *o, e* звичайно різні дифтонги (двозвуки), а в ненаголошених складах старі *o, e* зберігаються: *вудол, вуел, вуил, вуіл, шієсть, шюос, шюес, куостка*, але *косткі, радость, камень, осень, попел* і т. д.; 2. прасл. наголошеному *ě* відповідає дифтонг *ie*, зате в ненаголошених складах звук *e* або *u*: *дїед, мїех, лїес*, але *дедок, мешок-мишок, лесі, стєнā, бєжїть-бїжїть* і т. д. 3. ненаголошеному прасл. *e* відповідає звук *e*, що не м'ячить попередніх приголосівок: *мїєсець, колодезь, Припєть, хобдеть* і т. д.

На південь від чистих північних говорів тягнеться поздовжня смуга перехідних говорів, що повстали на північній основі під сильним впливом південно-українських говорів. Головна їх ознака різні монофтонгічні рефлексивні наголошених *o, e* в нових закритих складах, що часто не доходять до *i*: *вул, стул, шюс, вїл, стїл, шюс...* Затє в ненаголошених складах старі *o, e* послідовно зберігаються, а на місці ненаголошених прасл. *ě* виступає *e* або *u*, як у чистих північних говорах (пор. під 3.) Південна границя цих перехідних говорів від чисто південних іде від заходу приблизно через м-а Грубешів, Володимир, на південь від Луцька, Рівного, через Житомир, Білу Церкву, Корсунь, Канів, Золотоношу, Лубні та здовж р. Сули й на захід від м. Суми до Суджі.

У південній групі, що не знає вищезгаданого принципу розрізнення наголошених і ненаголошених рефлексів прасл. *o, e, ě, e*, виступає на їх місці, незалежно від наголосу, звичайно звук *i*: *вїл, стїл, шїєсть, шїєс, кїетка-кїєткі, дїд-дїдок, мїх-мїшок, лїє-лїєс, стїнā, бїжїть...* Південна діалектична група ділиться на дві підгрупи: 1. говори південно-східні й 2. південно-західні.

Південно-східні говори займають півд.-сх. частину Київщини й величезні простори Лівобережної та Степової України, значну частину Криму, Донщини, Ставропільщини й Кубанщини. Між півд.-сх. говорами найважливіші: полтавський та південно-київський, що стали основою укр. літературної мови. Приблизна межа поміж півд.-східними і півд.-західними говорами йде, починаючись на захід від Білої Церкви, в півд. напрямі через Гумань і Ананіїв до Дністра. Півд.-західні говори займають півд.-зах. Київщину, Поділля, півд. частину Волині й Холмщини, українську

частину Галичини, Закарпаття, Буковини та Басарабії.

Важливі різниці між півд.-сх. й півд.-зах. говорами: сх. — вимова сполук *ки, хи, ги, ги*, зах. — перев. *кі, хї, гї, гї* або *кє, хє, гє* (*лавки — лавкі, лавкє; кожухи — кожухї, кожухє*; сх. — переважно „середнє“ *л*, зах. — перев. „грубе“ (*вєлярне*); сх. — здобжені (подвоєні) пригол. (*життя, зілля*), в зах. — перев. незнані (*житє, вілє*); слабший ступінь м'якшення (особл. *є, з, ц*) у сх. вимові, ніж у зах.; зберігання дзвінкості приголосівок перед наступними глухими у сх. вимові, нахил до затрати, а то й затрата дзвінкості — в західній; дав. чолов. роду у сх. перев. *-овї* (*братовї, синовї*), в зах. — *-ови* (*братови*); місц. одн. чол., жін., сер. р. у сх. — *-ї* (*на конї, землї, полі*), в зах. — *-и* (*на кони, земли, поли*); р. мн. у сх. — *-ей* (*людей, очей, частей*), у зах. *-ий* (*людий, очий, частий*); деякі відміни в наголосі, деякі різниці у словотворі, складні, лексиці та інші.

До півд.-західних говорів належать: півд.-волинський, подільський, наддністрянський, надсянський, лемківський, бойківський, середньо-закарпатський, гуцульський і покутсько-буковинський.

Півд.-волинський відзначається м. ин., твердим *p* (*зора, бура*), частішим здовженням приголосівок (*вєсіллє, насїтїє*), зак. 3 ос. на *-ть* (*стойть, стоять*). Для гов. подільського, покутсько-буковинського, наддністрянського й надсянського замітні: вимова *a* після м'яких як *є, і* (*декую, зєть, чїєс, сє, сї, їкий* — рідше в подільським говорі); зак. 3 ос. на *-т* (*стойт, стоят*); форми типу: *ходив-єм, ходив-їм, ходив-їм, ходил-ис(є)мо, ходил-ис(є)те*; орудн. одн. жін. р. *-ов* (*руков, нев, своїов* і т. д., як у карпатських говорах). Говори надсянський, лемківський і бойківський відрізняють *ы* й *и* та зберігають, крім цього, разом із гуцульським говором, чимало інших архаїзмів. Зокрема в лемківському говорі замітні: постійний наголос, вимова прасл. *rz, lz*, як *ыр, ыл*, (*дырва, хырбет, гырмит*); в бойківському гов. м'які наростки *-ць, -цький, -ський* (*отець, малярський, німецький*); для гуцульського говору прикметні: вимова назвучного *я* як *є* (*євір, єма, єрмарок*), *ть, дь* як *кь, гь* (*кїєсто=тїєсто, гїїка=дївка*, подібно як у покутсько-буковинським говорі); м'які шипучі в усіх позиціях (*хочю, через, душія, шє, пушію*); *ви-* — *ві-* (*вісочив, віходив*); форми типу: *ходїй-єми, му ходити, меш робити* і ин.

Середньо-закарпатський говір виявляє, побіч прикмет спільних із бойківським і лемківським говором, свої окремішності, особливо такі архаїзми, як, наприклад, рефлексивні старі *o, e* в нових закритих складах: *у, ы, ю, ї, і* (*кунь, кынь, кюнь, кїнь, кїнь, привюз, мїй*); форми типу: *я завюх, завїх (=завїє), заплюх, заплїх (=заплїє)* і т. д.

18. Природний рух людности. — В. Кубійович.

На 4 картах зясовано найважливіші складники природного руху, а саме — народини, смертність, смертність немовлят і природний приріст. Еволюцію цих відносин видно з діаграм на карті ч. 24. Карти опрацьовані на основі матеріалів із 1924. до 1927. рр., бо лише для тих років маємо статистичний матеріал для всієї української етнографічної території. Справа в тому, що для У.С.Р.Р. опублікований статистичний матеріал лише по 1929. р., для інших частин С.С.Р.Р. лише по 1927. р., а для Північного Кавказу знаємо числа лише для 1925. і 1926. року, і то для цілої країни, без подрібнішого розподілу. Зате для західних земель у діаграмах подано розвиток природного руху аж по 1934—35. рік. За територіальну одиницю обчислень узято округи, губернії й автономні республіки в С.С.Р.Р. та Півн. Кавказ лише в цілому, в Польщі — воевідства, в Румунії й Чехословаччині — краї.

З діаграм на карті 24. видно зміну природного руху на наших землях за 44 роки. У повоєнному часі був природний приріст на Україні найвищий у цілій Європі.

Найбільшу плодючість, а також і природний приріст, мають країни слабо заселені, що є тереном імміграції населення в силі віку, отже — найбільш плодючого, себто на півд. сході. Найменше народини і найслабший природний приріст має перенаселене Правобережжя, і ще більше — Галичина й Буковина. Смертність усієї людности і зокрема самих дітей найбільша в Галичині, і то зокрема в горах, через матеріальну скруту населення, та в Центральнo-Чорноземній області, найменша — на багатому півдні.

Джерела:

1. Естественное движение населения Союза С.С.Р. Вып. I 1923—25, Вып. II 1926. „Центр. Стат. Управление С.С.С.Р. „Сектор соц. стат.“, Москва, 1928—9.
2. Україна, Статистичний щорічник 1925, 1927, 1928, 1929, Харків, 1925—9.
3. Статистика України, серія: Демографія, том 106, 117, 154, 169, 193, 213, Харків, 1927—30.
4. Małżeństwa, urodzenia i zgony a) w woj. południowych r. 1919—1925. „Kwartalnik Stat.“ 1928, t. V. z. 1.; b) Rok 1927—8. Statystyka Polski, Serja A. t. 27. Warszawa, 1929—30.
5. Wiadomości Statystyczne R. 1929—36, Warszawa.
6. Annuaire Statistique de la Roumanie, An. 1928—35, București, 1929—35.
7. Buletinul Demografic al României, 1932—35.
8. Zprávy Státniho Úřadu statist. Rep. Československé, r. 1926—36.

19—20. Мандрівки. — В. Кубійович.

Українські землі є територією не лише сильної еміграції, але й імміграції. Через сильне аграрне перенаселення сільська українська людність мандрувала від 1890. рр. із західних земель до Америки, зі східних — до Азії.

Водночас припливає на Україну зпоза неї чужа людність. Через те, що український селянин нерадо поселявся по містах, до міст і промислових округ припливав чужий елемент: російський — на східних землях, польський — на західних. Рівночасно з цими зовнішніми мандрівками виступають і внутрішні, які виявляються у припливі населення до міст і переселюванні з густо заселеного лісостепу в степи, на Крим і Кавказ.

Докладно подати мандрівки на карті можна лише на основі порівняння місця народини із місцем побуту на підставі переписів людности. Через те, що переписи в різних державах походять із різних часів і торкаються різних територіальних одиниць, годі на тій самій карті зясувати мандрівки на всіх українських землях, тимто й ми обмежимося лише до території С.С.Р.Р. Імігранти до якоїсь територіальної одиниці є люди, що дійсно пробували в ній у часі перепису в 1926. р., але ж народилися поза її межами; емігранти, це — народженці якоїсь територіальної одиниці, які пробували в 1926. р. поза її межами. Територіальною підставою карти є округи, губернії, автономні республіки й автономні області.

На карті 19. зясовано величину мандрівок у кожній адміністративній окрузі двома півколами; горішнє вказує на імміграцію, долішнє — на еміграцію. Величина півколас пропорціональна до числа мандрівників, і то так, що 1 мм² означає 5.000 мандрівників. Півколеса повиповнювані барвами, які вказують на походження мандрівників, із розподілом на українські етнографічні землі (разом із мішаними), Азію й неукраїнські землі. Завдяки цій методи ми можемо зясувати до деякої міри походження й національну структуру мандрівників, пізнати, звідки пливе імміграція, чи в якійсь окрузі переважають серед мандрівників українці, чи неукраїнці, схопити величину еміграції до Азії й низку інших проблем.

Карта 19. — синтетична. Карта 20. зясовує поодинокі проблеми, позазначувані на карті 19. І так, дві карти подають відсоток іммігрантів і емігрантів у порівнянні до всієї людности, себто — інтензивність мандрівок, третя виявляє, чи в даній країні переважала імміграція, чи еміграція, себто подає білянс мандрівок, — четверта карта зясовує, який відсоток серед іммігрантів творила людність із українських земель. Ця карта має велике значіння для пізнання тенденції змін національних відносин: коли відсоток українців серед іммігрантів вищий від відсотка українців серед усієї людности — країна українізується; у протилежному випадку — виступає тенденція до десукраїнізації.

На трьох бічних картограмах карти 19. значено імміграцію до Донбасу й до двох найбільших міст України — Києва й Харкова.

Українська С.Р.Р. є головно територією еміграції, Північний Кавказ і Крим — іміграції, як видно з карт і з нижчеподаної таблиці:

Область	Іміграція	Еміграція	Білянс мандрівок
	у т и с я ч а х		
У.С.Р.Р.	910	1.801	— 891
Півн. Кавказ	1.069	281	+ 788
Крим	153	61	+ 92

Перенаселений Лісостеп постачає найбільший відсоток емігрантів; характеристично, що еміграція сильніша з Лівобережжя, ніж із Правобережжя: людинність Правобережжя реагувала на перенаселення, зменшуючи число народин, Лівобережжя реагувало еміграцією. Найслабша еміграція з півд.-східної України, яка не є ще перенаселена. Картина іміграції — протилежна. Вона зовсім слаба в напрямку до лісостепової й лісової смуги, з винятком міст (Київ, Харків), середня — до степової смуги, а дуже сильна на Крим і Кавказ, які можуть прийняти ще хліборобське населення через слабу густоту, та найбільша — до Донбасу. Вислід цих двох рухів видно з карти білянсу мандрівок: уся лісова й лісостепова смуга з винятком київської й харківської округи тратять людинність, зискує людинність — степова Україна, найсильніше — східня (Донбас), Крим та Півн. Кавказ. Звертаємо увагу на дуже сильну втрату людинности в Центрально-Чорноземній області, замешкалій головно росіянами. Звідтіль посувалися російські емігранти на українські землі.

Еміграція з українських земель звертається частинно до інших українських земель, частинно до Азії, слабо — на неукраїнські землі; еміграція з російських і білоруських земель іде, крім своїх земель, теж сильно до Азії й на Україну. Імігранти до українських округ походять частинно з українських і частинно неукраїнських земель. У всіх округах У.С.Р.Р., крім сталінської і луганської, мають перевагу українські імігранти над неукраїнськими. Як корисне для українців явище підносимо сильну перевагу української іміграції до західних і середніх степових округ та перевагу української іміграції над іншою на Криму, через те й український елемент на цих землях кріпшає. Некорисний є приплив чужинців, головно росіян, до Харківщини, Дніпропетровщини, головно ж — до Донбасу й на Кавказ. До обидвох цих країн імігрують росіяни трохи більше за українців, тимто сила російського елементу в цих пограничних українських країнах зростає, а український стан посідання в найбагатшій частині України — загрожений!

З картограми, доданої до карти 19., видно,

що Донбас був дуже слабою притяжною точкою для української людинности, з винятком найближчих округ. Зокрема перенаселене Правобережжя не брало зовсім участи в іміграції до Донбасу. Український селянин емігрував радніш до Азії, до Донбасу напливала російська людинність із центральних хліборобських губерній (найбільше з орловської губ., з брянської губ.), з Білоруси, а навіть із далеких центрально-промислових областей.

І до Києва й до Харкова напливає, крім української, сильно й російська людинність (головно урядовницький елемент), хоч і не так сильно, як до Донбасу, як це видно зі слідуочною таблицею:

На 100 емігрантів походило :

	з україн. околиць	з укр.-рос.	з білорус.	з російських
Донбас	37	15	4	40
Київ	67	4	6	20
Харків	53	17	4	22

Джерела :

Всесоюзная перепись населения 1926 г. Отдел III, Москва.

21. Еміграція з України до Азії. — В. Кубинович.

На карті 21. розміщено точками людей, що в 1926. р. пробували в Азії, але народилися на українських землях в Європі, барва ж указує, який відсоток творять українські імігранти в порівнянні з усіма імігрантами. Картина розміщення українських імігрантів є, очевидна річ, у загальному подібна до картини розміщення українців в Азії (карта 15). Звертає увагу на себе те, що участь українців у іміграції сильніша, ніж серед загалу мешканців, а це має причину і в скріпленні еміграції українців останніми часами, і в більшій вірности статистики походження людинности, ніж її національності. В Азії творилася, як наслідок мандрівки нашої людинности — азійська Україна. Уділ емігрантів із українських земель видно з нижчеподаної таблиці:

Область	Уроженці укр. земель, замешкалі в 1926. р. в Советській Азії	
	в тисячах	у % усіх уроджених в Європі
Сибір	474	22.0
Далекий Схід	154	48.6
Казакстан із Кіргістаном	370	46.6
Усі інші частини Сов. Азії	31	11.6
Разом	1.029	34.4

Джерела: Як до карти 20.

22. Зміни у стані людності в часі 1897-1926. В. Кубійович.

Карта зясовує дійсний приріст людности в часі між двома переписами населення. За територіальну одиницю для обчислень узято повіти з 1897. р., і шляхом перерасподілу вираховано для них число людности з 1926. р. Для тієї частини Польщі, що входила в 1897. р. у склад Росії, обчислено людність на 1926. р., порівнюючи стан людности із 1921. і 1931. р., для Галичини, Румунії, Чехословаччини й Угорщини обчислено приріст за трохи інші роки, а саме — 1901—1930, та це загальної картини поважніше не змінює.

Найслабший приріст має середня смуга, зокрема перенаселена Галичина та Правобережжя, найсильніший приріст — країни, які приймають іще хліборобське населення (Кавказ, Крим) і Донбас. Звертає на себе увагу довга й вузька смуга на заході, що тягнеться від Сучави через Чернівці-Тернопіль-Холм по західне Полісся, де дійсний приріст дуже слабкий, і де стрічаємо навіть зменшення людности. Є це країна, в якій за світової війни проходив довгий час боєвий фронт.

Так узагалі тепер — подібно, як від віків — населення України пропливає у східному й південному напрямі, де ще більше вільних земель; цей процес тепер останніми десятиліттями ще поміцнішав тим, що людність притягають до гірничо-промислових околиць Донбасу і Дніпропетровщини.

У діаграмах на карті 24. зясовано порівняння людности з 1926. і 1897. р., а також розвиток людности У.С.Р.Р. за роки 1890—1932, нарешті ті катастрофальні переми, які наступили в стані людности українських земель у С.С.Р.Р. в часі п'ятилітки.

Джерела:

Власні перерасподіли на підставі переписів — російського з 1897. р., австрійського з 1900., румунського з 1899. і 1930., советського з 1926., польського з 1921. і 1931., чехословацького з 1921. і 1930., мадярського з 1900., 1920. і 1930.

23. Зміни урбанізації в рр. 1897—1932. В. Кубійович.

Перша карта зясовує розміщення міської людности в порівнянні з усією людністю в 1897. р.: вона споруджена на основі тієї самої методи, що карта 8. Образ, який вона подає, не відбігає сильно від образу з 1933. р.

На карті 23₂ зясовано приріст або зменшення міської людности за рр. 1897—1932 за повітами, у гриницях із 1897. р., у відсотках людности з 1897. Цей приріст дуже нерівномірний: приростають, здебільша, міста, які стали осередком індустрії, в першій мірі — міста півд.сходу. В положеному далеко від джерел енергії й поз-

бавленому підстав для індустріялізації лісостепу міста ростуть слабо, а цілий ряд дрібних і середніх торговельно-хліборобських міст свою людність навіть тратять.

Ще яскравіше виступлять ці зміни на карті 23₃, що зясовує зміни в урбанізації. Поступ урбанізації помітний тоді, коли відсоток міської людности більшає, себто приріст міської людности вищий від приросту сільської. Узагалі Україна на цій карті ділиться доволі виразно на більшу — півн.-західню, без поступу урбанізації, й меншу — півд.-східню з поступом.

Зміна в стані міської людности в часі 1927—1932 зясована на карті 23₄. За територіальну підставу обчислень узято групи районів, що відповідають передвоєнним повітам. З неї видно, що процес урбанізації обхопив ті частини, де в часі п'ятилітки розвинулася сильно промисловість, у першій мірі — важка. З того — великий приріст міст Донбасу і Дніпрового району, портів, звязаних із Донбасом (Маріюпіль, Таганріг, Ростов), Харкова (машинобудівництво), Грозного й Майкопу (нафта). Зате бачимо повний упадок міст середньої й північної України, які не мають підстав для розвитку важкої індустрії, в яких торговельне життя впало, а по містах західнього Правобережжя й Полісся не роблять жадних промислових інвестицій і ще із огляду на близькість кордону. Слабо зростає Київ.

На всіх картах є велика біла смуга в частині Донщини й Надволжанщини, які міст не мають.

Джерела:

Як до карт 7 і 22.

24. Зміни в стані людности в часі 1890—1932. в діаграмах. — В. Кубійович.

Поодиноких фаз розвитку людности не можна зясувати на картах, можна це зробити лише на діаграмах. Діаграма подає 4 фази розвитку людности в У.С.Р.Р. і взаємні відносини між природним і дійсним приростом. У першій передвоєнній фазі виступав сильний природний приріст людности — і менший дійсний через еміграцію до Азії, у другій воєнній — зменшення, у повоєнній до 1929. р. — сильний природний і дійсний приріст, накінець у добі п'ятилітки приріст паде, а в 1932 виступав навіть зменшення населення.

Зміни населення більших міст подає діагр. ч. 9 на кар. 24. Звертає на себе увагу упадок міст у часі голоду 1920—1923 (найбільше Одеса) й сильний приріст у часі п'ятилітки промислових міст, накінець — загальмування приросту в 1933. р.

Зміни, які наступили в стані людности на У.С.Р.Р. в часі п'ятилітки, зясовані подрібно на картах 23 і 24. Через колективізацію село тратить людність, а зискує місто. Внаслідок голоду в 1932—33. р. наступило зменшення всієї людности.

III. ВІДДІЛ. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО.

Найважливішій галузі нашої господарки — сільському господарству, посвячено в Атласі 17 таблиць.

Джерелом для опрацювання цього відділу Атласу були хліборобські статистики поодиноких держав. На великі труднощі натрапляємо, збираючи матеріяли із С.С.Р., бо вони порозпорошені по різних видавництвах і дають матеріял лише за більшими адміністраційними одиницями, тимто треба було вдаватися до важкодоступних провінціональних видавництв. Нарешті зміна аграрного устрою вплинула сильно на зміни в управі й годівлі, тимто треба було вибрати дбайливо матеріял із тих років, коли відносини були до деякої міри устатковані й нормальні.

Карти мають кілька підвідділів. Перша група зясовує розміщення культур, всіх (карта 25), і найважливішої культури — ріллі (26) й лісу (39). На карті 27 подано розподіл засівної площі 4 груп культур. На дальших картах подано розміщення поодиноких родів збіжжя (28—32), урожай жита (33) й безпеку людности хлібом (34). Окрема карта (35) зясовує розміщення технічних культур. Годівлю домашніх тварин подає 11 картограм і діаграми, а дві таблиці змальовують заліснення. Зміну відносин видко з діаграм.

Джерела до III-го відділу:

I. С. С. Р. Р.

1. Главнейшія данныя поземельной статистики по обследованію 1887 г., „Статистика Росс. Имперіи“ XXII, Ст. Петербург.

2. Урожай в Европейской и Азіяцкой Россіи — за роки 1905—1914, Ст. Петербург.

3. а) Погуберіальныя б) поездные итоги всероссийской сельско-хозяйственной и поземельной переписи 1917 г. „Труд. Центр. Стат. Управл.“, т. V. в. 1—2, Москва, 1921—2.

4. Свод урожайных сведений за годы 1883—1915. Центр. Стат. Управл., С.С.Р., Москва, 1928.

5. Пересічний урожай хлібів та картоплі на Україні з 1883 по 1915 рр., „Статистика України“, т. 22, Харків, 1927.

6. Урожай Украины за время войны и революции (1915—1919 р.) У.С.С.Р., „Центр. Стат. Упр.“ N. 41., Харков, 1924.

7. Урожай зерновых хлебов и подсолнечника по районам и областям С.С.С.Р. в 1933 г. „Центр. Госуд. Ком. по определению урожайности при С.Н.К. Союза С.С.Р.“, Москва, 1934.

8. Посевные площади С.С.С.Р., Итоги учета посевных площадей летом 1935 г. Вып. I-II. Центр. Упр. Нар. — хозяйственного Учета Госплана С.С.С.Р., Отдел Учета сельского хозяйства, Москва, 1936.

9. Статистический справочник С.С.С.Р., 1927, 1928., Москва.

10. Социалистическое Строительство С.С.С.Р. „Статистический ежегодник Ц.У.Н.Х.У.“ Госплана С.С.С.Р. а) 1934, б) 1935, Москва.

11. Сільсько-господарча статистика. „Статистика України“, сер. II. т. 159, 160, 191, Харків, 1926—29.

12. Україна, статистичний щорічник 4 томи, 1925, 1927, 1928, 1929, Харків.

13. Народне господарство У.С.С.Р. „Статистичний довідник Управління Нар. Госп. Обліку У.С.С.Р.“, Київ, 1935.

14. У.С.С.Р. в цифрах, „Статистичний довідник. Упр. Нар. Госп. Обліку У.С.С.Р.“ Київ, 1936.

15. Статистика поодиноких округ У.С.С.Р., 41 випусків, Харків, 1925—26.

16. Народное хозяйство Северного Кавказа, „Стат. Справочник“. Сев. Кавказское Краевое Упр. Нар.-Хоз. Учета, Ростов, 1932.

17. Центральнo-Черноземная область. План. Коммисия. „Справочник Социал. строит. М.Ч.О. на 1932 г.“ Воронеж, 1932.

18. Статистическо-Экономический Атлас Крима, вип. I. Симферополь, 1922.

19. Нижнее Поволжье. „Соц.-эконом. Справ. Книга“ под. ред. Самсонова, Ефремова, Мартинова и Краевского, Сталинград, 1934.

20. Проф. А. Смоліч, Сельськагосподарчия райни Беларускае С.С.Р. у 1927—1928 г. Беларускій Нав. Дасл. Инст. Сельскае і леснае гаспадаркі т. XXXV, вип. 16, Менск, 1930.

II. Польша.

21. Zasiwy i zbiory a) w r. 1925/6 Kwartalnik Statystyczny r. 1927 t. IV z. 1; b) w r. 1926/7 Kw. St. 1928 t. V z. 1; c) w r. 1927/8 t. VI z. 2; d) w r. 1928/9 Kw. St. 1930 t. VII z. 1; e) w r. 1929/30 Kw. St. 1931 t. VIII z. 2. Warszawa.

22. Statystyka rolnicza a) 1930/31 Statystyka Polski, serja B. z. 1; b) 1931/2 St. P., serja B. z. 10; c) 1933 St. P., serja C z. 8; d) 1934 St. P. s. C. z. 24; e) 1935. St. P. s. C. z. 39 — A, 39 — B., Warszawa.

23. Inwentarz żywy. Spis koni, bydła rogatego, trzody chlewnej i owiec w r. 1927, „Kwartalnik Stat.“, 1928 t. V z. 2, Warszawa.

24. Wyniki rejestracji zwierząt gospodarskich w r. 1929, Kw. Stat., 1930 t. VII, z. 1., Warszawa.

III. Румунія.

25. Statistica agricolă pe anul 1926, partea I, II, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, Ministeriul Agriculturii si dominiilor, București.

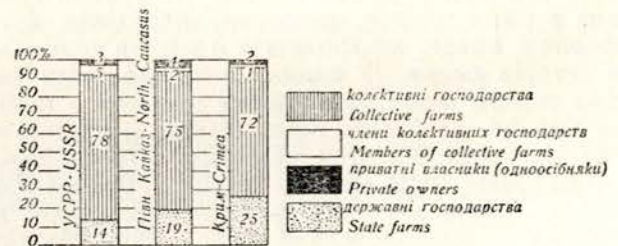
IV. Чехословачина.

26. Zprávy Statního Úřadu Stat. Rep. Českosl., Praha.

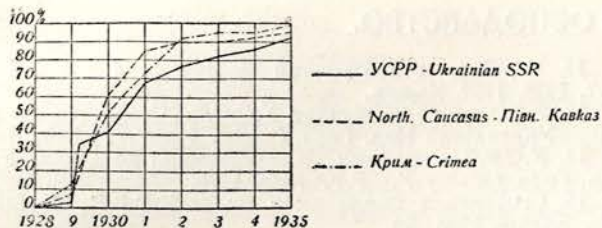
27. Československá Statistika, řada XII, Praha.

Розподіл землі за родами землеволодіння на українських землях у С.С.Р.Р.

Розподіл землі за родами землеволодіння на українських землях у С.С.Р.Р., та поступ колективізації зясовано в поміщених нижче діаграмах:

Розподіл засівної площі за категоріями господарств у проц. (1935 р.)

Колективізація засівної площини у проц. (1928—1935).

25. Розміщення культур. 26. Рілля. — В. Кубійович.

Карта 25. Ясонує розміщення рослинного краєвиду, зміненого рукою людини, себто — краєвиду культурного. На карті цій зазначено докладно ліс там, де він виступає, а орну землю (рілля) та сінокоси з пасовиськами зазначено 8-ма барвами, залежно від взаємної пропорції цих двох культур до себе; невжитки розміщені так, щс з них можна пізнати, який відсоток творять вони в порівнянні з цілою площинню. Найважливішій культурі, а саме ріллі — присвячено окрему карту, де подано відсоток, який творить рілля в порівнянні з усією площинню. Подібно ясовано розміщення лісу. Територіяльною підставою обрахунків були райони й повіти.

Джерела до розміщення культур є дуже нерівної вартости. Розміщення лісів на карті 25. подано на підставі топографічних карт. Розміщення поодиноких культур у Польщі, Румунії, Чехословаччині й Угорщині — на підставі нових хліборобських статистик, при чому за територіяльну підставу взято повіти. Матеріал для С.С.Р.Р. дуже нерівномірний. Відсоток ріллі, сінокосів і пасовиськ (до ріллі вчислено й землю під садиби) ясований в У.С.Р.Р. на підставі сільсько-господарської статистики з 1927. р., в інших частинах С.С.Р.Р. — на підставі довідників поодиноких областей (джерела 16-20 до карт. 24) для частини західньої області — на підставі не дуже докладних і частинно перестарілих матеріалів (1, 3). Розміщення невжитків подано переважно ще на підставі сільського перепису з 1887. р. Матеріал, як видно, частинно перестарілий і нерівномірний, але єдиний, і загальна картина, яку бачимо на мапах, вірна.

На розміщення культур у першій мірі впливають природні умови, а саме — ґрунти і зв'язана з ними рістня, підсоння, передусім атмосферичні опади, морфологія й висота поземелля та історія осель. У зв'язку з природними умовами зовсім інше розміщення культур у північній Україні, де багато лісів, більше, ніж у всіх інших частинах України сінокосів і пасовиськ, а менше ріллі. Ще менше ріллі, а більше лісів у горах. Заге всі інші частини українських земель це — хліборобський степ, який творить на величезних просторах понад 80% усієї площині.

З віками український селянин поширював рілню площинь, вирубуючи ліси й заорюючи степи, і тепер степи мають ледви мінімальний відсоток незаораних пасовиськ. Щойно на кордоні України, в сухих степах Надкаспійщини, меншає нагло відсоток ріллі на користь пасовиськ. Звертаємо увагу на нагальну зміну культур на найважливішій фізикографічній гряниці України, — на пограниччі лісу й лісостепу. Вплив природних умов на розміщення культур видко у збільшенні заліснення і зменшенні відсотка ріллі в областях, потятих сильно ерозією (високі береги Дніпра, Дінця, Волги, Розточчя), великий відсоток невжитків на Херсонщині, на лівому березі Дніпра, недалеко від його устя. є зв'язаний з тамошніми пісками, стислий зв'язок розміщення культур з морфологією видко на Волині й т. ин.

Україна, як цілість, має завдяки своїй рівнинності та степовості, найвищий відсоток ріллі з усіх більших країн Європи. Доповнюємо наші пояснення діаграмами (карта 41).

На бічній карті, долученій до карти розміщення ріллі, подано розміщення тієї частини ріллі, яка не занята під засів. На степах Каспійщини, частинно вже й на Півн. Кавказі й на Надволжанщині, ведуть іще й досі переліжну систему газдівства, тимто там лише дрібна частина ріллі засіяна. В переважній частині українських земель є трипілля й чотирипілля, тимто тут $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ ріллі відпочиває. Щойно на заході панує плодозмін, і майже вся рілля занята під засіви. В горах і на Поліссі, у зв'язку з природними умовами, відсоток незасіяної хліборобської площині зростає. Згодом переходять скрізь до кращих форм сівозміну і збільшують засівну площинь.

Джерела:

Як до III. відділу — ч. 1, 3, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 27.

27. Розподіл засівної площині. — В. Кубійович.

Засівну площинь розподілено на 4 групи культур, а саме: 1) збіжіві культури, 2) технічні, 3) кормові, 4) інші їстівні рослини, і подано розміщення кожної з цих груп культур у порівнянні з цілою засівною площинню. Джерела з одного часу й рівномірні (1935. рік). За територіяльну підставу в краях поза межами С.С.Р.Р. взято адміністраційні одиниці вищого ряду (воєводства, краї).

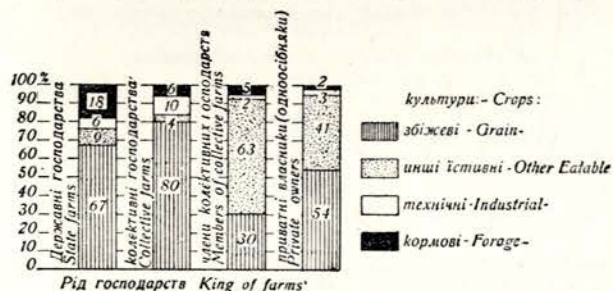
Технічні культури виступають слабо на заході, найсильніше ж на сході й на південному сході, де гарно вдається соняшник. Кормові рослини (сіяні трави, буряки для худоби, тощо) появляються найсильніше на заході й на північному заході в околицях плодозміну й інтензивної годівлі домашніх звірят, найменше їх — на сході, де є й екстензивна годівля й багато пасо-

виськ. Їстинні рослини (картопля, бобові рослини, городини, гарбузи, тощо) виступають найсильніше на півночі й на заході, де багато садять картоплі. Збіжжя займає 60—95% усієї засівної площині, найменше — на заході, найбільше — на півдні й на сході, де панує однобічна зернова господарка.

В розподілі культур наступили сильні переми на території С.С.Р.Р. в напрямі зменшення участі зернових культур, а збільшення інших, найсильніше кормових. Це стоїть у зв'язку зі спробами переходу до плодозмінної системи, де місце пару займають кормові рослини.

Розподіл засівної площині поодиноких областей українських земель видно з діаграм.

В С.С.Р.Р. він різний у різних рядах землевладіння, як це видно з поміщеної тут діаграми.

Розподіл засівної площині УСРР за культурами й категоріями господарств у проц. (1935 р.)

Джерела:

Як до III. відділу — ч. 8, 22, 25, 26.

28—32. Розміщення збіжжя. — В. Кубійович.

На 4 картах із мірилом 1:5,000,000 подано розміщення головних родів збіжжя: пшениці, жита, ячменю й вівса, на дрібних картах із мірилом 1:10,000,000 — з'ясовано розміщення кукурудзи, гречки, проса й картоплі. Розміщення поодиноких родів збіжжя подано в відношенні до всієї збіжевої площині, бо лише такий подрібний матеріал маємо для С.С.Р.Р. (7). Числа походять із 1933 р., підставовою територіяльною одиницею є в С.С.Р.Р. — райони, за межами С.С.Р.Р. — повіти.

На розміщення поодиноких родів збіжжя впливають головню природні умови (грунти, підсоння), в дальшій мірі — інша група чинників, як: ринкові умови, всякі звички населення споживати деякі роди збіжжя, тощо. Найкраще видно вплив природних умов на розміщення жита і пшениці. Обидві карти (28. і 29.) виявляють майже протилежну картину: жито зосереджується в околиці леднякових ґрунтів і багатих атмосферичних опадів, пшениця — на півдні, в степах, а посередня смуга лісостепу є країною, де виступають один побіч одного обидва роди

збіжжя. Границя між лісовою й лісостеповою Україною виступає на обох картах дуже виразно, зокрема на захід від Дніпра. Острови гірших ґрунтів це водночас острови жита, н. пр., пісковаті кітловини над Вислою, Сяном та Бугом, Мале Полісся, долина Дніпра на південь від Києва, пісковаті околиці над долішнім Дніпром біля Олешок, тощо. З бічної карти 28. бачимо розподіл пшениці на озиму й яру; на це впливає глибина снігового покривця й температура зими.

Ячмінь зосереджений на півдні. Він є там не лише круп'яним збіжжям, а й кормовим для худоби, заступає овес, якого немає на півдні; овес виступає головню на півночі; головним родом збіжжя стає він у Карпатах, з винятком Гуцульщини, де головним родом збіжжя є кукурудза.

Кукурудза появляється лише на півдні. Звертаємо увагу, що кукурудза найбільше з усіх родів збіжжя поширилася по війні. Гречка є головню збіжжям північної смуги (найбільше в Чернігівщині). Просо видержує легко сухе літо, тимто його сіють найбільш на сході.

Культура картоплі виступає скрізь, але сильніше в областях плодозміну, на заході, де вона є головним засобом поживи для перенаселеного там села. Найбільші відсотки творить картопля в неродючих околицях (Карпати, Полісся), де, через свою невибагливість, вона зискує перевагу над іншими рослинами.

Розподіл засівної площині за поодинокими культурами улягає в С.С.Р.Р. доволі сильним змінам з року на рік, і то у зв'язку зі зміною господарської політики, як реакція селянина на аграрні реформи, але також з огляду на неврожаї, спричинені головню посухою. У зв'язку зі зменшенням експорту збіжжя зменшилася сильно засівна площинь ячменю, призначеного найбільш із усіх родів збіжжя на експорт, наступило невелике зниження засівів жита, а збільшення пшениці, при чому помітний сильний пересув від ярої до озимої пшениці. Сильно зросла культура ристин, що маловибагливі й видержливі на посуху, вимагають мало зерна на засів, а саме — проса й кукурудзи. Зросла й культура картоплі, кормових і промислових ристин.

Ці зміни й розподіл засівної площині в поодиноких частинах — з'ясовані в діаграмах (карта 41).

Джерела:

Як до III. відділу — ч. 7, 22, 25, 26.

33. Пересічний річний урожай жита. — В. Кубійович.

Карта подає збір жита в сотнах із одного гектара за час 1905—1914. рр. Збір інших родів збіжжя з 1 г-ктара подібний. Ми подали збори жита, бо лише жито появляється в усіх без винятку повітах на Україні, та ще й тому, що другий важний рід збіжжя — пшениця, ді-

лється на озиму й яру, а видатність кожного з тих двох родів збіжжя — різна. За підставу обчислень у С.С.Р.Р. взято передвоєнні числа (1905—1914), бо їх подають за дрібними адміністративними одиницями, а саме за повітами, а повоєнні лише — за великими і — це ще гірше — з причини частих змін адміністративного поділу — майже що року за іншими. Урожай для країв поза межами С.С.Р.Р. обчислено як пересічну з повоєнних років 1928—1933. Тому, що збори жита по війні не різняться поважніше від передвоєнних, можна було так зробити.

Висота врожаю улягає сильним змінам у напрямі із півночі на південь. На неї впливають передовсім природні умови. Найвищі збори є в лісостеповій смузі (чорнозем, вогкість), де збирають переважно 10—12 сотнарів з 1 га. Вміру, як відсуватися на північ і південь, урожайність меншає — на півночі через не дуже родючі ґрунти, на півдні — через невелику вогкість, так що в посушливому Поволжі врожайність рівняється ледви 2—4 сотнам із 1 га.

Другорядне значіння мають інші впливи, а саме — так часто зазначувані впливи хліборобської культури. Виразно видно, що в поясі лісостепу серед таких самих природних умов така сама врожайність коло Кракова, Львова, Києва й Сумів! Грядиць національних на карті не видно. Коли над Бугом, на українсько-польській національній грядиці, нагло меншає родючість, то причиною цього є рівночасна нагальна зміна природних умов — це перехід від сухого Підляшшя до багнистого Полісся.

У діаграмах з'ясовано врожайність у різних околицях краю і зміну врожайності. Звертає увагу сильне хитання врожайності — воно зокрема сильне у степовій смузі — з огляду на посуху, що тут ізчаста повторюється.

Джерела:

Як до карти 24 ч. 2, 4, 5, 6, 9, 10, 12, 14, 21, 22, 25, 26, 27.

34. Забезпечення населення збіжжям і картоплею. — В. Кубійович.

Карта має показати безпеку населення збіжжям і картоплею, і то так, що вказує, кілько кґ. збіжжя й картоплі припадає річно на одного мешканця; картоплю перераховано на збіжжя за відсотком муки (100 кґ. картоплі = 28 кґ. збіжжя). Пересічна продукція обчислена для того самого часу й на підставі тих самих джерел, що врожай жита (карта 23.), стан населення 1930—1931. р.

Забезпечення мешканців збіжжям тим більша, чим більше орної землі, збіжжєвих культур і картоплі, чим більша врожайність і чим менша густина населення.

Густа людність у смузі лісостепу має лише середню безпеку хлібом, тимто ця смуга має

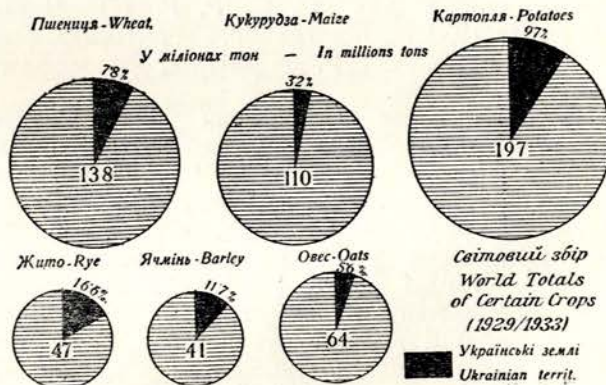
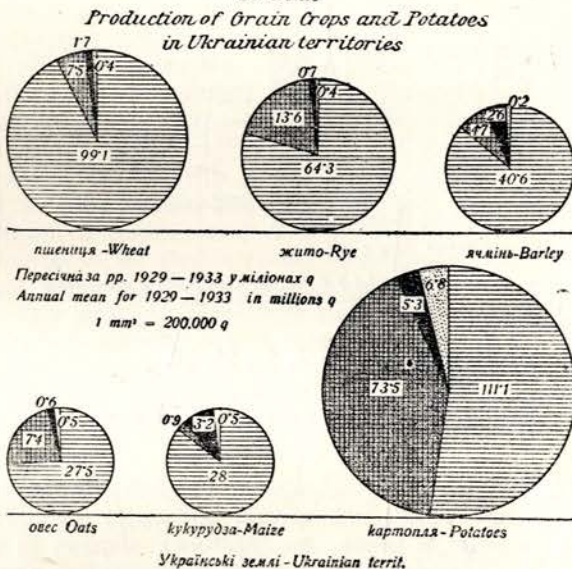
лише слабкі лишки збіжжя; північ, а ще більше гори — мають іще слабшу безпеку, і людність мусить уже спроваджувати збіжжя. Найсильніше забезпечена людність збіжжям на степах і на Підкавказзі; завдяки великому відсоткові збіжжєвих культур, у порівнянні з усією площиною, і слабій густоті людности — ця частина України єдина, що має постійно сильні збіжжєві надвишки.

Джерела, як у карті 33.

Загальний збір збіжжя й картоплі.

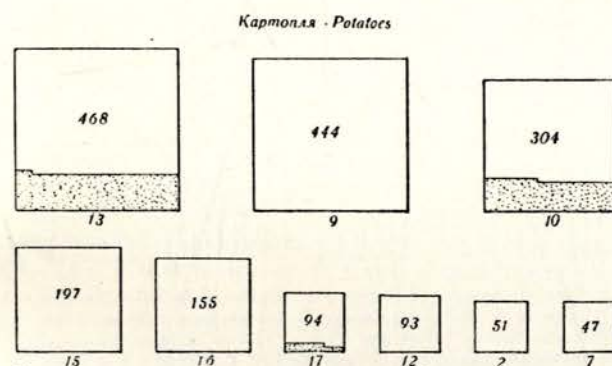
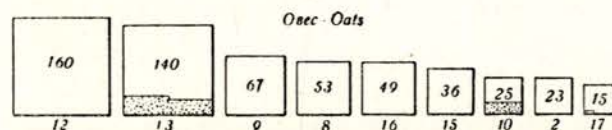
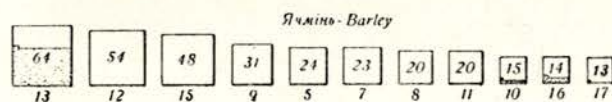
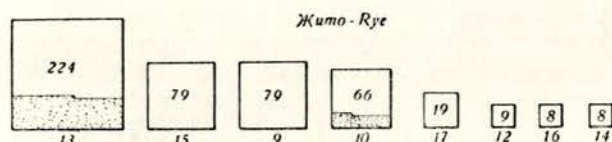
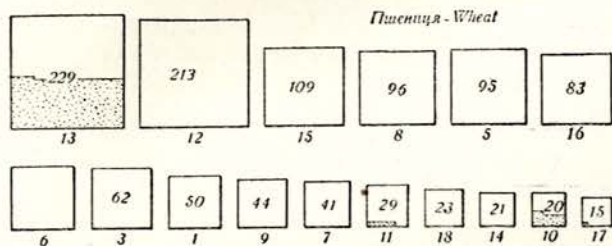
Загальний збір поодиноких родів збіжжя й картоплі в різних краях та уділ українських земель у світовій продукції з'ясований у трьох діаграмах, поміщених на цій і наступній сторони.

Загальний збір збіжжя й картоплі на українських землях

Збір збіжжя й картоплі в важливих країнах світу
Production of grains and potatoes in certain countries
(1929/33)

1 mm² = 1,000,000 q

1 Австралія - Australia, 2 Англія - Brit. India, 3 Аргентина - Argentina, 4 Бразилія - Brasil, 5 Брит. Індія - Brit. India, 6 Італія - Italy, 7 Іспанія - Spain, 8 Канада - Canada, 9 Німеччина - Germany, 10 Польща - Poland, 11 Румунія - Rumania, 12 Зед. Держ. Півн. Ам. - USA, 13 С. С. Р. Р. - U. S. S. R., 14 Угорщина - Hungary, 15 Українські землі - Ukrainian territ., 16 Франція - France, 17 Чехословаччина - Czechoslovakia, 18 Югославія - Yugoslavia.

Українські землі Ukrainian territ.

35. Технічні культури. — В. Кубійович.

На 5 картах з мірилом 1:15,000,000 подано розміщення найважливіших технічних культур. Розміщення льону, конопель, цукрового буряка й соняшника з'ясовано в відсотках усієї засівної площині, за станом із 1929—1933. р., і тут територіяльною підставою обчислень є одиниці вищого ряду; розміщення бавовни подано в абсолютний спосіб, при помочі сигнатур, докладно там, де вона виступає.

Льон і конопля мають свій осередок у лісовій смузі, соняшник — на південному сході, цукровий буряк — у смузі лісостепу, головно на Правобережжі. В порівнянні з передвоєнними часами бачимо сильний розвиток усіх вчислених промислових ростей. Найбільше значіння має культура цукрового буряка, його засівна площинь у межах У. С. Р. Р. творить 69% всієї бурякової площині в С. С. Р. Р. Плекати бавовну почали останніми роками в трьох областях над Чорним і Озівським морем. Звертає на себе увагу дуже слаба врожайність бавовни на Україні та сильне хитання цієї врожайності.

Джерела:

Як до III. відділу — ч. 7, 22, 25, 26.

36—38. Домашні тварини. — В. Кубійович.

Годівлі домашніх тварин присвячено 13 карт і діаграм; 8 карт подає розміщення чотирьох головних родів домашніх тварин. Одна карта з'ясовує безпеку населення молочними коровами, дві — розподіл худоби на корови й воли.

Стан змальований із 1927—8. року, себто зперед п'ятилетки. Правда, знаємо числа тварин із останніх років, але ми вмисне взяли старі числа, які подають нормальні відносини, — колективізація ж спричинила повний упадок годівлі худоби. За територіяльну одиницю для обчислень правлять адміністр. одиниці вищого ряду.

Розміщення тварин — з винятком овець, — у відношенні до вжиткової площині так узагалі подібне до розміщення людности, тимто в міру згущення людности виступає тенденція і збільшувати число тварин, щоб безпека не впала. Найсильніша безпека худобою виступає у двох смугах: 1) на Поліссі, що має недостаток збіжжя, але багато природних трав і кормових ростей, і де плекання худоби інтенсивніше, 2) на південному сході, де ще багато природних пасовиськ, і ще більше перелогів. Зате Правобережжя й Лівобережжя особливо слабо забезпечене худобою. Звертає на себе увагу сильна поява коней у смугах надвишок збіжжя (степи), інтенсивне плекання свиней на півночі й на заході. Характеристичне є розміщення овець, які появляються лише у трьох районах: у північному, поліському (багато трав), в околиці пустинних степів на півд-

сході і в горах, та в цілій Румунії (балканський тип годівлі).

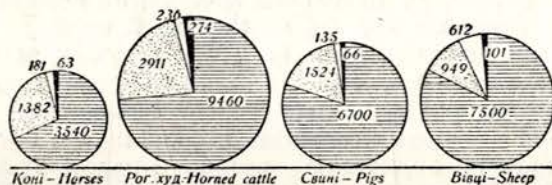
На карті 38. зясовано, чи рогату худобу плекають більше для молочної, чи м'ясної господарки; області, де зокрема багато волів, це — ті райони, де вживають волів до роботи, і де вони частинно заступають коні (Закарпаття, Донеччина).

З діаграми видно зміни, які наступили в стані худоби з причини колективізації на У.С.Р.Р. й на Півн. Кавказі. Селянин, примушений до колективізації, вирізав худобу, і кількість тварин за пару років упала до 20—60% давнього стану. Таким чином безпека людности худобою стала одною з найнижчих в Європі.

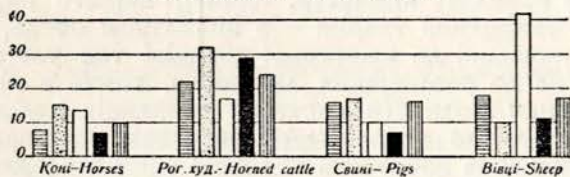
Останніми роками стан худоби трохи піднісся — бо дозволено плекати тварини поодиноким членам колективів та поведено інтенсивну годівлю в тих державних господарствах (совхози), що їх призначено для годівлі, зокрема скоро відбудовано число свиней. Зате безпека рогатою худобою далі залишається нижча від європейського рівня, і ще більше впало число коней, які заступлено частинно тракторами. Число тварин в різних країнах і на наших землях видно з нижчепоміщених діаграм:

Домашні тварини на українських землях (1935) - Live stock in the Ukrainian territories (1935)

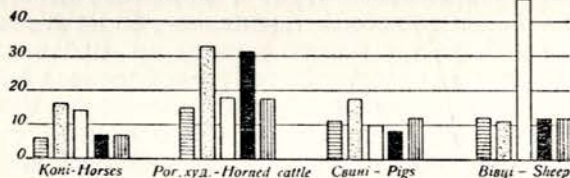
а) У тис. штук - In thous. heads
1 mm² = 30.000

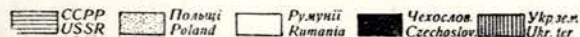
а) На 100 мешканців - Per 100 inhabitants

с) На 100 га використаної для хліборобства площині - Per 100 ha of farmland

Українські землі в: - Ukrainian territ. in:

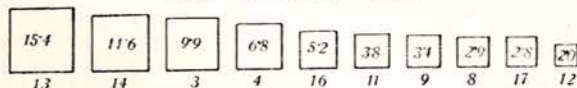

Домашні тварини у різних країнах.

а) У мільйонах - In millions

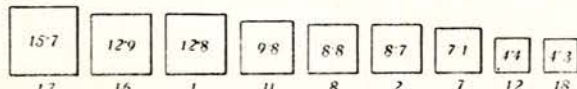
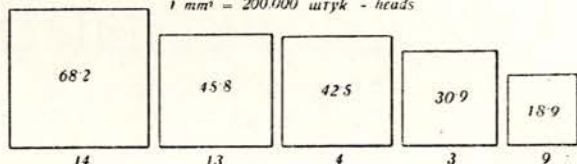
Кони - Horses

1 mm² = 200.000 штук - heads

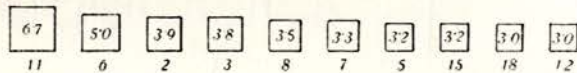
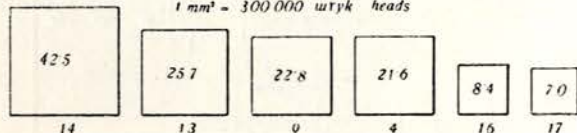
Рог. худоба - Horned cattle

1 mm² = 200.000 штук - heads

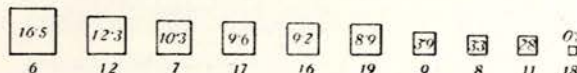
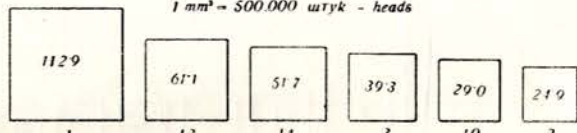
Свині - Pigs

1 mm² = 300.000 штук - heads

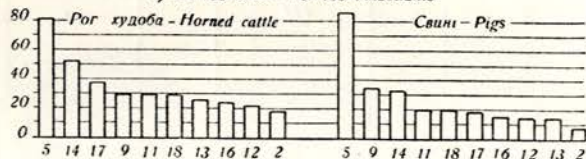

Вівці - Sheep

1 mm² = 500.000 штук - heads

б) На 100 осіб - Per 100 inhabitants

1 Австралія - Australia, 2 Англія - Unit. Kingdom, 3 Аргентина - Argentina, 4 Бразилія - Brasil, 5 Данія - Denmark, 6 Іспанія - Spain, 7 Італія - Italy, 8 Канада - Canada, 9 Німеччина - Germany, 10 Нова Зеландія - New Zealand, 11 Польща - Poland, 12 Румунія - Rumania, 13 С. С. Р. - U. S. S. R., 14 Зед. Держ. Півн. Ам. - USA, 15 Угорщина - Hungary, 16 Українські землі - Ukrainian territ., 17 Франція - France, 18 Чехословаччина - Czechoslovakia, 19 Югославія - Yugoslavia.

Джерела:

Як до III. відділу - ч. 9, 11, 23, 26, 2,

Географічні передумови — підсоння і ґрунт, разом із орографічними особливостями окремих частин українських земель, — визначають основні моменти розташування й поширення лісів на Україні, їх фльористичний склад та їх типи, як також і можливості й характер лісово-господарської продукції. Але з другого боку, природні краєвиди України з віками з різних причин значно змінилися, й первісні лісові простори в багатьох частинах України перетворилися на сільсько-господарські й інші земельні вжитки. Під впливом двох зазначених чинників — одного у своїй суті більш-менш постійного (природи) та другого — змінного (людських потреб) — створився сучасний стан заліснення України та характер самих лісів.

Карта заліснення виказує найбільшу лісистість для гірських і поліського району. Це цілком відповідає сприятливим лісоростинним умовам цих районів — з одного боку, та меншій придатності, а місцями й цілковитій непридатності їх під сільсько-господарський вжиток. А загалом заліснення українських земель виразно меншає в напрямках із заходу та з північного заходу на схід та південь — рівнобіжно до зміни природних кліматичних, ґрунтових і орографічних умов.

Карта заліснення опрацьована на підставі трохи нерівномірної й перестарілої матеріалу, а саме — на підставі чисел із 1913. р., опублікованих лісовим департаментом для земель у С. С. Р. Р. з винятком Півн. Кавказу, для якого взято числа зі статистичного провідника „Народное Хозяйство Сев. Кавказа“, бо чисел із 1913. р. немає. Для інших держав числа найновіші. Територіяльною підставою обрахунків є повіті (на Кавказі райони).

Діаграми вказують теж на розподіл площі між окремими лісовими породами. На цій території українських земель переважають листкові ліси (59%), поміж ними найбільше припадає на дубові (27%), на бук припадає 9%, а на різні листкові 23%. Із хатинних найбільше поширена сосна (27%), на смереку припадає 6%, та на різні хатинні (із смерекою) — 8%. Таким чином на Україні взагалі панують дубово-соснові ліси, і це зосібна характеризує Наддніпрянщину. Але на інших територіях переважають і інші породи, — в Галичині смерека й сосна, на західній Волині й Поліссі — сосна, на Закарпатті — бук і інші.

*) Карту 39. і діаграму заліснення опрацьовали спільно обидва автори: заліснення в У. С. Р. Р. — І. Іваницький, безпеку людності лісом і зміни заліснення — В. Кубійович.

Докладніші відомости про ліси У. С. Р. Р. подає діаграма 40₂. Тут звертає на себе увагу: 1) дуже великий відсоток незаліснених вирубів та галявин (22%) і 2) більше ніж удвоє великий відсоток молодняків (45% до всієї площі, що творить 57% до площі, укритих лісом). І те і друге вказує на виснаження деревних запасів і на негосподарність у лісах У. С. Р. Р.; про це свідчить теж малий відсоток високопневих деревостанів. На цілковиту недостатність власної лісової продукції України та надмірність лісокористування вказують дані про потребу, деревний приріст і видатність із лісів України за останні роки.

З карти 40, видно безпеку населення лісом, себто — кілька га припадає на одну людину. Відповідну безпеку лісом має лише людність Полісся й гір, інша людність відчуває його недостаток. Звертаємо увагу на те, що в дійсності безпека лісом навіть слабша, бо підставою наших обчислень є заліснення з р. 1914., а насправді від того часу наступило дальше обезліснення. Зате теперішній стан безпеки людності лісом видно з діаграми. Додаємо, що як норму безпеки лісом вважається 0.3 га на людину.

Карта 40, подає зміну стану заліснення за останні 35—40 років. Карту споруджено, порівнявши теперішній стан заліснення зі станом з 1887. р. на території колишньої Росії, зі станом з 1895—7 на території колишньої Австро-Угорщини. За територіяльну підставу обчислень правила територіяльні одиниці вищого ряду. Хоч Україна є так слабо заліснена, обезліснювання поступає далі, найбільше в лісовій смузі. Звертаємо увагу на брак сильнішого обезліснення в межах кол. Австро-Угорщини (охорона лісів). Заліснення степів дає великий ефект, але лише в відсотках, воно є мінімальне в абсолютних числах; можливо також, що це лише наслідок недокладних статистик. Прогресивне обезліснювання видно також з діаграми, яка подає заліснення в межах У. С. Р. Р. за останні 50 років; воно особливо сильне за останні 20 ліття. Найбільші зміни в цьому напрямі виказує вкрита лісом площі, себто фактично лісопродукційна, а не номінально лісова.

Джерела:

1. Ежегодник Лѣснаго Департамента 1913. II., Петроград, 1915.
2. Народное Хозяйство Северного Кавказа, „Стат. Справочник“, Ростов, 1932.
3. Statystyka rolnicza 1933. Stat. Polski, serja 3. z. 8. Warszawa, 1934.
4. Statistica agricolă pe anul 1932. Min. Agriculturii și dominiilor, București, 1933.
5. Орлов М., Лесная книжка, Ленинград, 1922.
6. Лісове господарство та лісова промисловість України, Харків, 1932.

7. Новак А., *Забезпечення України на ліс та її лісність*, „Укр. Лісовик“, 1927, XI—XII, Харків.

8. Стат. Временник Російської Імперії С. III в. 4. *Розпределение земель по угодиям в Евр. России за 1881 г.* С. Петербург, 1884.

9. *Gemeindelexikon der im Reichsrate vert. Königreiche u. Länder, XII Galizien, XIII Bukowina*, Wien, 1907.

10. *A magyar Korona országainak mezőgazda statisztikai. Első rész. Mag. Közl. uj folyam XV K*, Budapest, 1897.

IV. ВІДДІЛ. ІНШІ ГАЛУЗІ ГОСПОДАРКИ.

42. Корисні копалини. — С. Пастернак.

На мапі зазначені передусім ті поклади корисних копалин, які мають промислову вартість. Крім цього, подано теж мало досліджені, що до яких ми не маємо певности, чи виплатиться їх добувати.

Площею зазначені великі, розлогі поклади (як камяне вугілля, манганова руда в Нікополі та інші), або групи дрібніших, густо порозкиданих покладів (н. п., нафти). В інших випадках ужито умовних знаків.

Камяне вугілля й антрацит. Найбільші поклади — в Донбасі. Запас до — глибини 1500 м. під рівень моря, до яких 70.5 мільярдів тон. При цьому обчислені лише верстви, грубші за 0.5 м. Добич у 1934 р. 61.4 міль. тон, себто 66.7% цілої продукції С.С.Р.Р. У світовому господарстві продукція Донбасу стоїть на 4. місці.

Буре вугілля, з огляду на величезні запаси камяного вугілля, має далеко менше значіння, головнo місце. Поклади мало досліджені. В 1933. р. добуто яких 106 тис. тон.

Торф. Торфовища дуже поширені, але найбільші — на Поліссі.

	Поверхня торфовищ у гектарах	Запас повітряно-сухого торфу в міль. тон
в У.С.Р.Р.	415.000 ¹⁾	1153 ¹⁾
на українських землях у Польщі	640.000 ²⁾	800 ²⁾

Торфовища мало досліджені, використовувани в малих розмірах. Можуть мати велике значіння як дешеве паливо для промислових закладів (електрівень). В р. 1933. добуто 685 тис. тон.

Ропа виступає в трьох районах: Грозний, Майкоп і Сх. Галичина. Продукція українських земель є на 8. місці між державами світу. Величину продукції та її розвиток видно з діаграм на карті 53.

Залізна руда виступає в Кривому Розі (запас 1.143 міль. тон — гематит з 60—62% Fe) і на Керчі (запас 2.726 міль. тон — лімоніт з 35—45% Fe). Крім цього, залізни кварцити (33% Fe, запас 15.000 міль. тон) та багняні руди, запаси яких не обчислені. Добувають руду у

¹⁾ Дані „Інсторфу“ (лише добре знані торфовища).

²⁾ Воев. Львів, Стан., Терноп., Поліське, Волинське (лише знані торфовища).

Кривому Розі та в незначній кількості на Керчі. Величину продукції й становище України у світовій продукції видно з діаграм на карті 53.

Манганова руда. Родовища: Нікопільське (запас 395 міль. тон), Хоцеватське (8'7), Лабинське на Кавказі (37'8); інші родовища мають мале значіння. Добувають лише в Нікополі, де в 1933. р. добули 1021 тис. тон. Між країнами світу стоїть продукція України на 1. місці.

Кухонна сіль. Запаси величезні. Покищо незнані докладно, але їх обчислюють на мільярди тон (крім осадової морської соли).

Продукція: У.С.Р.Р.	1.216'3 тис. тон (1933. р.)
Сх. Галичина	37'3 „ (1932. р.)
Закарпаття	28'0 „ „
Крим	119'2 „ (1933. р.)
Басарабія	40'0 „ „

Потасові солі. Поодинокі поклади в Галичині на Підкарпатті. Запаси — яких 450 міль. тон. Продукція 1933 — 299 тис. тон. Серед країн світу займає 3. місце.

Поклади каолінів та будівельного каміння дуже численні. Промислова вартість велика. З цього огляду Україна є теж самовистачальна.

Джерела:

1. Мапа корисних копалин України (складена укр. геологічним комітетом). 1:1,050.000. Київ, 1922.

2. Атлас промисленности С.С.С.Р. В. III, Полезные ископаемые, Изд. Президиума В.С.Н.Х. С.С.С.Р., Москва, 1932.

3. Mapa bogactw kopalnych Rzeczypospolitej Polskiej 1:750.000. red. St. Czarnocki, P. I. G., Warszawa, 1931 i пояснення до цієї карти.

4. Technická Prace v Zemi Podkarpatoruské 1919—1933, red. Ing. J. Musil, Užhorod, 1933.

43. Енергетика. — В. Іванис.

На всіх українських землях за джерело енергії досі править переважно хемічна енергія твердого й рідкого палива. Гідроенергію ж, якою потенційально ці землі забезпечені ліпше від багатьох країн світу, використовувано до побудови Дніпрельстану дрібними, місцевого значіння владженнями, що становили разом коло 6% від загальної потужности. Після збудування Дніпрельстану гідроенергія в У.С.Р.Р. творить коло 40% загальної потужности. Переважлива частина енергостай У.С.Р.Р., земель у Польщі, Румунії й на Закарпатті споживає камяне вугілля, або

його відпади (штиб, дрібязок), на П. Кавказі — нафту, чи її деривати й деякі в Галичині — вугілля, нафту й земний газ.

Енергогосподарство українських земель у порівнянні з індустріально розвинутими країнами світу є значно відстале. Енергетично наймогутніша є Наддніпрянина, але й вона, становлячи разом із Кримом та П. Кавказом 33,3% потужності й яких 30% виробу й споживання енергії цілого С.С.Р.Р., енергоозброєнням трохи перевищує Бельгію, майже дорівнює окремо Швейцарії, або Швеції й є слабіша 2,7 рази, ніж Італія, 3,2 рази, ніж Франція, 5,7 разів, ніж Англія, та 24 рази, ніж З.Д.П.А.

За основу групування енергостадій за установленною потужністю прийнято на карті розподіл енергостадій у У.С.Р.Р. За джерелами енергії енергостадії поділені на: гідроцентралі—блакитний колір; вугільні (до них віднесено і стації на відпадах та мішаного опалу-вугіллям, нафтою й газом) — чорний колір, і нафтові — зелений колір. Незалежно від джерела енергії всі районні стації означені колом із трикутником (зафарбованим); стації, що можуть постачати енергію й до мережі для загального користування, — колом із зафарбованим квадратом, а решта — зафарбованим колом.

44. Промисл. — В. Іванис.

Найважливішою промисловою частиною серед українських земель є Наддніпрянина. За підставу для розвитку промисловості там править Донбас із його могутніми шарами камяного й антрацитового вугілля. Промисловість півн. Кавказу спирається, крім вугільних родовищ Донбасу, на нафтові запаси землі в Польщі — головню на нафтові запаси Галичини.

За розмірами основного капіталу в У.С.Р.Р. перше місце мала чорнометалургічна промисловість; за нею йшла кам'яновугільна й на 3. місці була цукрова. Ці три галузі розпоряджають приблизно половиною основного капіталу, а друга половина його припадає на інші галузі, серед яких найповажніша є машинобудівельна та хемічна. На Півн. Кавказі й у Галичині на 1. місці стоїть гірнична промисловість, а на другому групі харчево-смакової промисловості.

Кримська А.С.Р.Р. має найбільш розвинуту металургічну, залізорудну промисловість і галузі харчево-смакової промисловості (зокрема тютюнової та консервової). Винницьку область характеризує велика цукрово- і взагалі харчева й хемічна промисловість. Дніпропетровська область зосереджує в собі важке, транспортне й с.-господарське машинобудівництво, чорну й кольорову металургію та хемічну промисловість. Донецька обл., «вугляне серце» України, є наймогутнішим центром чорної металургії, важкого, транспортного й с.-господарського машинобудівництва, кольо-

рової металургії й хемічної промисловості. Київська обл. скупчує (головню в Києві) с.-господарську промисловість, особливо цукрову й узагалі харчеву, з досить інтенсивним останніми роками розвитком машинового будівництва, будівництва хемічної апаратури, та електротехнічного будівництва. Одеська обл., як великий с.-господарський осередок, має харчеву, консервову, шкіряну, частинно хемічну промисловість і господарське машино-будівництво. Харківську обл. характеризує велика промисловість із особливим розвитком машинобудівництва, зокрема: транспортного, с.-господарського, електротехнічного й частинно точного. Промисловість тут зосереджується головню в Харкові. Чернігівська область розпоряджає деревообрібною промисловістю та галузями харчево-смакової промисловості. Молдавську А.С.Р.Р. характеризує харчева промисловість та с.-господарське машинобудівництво. Озівсько-Чорноморський край має найбільш розвинуті такі промисловості: кам'яновугільну, нафтову, металургічну, харчево-смакові галузі (зокрема олійну), с.-господарського машинобудівництва й хемічну. Північно-Кавказький край характеризує нафтова, харчево-смакові галузі й хемічна промисловість. Галичина має розвинуту нафтову, харчево-смакову й деревообрібну промисловість. Півн. західні землі характеризує лісообрібна й харчево-смакова промисловість, подібно Буковину й Закарпаття.

Розміщення промислу видко з 4 карт у мірілі 1 : 10,000.000. продукцію з діяграм на карті 51.

Джерела :

1. Социалистическое строительство, „Статистический ежегодник“, 1934, 1935, Москва.
2. Проект второго пятилетнего плана развития народного хозяйства С.С.С.Р. (1933—1937), 1934, Москва.
3. План, Госплана, 1933, 1934, 1935, 1936, Москва.
4. Плановое хозяйство, 1933, 1934, 1935, 1936, Москва.
5. Мировое хозяйство и мировая политика, 1934, 1935, 1936, Москва.
6. Народно-хозяйственный план на 1934, 1935 г., Москва, 1934—5.
7. Народное хозяйство Северного Кавказа, Ростов, 1932.
8. Україна, „Стат. щорічник,“ 1929, Харків, 1929.
9. Petroleum, 1933—36.
10. Statystyka Przemyslowa 1933—4., „Stat. Polski,“ Warszawa, 1932—6.
11. La Roumanie économique, București, 1931.
12. Mały rocznik Statystyczny, 1934—5-6, Warszawa.
13. Statistická Ročenka Republiky Československé 1934—5, Praha, 1935—6.
14. S. Korytko, Mapa informacyjna rozmieszczenia przemyslu w Polsce, 1933.

45. Заняття людности. — В. Кубійович.

Карта подає розміщення найважливіших двох занять, а саме — хліборобства і промисловості (разом із ремеслом). Для С.С.Р.Р. використано матеріал із перепису людности з 1926. р., для Польщі, Чехословаччини й Угорщини — обчислені

Середні вартості між переписами з 1921. (20) і 1931. (30) р. Висліди перепису в Румунії не опубліковані. Картина, коли маємо на думці С.С.Р.Р., є перестаріла, бо дані ще зперед п'ятилетки, але що індустріялізація сконцентрована в кількох місцях, то загальна картина не уягла більшим змінам, і лише в кількох промислових районах тепер відсоток промислової людности куди більший (див. діаграму: Зміни людности робітництва в С.С.Р.Р. 1929—1934 рр., карта 46). Матеріяли з Польщі, Чехословаччини, Угорщини опубліковані за повітами, з С.С.Р.Р. за районами й округами. Через те, що райони за малі територіяльні одиниці, а округи за великі, за територіяльну підставу карти вжито передвоєнні повіти, і для них обраховано обидва головні роди занятя; подібно обчислено в карті 8.

Україна це хліборобська країна, де 80% людности хлібороби, а серед українців цей відсоток підноситься до 90%. В переважній частині українських земель сільським господарством займається 80—90%, промислом і ремеслом 5—10% усієї людности. Більший відсоток займається промислом, менший сільським господарством — лише в околицях більших міст, на заході (вже на межах української етнографічної території) та в степах, у першій мірі в Донбасі, на Криму й на Підкавказзі, які єдині з українських земель мають підставу для розвитку сильнішої індустрії через багатства джерел енергії, гірництва й корисно-положення над морем. Навпаки, в Центрально-Чорноземній області стрічаємо великі простори, де майже вся (90—100%) людність живе із сільського господарства.

Розподіл населення за всіма родами занятя видно з уміщеної побіч діаграми. Звертаємо увагу на відмінну структуру щодо заняття української нації: складається вона майже виключно з хліборобів.

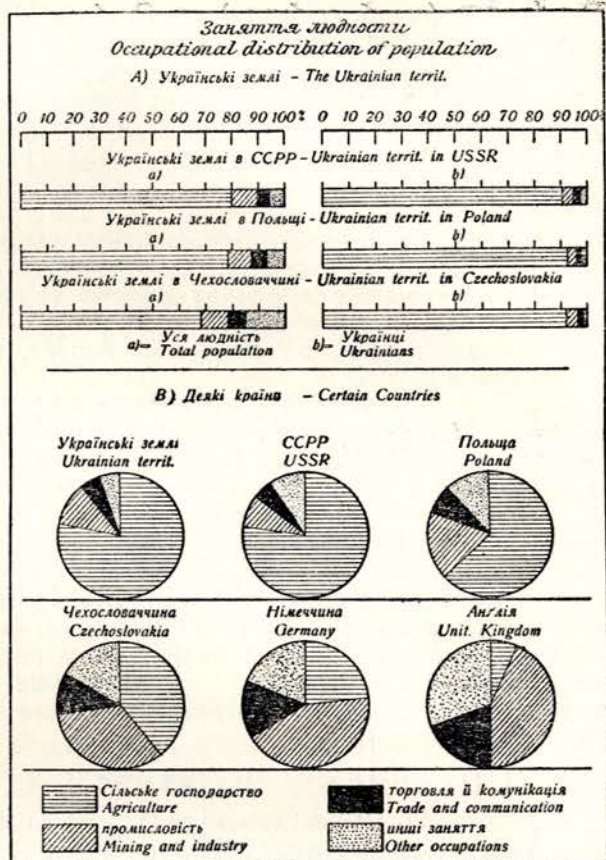
Джерела:

1. Всесоюзная перепись населения 1926 года, отдел II: занятия, т. XIX, XX, XXII, XXVII, XXX, Москва, 1929—1931.
2. Pierwszy Powsz. Spis Rzeczp. Polskiej z dnia 30. IX. 1921. „Statystyka Polski“, tomy: XIV—XIX, XXII—XXIII, XXVI—XXIX, Warszawa.
3. Висліди перепису з 1931, р. в „Wiadomości Statystyczne“ 1934—36, Warszawa.
4. Висліди перепису з 1930 р. „Zprávy Státního Úřadu statistického Rep. Českoslov.“, R. XIV—XV, Praha, 1933—4.

46. Праця*). — В. Садовський, В. Кубійович.

Карта 1. подає розміщення всього промислового робітництва у відсотках усієї людности, карта 2. зазначає сигнатурами число робітників і рід їх праці. Обидві карти 1—2 з мірилом —

*) Карту й діаграми опрацювали спільно автори за вказівками В. Садовського, карту 3. опрацював В. Кубійович.

1 : 10,000,000; за територіяльну підставу обчислень правлять області, воевідства і країни. Тому, що для С.С.Р.Р. маємо подрібні числа розміщення робітництва за поодинокими районами, даємо подрібну карту розміщення робітництва У. С. Р. Р. з мірилом — 1 : 5,000,000. Карти доповнюють діаграми, з яких бачимо еволюцію числа робітників У.С.Р.Р. і зміну галузів праці в часі 1929. до 1935. рр. Беремо під увагу лише самостійне робітництво, себто—без рідні. За джерела правила статистика промислового робітництва в С.С.Р.Р. з 1935. р., в Польщі й Румунії — з 1934; в Чехословаччині й на Угорщині обчислення робітників пороблено за переписом людности з 1930. р.

Наслідком запізнення початку промислового розвитку українських земель питомий тягар промислового робітництва серед загалу людности — незначний. Робітництво на території українських земель розподілене дуже нерівномірно. Найбільші скупчення промислового робітництва дає район Донбасу й район поширу залізорудної й металургічної промисловости у степовій Україні. Розмірно більшу кількість промислового робітництва мають таксамо райони, які тягять до таких міських осередків, якими є Харків, Київ, Одеса, Миколаїв, тощо.

Але ці більші скупчення промислового робітництва творять лише нечисленні острови на території українських земель із їх дуже низьким пересічним відсотком промислового робітництва супроти загальної кількості людності. Кількість промислового робітництва на українських землях виявляє тенденцію до зросту, зокрема інтенсивний є цей зріст на українських землях у межах С.С.Р.Р.; зріст робітництва в У.С.Р.Р. видно з діаграми.

Розподіл промислового робітництва між окремі виробництва, наслідком політики індустріалізації, що її переводить советська влада на українських землях у межах С.С.Р.Р., набрала відмінних рис на українських землях у С.С.Р.Р. і на інших українських територіях. На українських землях у С.С.Р.Р. у теперішній час яких 40% промислового робітництва сконцентровано в різних галузях металургічної промисловості; понад 25% промислового робітництва занято в кам'яновугільній промисловості; і кам'яновугільна й металургічна промисловість сконцентровані на незначній частині української території, у згаданих вище районах Донбасу і Степової України. Найрівномірніш розподілені на українських землях у межах С.С.Р.Р. галузі харчової промисловості, на які припадає 12—14% промислового робітництва. Зате промислове робітництво українських земель поза межами С.С.Р.Р. є сконцентроване передусім у галузях харчової промисловості і промисловості для обробу дерева; гірнична промисловість, власне добування нафти, розвинена в районі Дрогобича-Борислава, а обріб металів має більше значіння в районі львівського воевідства. Зокрема треба піднести майже повну відсутність на українських землях текстильної індустрії, яка в інших країнах грає велику роль. Є це наслідок господарської політики Росії, бо Україна має всі умови для розвитку цієї промисловості (джерела енергії, велика густота населення, догідне положення й сильний внутрішній ринок збуту).

Джерела:

1. Социалистическое строительство С.С.Р.Р. „Статист. ежегодник ЦУНХУ Госплана С.С.Р.Р.“, Москва, 1935.
2. У.С.Р.Р. в цифрах (Стат. довідник), Упр. Нар. Госп. Облкі, Київ, 1936.
3. Statystyka przemysłowa 1934, „Statystyka Polski“, serja C z. 35, Warszawa, 1936.
4. Annuaire Statistique de la Roumanie 1935, București, 1935.
5. Statistique minière de la Roumanie pour l'année 1933, București, 1934.
6. Statistická Ročenka 1934, Praha, 1934.

47—50. Комунікація. — В. Кубійович.

4 карти і одна дрібна картограма подають низку проблем із обсягу комунікації. Перша карта зясовує розподіл головних родів шляхів. На карті віддали від залізничних шляхів зазначе-

но віддали від залізничних шляхів кількома відтинками. Карта ця навчає, як забезпечена людність залізничними шляхами. Інтенсивність залізничного руху пізнаємо за числом особових поїздів, що ходять денно (в одному лише напрямі) на поодиноких відтинках. Карта 50. це — карта ізохрон Києва. Ізохрони Києва це — лінії, що сполучують місцевини, куди найшвидшими поїздами в тому самому часі можна дістатися з Києва. Така карта показує, яка є часова віддаль якоїнебудь місцевини від столиці України. Накінець малесенька карта подає густоту залізничної мережі на 100 км.² площині.

Густота залізничної мережі слаба, вона сильніша лише у двох областях, а саме — в Донбасі з господарських оглядів, і в тій частині західних земель, що входили у склад Австро-Угорщини. Давні політичні кордони все ще видно на карті комунікації. Фреквенція поїздів, не вважаючи на слабу залізничу мережу, теж слаба: на нечисленних головних шляхах ходить 8—12 поїздів денно, на найчисленніших лініях у С.С.Р.Р. 1—2 поїзди денно, в Польщі й Румунії 2—4, в Чехословаччині 5—6. Є це деяким мірилом матеріальної культури відповідних держав. З карти ізохрон виходить, що швидкість поїздів у С.С.Р.Р. низька. З карти інтенсивності залізничного руху й ізохрон видно, що найважливіші лінії на українських землях у С.С.Р.Р. не ті, що лучать столицю України з іншими її містами, але ті, що лучать російський центр — Москву з окраїнами, головно з Донбасом, Чорним і Озівським морем і Кавказом. Централістична комунікаційна політика С.С.Р.Р. не дбає про сполуку Києва з іншими частинами України. Комунікаційні звязки між українськими землями, що лежать по обох боках політичного кордону, мінімальні: 6 залізничних ліній перетинає советсько-польську границю на українській етнографічній території, але ледви на 3 із них відкрита комунікація. З 4 ліній, які лучать Басарабію з У.С.Р.Р., відкрито недавно залізничний рух на одній із них. На інших політичних кордонах, які перетинають українські землі, перерви в комунікації немає.

Джерела:

Офіційальні розклади їзди з 1935. року.

51. Надвишки й недобори деяких продуктів. — В. Кубійович.

Статистика перевозу товарів у С. С. Р. Р. і в Польщі (в Чехословаччині й у Румунії такої статистики немає) подає для кожної залізничної стації привіз і вивіз деяких важлиших продуктів. На підставі цих сирих матеріалів можна обчислити надвишку привозу над вивозом (або вивозу над привозом) деяких товарів у поодиноких адміністраційних одиницях. Ці матеріали були

підставою конструкції наших карт. Надвишки збіжєвих¹⁾ і тваринних продуктів подали ми на підставі опрацьованого вже чисельного матеріялу (дж. 1, 2), надвишки й недобори лісових продуктів зясовано на підставі сирих матеріялів. Надвишки й недобори продуктів подано для 1913. р. у грошах, для 1927/8 в кг. — в обох роках на одного мешканця. В обчисленнях С.С.Р.Р. уважено також річний і морський транспорт; у Польщі немає матеріялу до перевозу товарів водяними шляхами. Територіяльною одиницею є для 1927/8. року округи, губернії й воевідства, а для карт з 1913. р. — передвоєнні повіті.

Карту надвишок і недоборів хлібних товарів треба порівняти з картою 10. (забезпеки людности хлібом). І в 1913. і в 1927/8. виступає лісова смуга, як недоборова, лісостеп має слабші збіжєві надвишки, і щойно степи й Північний Кавказ мають дуже великі надвишки. На західніх землях надвишку має Волинь і Тернопільщина, всі інші частини — недобір. Картина із 1927/8. і з 1913. року подібна. Лише у звязку з приростом населення в Донбасі збіжєвий недобір Донбасу збільшився.

Карта надвишок і недоборів тваринних продуктів із 1913. р. виявляє монотонне обличчя. Сильніші надвишки має Кубанщина.

З карти перевозу лісових продуктів, видно, що лише Полісся й гірська смуга має сильні лісові надвишки, останні землі виказують недобір, який найсильніший у промислових околицях (Донбас), котрі є сильними відборцями дров.

Джерела:

1. География избытков и недостатков сельскохозяйственных продуктов, изд. 2., Москва, 1930.

2. St. Śliwa, Okręgi zbożowe Polski, „Statystyka Polski“, W. 1932., Serja B., z. 2., Warszawa, 1932.

3. Материалы по статистике путей сообщения, „Нар. Коп. Путей Сооб. Центр. Отдел Учета“, Москва — численні томи.

4. Rocznik statystyki przewozu towarów na Polskich Kolejach Państwowych, Warszawa — численні томи.

52—53. Вивіз деяких продуктів. — В. Кубійович.

На підставі тієї самої статистики перевозу товарів опрацьовано вивіз за межі України деяких продуктів. І так, зясовано вивіз збіжєвих продуктів із С.С.Р.Р. й Північного Кавказу, вивіз цукру, вугілля, залізної руди, чавуну та сталі з С.С.Р.Р. Вивіз зясовано коліщатами, що їх величина пропорціональна до вантажу вивезеного продукту, і що уміщені посередині поодиноких адміністративних областей С.С.Р.Р. Числа — з 1927/8 р., бо з пізніших покищо неопубліковані. Зміну цих відносин пізнати з діаграм на карті 53.

З названих карт видно величину українського експорту й напрям, куди він іде. Найширше роз-

¹⁾ До збіжєвих продуктів вчислено також борошно.

ходиться український цукор, бо цього продукту в інших частинах С.С.Р.Р. мало; це єдиний продукт України, який іде в поважнішому числі на експорт до Азії.

Вивіз вугілля йде головно до промислових областей центральної й півн.-зах. Росії, до 10% вивозу йде поза межі С.С.Р.Р. морським шляхом. Чавун та сталь, витолені головно в Донбасі, ідуть на вивіз, як сировини до тих частин С.С.Р.Р., де розвинене машинобудівництво (Озівсько-Чорноморський край, Сталінград, Ленінград, Брянщина, тощо). Залізна руда йде на вивіз до тих самих областей.

Хлібні продукти забезпечують населення Білоруси й Західньої Росії (головно Ленінград). 20% вивозу С.С.Р.Р. і 15% експорту Пів. Кавказу йшло морем поза межі С.С.Р.Р.

З діаграм, поміщених на табл. 53, видно, що вивіз вугля дуже сильно збільшився в часі п'яти-летки, у звязку зі збільшеною його добиччу. Вивіз руд, чавуну й сталі, який зовсім упав в 1918—22. р., тепер більший від передвоєнного. Вивіз цукру не улягав більшим змінам, вивіз збіжєвих продуктів менший, ніж перед війною через труднощі збуту за межі С.С.Р.Р. Вивіз цукру, чавуну й сталі йшов перед війною й тепер головно до Росії, вивіз збіжєвих продуктів тепер головно до Росії, перед війною головно за границі Росії, вивіз вугілля перед війною лише до Росії, тепер поважний відсоток іде морською дорогою поза її межі. Звертаємо увагу, що вивіз збіжжя йде переважно без огляду на врожай. В неврожайному році 1932/3. вивезено більше хлібних продуктів, ніж перше; наслідком цього був страшний голод на Україні, спричинений — як виразно видно — господарською політикою Советів.

На карті 53. уміщено також спробу зясувати торговельний білянс С.С.Р.Р. для передвоєнних часів за двома авторами: Кривченком й Копорським. З обох проб видно наглядно: 1) перевагу експорту над імпортом, себто високе білянсове сальдо України, 2) вивожено головно продукти хліборобські (збіжжя, муку, тваринні продукти) та цукор, у меншій мірі — продукти гірництва й гутництва, 3) імпортовано готові товари, головно мануфактуру, 4) експорт ішов і до Росії, і поза її межі, імпорт головно з С.С.Р.Р. Кольоніальний характер України для Росії дуже виразний.

Джерела: Як до карти 51; крім цього:

1. Социалистическое Строительство «С.С.С.Р. „Статистический Ежегодник, Ц.У.Н.Х.У. Госплана С.С.С.Р.“, 1934, 1935, Москва.

2. Г. Кривченко, Збірник статистичних відомостей по народньому господарству України, Київ, 1919.

3. А. Копорський, Торговый баланс Украины в 1913 г., Харьков, 1923.

54—55. Адміністративна карта. — В. Кубійович, М. Кулицький.

Карта подає адміністративний поділ українських земель за станом із 1. IX. 1935. р. На карті зазначено лише розподіл на одиниці вищого ряду тому, що адміністративний поділ у С.С.Р.Р. на менші одиниці — райони — улягає раз-у-раз змінам.

С.С.Р.Р. ділиться тепер одноцільно на союзнi республіки, на області, а області на — райони. В деяких випадках утворено ще, з військових причин, чи з господарських оглядів, посередній ланцюг поміж областю й районом, а саме — округи. Округи входять у склад областей. Округи виступають на українських землях у С.С.Р.Р. в цілому прикордонному поясі на заході, Старобільська округа входить у склад Донецької області, і Північного Донсько-Озівсько-Чорноморського краю. Автономні національні області (А. О.) й менші автономічні республіки (А.С.Р.Р.), н. пр., Німецька А.С.Р.Р., входять у склад областей, подібно, як округи. Ці області, що в їх складі знаходяться авт. області, або республіки, мають назву „Край“.

Польща поділяється на воєвідства й на повіти, Чехословаччина — на краї й повіти, Румунія — лише на повіти, але ж у практиці (також в офіційній статистиці) вирізняється ще розподіл на великі складові одиниці (Буковина, Басарабія, Молдавія, Семигород, тощо), тимто цей розподіл і зазначений на карті.

Адміністративний поділ самої української етнографічної території зазначений у вступній таблиці; тут подаємо пояснення чисел, уміщених на карті:

I=Винницька обл.; I₁=Шепетівська округа, I₂=Проскурівська окр., I₃=Кам'янецька окр.; II=Київська обл.; II₁=Коростенська окр., II₂=Звягельська окр.; III=Чернігівська обл.; IV=Харківська обл.; V=Авт. Молдавська С.Р.Р.; VI=Одеська обл.; VII=Дніпропетровська обл.; VIII=Донецька обл.; VIII₁=Старобільська окр.; IX=Західня обл.; X=Курська обл.; XI=Воронізька обл.; XII=Озіво-Чорноморський край; XII₁=Донецька окр., XII₂=Адигейська А. О.; XIII=Півн. Кавказький край; XIII₁=Черкеська А. О., XIII₂=Карачаївська А. О.; XIII₃=Кабардино-Балкарська А. О., XIII₄=Чечено-Інгушська А. О., XIII₅=Дагестанська А. С. Р. Р.; XIV=Кримська А. С. Р. Р.; XV=Саратовська обл.; XV₁=Німців Поволжя А.С.Р.Р.; XVI=Сталінградська обл.; XVI₁=Калмицька А. О.; XVII=Казакська С. Р. Р.; XVIII=Семигород; XIX=Буковина; XX=Молдавія; XXI=Басарабія; XXII=Добруджа; XXIII=Словаччина; XXIV=Підкарпатська Русь; XXV=Краківське воєв.; XXVI=Львівське воєв.; XXVII=Станіславівське воєв.; XXVIII=Тер-

нопільське воєв.; XXIX=Келецьке воєв.; XXX=Люблинське воєв.; XXXI=Варшавське воєв.; XXXII=Білостоцьке воєв.; XXXIII=Волинське воєв.; XXXIV=Поліське воєв.; XXXV=Білоруська С.Р.Р.; XXXVI=Мозирська окр., XXXVII=Слуцька окр.

56. Українські землі за княжих часів (XI—XIII. в.) — Р. Зубик.

Є це споруда (конструкція) трьох карт українських князівств проф. Михайла Грушевського, поміщених у II. томі „Історії України-Руси“, з деякими поправками та доповненнями. Західню грядицю галицького князівства проведено на основі студії проф. Мирона Кордуби про західне погрядиччя, інші грядиці повиправлювано подекуди за грядицями пізніших адміністративних поділів. У смузі степів визначено прилизу сферу впливів сусідніх князівств, а над Чорним морем — їх торговельні оселі.

На карті поміщено місцевости, важні своїм історичним минулим, або пригрядичним положенням у даній добі. Сусідні краї опрацьовано на основі відповідних карт польського історичного атласу проф. Влад. Семковича.

Карту доповнено сіткою важніших сухопутних і водяних доріг, відтвореною на основі джерельних даних і географічних умов. Визначено теж важніші провали в горах і броди на ріках, що їх згадують літописи.

Додаткову карту: Київська держава від пол. X. до пол. XI. в. уложено на основі даних у I. і II. томі „Історії України-Руси“ М. Грушевського і його мапок, з тим, що, згідно з теперішніми поглядами на ролю рік у первісному поселенні, племена порозміщовано не по одній (як досі роблено), а по обох боках річок. На тій самій карті визначено місцевости, що виступають у X. та XI. віці, та важніші осередки державного життя на схід і північ від українських князівств.

На окремій карті поміщено „Околиці Києва (XI—XIII в.)“, як вирізок з головної карти, та „Київ у X. і XI. в.“, зладжену на основі мапки М. Грушевського та сучасного пляну Києва.

57. Українські землі в пол. XVII. в. — Р. Зубик.

Основою конструкції цієї карти є Зборівський договір із 1649. р., — що на його основі територія української держави Богдана Хмельницького мала обіймати київське, брацлавське й чернігівське воєвідство — та спис сотень і полків (опублікований проф. М. Грушевським у IX. томі „Історії України-Руси“) з того самого року. Беручи під увагу давні адміністративні грядиці, ге-

ографічні моменти та розміщення козацьких сотень, відтворено грониці полків та кордони держави, поширивши її на стародубський полк, прилучений до держави Хмельницького вже по Зборівській умові. На Поділлі, де розташування сотень брацлавського полку перейшло західню гроницю давнього брацлавського воевідства, — грониця з Польщею біжить трохи на захід від давньої грониці — річкою Лозовою.

Після відтворення території, занятої полками, виступила дуже виразно на півдні, в межах давнього київського воевідства, територія „Запоріжжя“ як окрема одиниця у складі держави Хмельницького. Поширення території держави Хмельницького в пізніших роках панування Великого Гетьмана в північно-західньому й північному напрямку зазначено окремо на основі карт проф. Ів. Крип'якевича (в Укр. Заг. Енциклопедії, т. III.), але з уваженням давніх адміністративних грониць.

Сусідні краї опрацьовано за мапкою проф. Семковича: Польща в XVII. в.

На цій мапі поміщено столиці полків, більші міста та історичні місцевини від 1648. р. до кінця XVII. в. Шлях походу Б. Хмельницького 1648. р. та торговельні й татарські шляхи за В. Кордтом.

Додаткова карта: „Українські землі в часі Люблинської Унії (1569. р.)“ зроблена на основі мапки проф. Михайла Грушевського (IV. том Історії України-Руси) й відповідних мапок проф. Семковича. Подано на ній адміністративний поділ українських земель під литовським і польським пануванням та зміну грониці між польським королівством і вел. литовським князівством у 1569. р. Поміщено тут важніші адміністративні, торговельні й культурні осередки XIV—XVII. в. та історичні місцевини до 1648. р.

Додаткова карта: „Українські землі у XVIII. в.“ опрацьована на основі „Генеральної карти київської губернії“, оригінальної мапки з 1775. р., опублікованої в „Матеріалах до історії картографії України“, виданих 1931. р. В. Кордтом. На ній уміщено місцевини, важні своїми подіями в XVII. віці, та поділ Гетьманщини — на полки, а Запоріжжя — на паланки.

Карта Дніпрових порогів зладжена за проф. М. Грушевським.

58. Україна 1914—1920. — І. Крип'якевич.

Карта подає творення Української Держави серед воєнних подій 1914—1920. р.

I. Східня Україна. Початкова територія, на яку поширилася влада Української Центральної Ради й Генерального Секретаріату, на основі умови з російським Тимчасовим Урядом із 16. липня 1917. р., обіймала губернії київську, волинську, подільську, полтавську й чернігівську, з винятком повітів мглинського, суразького, стародубського й новозибківського. Ці північні

повіті Чернігівщини незабаром самі признали над собою українську владу. Коли влада Тимчасового Уряду впала, Центральна Рада 13. листопада 1917. р. рішила поширити українську владу на інші губернії з українським населенням, а саме на — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, Таврію на суходолі, частину Курщини та Вороніжчини. Законом із 29. листопада рішено перевести вибори до Українських Установчих Зборів, між иншим, у повітах путивльському, грайворонському й новооскільському курської губернії, в пов. острогозькому, бірюцькому, валуйському та богучарському воронізької губернії та в пов. дніпровському, бердянському й мелітопільському таврійської губернії.

У берестейському мирі 9. лютого 1918. р. Українська Народня Республіка добула довоєнну гроницю між Росією й Австро-угорською монархією (Галичиною) й лінію Тарногород—Білгорай—Щебришин—Красностав—Пугачів—Радин—Межиріччя—Сарнаки—Мельник—Високе Литовське—Камянець Литовський—Пружани—Вигонівське Озеро.

Гетьманський уряд Української Держави поширив свою владу на західні землі (з винятком південної Холмщини) і прилучив на півночі повіти: пинський, мозирський і річицький минської губернії, та гомельський могилівської губ. На сході прилучено з курської губ. повіти путивльський, рильський, суджанський, грайворонський, білгородський, корочанський і новооскільський, із воронізької губ. — валуйський повіт.

У договорі з Донським Військом 8. серпня 1918. р. Україна задержала давню східню межу губерній катеринославської, харківської й воронізької.

Справи приєднання Криму як автономної країни, Басарабії й області Кубанського Війська розбирав гетьманський уряд, але не зреалізував їх (див. Д. Дорошенко — Історія України 1917—1923 рр., т. I. і II., 1930—1932).

II. Західня Україна. Державні межі Західньо-Української Народньої Республіки означено основним законом із 13. листопада 1918. р. Вони мали обіймати українські етнографічні частини Галичини (включно з Лемківщиною), Буковина й Закарпаття. Але закарпатські землі й Буковина тільки переходово були під українською владою, а в Галичині за західню смугу йшла збройна боротьба (див. М. Чубатий, Державний лад на західній області Укр. Нар. Републіки, 1921.)

Додаткова карта: Лінії укр.-пол. перемиря, пропоновані Антантою 1919. р.

59. Письменність. — В. Кубійович.

На карті подано відсоток письменних серед населення, яке має 10 років і більше. Підставою

обчислень є райони — на У.С.Р.Р., Північному Кавказі, Криму й Білорусі, повіти — в усіх інших частинах С.С.Р.Р., та в Польщі й Чехословаччині. Для Румунії матеріялу немає. За джерело правив перепис людності з 1926. р. в С.С.Р.Р., у Польщі й у Чехословаччині обчислено посередати між 1921. і 1930 (1931). р., себто між двома датами переписів у цих країнах. У діаграмах зясовано зміну грамотности в рр. 1897—1926, грамотність села і міста обох полів і звязок письменности з віком, нарешті — письменність у різних націй.

Наслідком слабої безпеки школами письменність на землях, які належали перед війною до Росії, невелика. Давня політична границя виступає на карті дуже виразно. Зокрема великий відсоток неписьменних у малих народів Кавказу й Надволжя та в областях тяжко доступних — через природні відносини (Полісся, Карпати). Найбільше письменних є в Галичині і в околицях більших міст.

Звертає на себе увагу сильний поступ письменности в часі поміж поодинокими переписами в усіх областях. Безпека міської людності школами далеко краща, ніж сільської, тимто й більший відсоток письменних по містах. А що українці, здебільша, — сільська людиність, то відсоток неписьменних у них більший, ніж у росіян, чи жидів.

Діаграми до письменности вміщено на карті шкільництва.

Картина письменности, подана нами, є вже перестаріла, бо в міжчасі число неписьменних усюди, а спеціально в С.С.Р.Р., улягло сильному зменшенню — та подана нами картина залишиться документом певного моменту.

Джерела:

Висліди перепису з 1926. р. в ССРР., з 1921 і 1931 в Польщі і 1921 і 1930 в Чехословаччині.

60. Шкільництво. — В. Кубійович.

На двох картах у мірілі 1:15,000,000 зясовано безпеку людності школами в 1910/12. р. і 1930/34. р. так, що подано число учнів¹⁾ у % усієї людності. Величина цього відсотка залежить не лише від безпеки людності школами, але також від числа дітей узагалі. Та різні частини наших земель не різняться дуже одна від одної відсотком дітей (див. карта 9), томуто відсоток учнів залежить головню від безпеки людності школами.

Перед війною найкращу безпеку школами мала людиність під Австрією, зокрема на Буковині, під Росією кращу безпеку мали області замешкані москалями, ніж українцями. По війні безпека школами стала всюди далеко краща, найбільший поступ видко на Закарпатті, де про

¹⁾ Як учнів уважено учнів початкових, і середних шкіл, з огляду на стан статистичних матеріялів.

шкільництво не дбали зовсім мадяри, а де Чехо-словаччина завела густу мережу шкіл.

На двох дальших картах зясовано безпеку укр. людності рідними школами перед війною й по війні. Подано тут відсоток, який творять діти, що вчаться в школі з українською викладовою мовою, до всіх дітей української національности. Відсоток цей вищий від 100, коли діти й неукраїнської національности вчаться в українських школах. Перед війною лише в Австрії мали українці майже повну безпеку рідними школами, не було українських шкіл ні під Росією, ні під Угорщиною. По війні зовсім інша картина.

Зліквідовано зовсім українське шкільництво під Румунією, зате майже повну безпеку українськими школами мають українські землі в Чехословаччині. Дуже сильно зменшилося число укр. шкіл у Галичині, на їх місце повстали школи польські і двомовні — польсько-українські. На землях у С.С.Р.Р. має безпеку рідною школою лише українське населення в С.С.Р.Р., а майже не має його в Російській С.Ф.Р.Р. Та навіть в У.С.Р.Р. у пограничних східних областях, головню в Донбасі, ходить великий відсоток української дівори до російських шкіл. Затє національні меншини в С.С.Р.Р. добре забезпечені школами.

В діаграмах подано також письменність населення.

Джерела:

1. Всесоюзная школьная перепись 15 дек. 1927 года. Том I-II. Гос. плановое хоз. изд. Москва, 1930.
2. Всесоюзный шкільний перепис 15/ХІІ. 1927 р. 2 томи. „Статистика України“ т. 194 і 199. Держ. Вид. Госп. України, Харків, 1930.
3. Статистический Ежегодник России 1912, С. Петербургъ, 1913.
4. Соц. Строительство С.С.С.Р. Стат. Ежегодник. Ц.У.Н.Х.У. Госплана С.С.С.Р., 1934, 1935, Москва.
5. Народне Господарство У.С.Р.Р. „Стат. Довідник. Нар. Госп. та Обліку“, Київ, 1935.
6. Österr. Statist. Handbuch 1910., Wien, 1911.
7. Podręcznik Statystyki Galicyi, wyd. przez Krajowe Biuro Stat. t. IX, cz. I., Lwów, 1913.
8. Szkoły Kzczp. Polskiej w r. szk. 1930, Ministerstwo W. R. i O. P., Warszawa, 1933.
9. Statystyka Szkolnictwa. Gł. Urząd Stat. Polski, serja C., Warszawa.
10. Rocznik Stat. Rzczp. Polskiej, tomy I-VI, Warszawa.
11. Entwicklung des Volksunterrichtswesens der Länder d. ungarischen heil. Krone, Ungar. Stat. Mitt. N. R. 31 B. Budapest, 1913.
12. Statistická Ročenka Rep. Českosl., 1934, 1935, 1936. Praha.
13. Zprávy Št. Úřadu Statistic., Praha.
14. Annuaire Stat. de la Roumanie 1935, București, 1935.

61. Український друк. — В. Дорошенко.

На чотирьох картах у мірілі 1:10,000,000 зясовано місце виходу українських друків у роках: 1875, 1894, 1913 і 1928, а в діаграмах — продукцію укр. книжок у тих роках. Ці, а не інші роки мусіли ми вибрати через жалюгідний стан

української бібліографії. Для передвоєнних часів опрацював бібліографію українських друків для австрійської займанщини Ів. Є. Левицький лише до 1894., для Наддніпрянщини Дмитро Дорошенко по 1898. Крім цього, в рукописі в мене лежить опрацьована мною всеукраїнська бібліографія за роки 1911—1913. По війні для Наддніпрянщини маємо Літопис українського друку в рр. 1924—1930, для українських земель у Польщі — польський урядовий виказ друків, що почав виходити від 1928. р., для Закарпаття — урядовий чехословацький катальог, що виходив від 1922. р. і спинився був у 1928. р.

На підставі цих матеріалів треба було вибрати найвідповідніші етапи. За вихідну точку взяв я р. 1875., як рік сякої-такої волі українського слова під Росією, перед майже повною його заборонаю тайним царським указом 26. V. 1876. р. Карта 61₁ зясовує українську книжкову продукцію з часу цієї заборони, наступна 61₂ останній передвоєнний рік, коли заборони вже не було. За останній етап узято 1928. р., бо для того року маємо бібліографічні відомости з усіх українських земель, і крім цього був це на Советській Україні останній „нормальний рік“, бо від 1929. р. розпочалися репресії проти українського національного руху, навіть у комуністичній шаті, що відбилося й на книжковій продукції. На жаль, для Чехословаччини не маємо точних даних укр. книжкової продукції, бо чехословацький катальог подає цю продукцію зовсім неточно, й тому не можна було подати цієї продукції в діаграмах; те саме для укр. земель у Румунії. Для нашої заокеанської еміграції пововєнних чисел не маємо.

Джерела:

1. В. Дорошенко, Розвиток укр. друку в XIX. і XX ст. у цифрах, „Українська Книга“, ч. 1, Львів, 1937.

62. Українська преса. — Л. Лукасевич.

На двох картах зясовано розміщення української преси за числом назв у 1913. і 1934. р. Подібно, як з карт розміщення друків видно, що перед війною була укр. преса скупчена в Галичині, а тепер на Наддніпрянщині. Одначе треба піднести, що це лише формою, а не змістом укр. преси. З діаграми видно сильний зріст преси по упадку царату й сильне хитання, залежно від політичної конюнктури.

Джерела:

1. Іван Є. Левицький, Галицько-руська бібліографія XIX ст., Львів.
2. В. Ігнатівко, Українська преса (1816-1923), Київ, 1925.
3. Календарі „Друкар“ і „Просвіти“, Львів.
4. Власні рукописні матеріали.

63—66. Українські організації в Польщі. — І. Федів.

Карті 63—66 дають перегляд тільки найважливіших виявів українського зорганізованого господарського й культурного життя на укр. землях у Польщі. Цей перегляд обмежений на згадану територію тому, що: 1) деякі з поданих господар. і культурних організацій повстали й діяли та діють або виключно, або у значній мірі, тільки на цій території; 2) коли й на інших укр. землях були, чи є однозвучні, або подібні організації, то вони мають або інший характер, або не можна одержати про них повного й однозгідного статистичного матеріалу, який дозволивби подати одноцілий і одновартісний образ цих справ на всі укр. землі; 3) Атлас призначений передусім для укр. земель у Польщі, й узв'язку з цим виринула потреба докладніш з'ясувати згадані явища, обмежити їх тільки на цю територію й на організації загально-краєвого характеру.

63. Українська кооперація у Польщі.

Початки зах. укр. кооперації сягають 1873. р., сильніший її розвиток припадає щойно на 90. рр. XIX. в.¹⁾ Укр. кооперативи об'єднуються тепер у Рев. Союзі Укр. Кооператив, (скорочено РСУК), що є найвищою ревізійною і провідною організацією укр. кооперації у Польщі.²⁾

Національний склад кооператив подано на карті 63₁ на основі стану з 1. X. 1934 р. Під увагу взяті всі повіти укр. етнографічної території у Польщі, а з неукр. етногр. території тільки ті повіти, де є хоч одна українська кооператива. При цьому вважено лише кооперативи, об'єднані в національні союзи: 1) Ревіз. Союз Укр. Кооператив (РСУК), і Руский Ревіз. Союз (РРС), 2) в польські Ревіз. Союзи й 3) в інші. В останній групі (жидівські й інші) — переважлива кількість належить до жидівського, і лише незначна кількість до німецького союзу.

Зазначаючи кількість кооператив на карті сигнатурами, довелось заокруглювати їх угору або в долину до чисел 5, 10, 50, прийнятим загально способом (пр. 1 і 2 коопер. не зазначувало зовсім, 3—5 зазначувало сигнатурою 5, 12 кооп. — сигнатурою 10, 14 кооп. — сигнатурою 10 і 5 і т. д.). Розміщення сигнатур схематичне, не локалізоване.

¹⁾ В 1873. р. видано перший австрійський кооперативний закон; того самого року основано першу укр. кооперативу (кредит. в Тисьмениці, пов. Станіславів). На Наддніпрянщині початки кооперації сягають 60. рр. XIX в., на Буковині 90. рр. XIX. в., на Закарпатті початків XX. в.

²⁾ Рев. Союз Укр. Кооп. основано 1904. р. під назвою Краєвий Союз Ревізійний з почину „Краєвого Союзу Кредитового“, що виконував до 1904 р. обов'язки ревізійного осередку.

Чисельний стан кооператив, об'єднаних в поодинокі нац. союзи, й відношення об'єднаних і необ'єднаних у союзи кооператив подає таблиця 1.

Табл. 1. Національний склад кооператив.

Воєвідство	Всіх кооперативів — 31. XII. 1934.	Кооперативи об'єднані в союзи	Кооперативи об'єднані в союзи	Коопер. об'єднані в союзи					Коопер. об'єднані в РСУК 1. I. 1936. (р. 4)
				україн.		польські	жидів.	німецькі	
				РСУК	РРС				
львівське ¹⁾	3570	1670	1900	1012	127	631	104	26	1143
станіславів. ¹⁾	1872	797	1075	761	24	207	62	21	888
тернопіль. ¹⁾	2265	866	1399	1005	39	271	76	8	982
волинське ¹⁾	1501	789	712	296	2	342	66	6	—
поліське ¹⁾	434	201	233	30	—	162	41	—	—
краківське ²⁾	386	160	226	22	23	158	22	1	—
люблінське ³⁾	649	379	270	68	—	173	27	2	—
Разом . . .	10677	4862	5815	3194	215	1944	398	64	3013

¹⁾ Узглядено всі повіти. ²⁾ Узглядено на 17 повітів лише 4 (Горлиці, Ясло, Н. Санч, Н. Торг). ³⁾ Узглядено на 18 лише 7 пов. (Біла, Хоам, Грубешів, Любарти, Томашів, Володава, Замостя). ⁴⁾ 1. I. 1936. було в Польщі всіх кооператив об'єднаних в союзи 11.475. З того 3.013 (26,2%) об'єднаних в РСУК; членів всіх кооператив було 2,794.896, членів в коопер. РСУК — 492.069 (16,3%).

Поданий тут стан із 31. XII. 1934 і для порівняння 1. I. 1936 р. Значні різниці в територіальному розміщенні РСУК 1934 і 1935 р. — мають свою причину в тому, що з кінцем 1934 р. розпорядком Міністра Скарбу обмежено територіально ревізійну діяльність РСУК тільки на 3 галицькі воєводства; крім того згід ревізійної компетенції виключено деякі типи кооператив. Через те від РСУК відпало 430 кооператив. Їх приділено до польських ревіз. союзів, де таким чином найшовся значний відсоток і українських кооператив. Отже чисельний стан кооператив, що належать до польських ревіз. союзів, не збігається із станом національно-польських кооператив, тимчасом ревіз. союзи інших національностей об'єднують кооперативи тільки своєї національності.

Карта 63₂ подає кількість укр. кооператив, об'єднаних у РСУК у відношенні до кількості укр. людности. Стан кооператив відноситься до 31. XII. 1934 р. Процентове відношення в повітах, де укр. націон. територія займає лише незначну їх частину — обчислено у відношенні до тієї частини, а не до цілого повіту.

Кількість усіх кооператив, об'єднаних у РСУК, у відношенні до кількості місцевостей повіту, з'ясована на карті 64.

Кількість укр. кооператив і їх членів, об'єднаних у РСУК, — в передвоєнних і пововоєнних роках — подає таблиця 2.

Поділ кооператив РСУК — на поодинокі важніші види та їх оборотові й торговельні обороти подають таблиці 3, (стор. XLI) 4, (стор. XLII).

Табл. 2. Кількість коопер. і їх членів, об'єднаних в РСУК

Рік	Кооператив було	Узгляднено	Всіх членів	В тім жінок
			в тисячах	
1904	84		44	
1909	304			
1910	415			
1911	511		165	14
1912	557 ¹⁾		180	
1914	609			
1921	579		169	
1922	662		231	
1923	834		232	
1924	840		205	
1925	1029	936	158	
1926	1510	1400	197	17
1927	2015	1867	237	22
1928	2395	2160	270	31
1929	2785	2596	328	36
1930	3146	2898	369	40
1931	3200	2977	395	48
1932	3134	2954	404	50
1933	3194	3029	448	57
1934	2941	2925	492	70
1935	3013	2889	536	84
1936	3097			

¹⁾ Крім кооператив, об'єднаних в РСУК, було около 400 укр. райфайзенек і кілька молочарських спілок під патронатом Виділу Краєвого. Укр. кооперативи РСУК — творили 12,9% усіх галицьких кооператив.

Табл. 3. Чисельний стан коопер. РСУК з поділом на типи:

Рік	Кооператив загалом	Рільників			Кредитових	Консументів	Ріжні	Повітові союзи і центральні
		Для закупу і збуту	Для закупу і збуту в молочар. відділах	Молочарські				
1904	84				68		16	
1911	511	56		35	320	38	62	
1925	1029	724	107		112	26	29	31
1926	1510	1125	188		105	28	32	32
1927	2015	1488	287		113	42	46	39
1928	2395	1795	301		153	54	50	40
1929	2785	2078	281	43	231	54	55	43
1930	3146	2276	236	68	321	136	64	45
1931	3200	2286	215	99	362	135	64	39
1932	3134	2208	187	109	405	123	64	38
1933	3194	2197	159	120	490	124	71	33
1934	2941	1914	119	123	539	123	118	32
1935	3013	1949	116	128	570	122	129	32
1936	3097	2045	71	138	592	121	131	32

Стан кооператив РСУК у 1935. р. з уваженням видів та ступенів подає табл. 5. (стор. XLII).

64. Споживча, молочарська й кредитова кооперація.

Подрібний перегляд важніших груп українських кооператив, об'єднаних в РСУК, поданий на карті 64.

1. Споживча кооперація.

Кооперативи для закупу і збуту, подані на карті 64₁ і побічній карті. На першій із них зазначено райони з організаційно-торговельними

Табл. 4. Оборотові капітали й торг. обороти кооп. РСУК.

Рік	Об'яго стаци- сткою кооп.	Тисяч злотих					Торги	
		Удїли	Резерви	Білянсові надрїшки	Чужї капі- тали	Білянс. сума в мїл. зл.	число кооп.	сума в мїл. зл.
1912	557					56 ¹⁾		
1925	936	1060,8	1156,6	460,3	6539,4	9	786	22
1926	1400	1717,5	1948,8	910,7	10487,8	15	1302	48
1927	1867	2656,4	3340,5	1457,5	17356,1	24	1746	91
1928	2160	3664,0	5362,1	1809,1	24539,8	35	2036	117
1929	2596	5136,9	7586,8	1802,7	33304,5	48	2371	159
1930	2898	6199,4	9542,5	1304,5	36921,4	53	2597	148
1931	2977	6732,8	10821,0	839,0	30726,7	49	2638	119
1932	2954	6786,4	10734,6	638,2	26679,6	44	2569	98
1933	3029	7115,2	10957,2	639,2	23549,0	42	2560	82
1934	2925	6976,4	11544,5	589,8	24015,7	43	2369	80
1935	2889	7179,0	11329,1	669,0	25758,5	44	2340	88 ²⁾

¹⁾ Австр. корон. ²⁾ Крім того обороти кредит. кооп. виносли 1934. р. — 12,2 мїл. зл., 1935. р. — 10,2 мїл. зл.

Табл. 5. Стан кооператив РСУК за 1935 р.:

Типи кооператив	Всіх кооперат.	Членів в тис.	Обороти			Удїли
			Сума білянс.	Удїли	Удїли	
в мїліонах зл.						
I. Товарові:						
кооп. для закупу й збуту ¹⁾	2073	239·0	31·0	11·5	1·4	
молочарські (Район. Мол.)	127	124·6	6·5	3·2	0·8	
інші товарові кооп. ²⁾	17	1·5	0·2	0·3	0·08	
споживачів ³⁾	176	25·6	6·7	3·8	0·4	
ремїсників і інші ⁴⁾	14	0·4	0·9	0·1	0·02	
разом товарові I ступня	2407	391·2	45·3	18·9	2·7	
окружні союзи і гуртівні	33	2·9	18·1	4·4	0·9	
кравві центральні ⁵⁾	3	6·6	25·0	5·3	0·8	
разом тов. всіх ступ. і тип.	2443	400·7	88·4	28·6	4·4	
II. Кредитові:						
Українбанки	112	59·0	5·4	8·1	1·3	
Райфайзенки	445	55·6	1·4	2·4	0·5	
рїжні кредитові	11	0·7	0·1	0·1	0·01	
кооп. кред. I ступня	568	115·3	6·9	10·7	1·8	
кравв. центральні ⁶⁾	2	10·0	3·3	5·5	0·9	
разом кред. всіх ступ. і тип.	570	125·4	10·2	16·2	2·7	
Товарові й кредит. разом	3013	526·1	98·6	44·8	7·1	

¹⁾ Взято під увагу загальні й спеціальні; спеціальних в лиш 7 кооператив. ²⁾ Перерїбкові й помісничі кооп. ³⁾ Взято під увагу мїські споживчі (121 кооп.) і рїжні споживчі (55 кооп.). ⁴⁾ Ремїсників, робїтників, кооп. праці. ⁵⁾ Центросоюз, Народна Торговля, Маслосоюз, ⁶⁾ Центробанк, Дністер.

осередками. Гряниці районів не збігаються з адміністративними гряницями повітів. Районові, чи окружні осередки (Повіт. або Окружні Союзи Кооператив), згідно із статутом, мають бути організаційно-торговельними осередками для всіх видів кооператив своїх районів, та насправді

воно так не є. Для молочарських кооператив (Р. М.) такими осередками є: Відділи Маслосоюзу, для кредитових (райфайзенок) здебільша, Українбанки. Крім того, Повіт. (окружні) союзи не обіймають територіяльно цілого краю і в багатьох районах їх ролю виконують інші організації. І так, у 1936. р. для 26 районів організаторов. осередками були Повітові Союзи, для 3 — склади Нар. Торговлі (Турка, Мостиська, Сянїк), для 5—місцеві мїські кооперативи (Буськ, пов. Камінка струм.; львівський район — Центросоюз; Камінка струм.; Олешичі, пов. Любачів; Яворів). Три райони не мають організаційних осередків (Залїзці, пов. Зборів; Глиняни, пов. Перемишляни; м. Львів).

Всі Пов. Союзи позазначуваною сигнатурою орган. осередків. Тєю самою сигнатурою позазначувані деякі інші районів осередки (Турка, Мостиська, Сянїк, Залїзці), інші — сигнатурою гуртівень.

Централею кооператив для заг. закупу і збуту є союз кооперативних союзів „Центросоюз“. Початки його сягають 1889. р., коли в Перемишлі основано „Спілку для господарства й торговлі“. В 1911. р. Спілка зливається з Торгов. Синдикатом „Сільського Господаря“ під назвою „Краввий Союз Господарсько-торговельних Спілок“, який з кінцем 1924. р. змінює статут і назву на „Центросоюз“, та стає централею для доставки товарів кооперативам і збуту сільс.-господ. продуктів. Веде відділи: споживчий, сільс.-господарський, галантерейний, відділ збуту яєць, фабрику мила, навивальню ниток, м'ясарню.

Стан Центросоюзу в поодиноких роках подає таблиця 6. (стор. XLIII).

Другою централею укр. споживчих кооператив є „Народна Торговля“, що тісно співпрацює з Центросоюзом. Почала вона свою діяльність 1883. р. як кооператива I. ступня з метою „підпомагати торговлю і закладати торговельні склади у Львові й на провінції, стати гуртівнею сільських і мїських крамниць і осередком фахового вишколу торговельних працівників“. Вже 1884. р. Н. Т. відкриває перші філії в інших містах Галичини та рівночасно починає гуртувати довкола себе крамниці (1888 р. — 130, 1889 — 298, 1891 — 335, 1892 — 441, 1893 — 450, 1896 — 333, 1905 — 801). В 1907. р. змінює статут і перебудовується на Краввий Торговельний Союз із метою організувати й інструувати спілки та доставляти їм товар по гуртовій ціні. (1909 р. вступило в члени Н. Т. — 22 спілки, 1910 — 53, 1911 — 70, 1912 — 93, 1913 — 102). По війні, що розхитала дотеперішні організаційні й торговельні надбаня — йдуть (від 1920. р.) заходи до відбудови, чи власне перебудови організації, які закінчуються 1923 р. затвердженням нового статуту та перебудовою внутрішнього устрою (як організаційного, технічно - торговельного

Табл. 6. Центросоюз.

Рік	Членів	Уділи в тис.	Заг. товарний оборот в тис.	Касовий оборот в тис.	Експорт яєць (вагонів)	Продукція мила (тон)	Навівання ниток тис. тузін.
в австрійських коронах							
Спілка для госп. і торг. (1900-1910) і Кр. Союз госп. торг. спілок (1911-1923)	1900	82	0.5	1.3	3		
	1901	136	1.1	32	41		
	1902	166	1.3	68	144		
	1903	203	1.7	101	230		
	1904	209	1.7	97	271		
	1905	221	1.8	146	271		
	1906	244	2.2	218	458		
	1907	259	2.5	221	445		
	1908	293	2.9	302	599		
	1909	355	3.6	312	825		
	1910			416	1754		
	1912	481		2041	10737		
	1918			1)	2)		
в польських золотих							
Центросоюз	1925		74	1728	10228		
	1926		143	2329	24087	88	
	1927		164	6967	39011	189	
	1928		284	10378	26709	234	
	1929			21379	71591	315	
	1930			12423		345	
	1931	63	322	10136	37433	151	16
	1932	149	311	7365	30925	252	406
	1933	146	312	6163	29167	201	459
	1934	180	317	6359	27845	205	541
	1935	192	345	8244	36490	224	599

1) Около 20 міл. кор. 2) Около 107 міл. кор. Так великий зріст оборотів в тому році повстав внаслідок вступлення Союзу в члени заложеної „Спілки укр. кооп. для товарного обміну з Україною“ і до „Хліборобського Т-ва для закупу й збуту для Австрії“ у Відні.

і культурно-освітнього осередку зорганізованого в кооперації укр. споживача).

Н. Т., співпрацюючи тісно з Центросоюзом, обслуговує під сучасну хвилину майже виключно міста і міську споживчу кооперацію, Центросоюз — сільську.

Розміщення крамниць (складів) Н. Т. подано на карті 64, а розвиток Нар. Торговлі подає таблиця 7.

2. Молочарська кооперація.

Перше зацікавлення раціональним молочарством у Галичині датується від 1888 р., а першу українську молочарську спілку в Галичині основано щойно 1904. р., (Завадів, пов. Стрий), як відділ місцевої читальні „Просвіти“. В 1905. р. покликано до життя „Союз руських молочарських спілок“ при філії „Просвіти“ в Стрию. В 1907. р. він перемінюється у самостійну статуту кооперативну організацію „Краєвий Союз господарсько-молочарський“ у Стрию, що об'єднував при оснуванні 20 спілок. Світова війна перериває діяльність Союзу. Повоєнна переорганізація Союзу починається 1924. р. В 1926. р. прийнято новий статут і змінено назву на Краєвий

Табл. 7. Народна Торговля.

Рік	Число членів	Уділи	Резерви	Торги	Число крамниць
1883	60	в тисячах австр. корон 4)			1
1884	210				2
1885 ¹⁾	382	27	0.8	309	4
1886 ²⁾	621	73	2	671	6
1887 ³⁾	654	76	4	410	6
1888	662	71	5	421	7
1889	756	57	7	424	9
1890	838	56	9	508	11
1891	863	51	11	548	11
1892	862	51	13	621	12
1893	835	45	15	662	12
1894	853	44	17	678	13
1895	859	45	17	716	13
1896	860	46	18	764	13
1897	926	50	19	725	14
1898	948	55	21	808	14
1899	970	62	22	914	15
1900	993	68	24	1111	15
1901	991	76	25	1247	15
1902	954	81	27	1473	15
1903	909	96	29	1563	15
1904	1061	113	31	1556	16
1905	1074	109	36	1617	16
1906	1057	112	40	1684	16
1907	1183	124	43	1707	16
1908	1200	147	46	1928	18
1909	1227	167	48	2152	19
1910	1239	203	50	2273	19
1911	1265	226	53	2277	19
1912	1257	232	55	2461	19
1913	1244	210	59	2406	19
1914	1244	215	61	2552	19
1915	1239	213	62	1494	19
1916	1230	203	71	1764	19
1917	1229	199	73	3378	19
1918	1286	214	112	4512	19
1919	1294	217	112	15187	19
1920	1348	237	212	25659	
		в тисячах поль. марок 5)			19
1921	1581	464	160	93471	19
1922	1584	740	1379	431425	19
1923	2011	21870	1379	4,736758	19
		в тисячах поль. золотих			
1924/5	5481	36	15	1197	19
1926	5504	75	18	4268	19
1927	5611	152	25	7843	20
1928	5743	192	39	13341	22
1929	5867	207	54	16451	24
1930	5941	211	71	16834	24
1931	5976	213	82	13129	24
1932	6017	215	85	10998	28
1933	6104	217	88	8551	30
1934	6286	216	90	6259	31
1935	6247 ⁶⁾	219	91	7467	32

1) За час 8. XII. 1883. до 20. I. 1885. 2) Від 21. I. 1885. до 30. VI. 1886. 3) Цей рік і всі дальші роки не покриваються з адмін. роками, а відносяться до періоду від 1. VII. попер. року до 30. VI. ц. р. що видрукований. 4) До 30. VI. 1920. р. 5) Від 1. VII. 1920. р. 6) В тім 428 кооператив.

Молочарський Союз „Маслосоюз“. У зв'язку з реорганізацією молочарень 1926. р. повстає перша Районова Молочарня у Войнилові, 1927. р. Головну Торгов. Агентуру перенесено до Львова.

В 1930. р. основано першу досвідну бриндзярню (коло Жабя). 1930. р. побудовано першу молочарню з моторовим погоном (у Глинянах), в 1932 р. утворено міську молочарню у Львові з пастеризаційним устаткуванням та сироварню в Стрию. В 1936. р. щорічні Молочарські Курси в Стрию переіменовано на Молочарську Школу.

Організація Союзу є двоступенева. (Районові Молочарні — як клітини першого ступеня і Союз — організація другого ступеня). Централь Союзу веде працю в краю за посередництвом Відділів, (організ., торгов., техніч. агенди) і Складів (торг. агенди). Вони підлягають централі, а їх діяльність перевіряють місцеві Контрольні Ради Кооператив, що вибираються з поміж чле-

нів Союзу на Окружних з'їздах. Розміщення Відділів і Складів та їх терен діяльності зазначені на карті 64₂. Склади (Самбір, Дрогобич, Чортків) зазначено сигнатурою Відділів.

Основою діяльності Союзу є його члени — молочарські кооперативи: чисто молочарські, — районіві молочарні, і мішані (кооп. для заг. зак. і збуту з молочарським відділом). Кількість останніх із кожним роком меншає на користь Р. М. (1936 р. — 30).

Р. М. спирають свою діяльність на збірнях, що постачають молоко, чи відкружляну сметану до Р. М., до дальшого переробу.

Розміщення Р. М. подане на побічній карті 64₂ (за станом 1935. р.). На ній зазначена рівночасно кількість збірень у відношенні до кількості місцевостей (за станом 1936. р.).

Розвиток укр. молочарської кооперації і „Маслосоюзу“ зясовує таблиця 8.

Табл. 8. Маслосоюз.

Рік	Члени		Удїли в тис.	Власні фонди в тис.	Чужі капіт. в тис.	Білансові обороти в мїл.	Торги в мїл.	Достава молока в мїл. л.	Достава масла в мїл. кг.	Експорт масла в тис. кг.	Р. М.	Збірень	Крамниць ¹⁾
	всіх	кооп.											
в австрійських коронах													
1904		1						0-08	2)				
1905		6						0-5	0-01				
1906		16						1-1	0-03				
1907		20						1-9	0-07				
1908		24						2-2	0-09				
1909		42				2			0-09				
1910		58		28	100	4			0-16				
1911		88		51	183	6	0-67		0-25				
в польських золотих													
1924	40	39					0-20		0-04				2
1925	250	72	3				0-86		0-16	0 2		300	5
1926	118	106	6	40	104	10	2-47	10-9	0-37	48	8	313	7
1927	173	160	22	60	200	24	6-80	21-7	0-73	134	9	368	14
1928	201	188	73	139	388	36	9-01	26-9	0-96	64	28	556	18
1929	217	203	81	252	716	63	16-85	43-7	1-61	399	35	725	19
1930	244	223	111	393	729	69	16-21	59-7	2-16	612	81	1027	21
1931	249	224	117	467	510	62	14-69	65-1	2-42	841	112	1259	23
1932	236	221	117	473	605	49	8-11	60-2	2-14	96	119	1260	27
1933	212	197	129	490	624	49	7-28	56-3	2-07	163	125	1281	36
1934	168	153	172	537	559	56	7-73	65-2	2-45	255	132	1350	38
1935	155	141	224	616	834	69	9-30	74-7	2-80	483	113	1400	41
1936	162	148	285	675	689	80	11-14	90-6	3-38	616	117	1693 ³⁾	41

¹⁾ Крамниці сталі й сезоніві, без крамниць гурт. продажі. ²⁾ 230 кг. ³⁾ Доставців 60.800, корів 78.150.

3. Кредитова кооперація.

Початки укр. кредитової кооперації сягають 1873. р. (в 1873. р. основано першу кредит. установу задаткову касу „Віра“ в Тисьмениці, пов. Станиславів), але ж масовий коопер.-кредитовий рух починається в Галичині в 90. рр. XIX. ст., коли 1894. р. основано т-во кредит. „Віра“ в Перемишлі й „Касу Задаткову“ в Стрию, а 1895. р. т-во кредит. „Дністер“. За тими прикладами починають творитися кредитові кооперативи й по селах (перша сільська кредит. кооп. в Ляхівцях,

пов. Богородчани 1896. р.). В 1896. р. за почином тов. „Дністер“ основується „Союз задаткових товариств“, з якого 1898. р. повстає сучасний Краєвий Союз Кредитовий (Центробанк). Союз ставив собі за мету розвивати кредитову діяльність і організувати всі види кооператив, контролювати їх діяльність і переводити парцеляцію посіlostей, себто — стає не тільки фінансовою коопер. централею, але й ідейно-організаційним і ревізійним осередком. Але ж незабаром виявилася потреба обмежити діяльність Союзу ви-

ключно кредитовою ділянкою. Ділянку організації й ревізії кооператив перебрав Ревіз. Союз. Укр. Коопер. (основ. 1904. р.), парцеляційні функції тов-о „Земля“ (основ. 1907), гіпотечний кредит акц. спілка „Земельний Банк Гіпотечний (основ. 1910. р.). В 1922. р. Краєв. Союз Кредит. змінює статут і поширює знову грядиці своєї діяльності на культурно-освітні й організаційні справи.

Організація кредит. кооперації є двоступенева, а саме: 1) кредит. кооперативи I. ступеня (до них зачисляємо сільські кредитівки (переважно типу Райфайзена) й повітові кредит. кооп. по містах та містечках т. зв. Українбанки, що є часто повіт. організ. осередками для сільських кредитівок; 2) централа — Центробанк¹⁾.

Табл. 9. Центробанк.

Рік	Члени		Влас. майно					
	Всіх разом	Кооперат.	Уділи в тис.	Резервові фонди в тис.	Вклади до обороту в м.л.	Уділений кредит в м.л.	Сума білян-сова в м.л.	Загальний оборот в м.л.
в австрійських коронах								
1899	258	28	18	0·5	0·1	0·1	0·2	0·6
1900	312	38	25	0·7	0·2	0·2	0·3	0·8
1901	358	56	32	1	0·3	0·3	0·4	0·8
1902	391	63	38	1	0·5	0·5	0·6	1·5
1903	448	82	48	2	0·7	0·8	0·8	2·3
1904	493	95	56	3	0·9	0·7	1·0	3·5
1905	517	118	66	4	1·1	0·9	1·3	5·7
1906	523	136	80	6	1·3	1·3	1·6	9·0
1907	570	180	97	8	1·4	1·5	1·8	10·3
1908	680	175	344	15	1·4	2·3	3·3	25·5
1909	740	223	521	24	1·7	3·7	4·2	43·7
1910	822	331	793	32	1·7	4·0	4·7	54·9
1911	858	375	1018	40	2·0	3·8	4·8	56·5
1912	889	412	1032	49	2·0	4·6	5·7	62·0
1913	906	427	1053	56	1·7	4·2	6·6	105·9
1914	852	438	1051	63	1·8	3·6	7·6	71·2
1915	855	438	1051	63	2·0	3·3	7·8	3·1
1916	855	439	1052	91	2·4	4·6	8·1	21·2
1917	868	440	1077	95	4·6	4·6	11·4	85·1
1918	879	440	1129	96	13·7	5·9	22·2	134·0
1919	892	443	1130	96	12·4	7·2	20·9	63·7
в польських марках								
1920	929	449	1·147	72	11·2	8·0	17·3	78·3
1921	1001	458	1·724	1·121	49·4	27·4	78·4	572·9
1922	1052	474	2·399	1·675	61·0	35·4	187·5	2·255·1
1923	1077	476	305·980	76·842	300·8	218·1	827·4	16·725·5
в польських злотих								
1924	636	344	29	6	0·1	0·1	0·4	1·1
1925	636	344	37	7	0·3	0·2	0·6	3·5
1926	508	293	62	9	0·6	0·7	1·3	7·6
1927	529	305	79	135	0·8	1·1	1·6	15·2
1928	558	327	124	285	1·3	1·1	1·8	18·8
1929	548	344	148	288	1·3	1·2	1·8	17·9
1930	415	285	167	289	1·4	1·2	1·9	14·4
1931	505	372	186	293	1·2	1·1	1·8	12·6
1932	670	534	192	297	1·2	1·1	1·8	9·9
1933	768	641	197	299	0·9	0·8	1·6	9·1
1934	896	772	198	302	1·0	0·8	1·6	6·8
1935	989	872	206	307	1·1	1·1	2·0	10·7
1936	1233	1108	238	310	1·5	2·0	3·0	28·8

¹⁾ Поруч Центробанку, другим більшим коопер. банком є кооп. банк „Дністер“, заснований 1895. р. при

Табл. 10. Кооперативний Банк „Дністер“.

Рік	Членів в тис.	Уділи в тис.	Резервові фонди в тис.	Вклади і біж. рах. в м.л.	Позички в м.л.	Касовий оборот в м.л.
в австрійських коронах						
1896	0·4	18	0·1	0·1	0·1	0·7
1914	6·7	464	132	4·4	5·2	18·3
1919	6·7	559	161	17·1	3·0	99·9
в польських злотих						
1924	1·3	44	15	0·1	0·2	1·8
1930	11·4	653	222	2·4	3·5	38·7
1935	9·0	677	330	1·8	2·4	16·2

Розміщення повітових кредит. кооператив (Українбанків) і кількість кредитов. кооператив усіх родів, об'єднаних у РСУК, подає карта 64.

Перегляд розвитку Центробанку дає табл. 9.

Джерела до карт 63 і 64:

1. А. Жук, Укр. кооперація в Галичині, Київ, 1913.
2. А. Жук, з кооперативної статистики, „Календарець Укр. Кооп.“, Львів 1936, 1937. 3. Біляни кооператив, належних до РСУК, Львів, 1936 р. 4. Річні звіти РСУК. 5. Др. П. Панченко, Короткий погляд на минуле й сучасне зах.-укр. кооперації, „Ювілейний Альманах Центросоюзу“, Львів, 1931. 6. Кооп. „Укр. Заг. Енциклопедія“ т. III, Львів. 7. Ювілейний Альманах Центросоюзу в 30-ліття, Львів, 1931. 8. Річні звіти Центросоюзу. 9. Двадцятилітній Ювілей Народної Торговлі (1883—1908), Львів, 1908. 10. Ю. Павликовський, Слідами розвою ідеї кооп. союз. устрою в „Народній Торговлі“ (з нагоди 40-ліття її праці, Львів, 1883—1923), Львів, 1923. 11. Народна Торговля на порозі другого століття, Львів, 1936. 12. Річні звітлення „Маслосоюзу“. 13. Річні звітлення „Центробанку“. 14. Річні звітном. „Дністра“. 15. III. Український Статист. Річник, Львів, 1935.

65. Кр. Госп. Тов-о „Сільський Господар“ — Е. Храпливий.

Краєве Господ. Тов-о „Сільський Господар“ у Львові має завдання гуртувати хліборобів для того, щоб боронити їх станових інтересів, розвивати сільське господарство, плекати сіл. госп. науки та підносити добробут і культуру укр. хлібороба. Тов-о „Сіл. Господар“ повстало 1899. р. в Олеську (пов. Золочів). В 1903. р. його перенесено до Львова, від 1905. р. Тов-о має право творити філії в краю й від того часу набирає краєвого характеру. В 1909. р. змінено статут товариства, поширено рямки його діяльності (оборона станових інтересів укр. хліборобів) і переведено реорганізацію (три орган. ступені: централа, філії по повітах і кружки по селах). Переорганізоване Тов-о поширює й оживлює діяльність у цілому краю, перебирає на себе майже всю ту працю в господарській ділянці, що її вела досі „Просвіта“ і укр. кооперація. Війна спинює на деякий час розвиток Тов-о (у Відні утворено експозитуру), та по війні Тов-о приступає до важкої праці — відбудовує знищені війною господарські надбання краю. 1929. р. знову змінено

Тов-і взаїмних обезпечень „Дністер“. Стан його в поодиноких роках ілюструє табл. ч. 10.

статут Тов-а, приспособлюючи його до нових вимог укр. села та поширюючи діяльність його на всі укр. землі в Галичині.

Для успішнішого ведення фахової праці Тов-о має при Централі Головні Секції (11), при філіях і кружках фахові і організаційні секції (1935 р. було їх 1398 — з 30200 членами, 1936 р. 1833 — з 62200 членами).

Організаційну й фахову працю „С. Г.“ в краю ведуть агрономи й інші фахові працівники.

Для вишколу молоді у практичних хліборобських заняттях і для теоретичної підготовки, товариство організує Гуртки Хліборобського Вишколу Молоді. (1935. р. — 285 гуртків, 2800 членів; 1936 — 455 гур., 4200 членів).

Крім того Тов-о веде видавничу діяльність (1 двотижневик, 2 місячники, видає популярні сільсько-господарські книжки).

На терені діяльності Тов-а були такі господарські школи з укр. мовою навчання: Державний Хліборобський Ліцей у Черниці (пов. Жидачів), Молочарська Школа „Маслосоюзу“ в Стрию, Прив. Хліборобська Школа Т-ва „Просвіти“ в Милованні (пов. Товмач), Прив. Коєдукац. Хліборобська Школа в Шибалні (пов. Бережани). Крім того, товариство влаштовує постійно сільсько-господарські курси в Янчині (пов. Перемишляни), Коршеві (пов. Коломия) і у Львові. На карті постійні курси зазначено такою самою сигнатурою, що й школи.

Розміщення філій, сіл, госп. шкіл і кількість кружків у відношенні до кількості місцевостей за станом 1935. р. подано на карті 65.

Розвиток Тов-а подає таблиця 11.

Джерела:

Річні звідомлення „Сіл. Господаря“.

65, Просвіта. — І. Федів.

Початки плянового зорганізованого ширення народньої освіти в Галичині сягають 1848 р., коли основано Галицько-Руську Матицю (з метою вести просвітну й літературну діяльність та займатися справами шкільництва) й коли з почину Головної Руської Ради повстають у краю перші читальні (1848 Коломия). Та що діяльність Гал. Русь. Матиці була квола й пішла всупереч інтересів українського народу, 8. XII. 1868 р. основано у Львові нове освітнє товариство, з широкою наук.-освітньою програмою під назвою „Просвіта“.

В рр. 1870, 1877, 1891 змінювано статuti Товариства „Просвіта“. „Просвіта“ закроює собі дуже широкі рямці для своєї діяльності, охоплюючи статутом (головно з 1891 р.) майже все життя українського народу (просвітнє, культурнє, господарське, науковє й т. д.). Та згодом із поодиноких секцій витворюються окремі товариства: Спадкоємцем літер. і наук. діяльності стає Тов. ім. Шевченка (зас. 1873. р.), справу шкіль-

Табл. 11. Сільський Господар.

Рік	Філій	Кружків	Членів в тис.	Фаховий персонал	Видано	
					книжок	аркушів в тис.
1905	1					
1906	2					
1907	5					
1908	5					
1909	76					
1910	85	317	12·5		9	8
1911	92	944	24·6	4	8	26
1912	90	1151	26·6	5	7	81
1913	88	1325	32·3	6	3	41
1914					3	
1915					1	
1916					3	161
1917					4	
1918*)	88	1815	83·4	5	4	
1925					4	12
1926						
1927	52	112	18·4	15	2	31
1928	74	540	10·8	35	10	556
1929	82	1045	26·1	37	9	71
1930	81	1122	28·0	12	8	109
1931	81	1189	35·6	15	11	129
1932	73	1298	45·4	25	11	280
1933	73	1410	50·5	29	11	197
1934	66	1287	60·3	41	10	269
1935	65	1451	80·0	47	10	191
1936	63	1683	107·2	47	11	220

*) Від 1918—1925 Товариство майже недіяльне.

ництва перебирає Руське Педагог. Тов. (засн. 1881. р. і переіменне в 1916. р. в „Рідну Школу“), господарські справи переходять до „Сільського Господаря“, економічні до кооперації й т. д. Статут із 1873. р. уможлилював членам одержувати даром щомісячні популярні книжечки, та уможлилював широке членство селянству. Від 1873. р. „Просвіта“ починає видавати свій орган „Письмо Просвіти“, різні книжки, шкільні підручники то-що, 1875. р. починає творити філії (перша в Бортниках коло Ходорова).

Від 1891. р. йде дуже оживлена праця в краю (закладання при читальнях крамниць, шпихлірів, задаткових кас, молоч. спілок і т. п.), а рівночасно сама „Просвіта“ дає тоді почин до основання кількох нинішних наших центральних установ (Сіл. Господар, Маслосоюз, Центросоюз).

Від 1900—1914 р. йде жива видавнича й організаційна діяльність у краю та оживлена акція будови читальняних будинків. Війна перериває цей розвій і нищить майже весь дотеперішній дорібок. По війні починається повільна відбудова. В 1924 р. змінено статут, на основі якого вся діяльність „Просвіти“ обмежується на просвітні справи. Довкола читалень гуртує вона все культурно-освітнє життя, влаштовує безліч освітніх курсів, кермує освітньою працею на місцях, видає відповідні книжки (місячні, кварталні),

журнали, теоретичні підручники для культурно-освітньої праці і т. д.

Організаційна схема „Просвіти“ є триступнева (централь, освітні і організ. осередки на менші райони, здебільша, повіти — філії), і низові клітини — читальні. Виконавчим органом Централі є Головний Виділ і низка окремих комісій.

На зразок львівської „Просвіти“ почали повставати подібні освітні товариства (під назвою „Просвіта“ або іншими назвами) поза межами Галичини (Буковина, Наддніпрянщина, Закарпаття, ЗДПА., Канада, Півд. Америка, Китай, Югославія, Франція).

На карті 65, подано розміщення філій Просвіти за станом 1935. р. На карті не зазначено філій у Кракові й філій за границею. На побічних картах подано кількість читальень „Просвіти“ за станом 1935. р. у відношенні до кількості місцевостей, і кількість членів Просвіти за станом 1935. р. у відношенні до кількості українців.

Розвиток Просвіти подає таблиця 12.

Табл. 12. Просвіта.

Рік	Філії	Читальні	Членів централі в тисяч.	Членів читальень в тисяч.	Бібліотек ⁴⁾	Видано ⁵⁾		Будинків
						книж.	в 1000 прим.	
1869						4	20	
1870						3	18	
1875	1					6	83	
1880	3		1.5	0.2		6	23	
1885	4	94 ¹⁾	2.8	15		7	26	
1890	4		4.8	27		8	50	
1895	10	233	7.9	42	843	9	43	34
1900	20	924	13.4	76	1248	9	83	75
1905	34	1550	19.0	100	1753	8	120	118
1910	64	2376		114	2290	16	111	310
1914	77	2944	36.4	197	2664	16	150	504
1920	8	50	0.5	25	10	8	35	45
1925	81	2020	6.9	121	978	10	47	395
1930	87	2630	14.8	206	2215	24	95	914
1931	84	2832	10.4	114	1427	21	78	714
1932	82	2984	10.8	131	1739			859
1933	82	2984	12.7	174	2729	23	156	1133
1934	83	2990	13.6	222	2819			1266
1935	83	3071	31.1 ²⁾	275 ³⁾	2915	16	129	1301

¹⁾ Закладати читальні на власних статутах дозволяв шойно статут Просвіти з 1891. р. До того часу були вже в поодиноких селах читальні, що належали до матер. Просвіти (пр. в 1874 в Денисові і ін.). ²⁾ З того 2061 читальень, 1068 інш. установ, 28054 фізичних членів. ³⁾ З того 65174 жінок. ⁴⁾ Бібліотека централі має 16897 томів. Крім бібліотек постійних, започатковано у 1924. р. мандрівні бібліотеки. ⁵⁾ Від 1919—1928 р. 4305170 арк.

Джерела:

1. М. Лозинський, Сорок літ діяльності Просвіти (1868—1908), Львів, 1908. 2. Перський, Популярна історія „Просвіти“, Львів, 1932 р. 3. Тов-о „Просвіта“ в 1933—1935 р., Львів, 1936. 4. Календарі „Просвіти“.

66. Рідна Школа. — І. Федів.

Товариство „Рідна Школа“ основано 1881. р. під назвою „Руське Товариство Педагогічне“

як централю для шкільних і виховних справ. У 1912. р. змінено статут із правом творити філії та підпорядковані їм організації — Кружки Р. Ш. й переіменовано назву на „Українське Педагогічне Товариство“. Нарешті в 1926. р. змінено утретє статут із переіменою назви „Рідна Школа — Українське Педагогічне Товариство“, і той статут і назва обов'язують досі.

В початках своєї діяльності РШ. видавала книжечки для молоді, перевіряла шкільні підручники, видавала для дітей журнал „Дзвінок“, для вчителства „Учитель“. Товариство ставало в обороні громадських прав і педагогічної свободи українського вчителства й рідної мови у школах. Пізніш праця оживилася: почато в довоєнному часі оснóвувати бурси для молоді і утворювати приватні українські школи (перша українська приватна виділова дівоча школа у Львові 1898. р., перша дівоча семінарія у Львові 1903. р., із школою вправ 1907. р.) Філії відкривали курси для неписьменних та практичних занять, головнó жіночих, і бібліотеки. За прикладом Львова почали відкривати прив. українські школи по містечках і селах (до війни було їх: 18 народніх, 7 гімназій, 35 гімназійних і 3 семінарійних курсів).

У повоєнному часі повела „Рідна Школа“ широку працю для створення рідного шкільництва, переводила шкільні плєбіцити, відкриває захоронки, фахові школи, щораз нові народні й середні школи, утворює „збірні лекції“, дитячі садки й т. д.

З кінцем шк. р. 1935/36 стан шкіл і виховних установ РШ. такий: 5 захоронок, 653 дитячі садки, 33 вищекласові нар. школи, 17 „збірних лекцій“, 12 гімназій, 1 захоронярська семінарія, 7 фахових, 5 бурс, 51 фахових курсів, 664 дитячі бібліотек з 38.1000 книжками. Не вчисляючи 16.000 молоді, зорганізованої у 850 гуртках доросту РШ., РШ. мала у своїх установах 34.220 молоді.

Членство в „РШ.“ одноступеневе. Товариством управляє Головна Управа у Львові, вибрана на Заг. Зізді „РШ.“.

Низові організації—Кружки „РШ.“; посередними організаційними ланками є повітові союзи Кружків „РШ.“ У повітах, де нема окремих П. С. Кр. провід ведуть Кружки „РШ.“ в повітових містах, наділені правами Повіт. Союзів Кружків.

На карті 66, подано розміщення Повітов. Соз. Кружків та шкіл „РШ.“, кількість кружків і садків супроть кількості місцевостей за станом 1936 р.

Розвиток „Рідної Школи“ подає таблиця 13.

Джерела:

1. Л. Ясінчук, 50-літ „Р. Школи“ (1881—1931), Львів. 2. Статист. матеріали канцелярії „Рідної Школи“.

Табл. 13. Рідна Школа.

Рік	Філії*) Кружків	Членів	Рік	Філії*) Кружків	Членів
1881	—	83	1906	33	3.000
1882	—	313	1907	39	3.382
1883	—	354	1908	41	3.745
1884	—	382	1909	45	4.298
1885	—	412	1910	51	4.298
1886	—	419	1911	54	4.320
1887	—	422	1914*)	59	4.814
1888	1	471	1915—19	—	—
1889	—	494	1920	53	—
1890	—	552	1921	55	—
1891	—	622	1922	56	—
1892	—	677	1923	58	12.867
1893	—	716	1924	61	17.445
1894	3	—	1925	219	17.440
1895	5	—	1926	337	20.520
1896	6	—	1927	381	23.617
1897	7	780	1928	499	25.443
1898	—	—	1929	588	25.568
1899	9	601	1930	593	31.615
1900	10	943	1931	743	35.636
1901	11	—	1932	1.330	50.200
1902	—	—	1933	1.798	69.574
1903	15	1.300	1934	1.852	72.460
1904	21	2.400	1935	1.936	80.180
1905	28	—	1936	1.980	92.000

*) В 1914 р. переіменовано філії на кружки. Від 1932. р. кружки об'єднуються в повітові союзи, яких було в році: 1932 — 1; 1933 — 4; 1934 — 37.

66. Організації фізичного виховання І. Федів.

Початки зорганізованого фізичного виховання в Галичині сягають кінця ХІХ. в., коли 1894 р. засновано перше укр. руханкове Тов. „Сокіл“ у Львові, яке незабаром поширює свою діяльність на цілий край. Поруч руханки і змагу „Сокіл“ присвячує увагу пожежництву (до 1932 р.) й мандрівництву, а в останніх передвоєнних роках — стрілецтву.

Поруч сокільської організації („Соколів“ і „Січей“ приналежних до централі „Сокіл-Батько“), від 1900. р. повстають самостійні руханкові тов-а „Січі“, які об'єднуються 1912. р. в Укр. Січовий Союз; за зразком Січей у Галичині повстають січові організації на Буковині, що перед війною згуртовані були в Союз Січей.

Від 1904. р. починають оснóвуватися перші спортові організації, (здебільша як спорт. гуртки при гімназіях).

Від 1912. р. повстає пласт (до 1930), а 1913. р. перші стрілецькі товариства, що стають підставою для пізнішого Легіону Укр. Січових Стрільців.

В 1922. р. відновлює свою діяльність Повітова Січ у Львові й дає почин до віднови кількадесятьох Січових товариств; у 1925. р. змінює статут і назву на „Луг“. В 1932. „Луг“ змінює статут, за яким підлягає контролю „Державного Уряду фізич. виховання“ й не має права зайнятися пожежництвом.

В 1924. р. оснóвується Карпатсько-Лещетар-

ський Клуб, який 1930. р. змінює статут (право творити філії) і переіменовується на краєве тов-о.

В 1925. р. повстає „Укр. Спортовий Союз“, що об'єднує самостійні спортові товариства й спортові секції сокільських гнізд.

В 1930. р. оснóвано Союз укр. поступової молоді ім. М. Драгоманова „Каменярі“, що поруч культурно-освітньої праці, займаються й руханкою і змагом.

На карті 66, подана кількість всіх укр. організацій фізичного виховання разом узятих (Соколи, Луги, Каменярі, Укр. Спорт. Союз) у відношенні до кількості місцевостей.

Кількість поодиноких згаданих організацій зокрема, що припадає на кількість місцевостей, подана на 4 окремих побічних картах. Головна й побічні карти випрацьовані на основі стану з 1936. р.

Розвій поодиноких організацій подає таблиця 14.

Табл. 14. Організації фізичного виховання.

Рік	Соколи і Січі об'єднані в Соқ.-Батьку	Січі, об'єднані в Укр. Січовому Союзі	Спортові організації	Рік	Соколи	Луги	Каменярі	Спорт. орган. Укр. Сп. Союзу	Карпат. Лещетар-Клуб
1894	1			1915	1				
1895	1			1916	1				
1896	1			1917	1				
1897	1			1918	1				
1898	1			1919	1				
1899	1			1920	1				
1900	1	1		1921	6				
1901	1	1		1922	37				
1902	6	2		1923	44				
1903	70	49	1	1924	43				
1904	170	110	1	1925	41	ок.200			1
1905	243	133	1	1926	254	ок.600			1
1906	319	180	1	1927	493	ок.600			1
1907	373	258	2	1928	586	721			1
1908	400	328	3	1929	585	750			1
1909	465	396	4	1930	498	695	48		1
1910	601	525	7	1931	486	598	65		1
1911	728	612	7	1932	468	347 ¹⁾	104		4
1912	811	649	7	1933	450	236 ²⁾	108		4
1913	909	794	7	1934	370	430 ³⁾	201		4
1914	974	813	7	1935	182	556	251		4
				1936	233	718	291	62 ⁴⁾	15

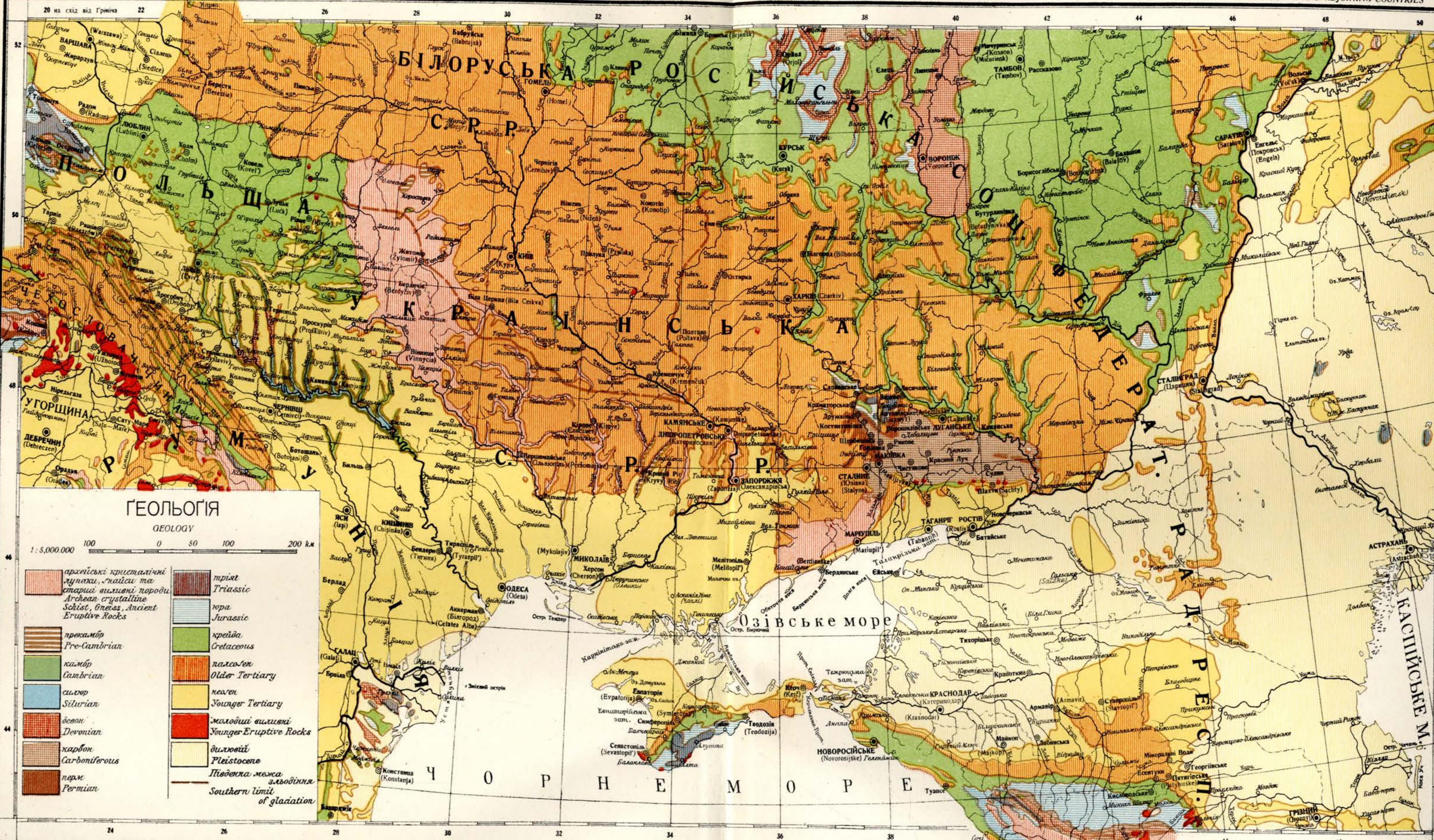
¹⁾ З того на нових статутах 57. ²⁾ Діяльних на нових статутах 162, на 84, хоч формально існувало ок. 200. ³⁾ На нових статутах 350, на старих около 80. ⁴⁾ Крім того належать до Союзу спорт. секції Сокола, яких тут не узгляднюємо, бо не в самостійними організаціями.

Кількість членів 1914. р.: Сокіл ок. 33.000, спортові організації ок. 600. — 1936 р.: Сокіл 23.000, Луги 40.000, Каменярі 13.000, Укр. Спортовий Союз 4.000, К. Л. К. 550.

Джерела:

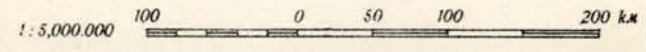
1. Календарі „Вістей з Запорожа“, „Отаман“, „Запорожець“, Львів. 2. Сокільські Вісти. 3. Січові Вісти. 4. Лугові Вісти. 5. В. Федорчак, Лугова орган. 1925—1935, Львів 1935. 6. С. Гайдучок, Фізичне виховання „в Укр. Заг. Енциклопедії“, Львів. 7. Рукописні статист. матеріали проф. Гайдучка та канцелярій „Сокола“, „Лугу“, „Каменярів“, УСС., КЛК.

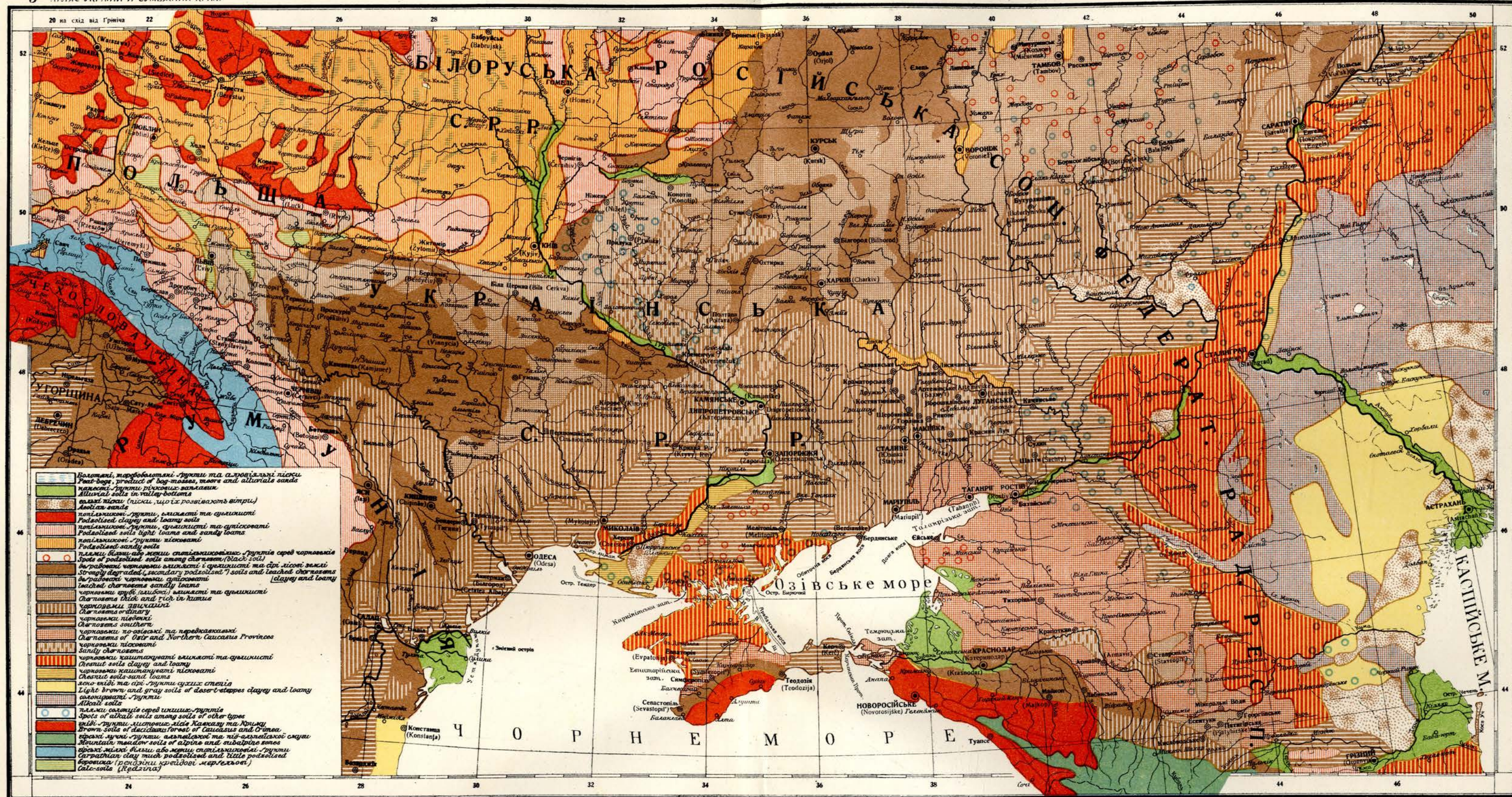

ГЕОЛОГІЯ

GEOLOGY

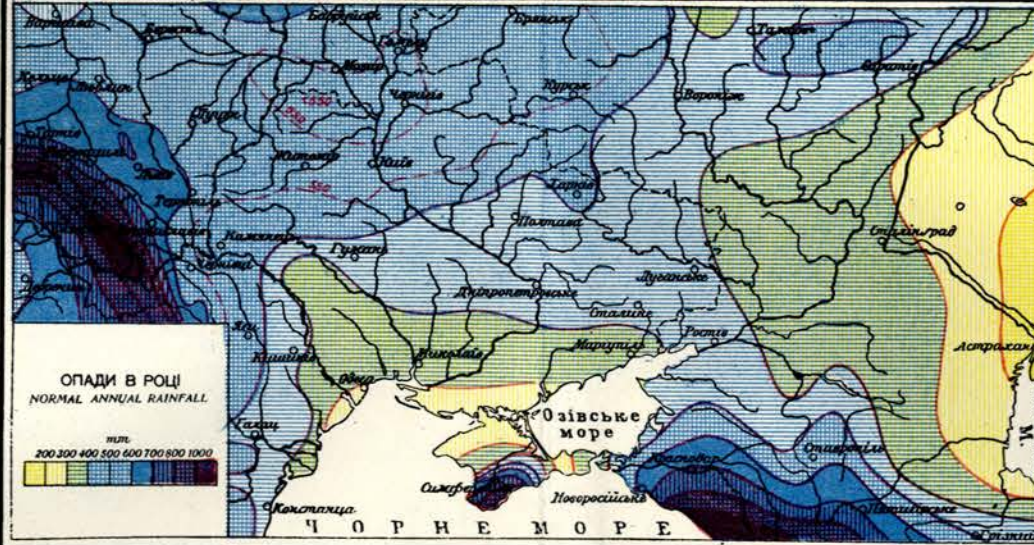
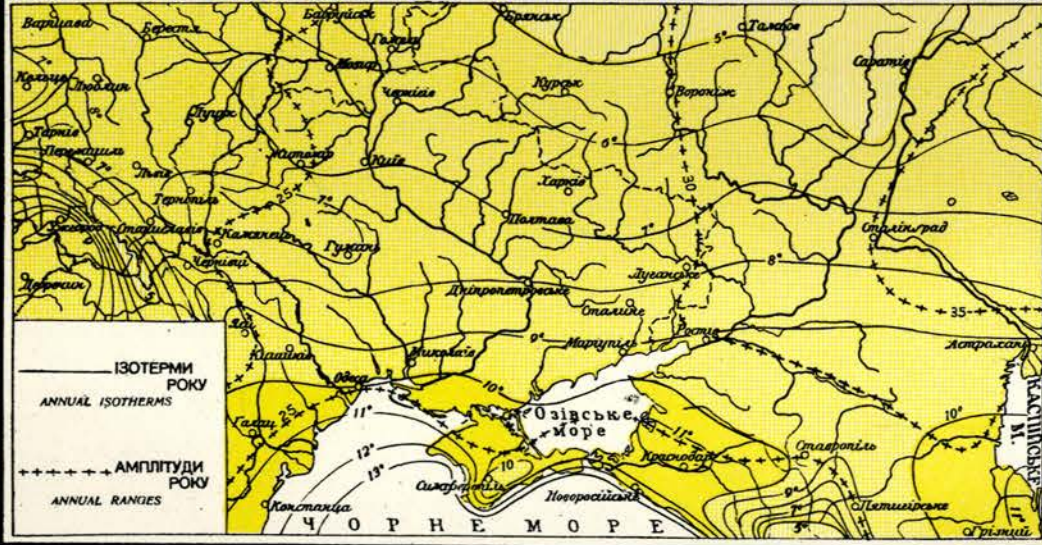
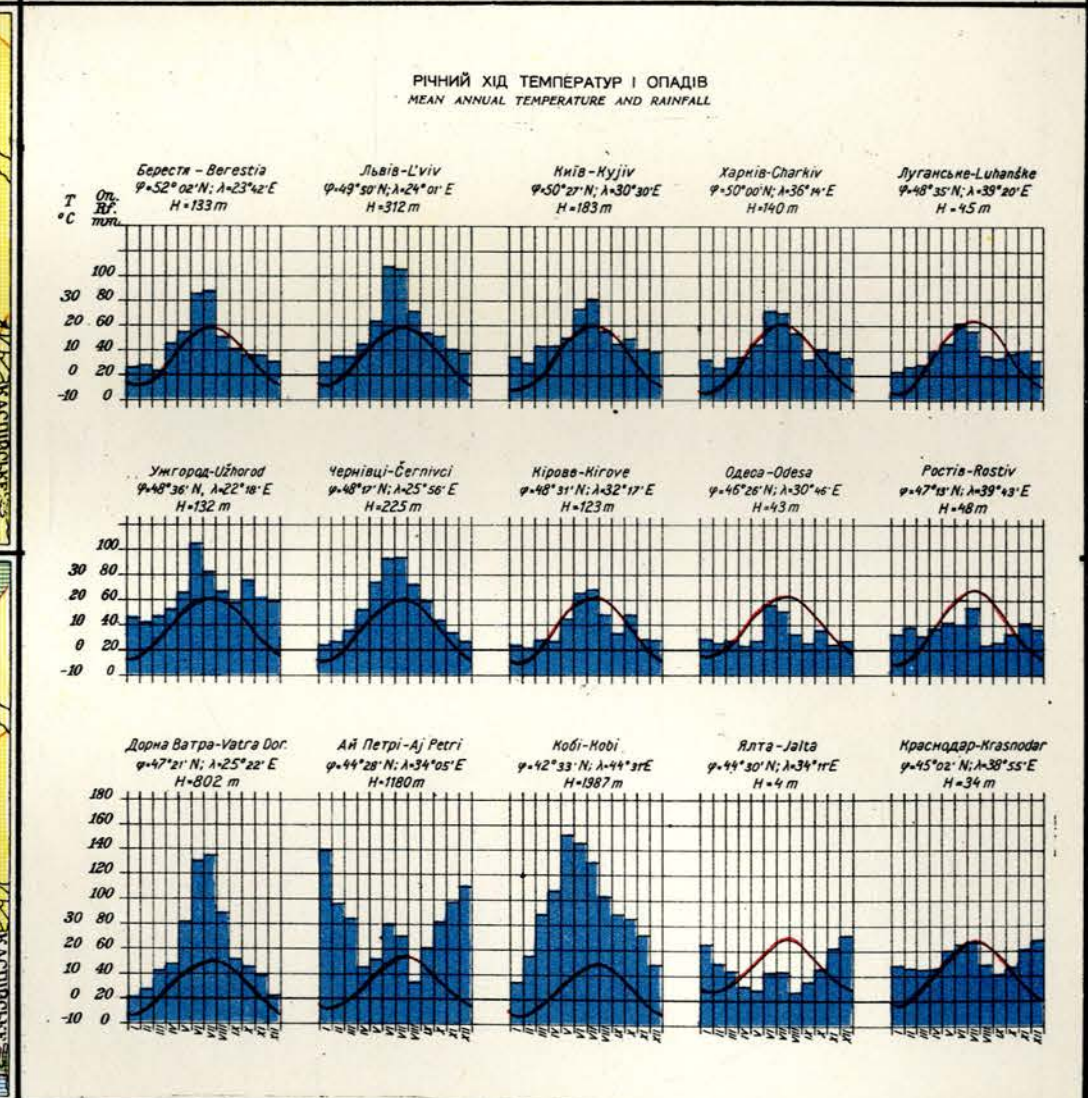
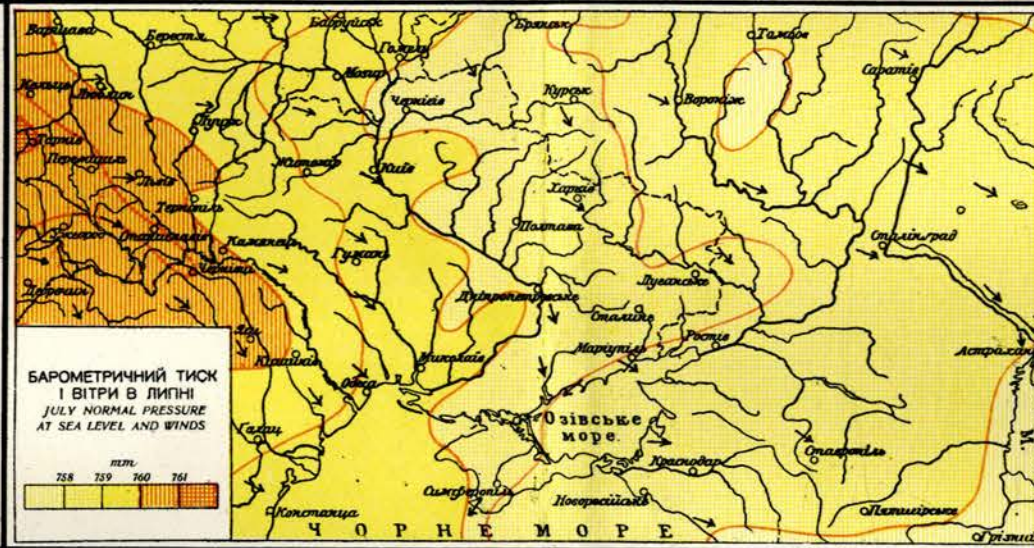
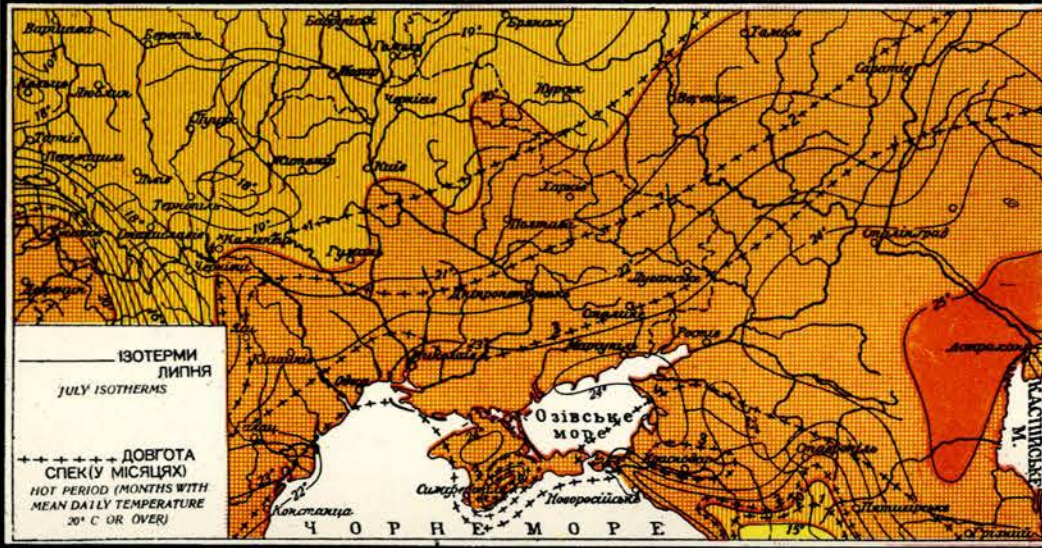
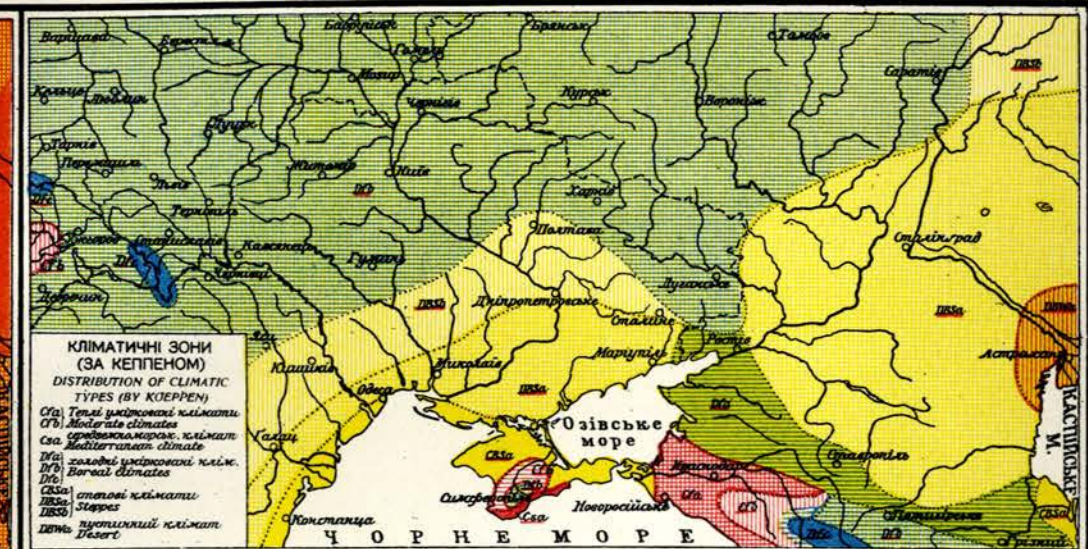
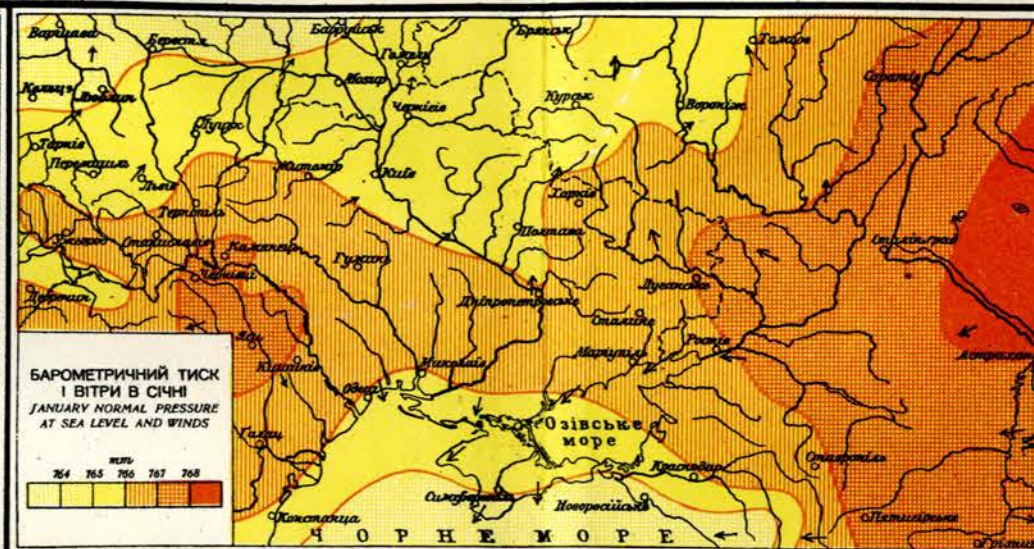
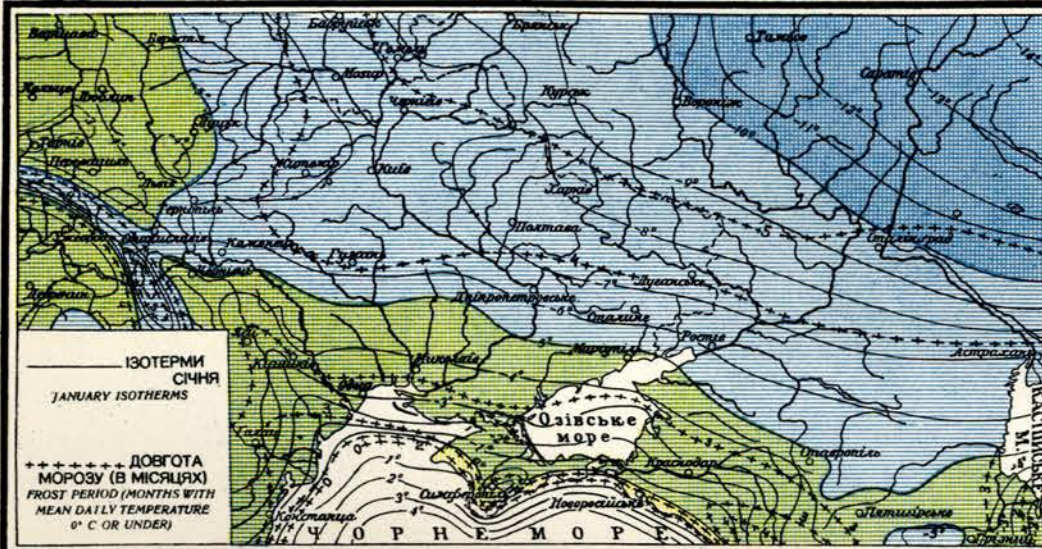
	архейські кристаліні шисти, найіви старіи виліви породи Archean crystalline Schist, gneiss, Ancient Eruptive Rocks		тріас Triassic
	прекамбрі Pre-Cambrian		юра Jurassic
	камбрі Cambrian		крейда Cretaceous
	силур Silurian		палеоген Older Tertiary
	девон Devonian		новей Younger Tertiary
	карбон Carboniferous		молодий виліви Younger Eruptive Rocks
	перм Permian		вілхвий Pleistocene
			Підолка межа зльодівля Southern limit of glaciation

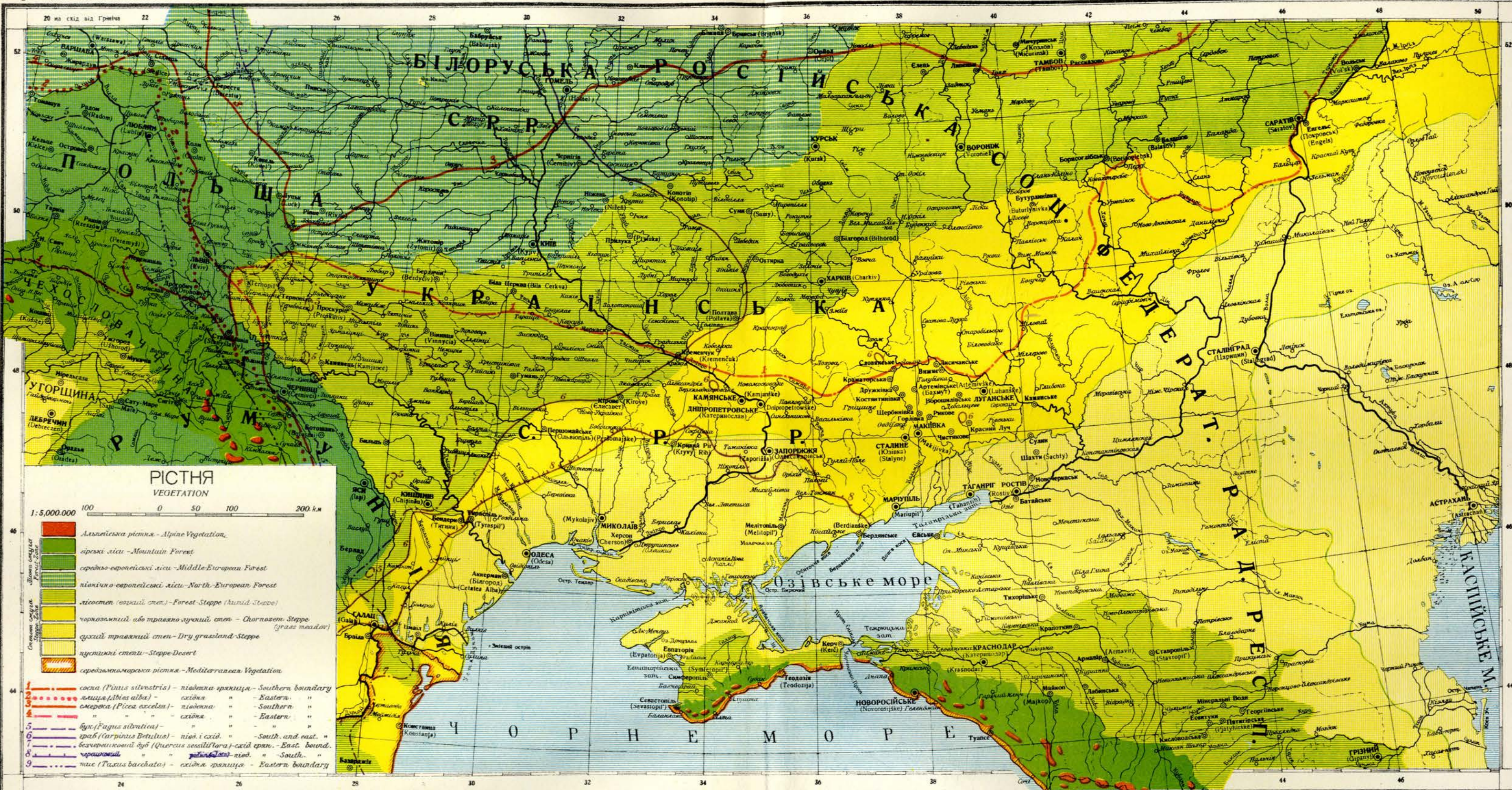

Наклад: В-во «Український Видавничий Інститут» у Львові

1:5,000,000 100 0 50 100 200 км

Графічне Заведення А. Гегедіс, Львів

РІСТНЯ
VEGETATION

1: 5,000,000

100 0 50 100 200 км

Лісові зони
Forest Zones

Степові зони
Steppe Zones

- 1 Альпійська рістня - Alpine Vegetation
- 2 гірські ліси - Mountain Forest
- 3 середньо-європейські ліси - Middle-European Forest
- 4 північно-європейські ліси - North-European Forest
- 5 лісостеп (возкий степ) - Forest-Steppe (Mixed Steppe)
- 6 чорноземний або трав'яно-лукавий степ - Chornozem Steppe (grass meadow)
- 7 сухий трав'яний степ - Dry grassland-Steppe
- 8 пустинні степи - Steppe-Desert
- 9 середземноморська рістня - Mediterranean Vegetation

1 - сосна (Pinus silvestris) - південна границя - Southern boundary
 2 - ялиця (Abies alba) - східна " - Eastern "
 3 - смерекa (Picea excelsa) - південна " - Southern "
 4 - " " - східна " - Eastern "
 5 - бук (Fagus sylvatica) - " " - " " - " "
 6 - граб (Carpinus Betulus) - півд. і схід. " - South. and east. "
 7 - безсерпковий дуб (Quercus sessiliflora) - схід. грн. - East. bound.
 8 - черешень - " півд. " - South. "
 9 - тис (Taxus baccata) - східна границя - Eastern boundary

Наклад: В-во "Український Видавничий Інститут" у Львові

Графічне Заведення А. Гелдс, Львів

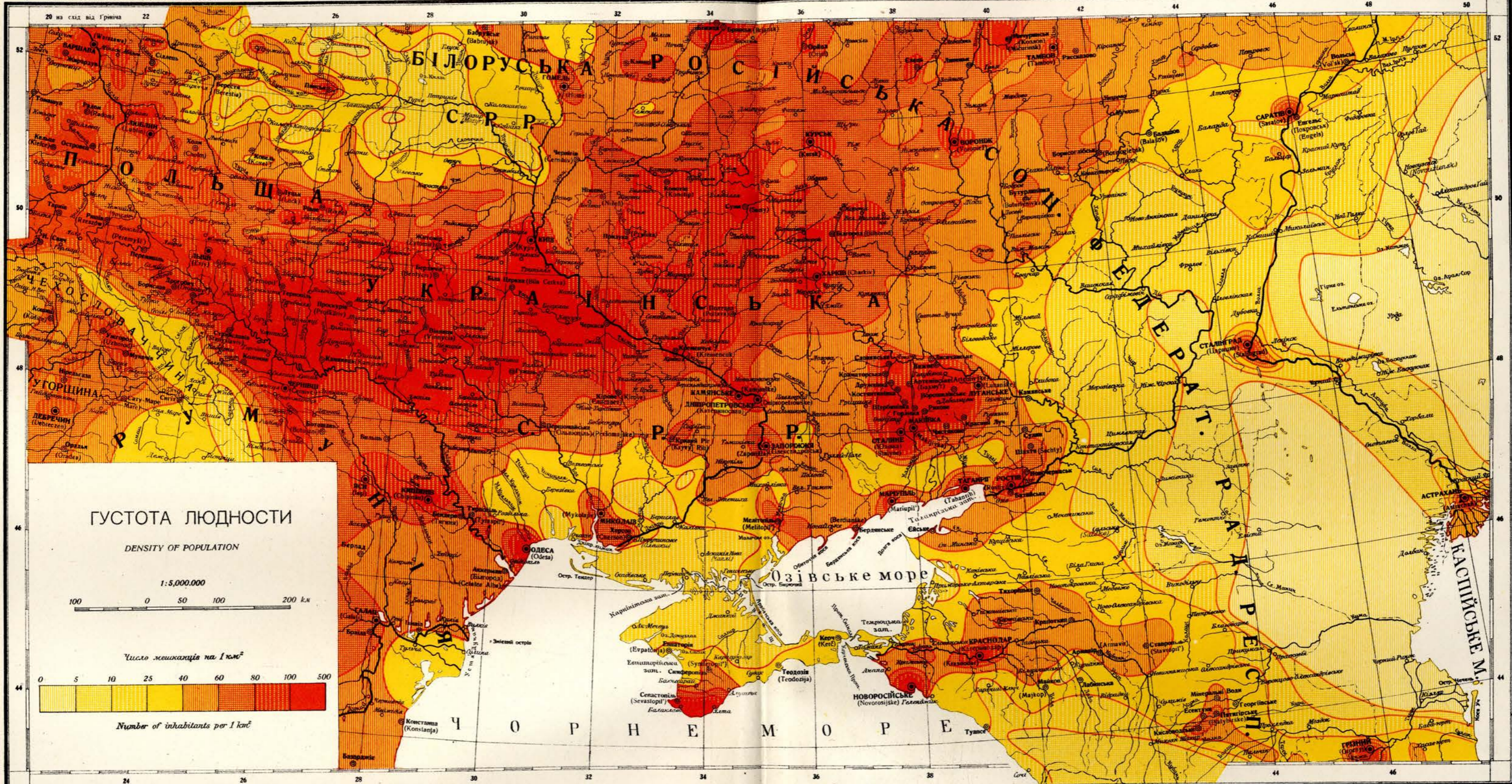
- Границі поширення тварин. Boundary of the spreading of animals
- 1 - - - - - Хоцька (*Desmana moschata*) W
 - 2 - - - - - заць білихих (*Lepus timidus*) S
 - 3 + + + + + земляний заць великий (*Alactaga saliens*) W
 - 4 + + + + + хомак (*Cricetus frumentarius*) N
 - 5 - - - - - бабах (*Marmota bobac*)
 - 6 - - - - - бібур (*Castor fiber*)
 - 7 - - - - - лос (*Cervus alces*) S
 - 8 - - - - - гуж (*Saiga tatarica*) W
 - 9 - - - - - козуля (*Capra rupicapra*)
 - 10 - - - - - козуля кавказька (*Capra caucasica*)
 - 11 - - - - - стервляк (*Neophron percnopterus*)
 - 12 - - - - - сун бородавч (*Sucreetus barbatus*)
 - 13 - - - - - кавказький фазан (*Phasianus colchicus*)
 - 14 - - - - - ворона (*Corvus cornix*) E
 - 15 - - - - - пухляк (*Coluber diene*) W
 - 16 + + + + + Екзотичний охис (*Coluber Asculap*) N
 - 17 - - - - - водний охис (*Tropidonotus tessellatus*) NW
 - 18 + + + + + оленова гадюка (*Vipera renardi*) N
 - 19 - | - | - | - водка галиц (*Trigonoccephalus halys*) W
 - 20 - - - - - хижка зелена (*Lacerta viridis*) NW
 - 21 - - - - - джеракка вогняна (*Bombinator igneus*) SE
 - 22 - - - - - крапавка деревна (*Hyla arborea*) E
 - 23 - - - - - жаба куряча (*Rana macrocnemis*) N
 - 24 - - - - - іриця кавказька (*Molge vittata*) N
 - 25 - - - - - пстур (*Salmo fario*)
 - 26 - - - - - верховник (*Parnassius Apollo*)
 - 27 - - - - - павиця (*Saturnia pyri*) N
 - 28 - - - - - скорпион італійський (*Euscorpion italicus*) N
 - 29 - - - - - скорпион кримський (*Euscorpion tauricus*) N
- важливі резервати Reservations (more important)

Заввага: європейський вододіл творить границю для таких риб:
 Remark: the European watershed is the boundary of following species of fishes:
 чужа (*Acipenser ruthenus*), осетра (*Acipenser baileyi*), сиром (*Acipenser stellatus*), сом (*Aspro zingel*), бобр (*Acerina russica*), вирозуб (*Rutilus rutilus*), пака річного східного (*Potamobius leptodactylus*), - як для чорноморських субіт-
 living in the Black Sea; для осетра зимийного (*Acipenser sturio*), лосос (*Salmo salar*), угря (*Anguilla vulgaris*), пака річного західного (*Potamobius astacus*) - як балтійських субіт-
 living in the Baltic Sea
 У Каспійському морі є рештки
 In the Caspian Sea can be found the rest of
 тюлень каспійський (*Phoca caspica*), серцець (*Cardium edule*), камішонок (*Isothea entomon*).

- Зоогеографічні країни - Zoogeographic countries
- Поліська Polesian
 - південно-балтійська South-Baltic
 - кельцька Kielce
 - карпатська Carpathian
 - верховинська Subalpine
 - галлицька Gallician
 - волинська Volynian
 - хмельсько-подільська Kujiv-Podolian
 - молдавсько-басарабська Moldavian-Bessarabian
 - лісостепова Left-bank Forest-Steppe
 - червонська степова Chersonian Steppe
 - таурійсько-мангучька степова Tauris-Manguch-Steppe
 - мадьярська Magyarian
 - каспійська степово-пустинна Caspian Steppe-Desert
 - середземноморська Mediterranean (кримська й кавказька) (Crimean and Caucasian)
 - кубансько-кавказька Kuban-Caucasian
 - альпійська Alpine

- Зоогеографічні країни Чорного моря. Zoogeographic countries of the Black Sea
- 1 західна Western (Дунайська) (Danubian)
 - 2 північно-західна North-Western (Дністрово-Дніпровська) (Dniester-Dniipro)
 - 3 кримська Crimean
 - 4 озівсько-керчеська Oziw-Kerch
 - 5 східна Eastern (кавказька) (Caucasian)
 - 6 центральна Central

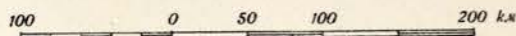
- Розміщення біоценоз дна Чорного моря. Distribution of the biocenoses of the bottom in the Black Sea
- Біоценоз черепашкошлюща Biocenose of the mollusca shells
 - зоотери of Zosterace
 - біоценоз середнього муту Biocenose of Media
 - філоритного моря of Philoritia
 - біоценоз фазолітового муту Biocenose of Phascolina
 - європейський вододіл European watershed

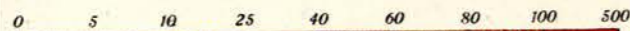
ГУСТОТА ЛЮДНОСТІ

DENSITY OF POPULATION

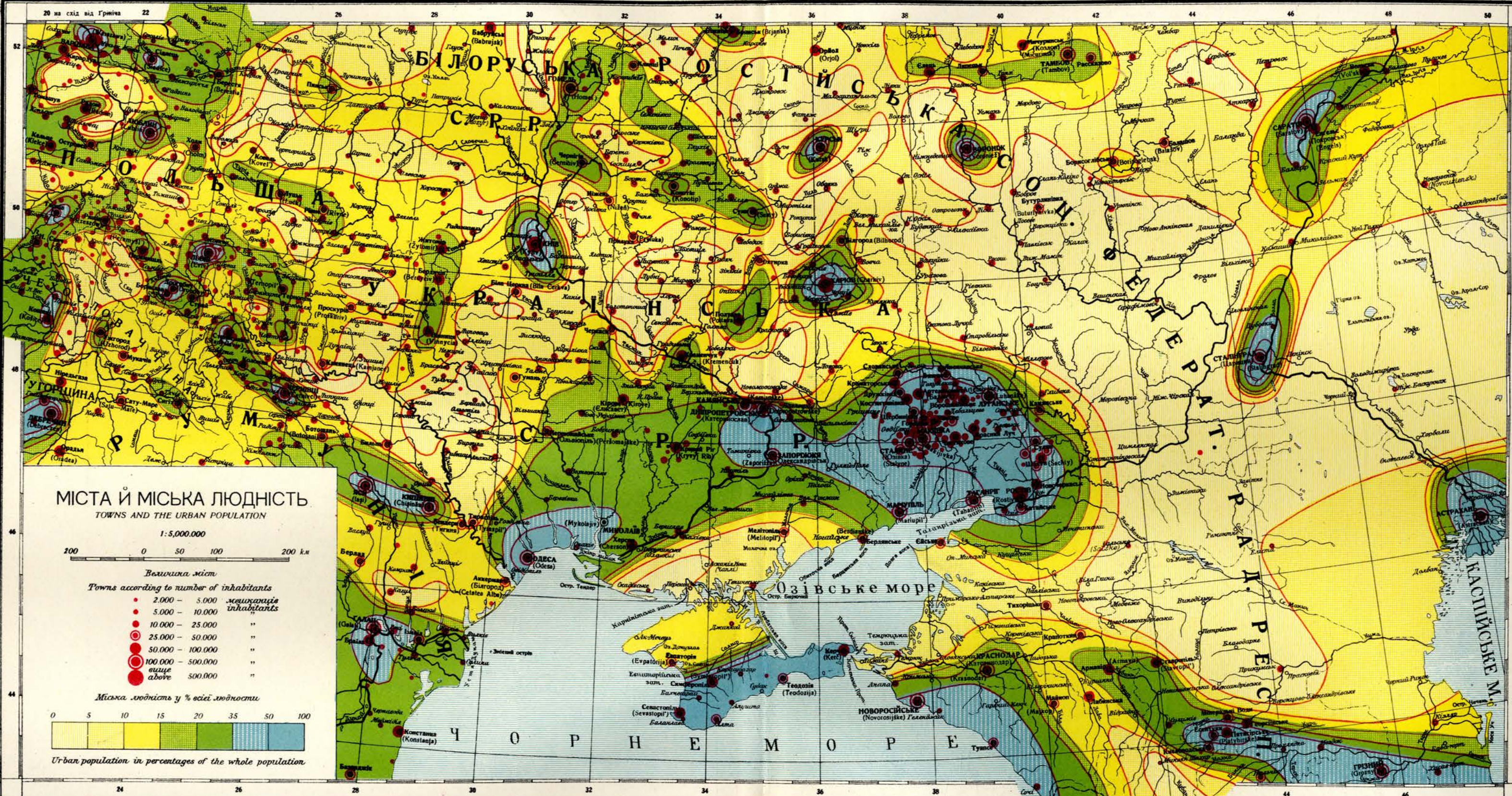
1:5,000,000

Число мешканців на 1 км²

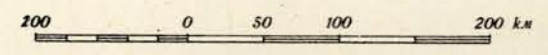

Number of inhabitants per 1 km²

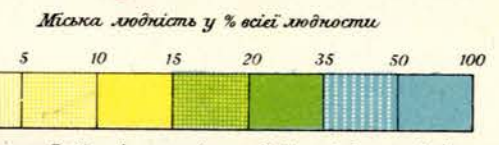

МІСТА Й МІСЬКА ЛЮДНІСТЬ
TOWNS AND THE URBAN POPULATION

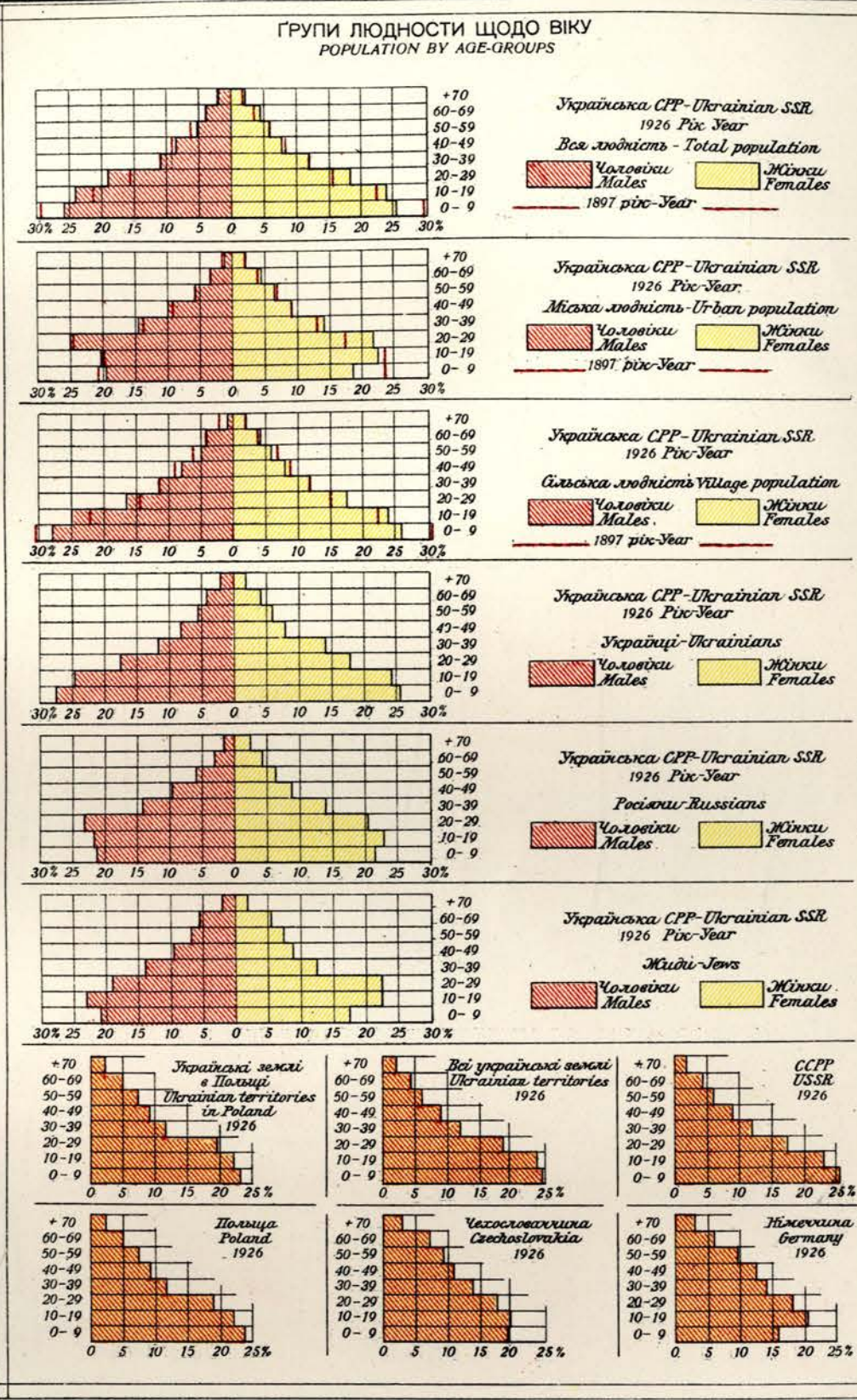
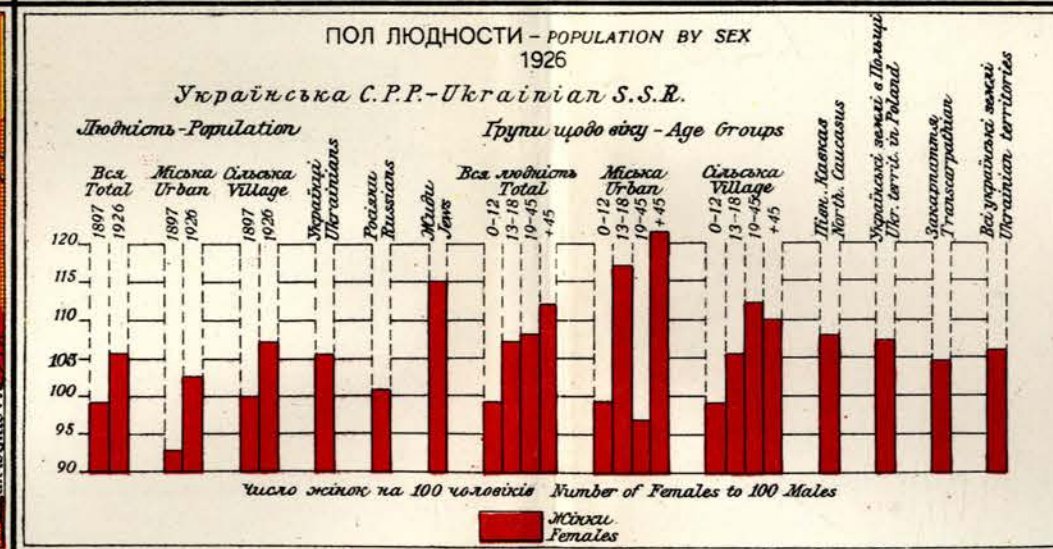
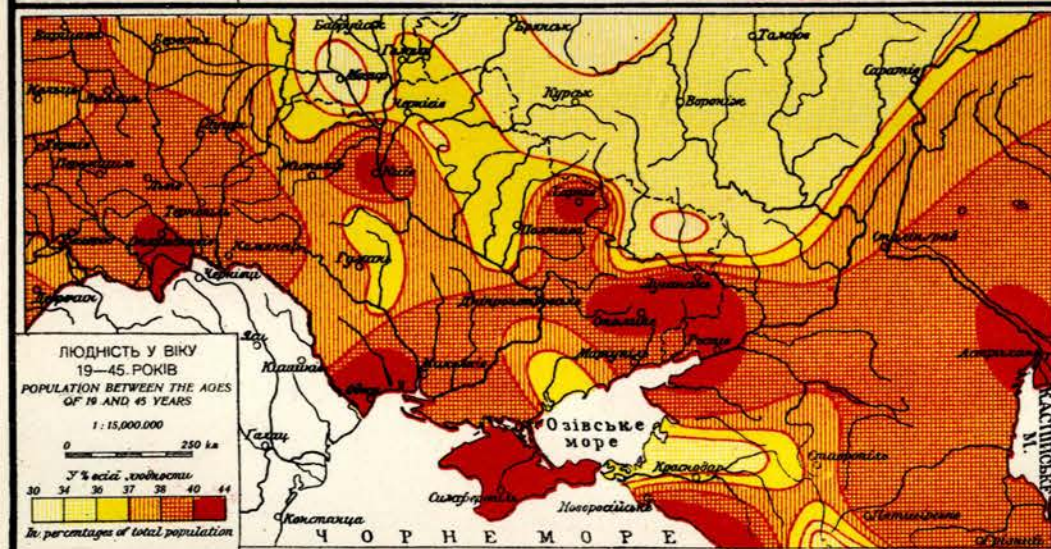
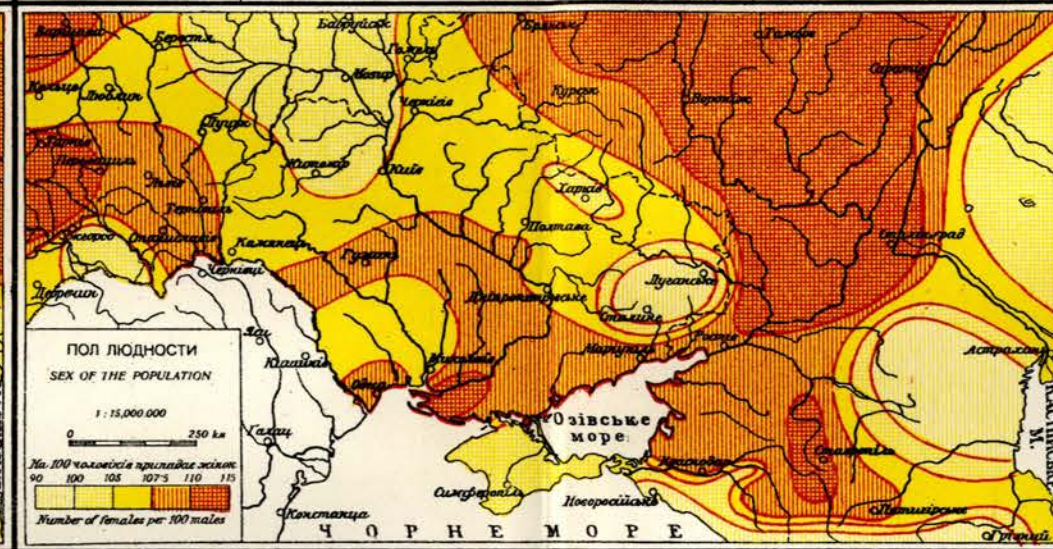
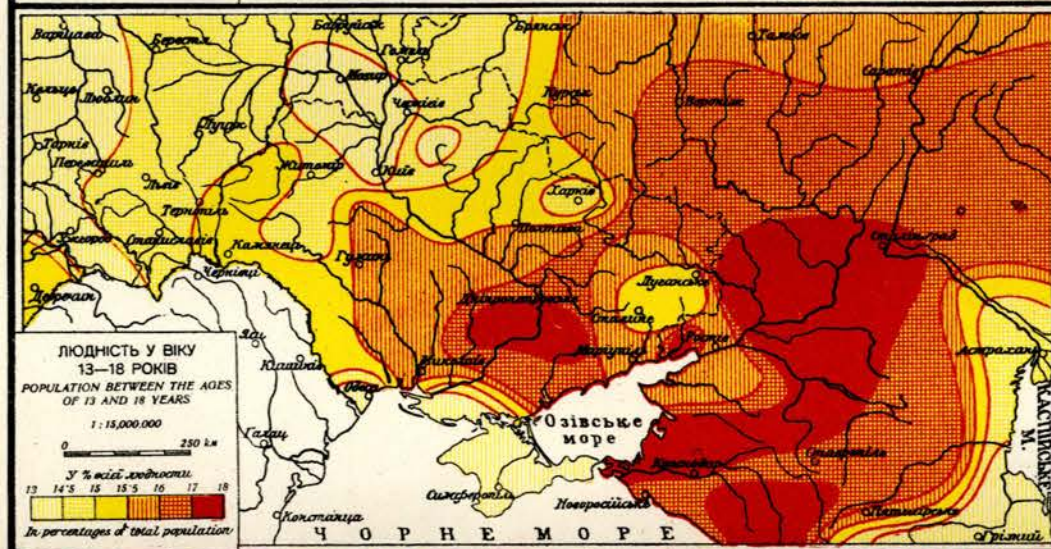
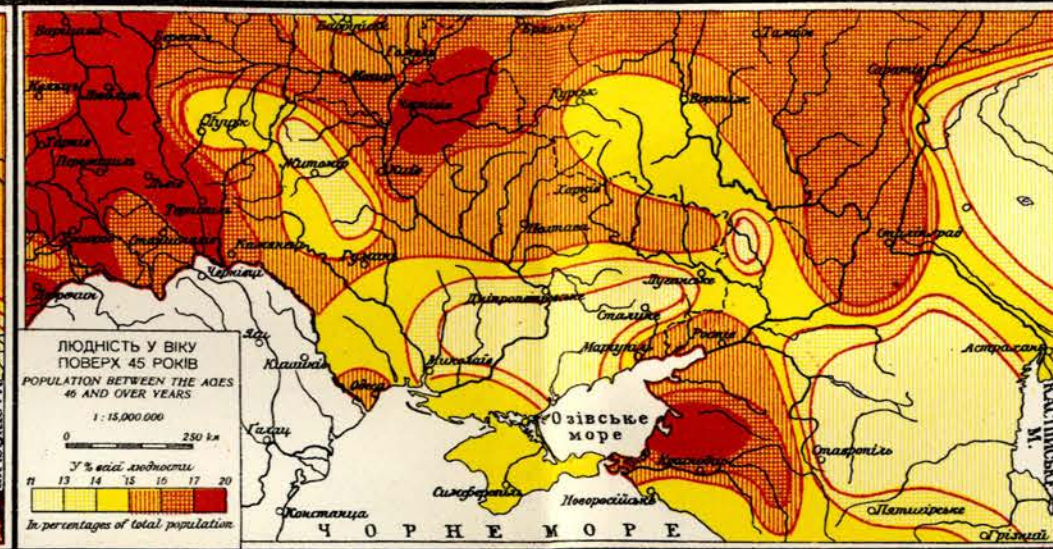
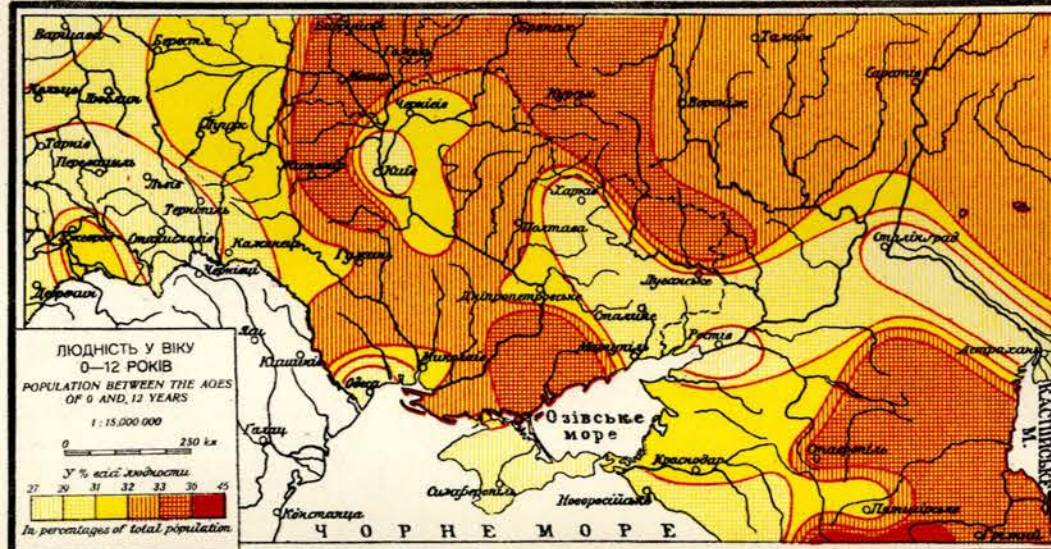
1:5,000,000

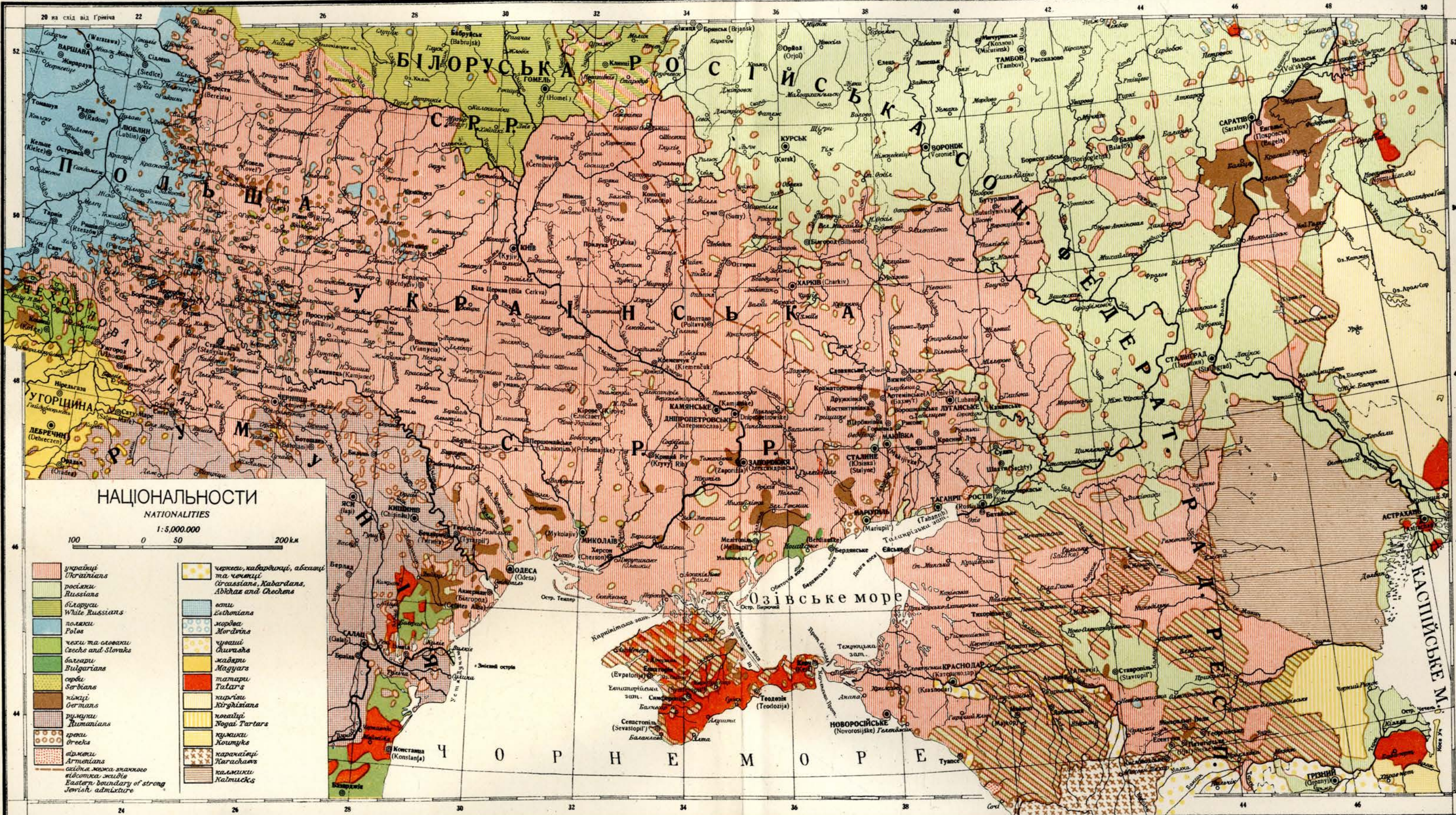

- Величина міст*
Towns according to number of inhabitants
- 2.000 - 5.000 мешканців inhabitants
 - 5.000 - 10.000 "
 - 10.000 - 25.000 "
 - 25.000 - 50.000 "
 - 50.000 - 100.000 "
 - 100.000 - 500.000 "
 - вище 500.000 "

Urban population in percentages of the whole population

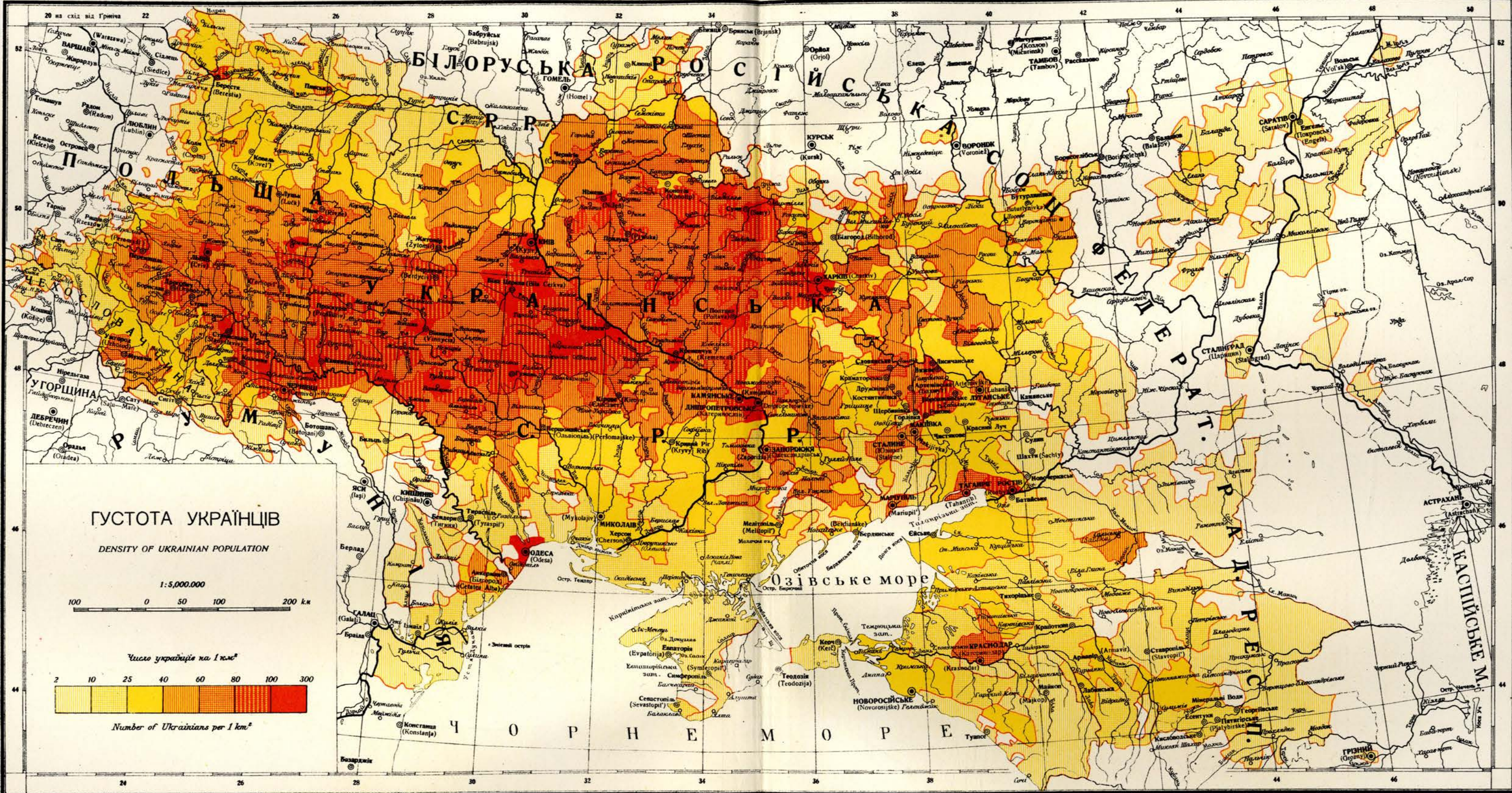

НАЦІОНАЛЬНОСТІ

NATIONALITIES
1:5,000,000
100 0 50 200 км

	українці
Ukrainians		черкеси, кабардінці, абхазці та чеченці
Circassians, Kabardians, Abkhaz and Chechens
	росіяни
Russians		естони
Estonians
	білоруси
White Russians		мордва
Mordvins
	поляки
Poles		чухайці
Chuvashs
	чехи та словаки
Czechs and Slovaks		мадяри
Magyars
	бугари
Bulgarians		татари
Tatars
	серби
Serbians		киргізи
Kirghizians
	німці
Germans		ногайці
Nogai Tartars
	румуні
Rumanians		кумики
Kumyks
	греки
Greeks		каракаїли
Karachays
	вірмені
Armenians		калмики
Kalmyks
	східна межа значного відсотка жидів
Eastern boundary of strong Jewish admixture		

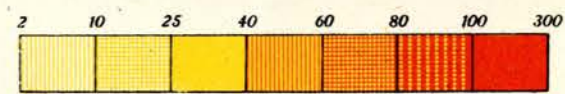
ГУСТОТА УКРАЇНЦІВ

DENSITY OF UKRAINIANS

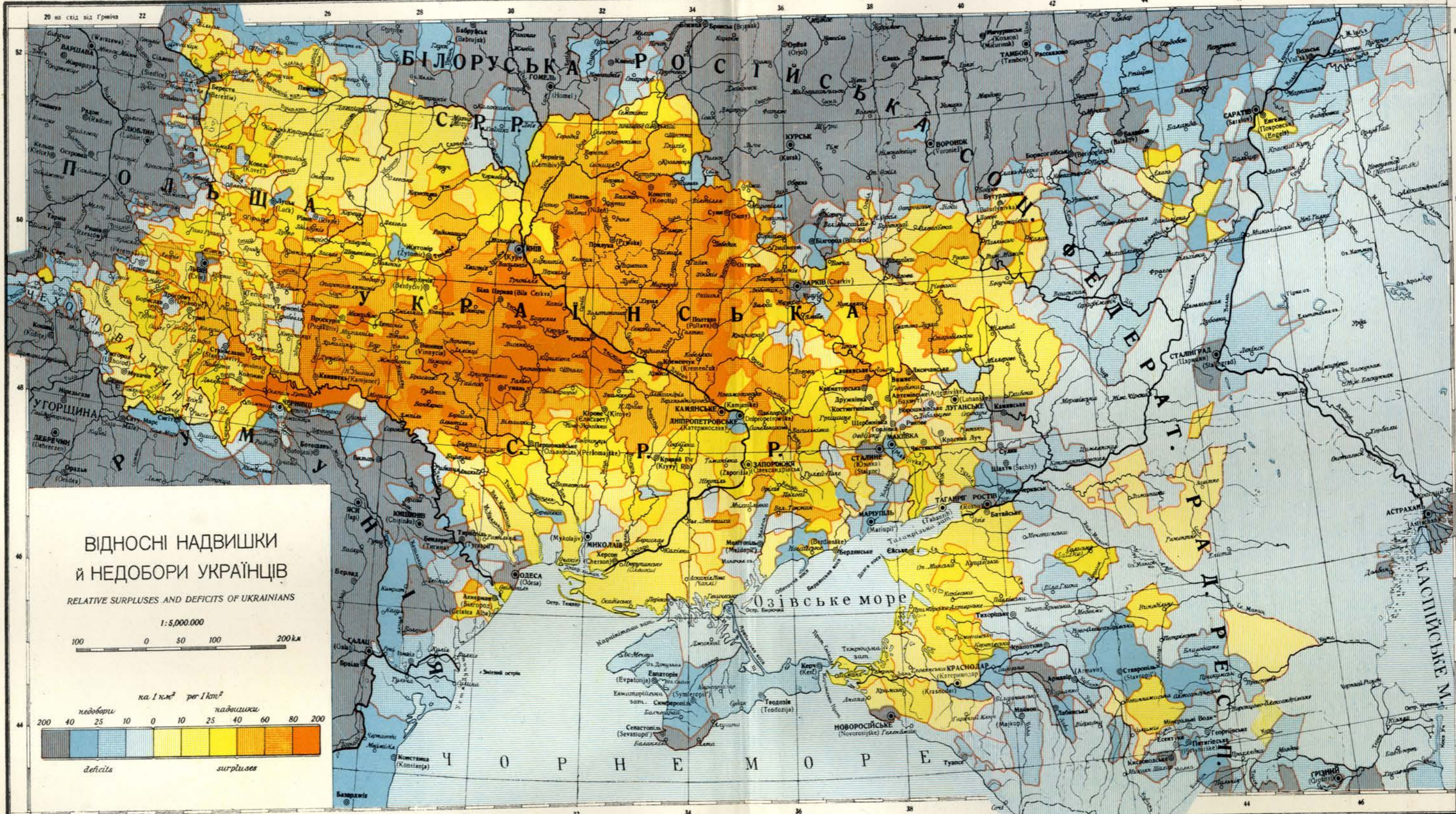
1:5,000,000

100 0 50 100 200 км

Число українців на 1 км²

Number of Ukrainians per 1 km²

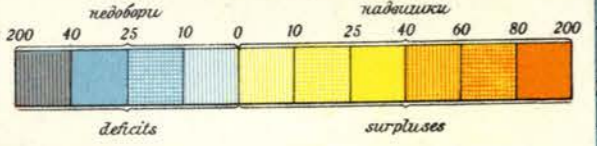

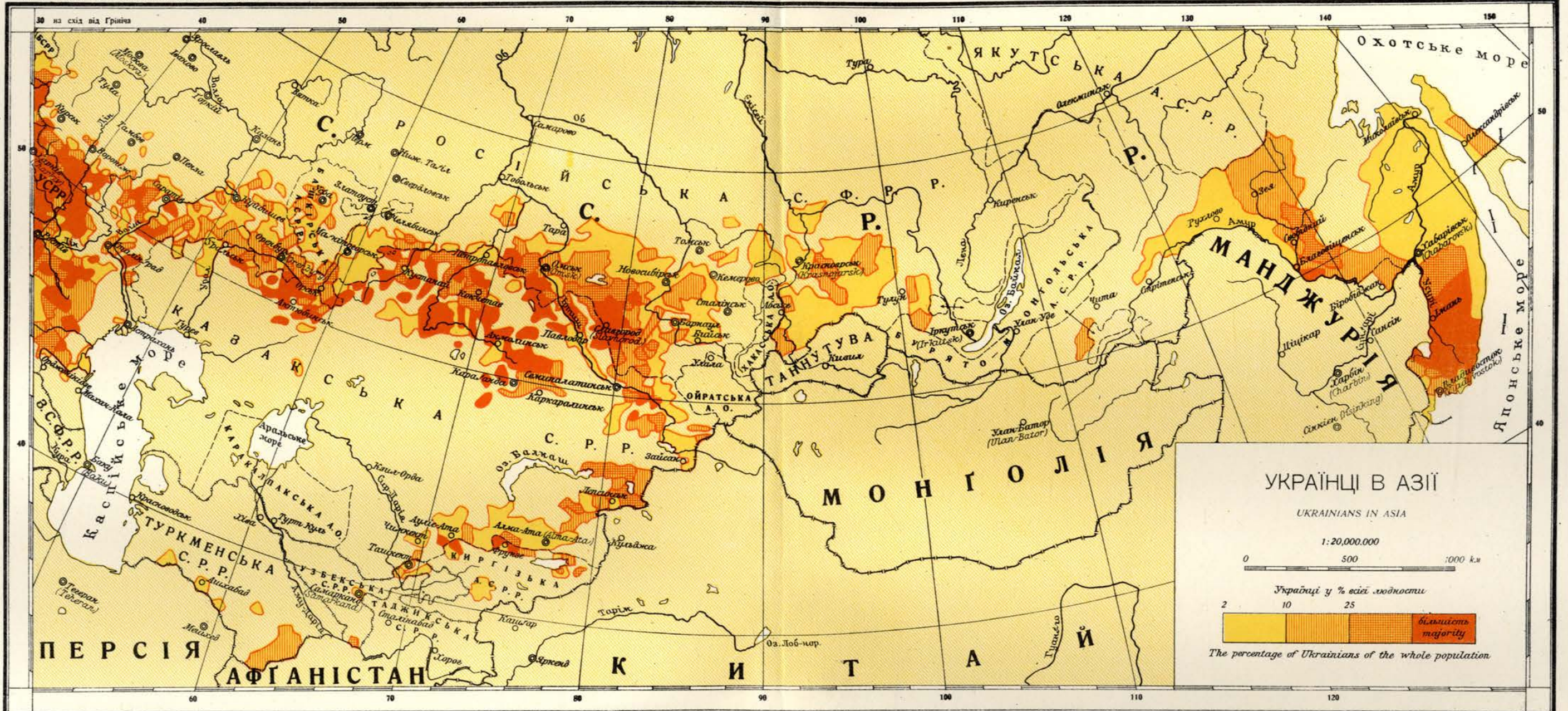
ВІДНОСНІ НАДВИШКИ
Й НЕДОБОРИ УКРАЇНЦІВ
RELATIVE SURPLUSES AND DEFICITS OF UKRAINIANS

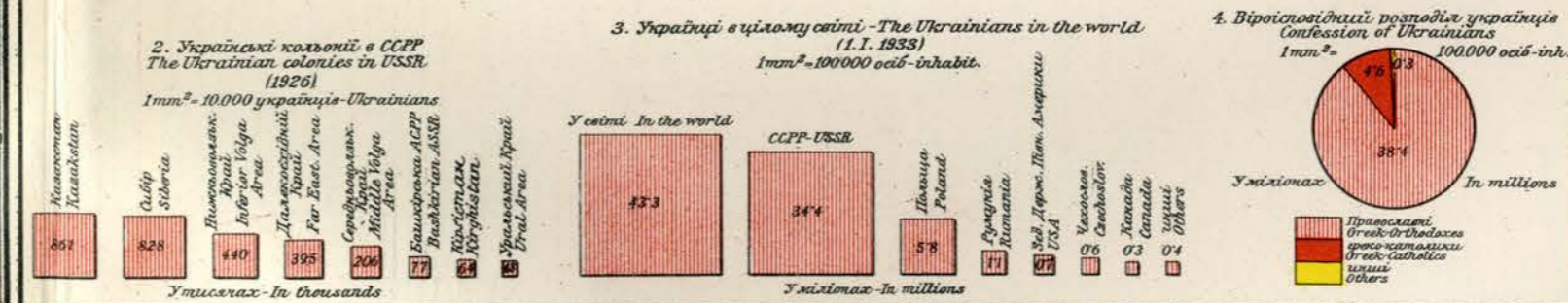
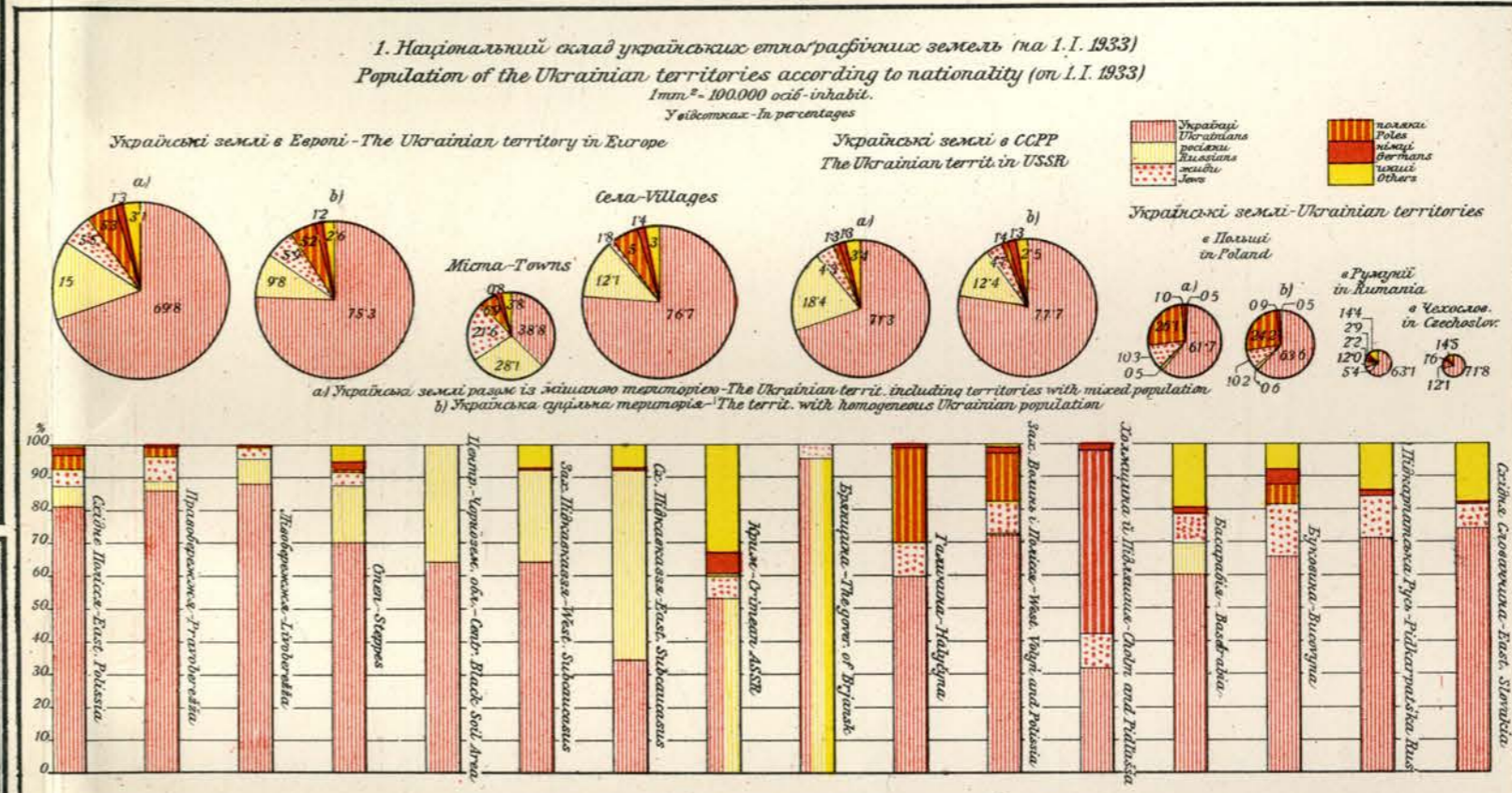
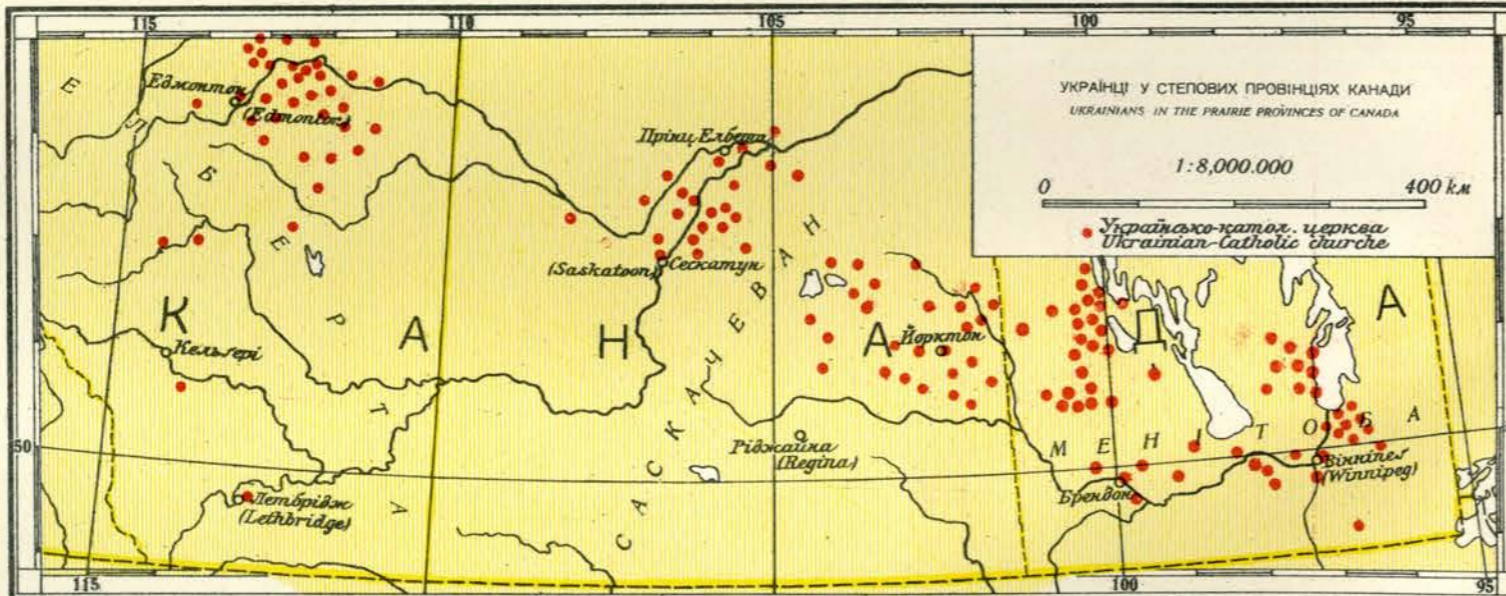
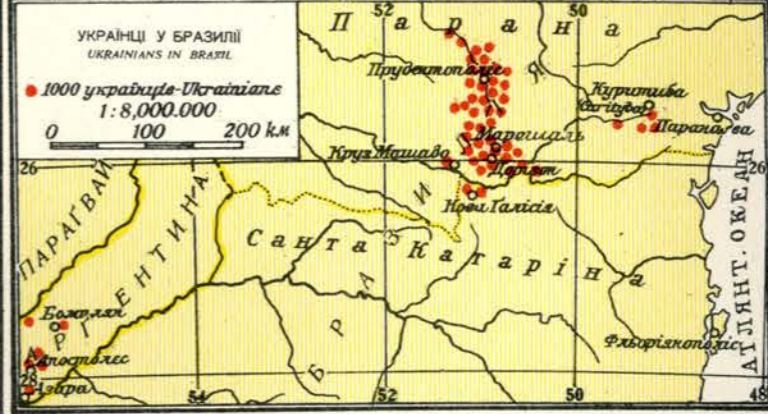
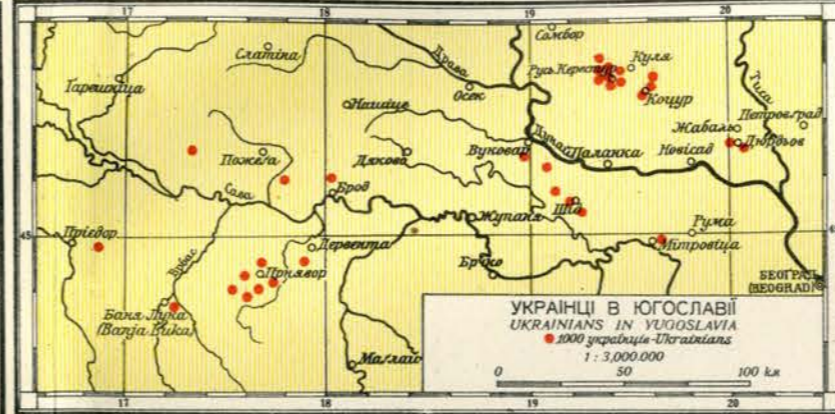
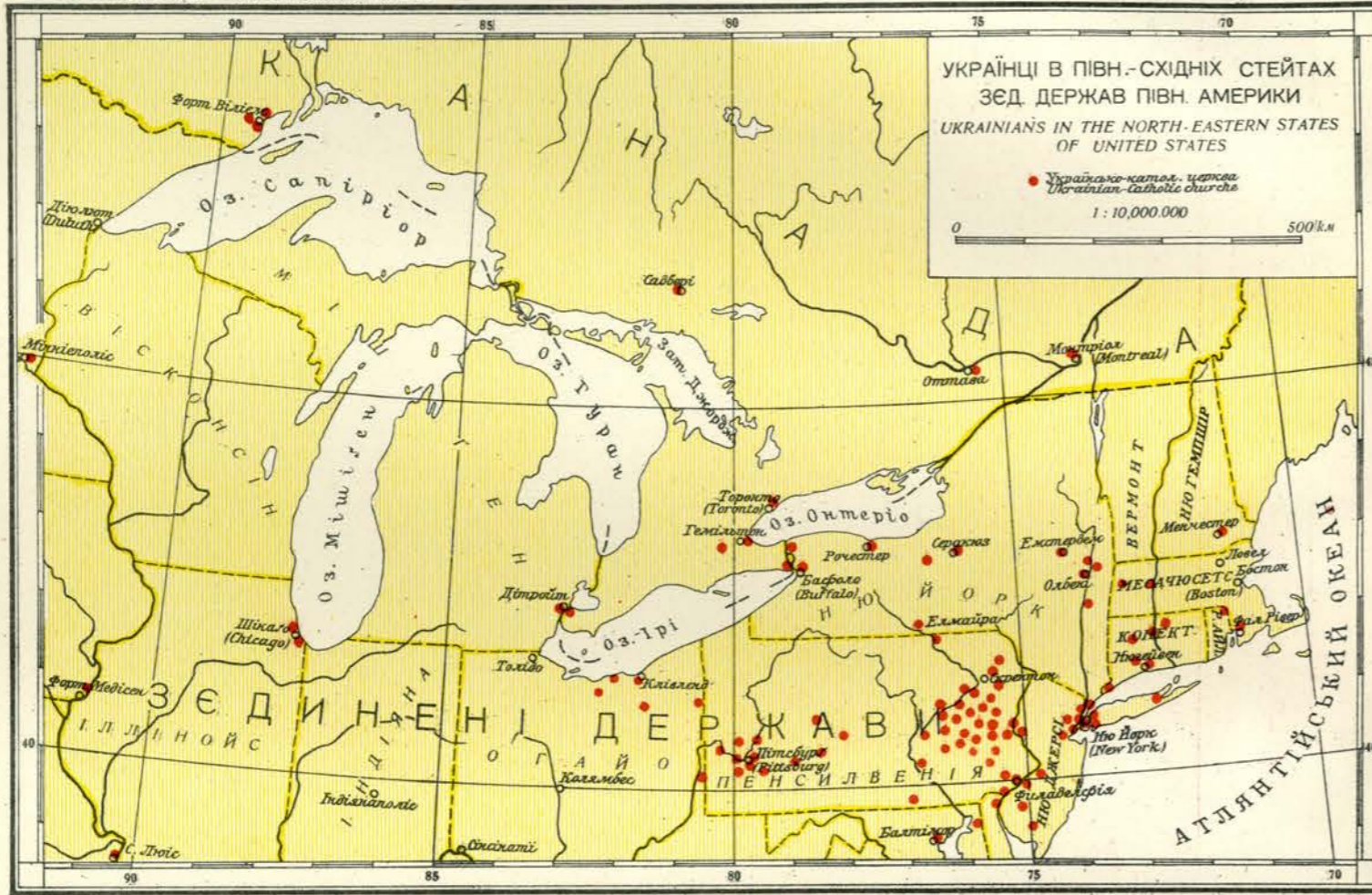
1:5,000,000

100 0 50 100 200 km

на 1 км² per 1 km²

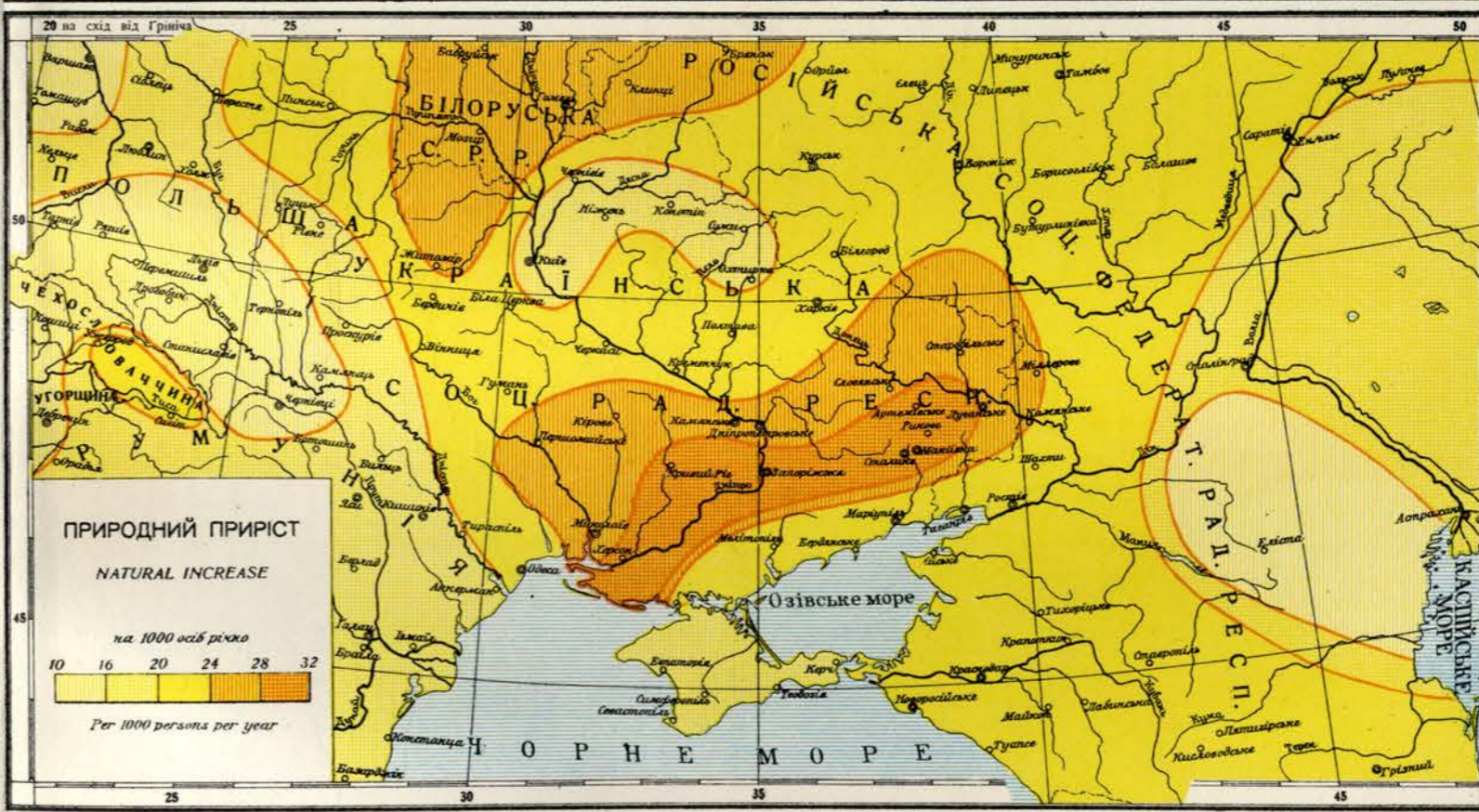
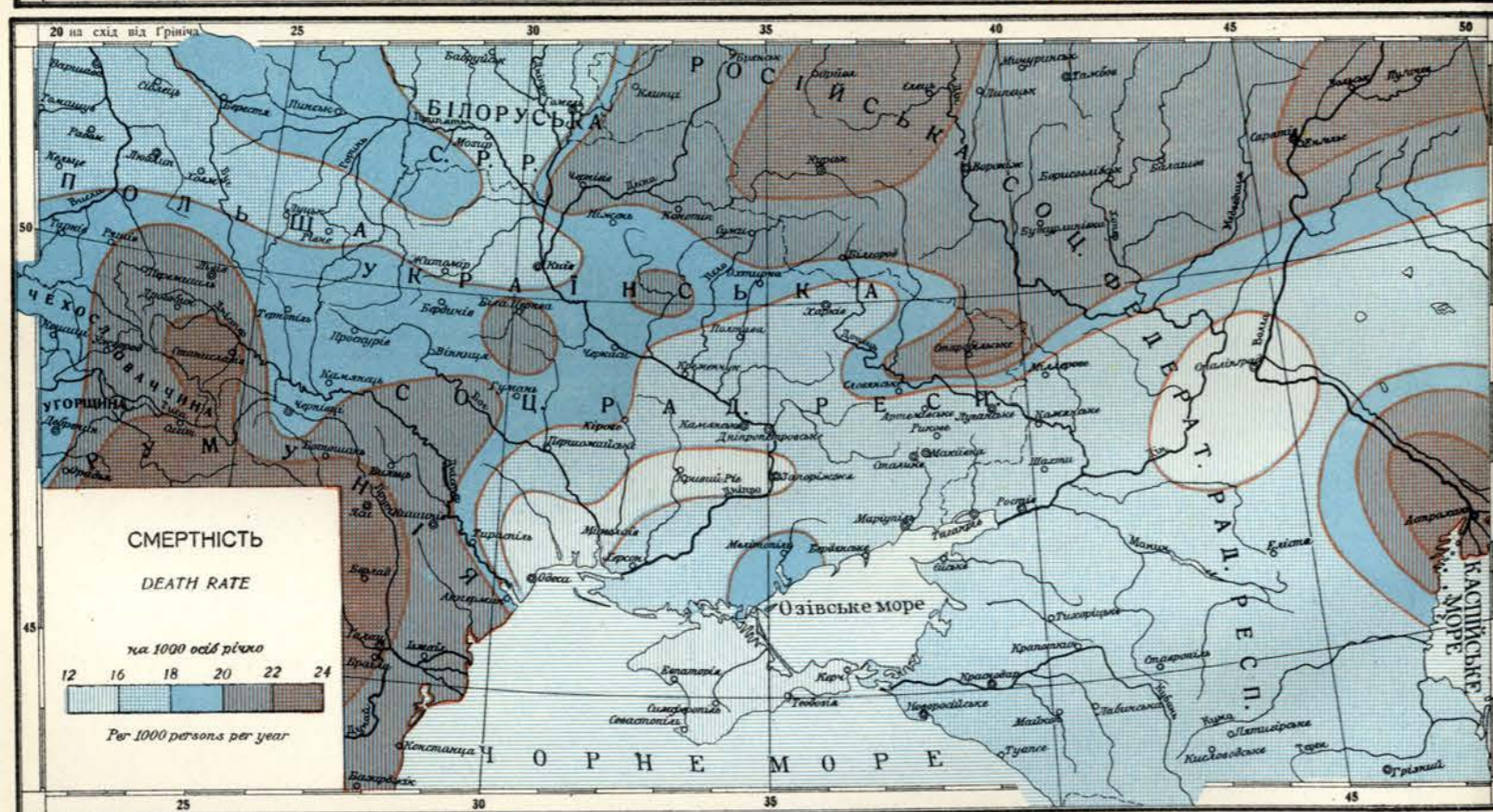
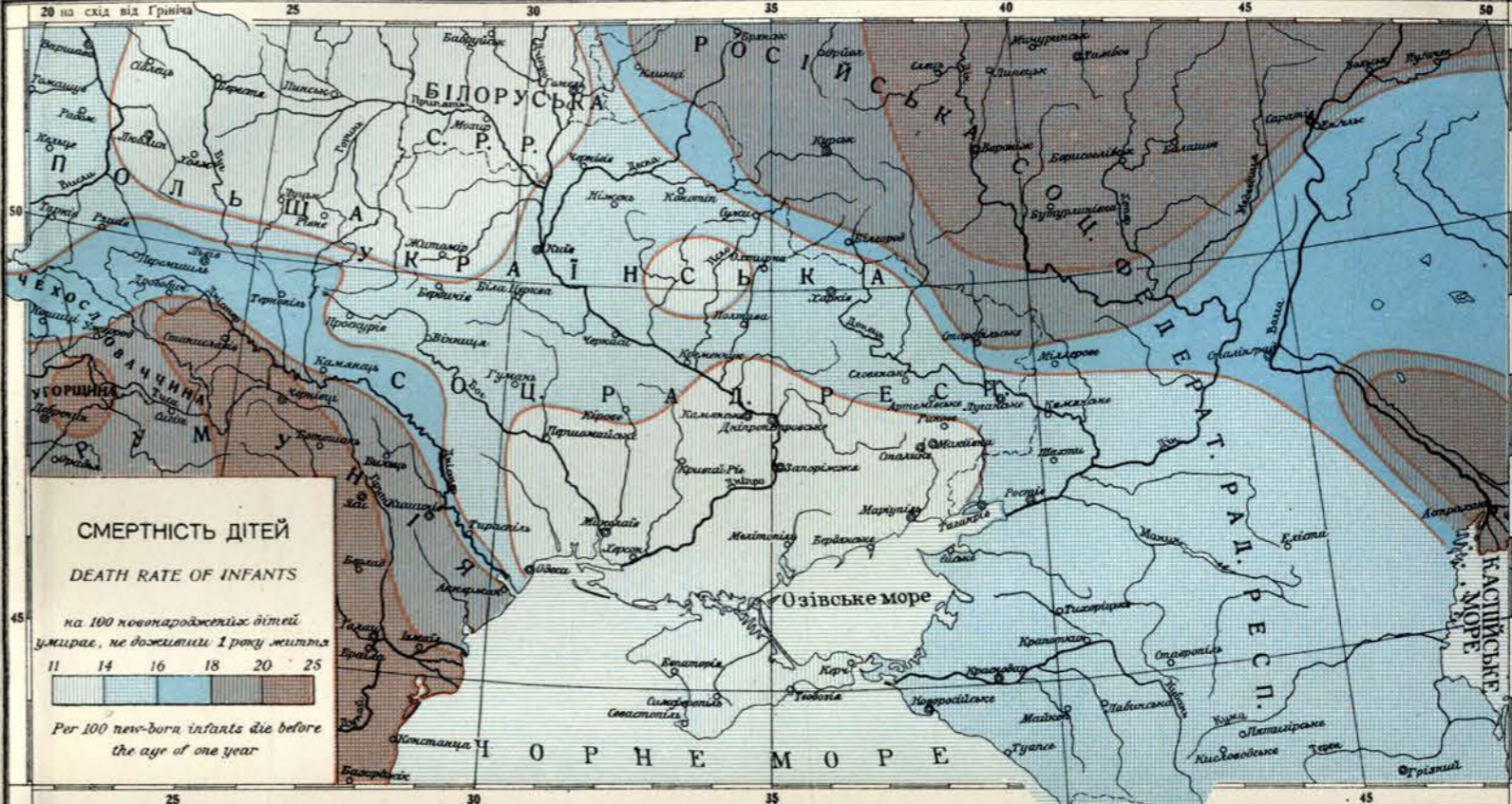

УКРАЇНСЬКІ ГОВОРИ
UKRAINIAN DIALECTS

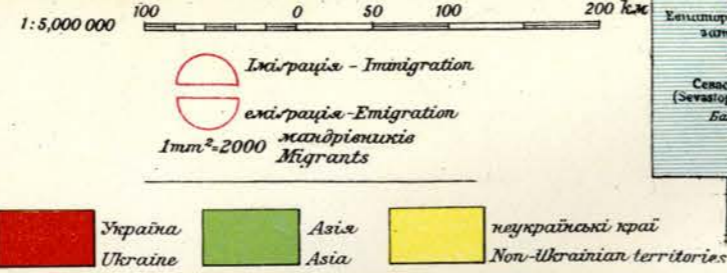
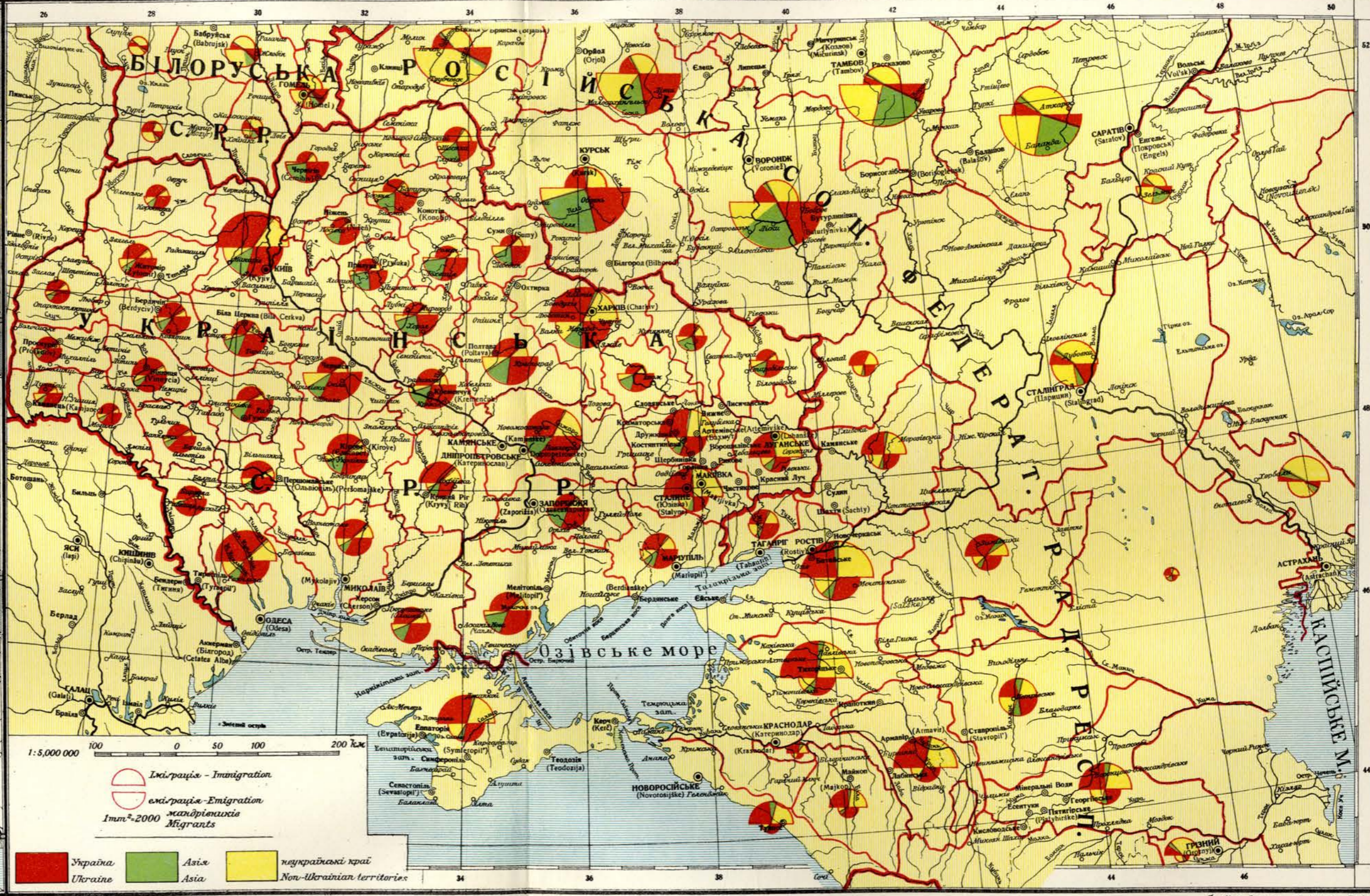
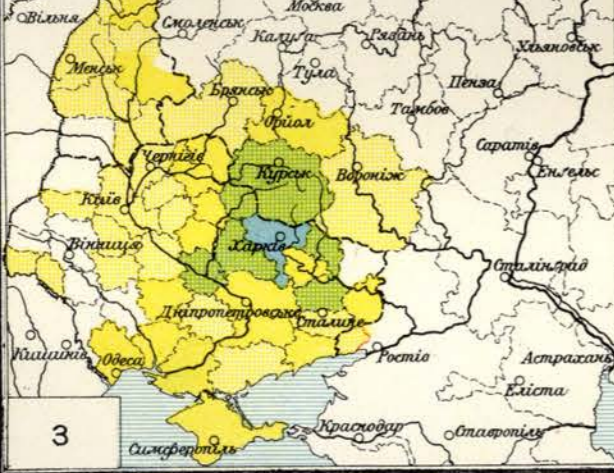
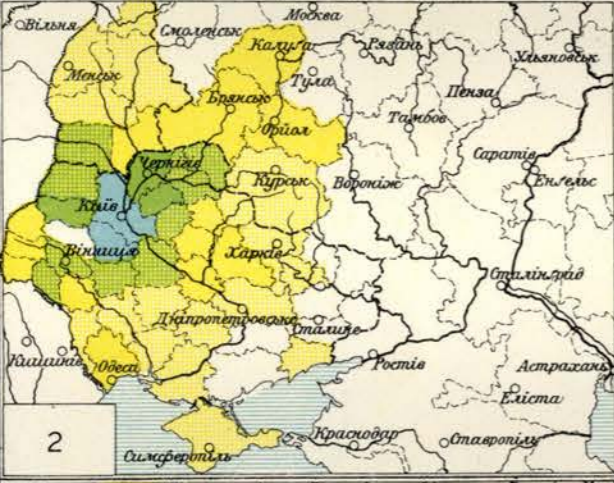
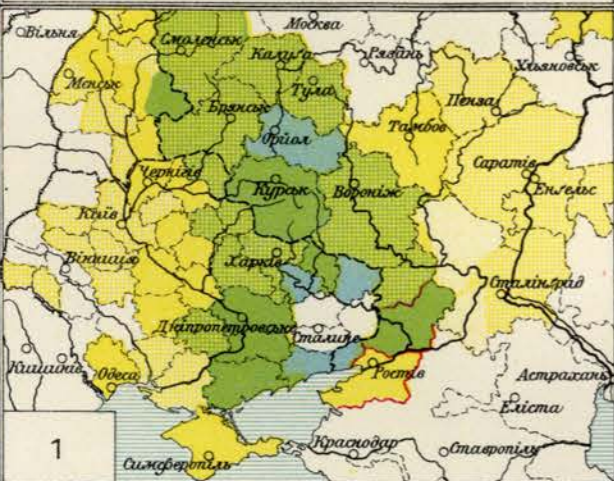
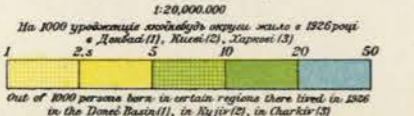
1:5,000,000 700 0 50 100 200 km

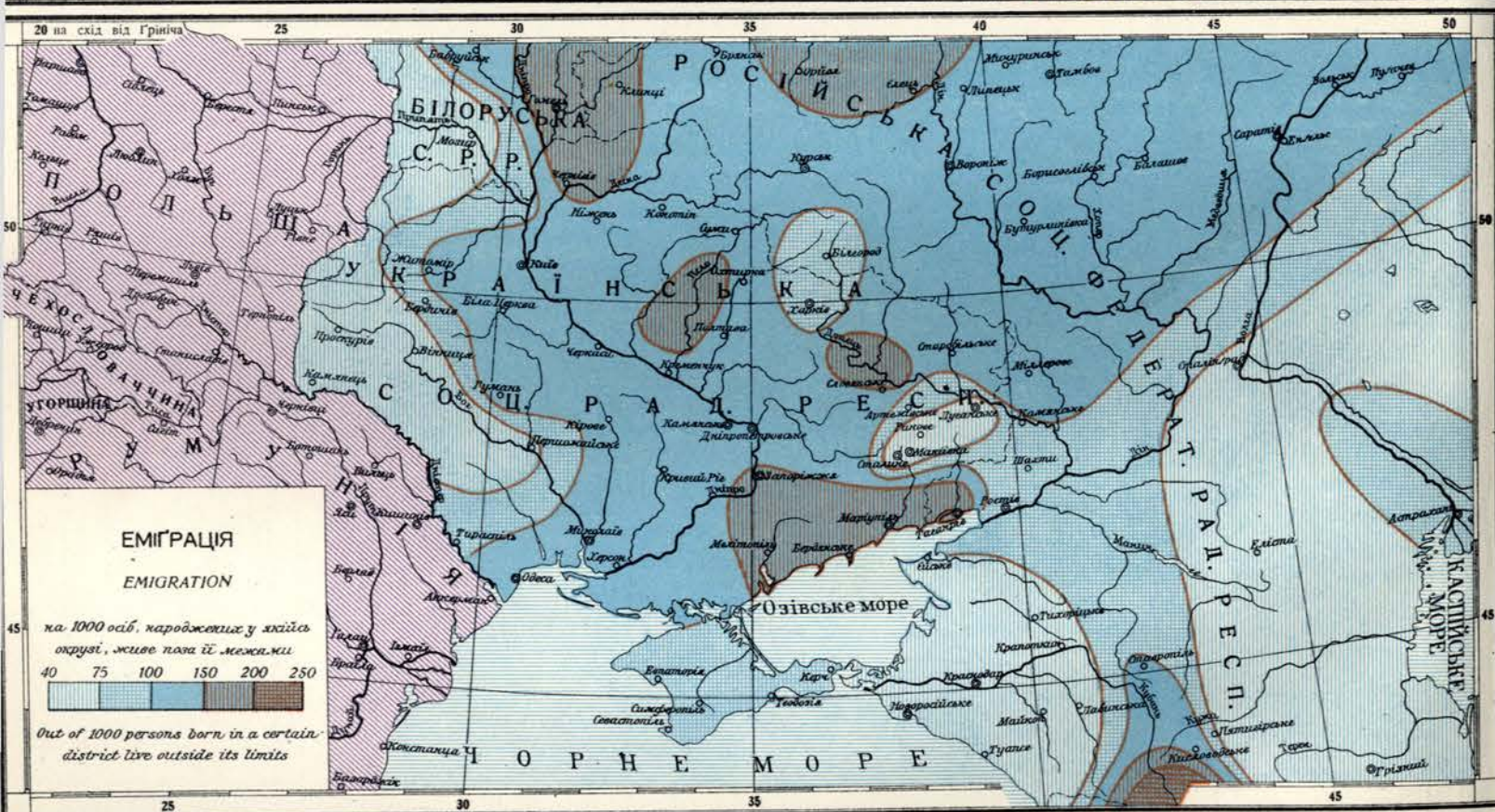
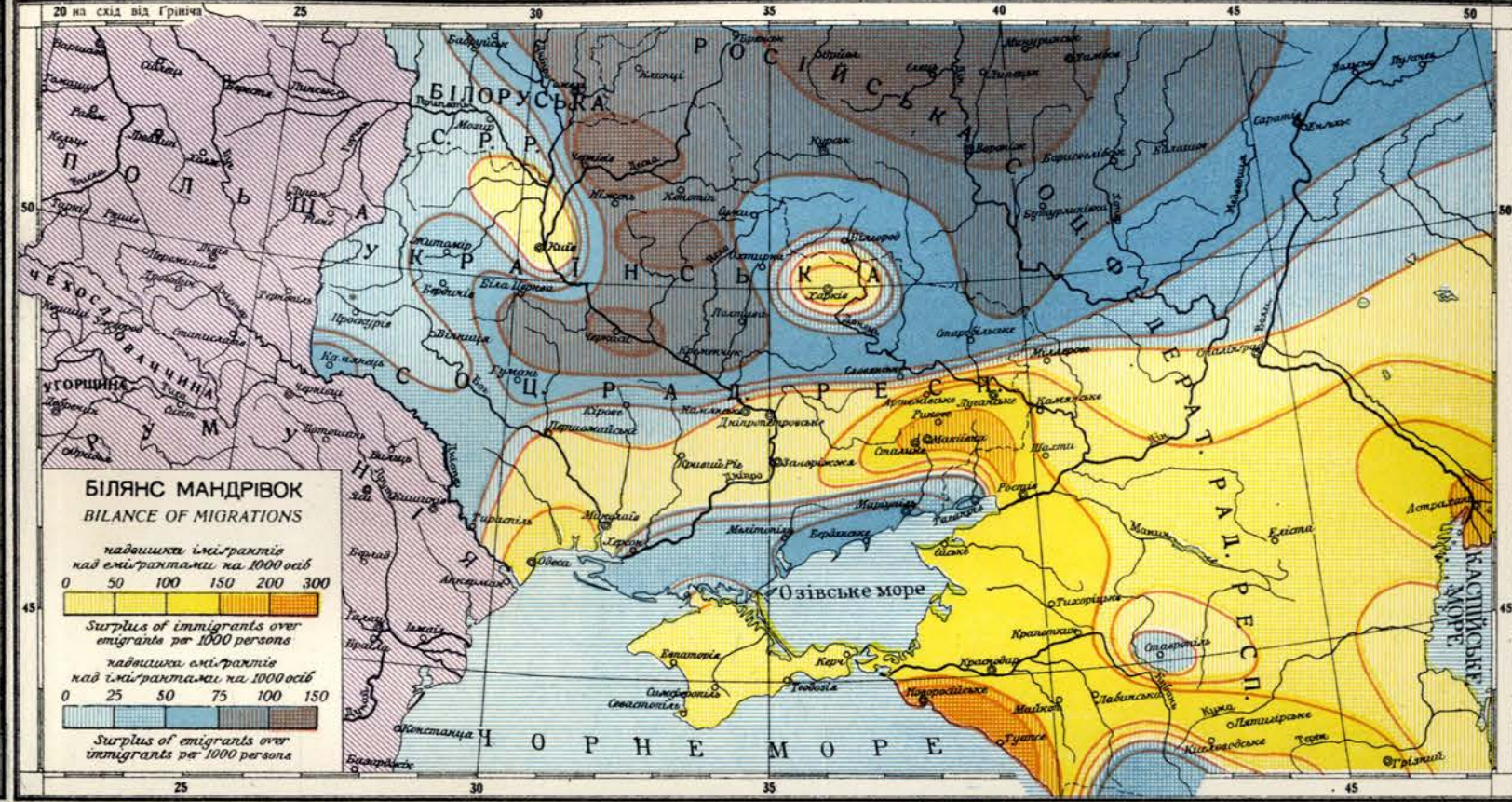
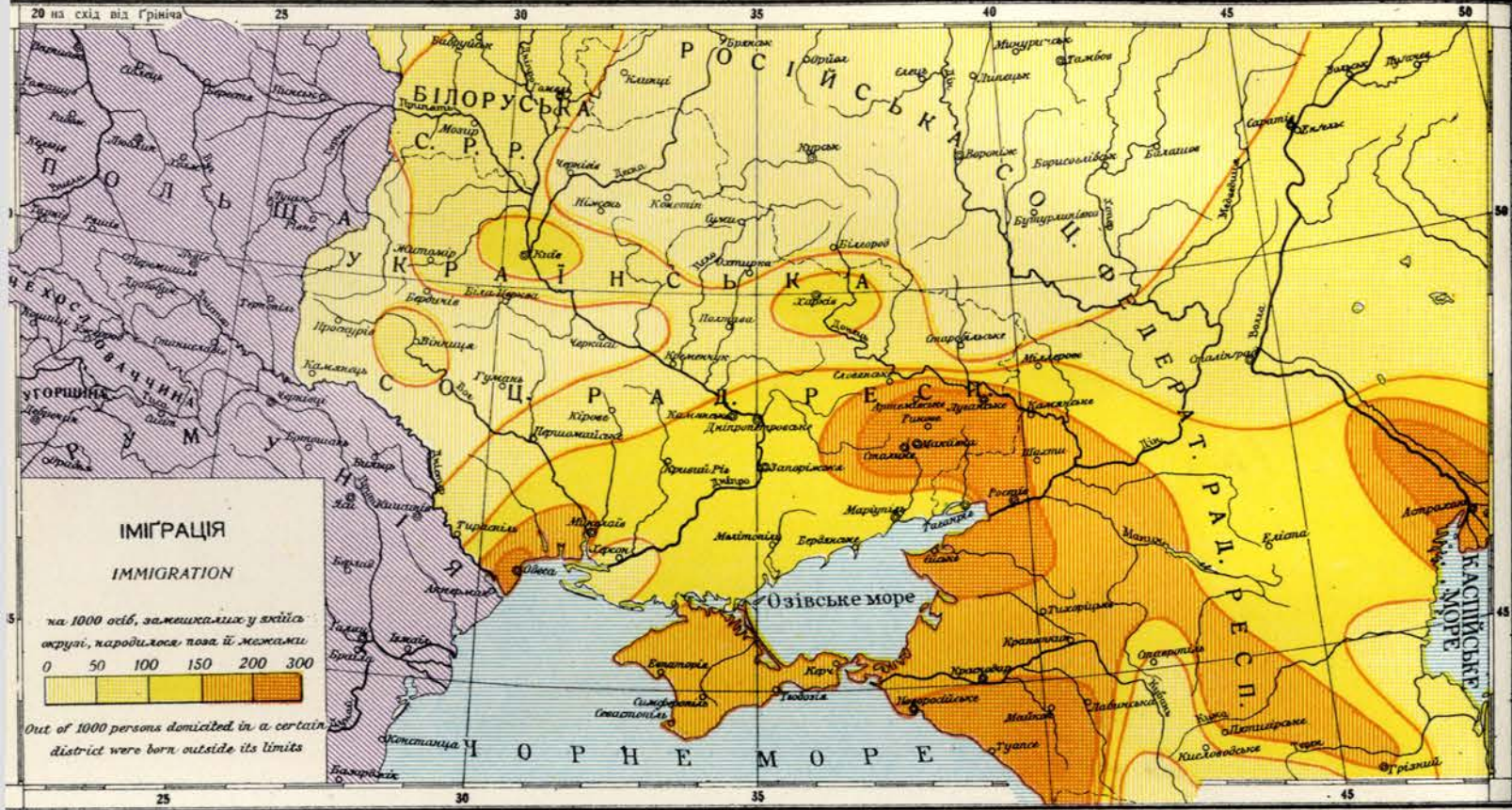
- Північні говори
Northern dialects
- перехідні говори на півн. основі
Transitional dialects, based on Northern
- півд.-східні говори
South-eastern dialects
- півд.-волинський
South-Volynian dialect
- подільський
Podolian dialect
- наддністрянський
Dniester dialect
- надсянський
Sian dialect
- лемківський
Lemko dialect
- бойківський
Boyko dialect
- середньо-закарпатський
Mid- and Transcarpathian dialect
- гцузьський
Hutsul dialect
- покутсько-буковинський
Dialect of Pokuttia and Bukovina
- перехідні говори до чужих мов
Dialects forming transition to foreign languages

ІМІГРАЦІЯ ДО ДОНБАСУ (1), КИЄВА (2)
І ХАРКОВА (3)

IMMIGRATION TO THE DNEPR BASIN (1), TO KYIV (2)
AND CHARKIV (3)

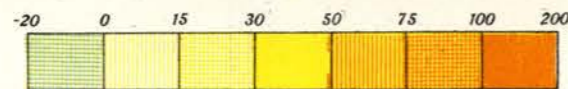
**ЗМІНИ В СТАНІ ЛЮДНОСТІ
В ЧАСІ 1897-1926**

CHANGES IN THE POPULATION BETWEEN 1897-1926

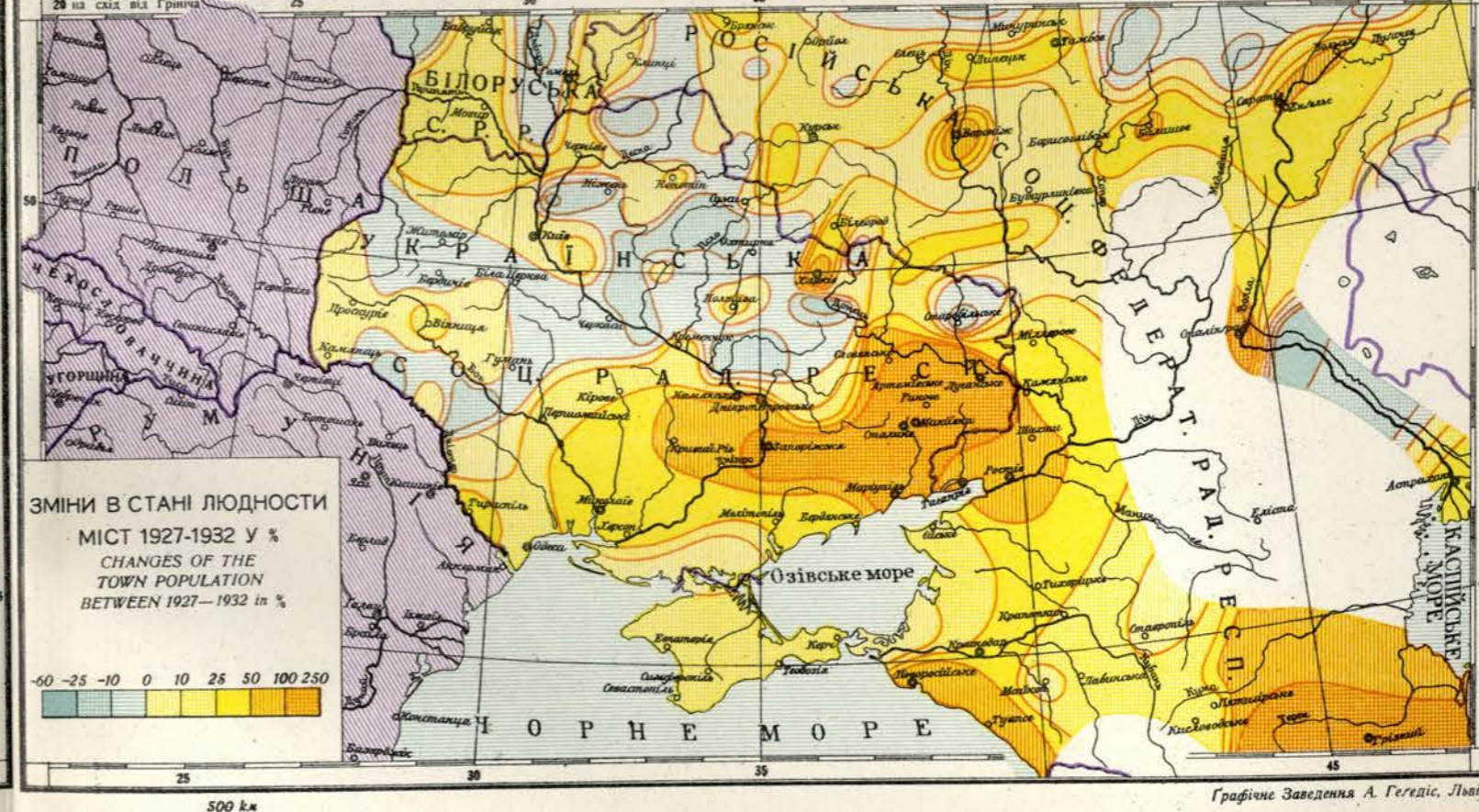
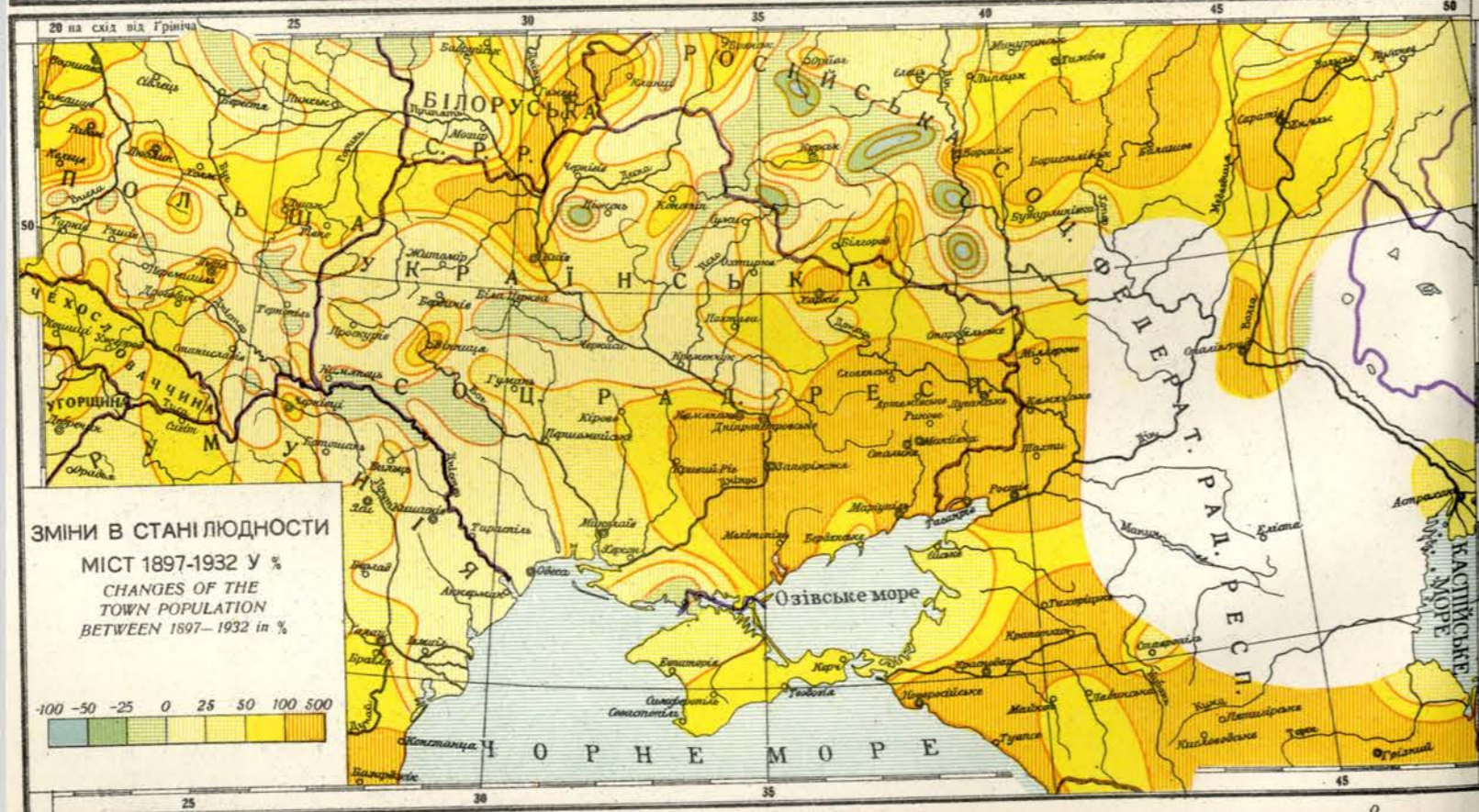
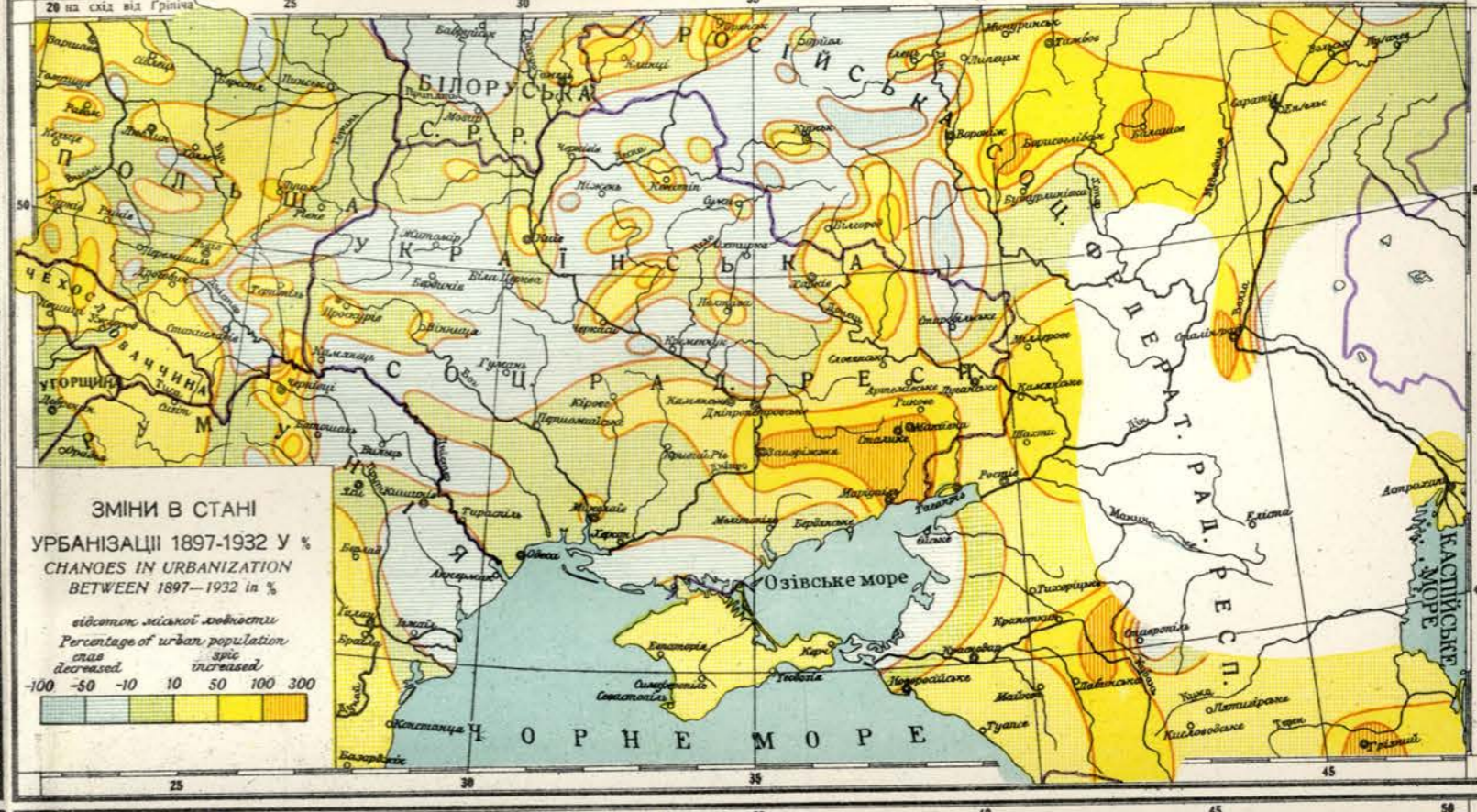
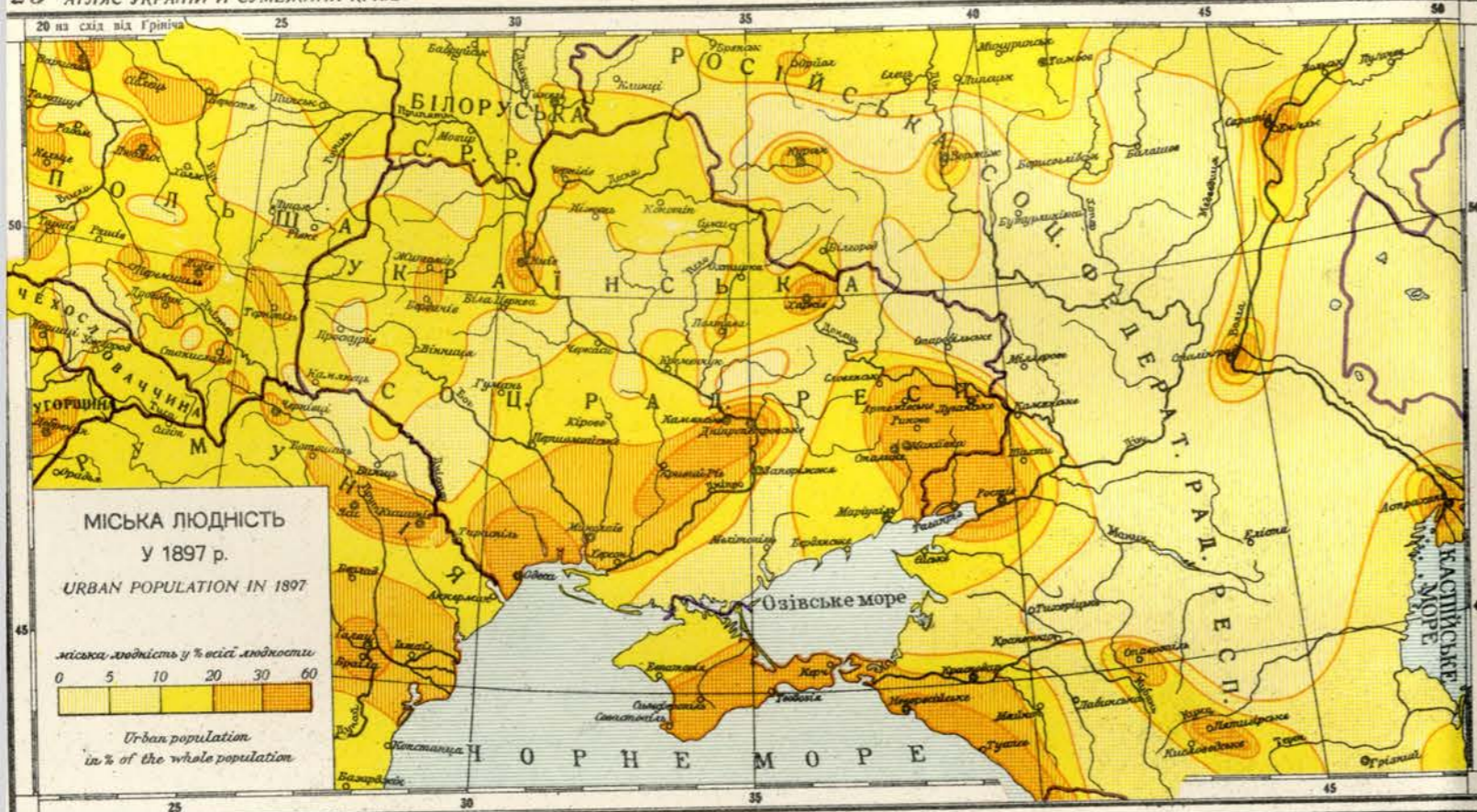
1:5,000,000

100 0 50 100 200 km

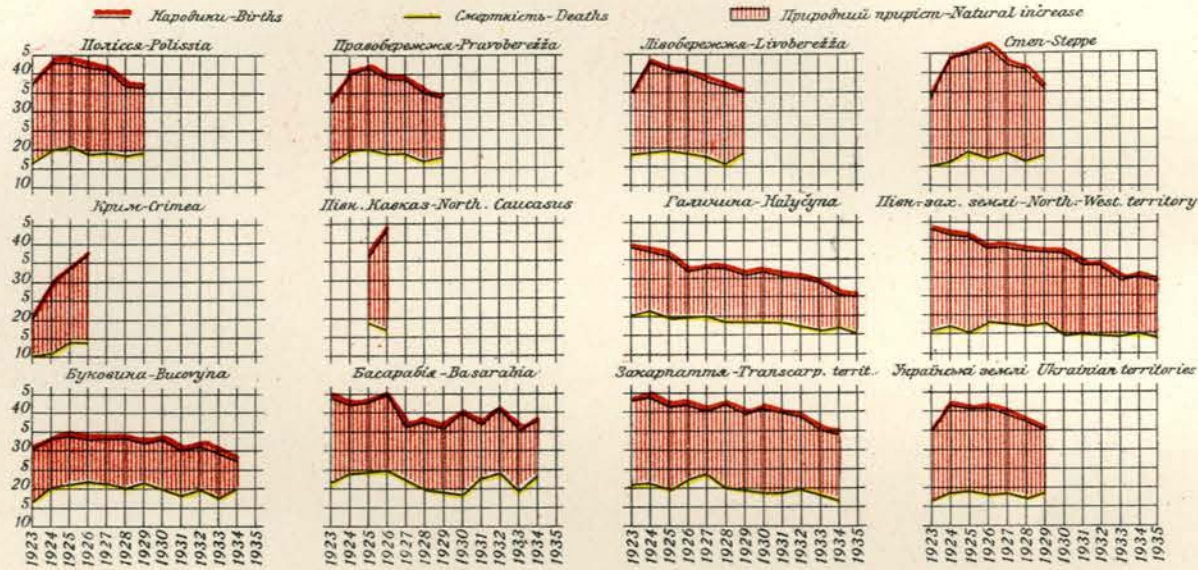
Зміни в стані людності у %

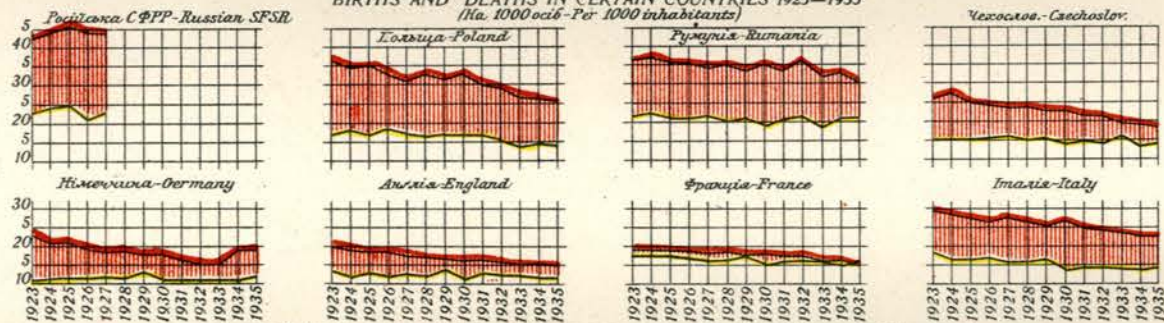
Changes of population in %

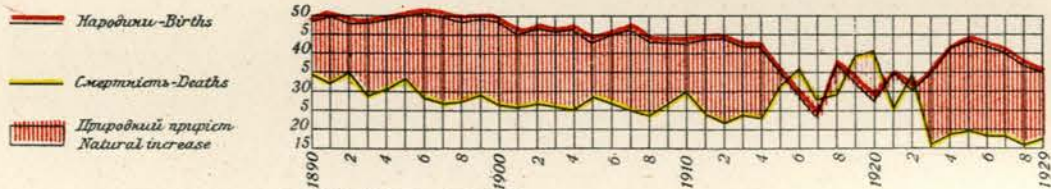
1. НАРОДИНИ І СМЕРТНІСТЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1923—1935 рр.
BIRTHS AND DEATHS IN UKRAINIAN TERRITORIES 1923—1935
(На 1000 осіб—Per 1000 inhabitants)

2. НАРОДИНИ І СМЕРТНІСТЬ У ДЕЯКИХ КРАЯХ У 1923—1935 рр.
BIRTHS AND DEATHS IN CERTAIN COUNTRIES 1923—1935
(На 1000 осіб—Per 1000 inhabitants)

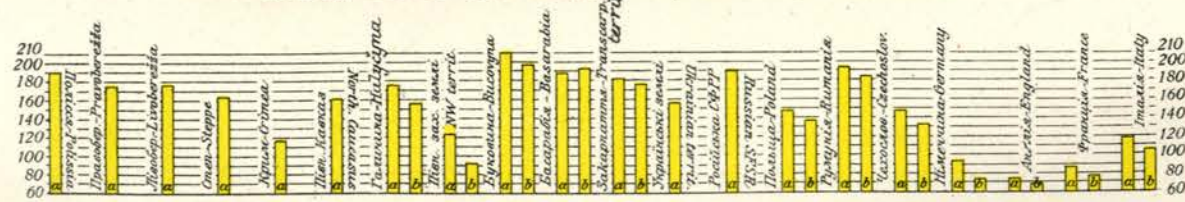

3. НАРОДИНИ І СМЕРТНІСТЬ НА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1890—1929 рр.
BIRTHS AND DEATHS IN UKRAINIAN SSR. 1890—1929

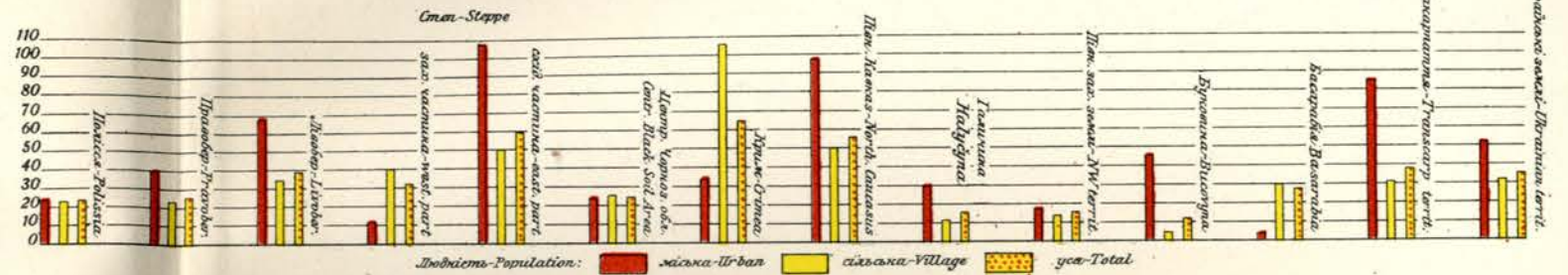

4. СМЕРТНІСТЬ ДІТЕЙ — INFANT MORTALITY

Смертність дітей кожним роком на 1000 народив — Deaths under one year per 1000 births
Середні за роки 1926—1930 (а) і 1931—35 (б) Average 1926—1930 (a) and 1931—35 (b)

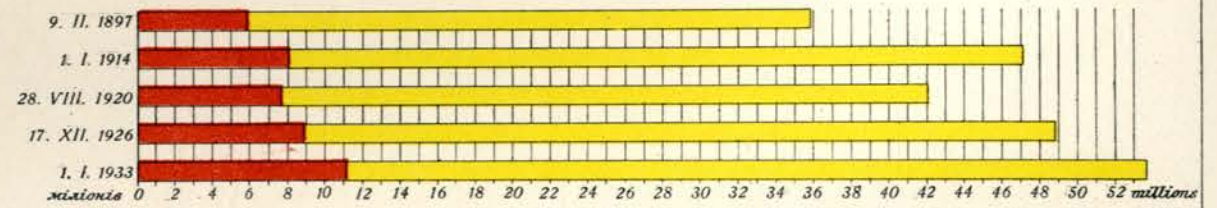
5. ПРИРІСТ ЛЮДНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЗА 1897—1926 рр. — INCREASE OF POPULATION IN UKRAINIAN TERRITORY 1897—1926
% зростання з 1897 р. — In % of population 1897 year

6. ЛЮДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У рр. 1897, 1914, 1920, 1926 і 1933.

POPULATION OF UKRAINIAN TERRITORY 1897, 1914, 1920, 1926 AND 1933

міська людина — Urban population
сільська — Village

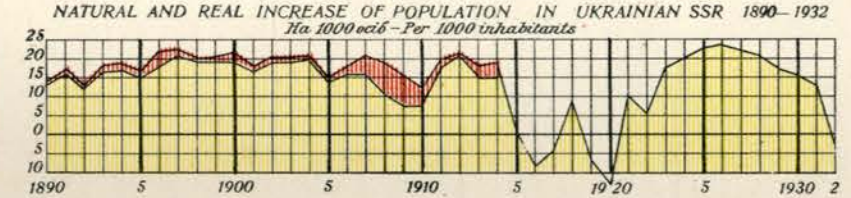
7. ЗМІНИ СТАНУ ЛЮДНОСТІ НА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В рр. 1890—1932 В МІЛІОНАХ

CHANGES OF POPULATION IN UKRAINIAN SSR 1890—1932 IN MILLIONS

8. ПРИРОДНИЙ І ДІЙСНИЙ ПРИРІСТ ЛЮДНОСТІ НА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В рр. 1890—1932

NATURAL AND REAL INCREASE OF POPULATION IN UKRAINIAN SSR 1890—1932
На 1000 осіб — Per 1000 inhabitants

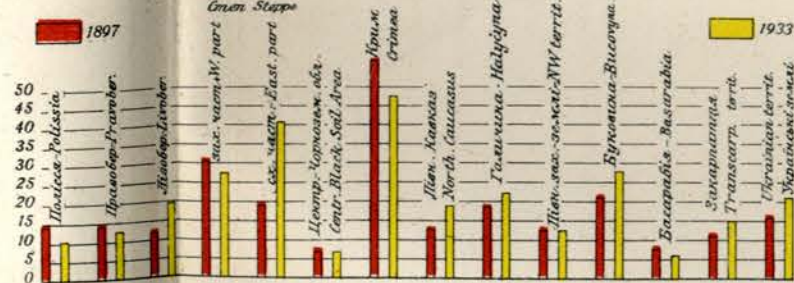

9. ЛЮДНІСТЬ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У рр. 1897, 1912, 1923, 1926, 1934

POPULATION OF LARGER TOWNS IN UKRAINIAN TERRITORY 1897, 1912, 1923, 1926, 1934

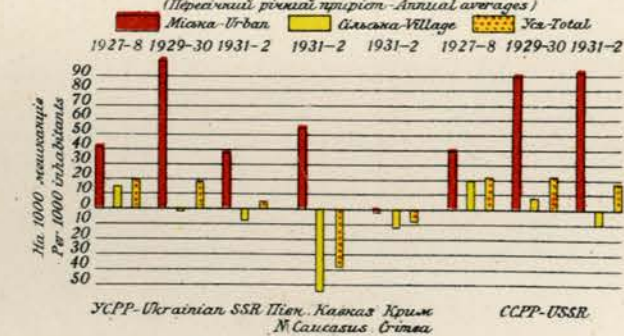

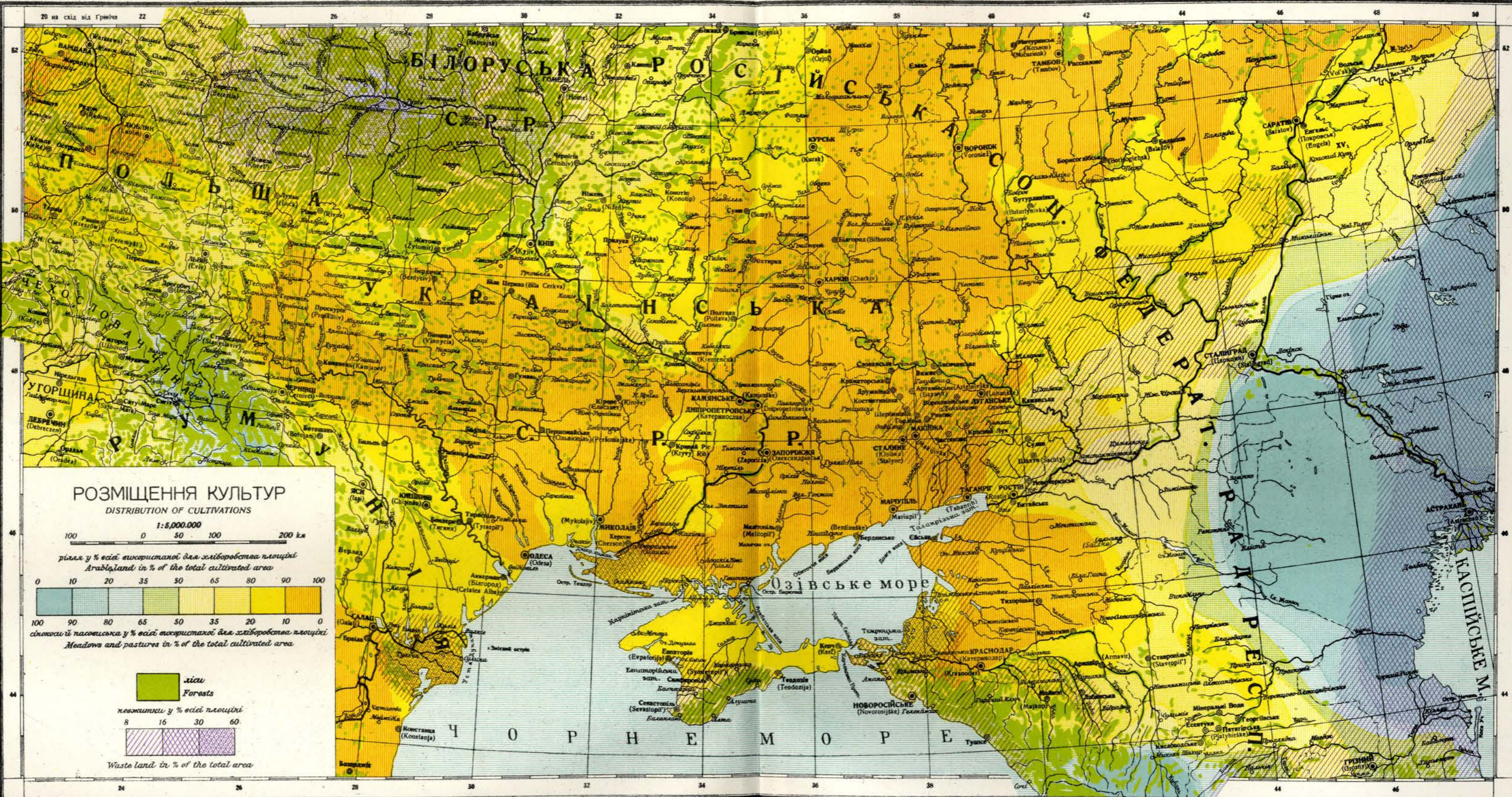
10. МІСЬКА ЛЮДНІСТЬ У 1897 і 1933 рр. URBAN POPULATION 1897 AND 1933
(% від загальної кількості населення — In perc. of the total population)

11. ЗМІНА СТАНУ ЛЮДНОСТІ В ССРР В РР 1927—1932

CHANGES OF POPULATION IN USSR 1927—1932
(Щорічний річний приріст — Annual averages)

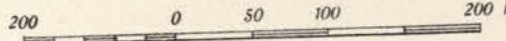

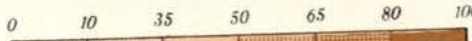
РІЛЛЯ

ARABLE LAND

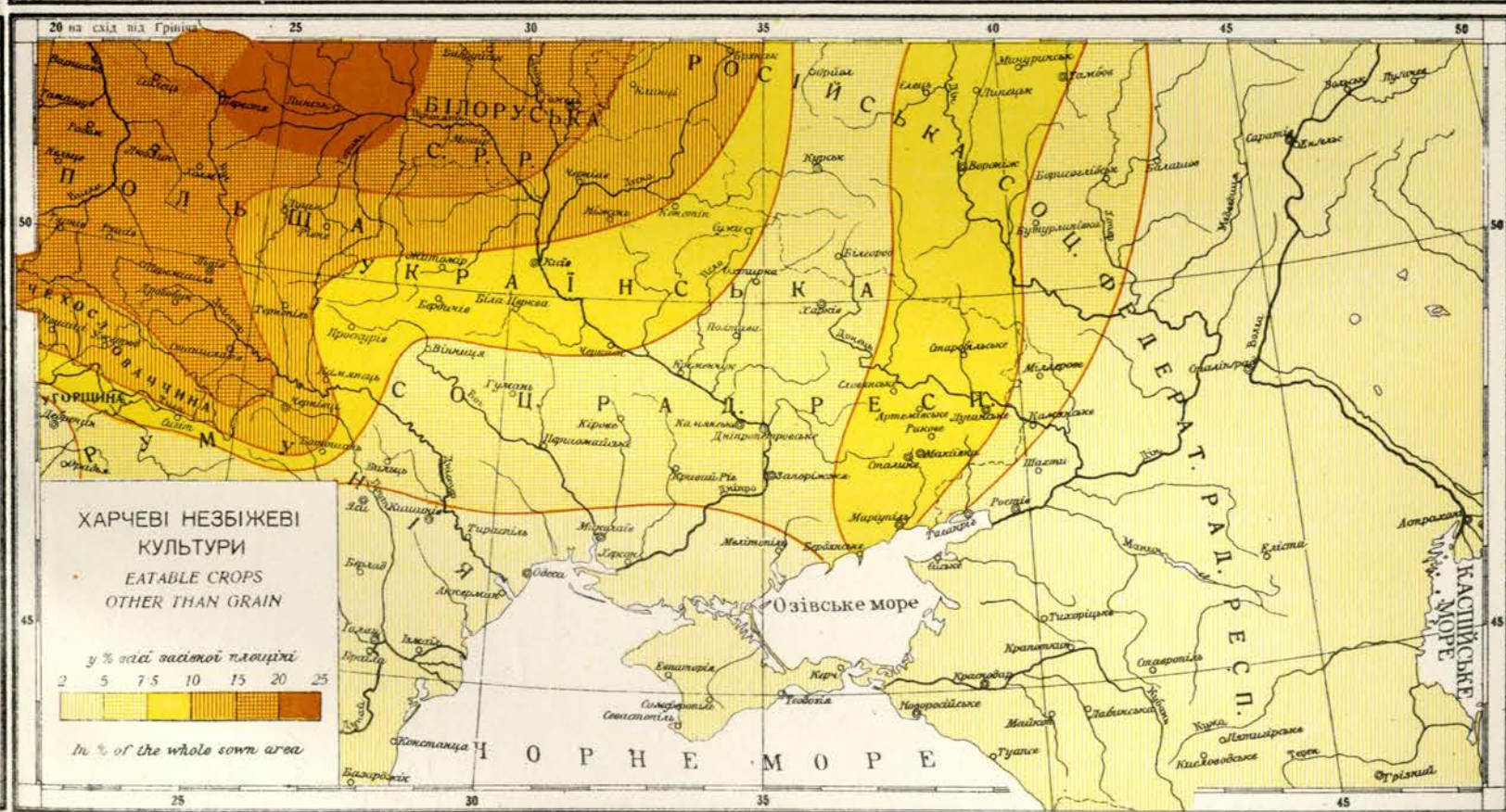
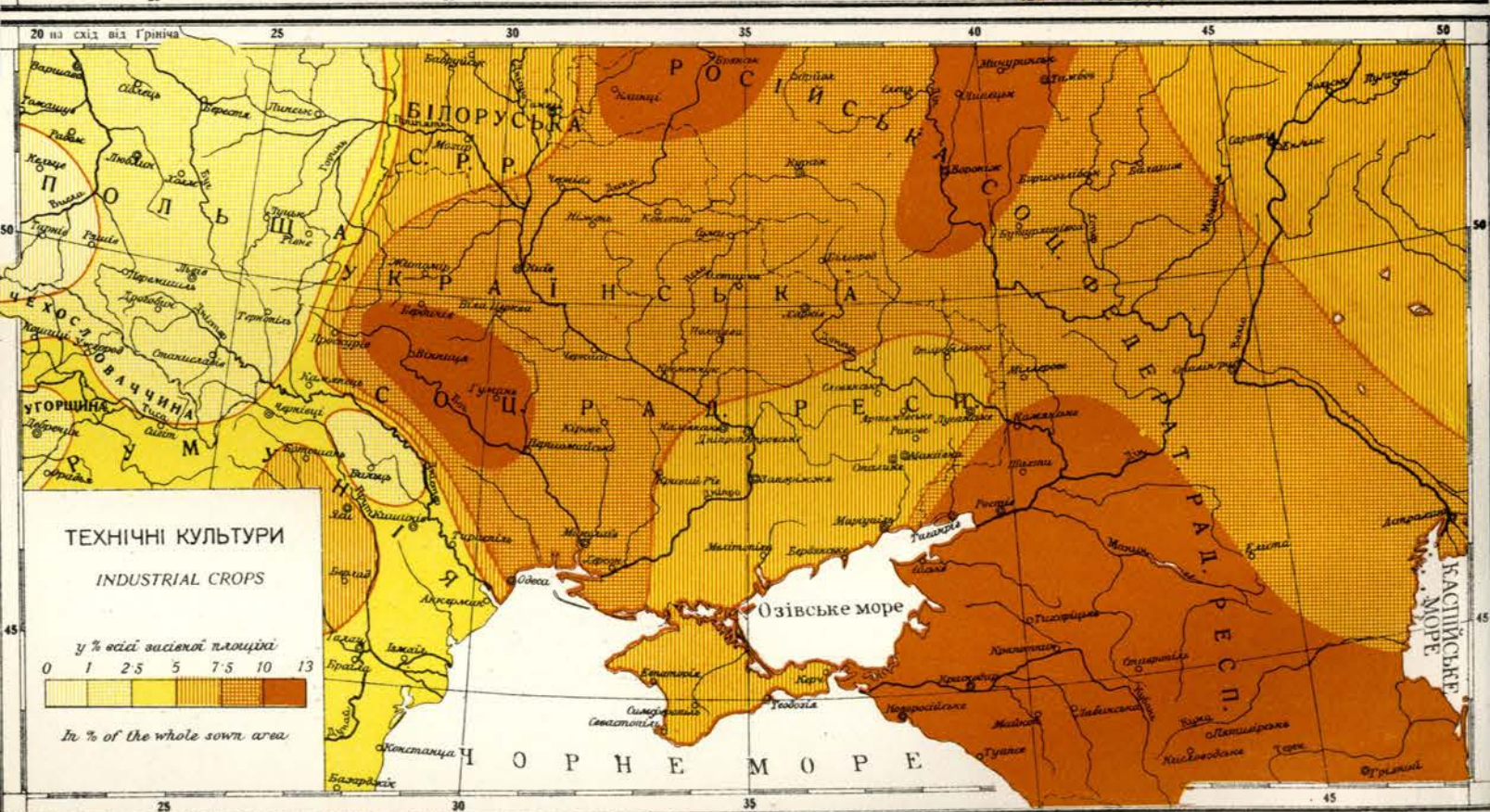
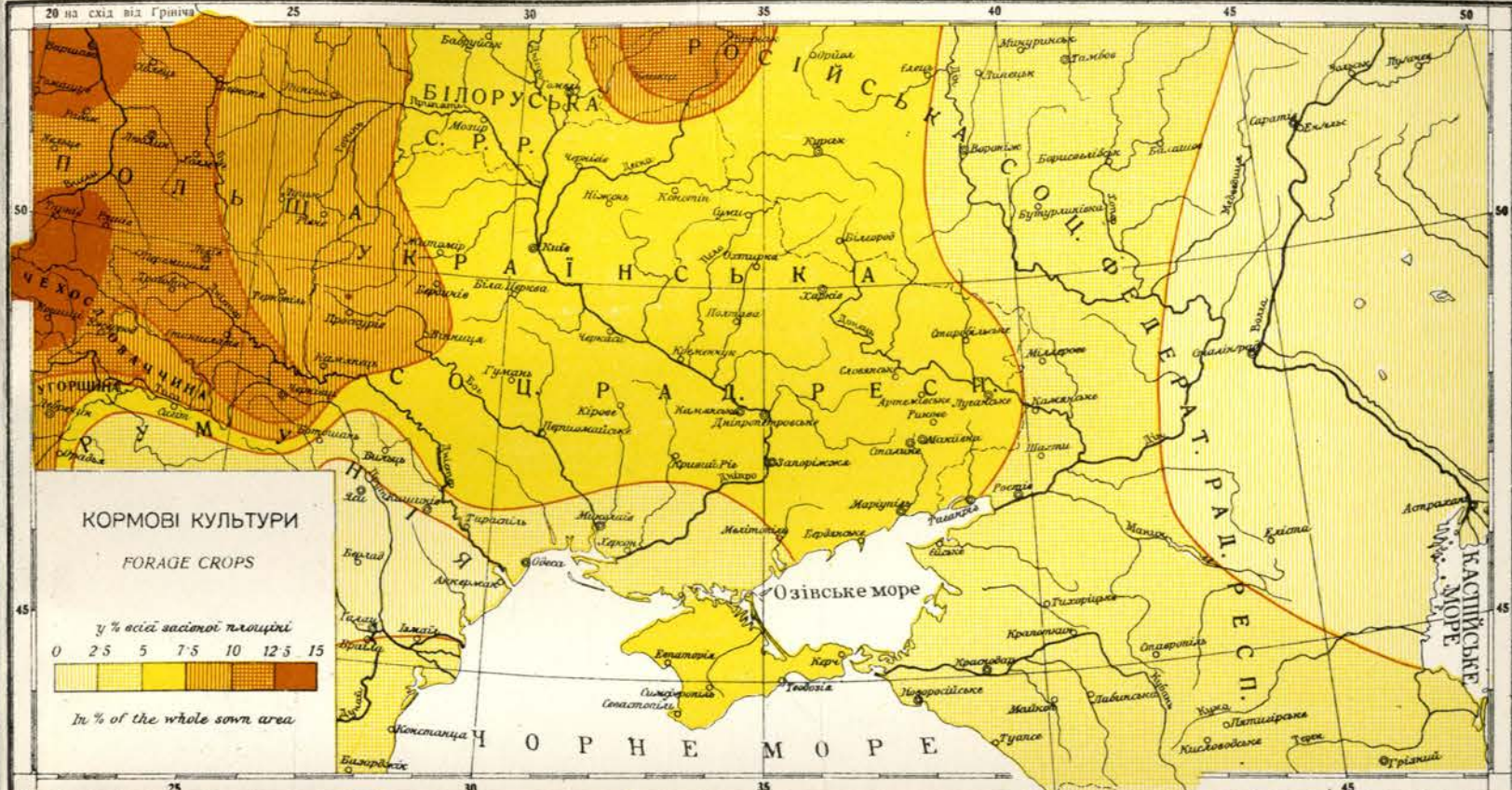
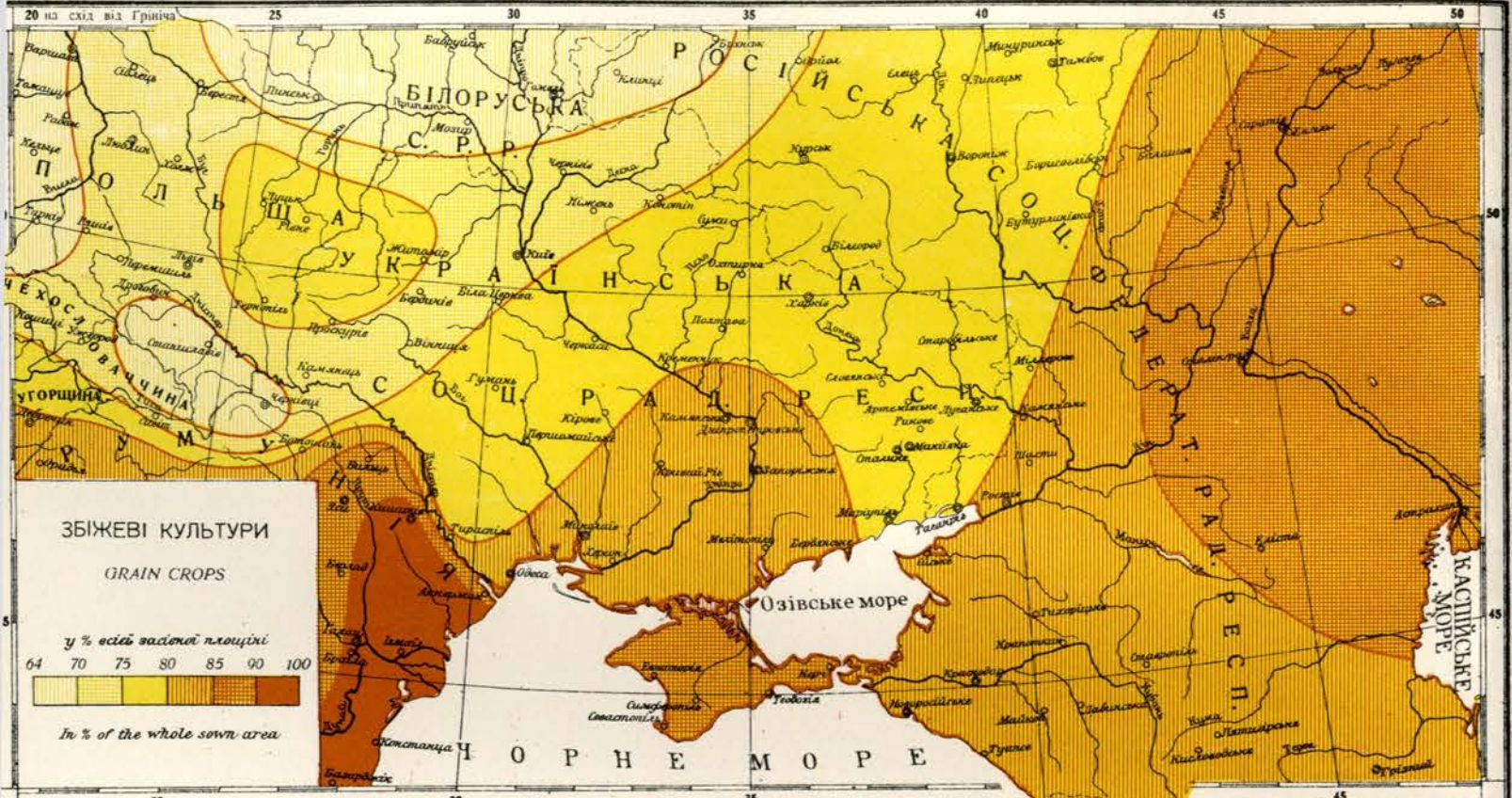
1:5,000,000

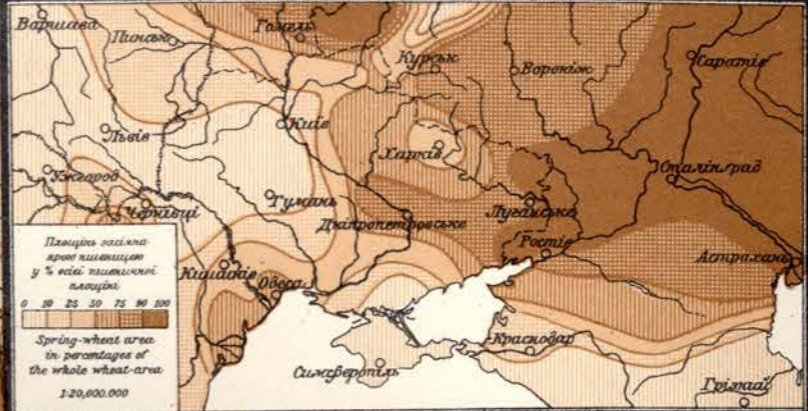

Рілля у % всієї площі

Arable land in percentages of the whole area

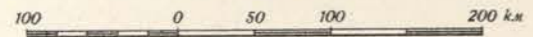

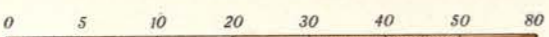
ЗАСІВИ ПШЕНИЦІ

WHEAT-GROWING

1:5,000,000

Площі засіюваної пшеницею у % всій зернової площини

Area of wheat-growing in percentages of the whole grain-producing area

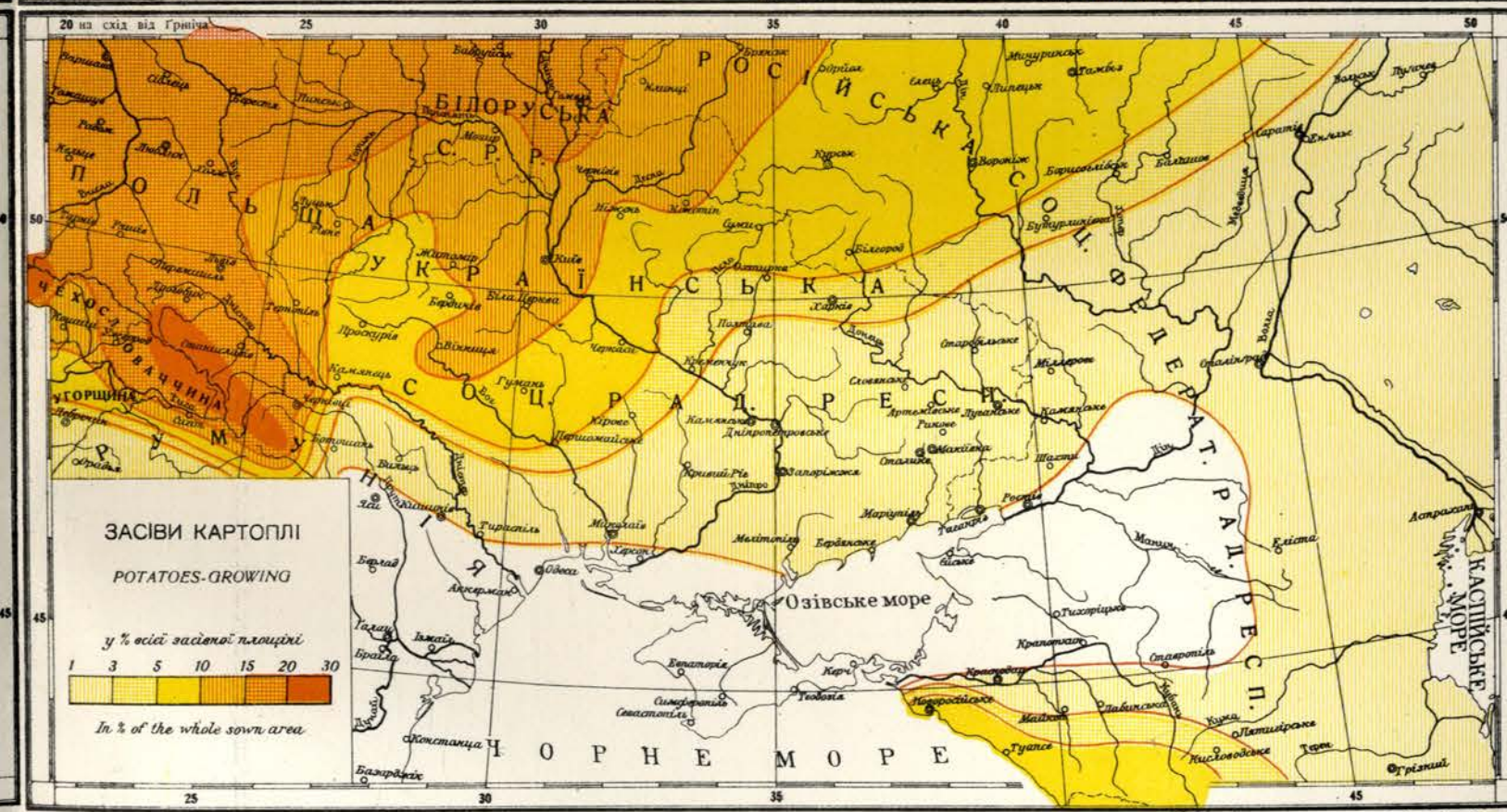
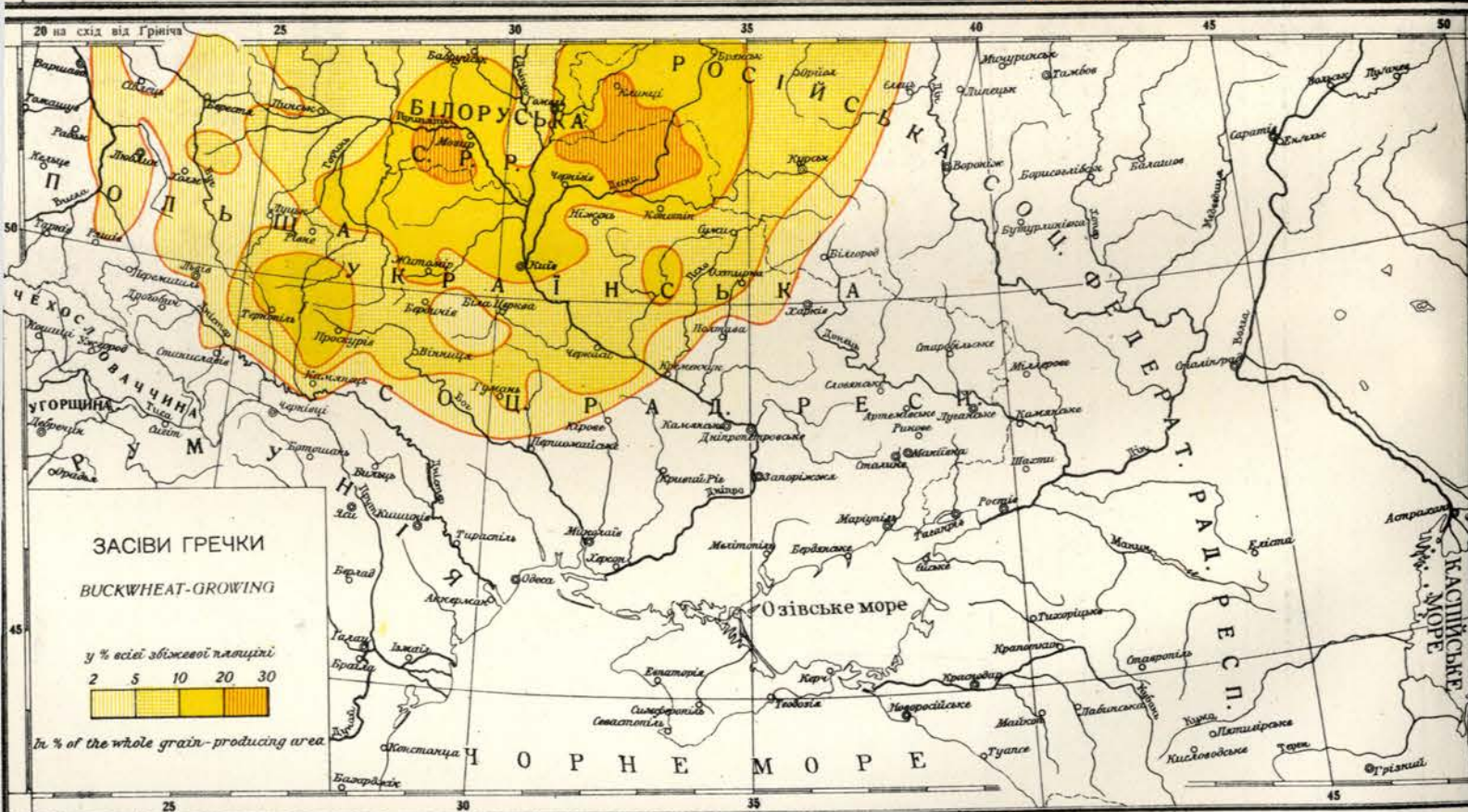
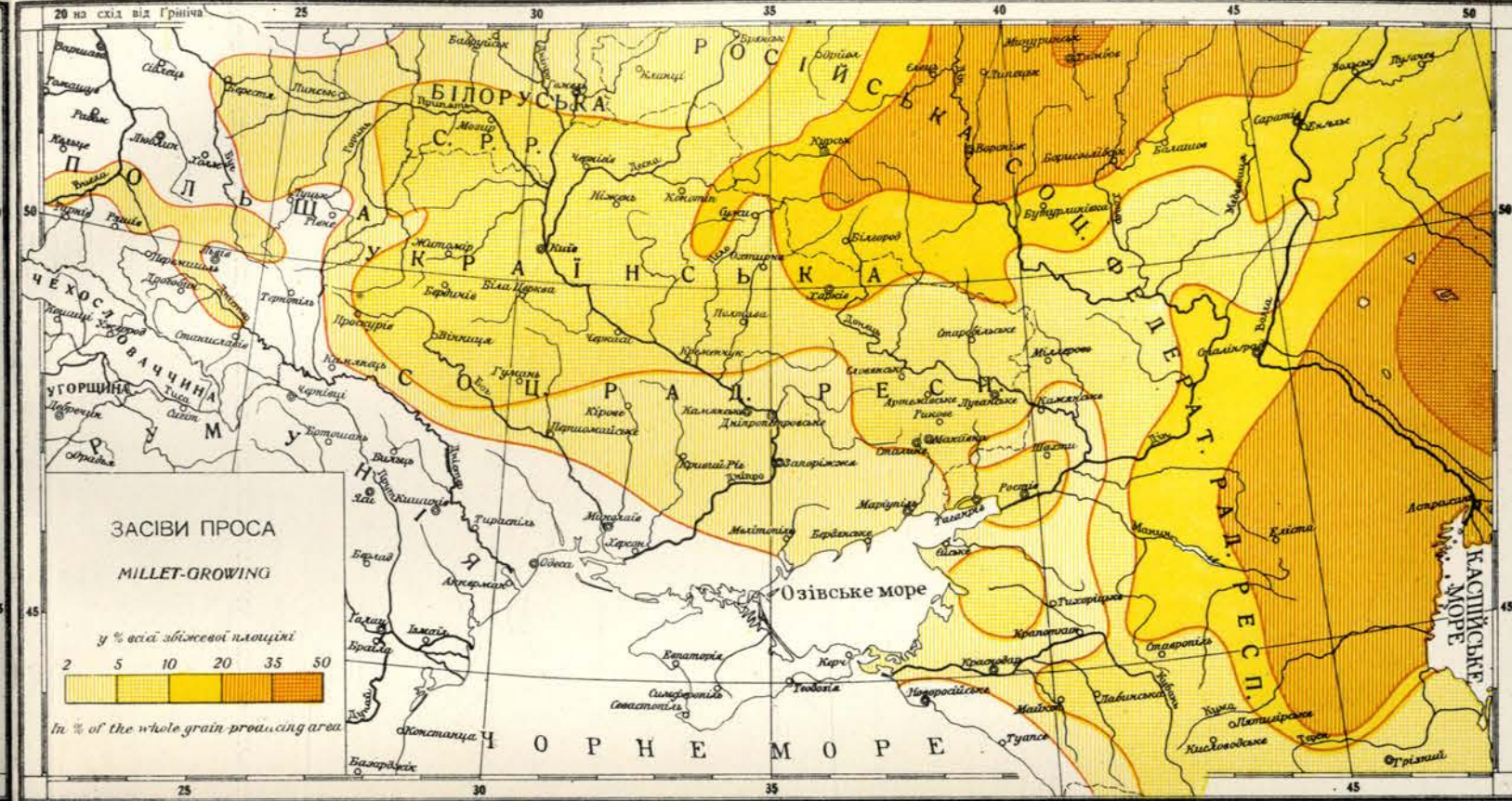
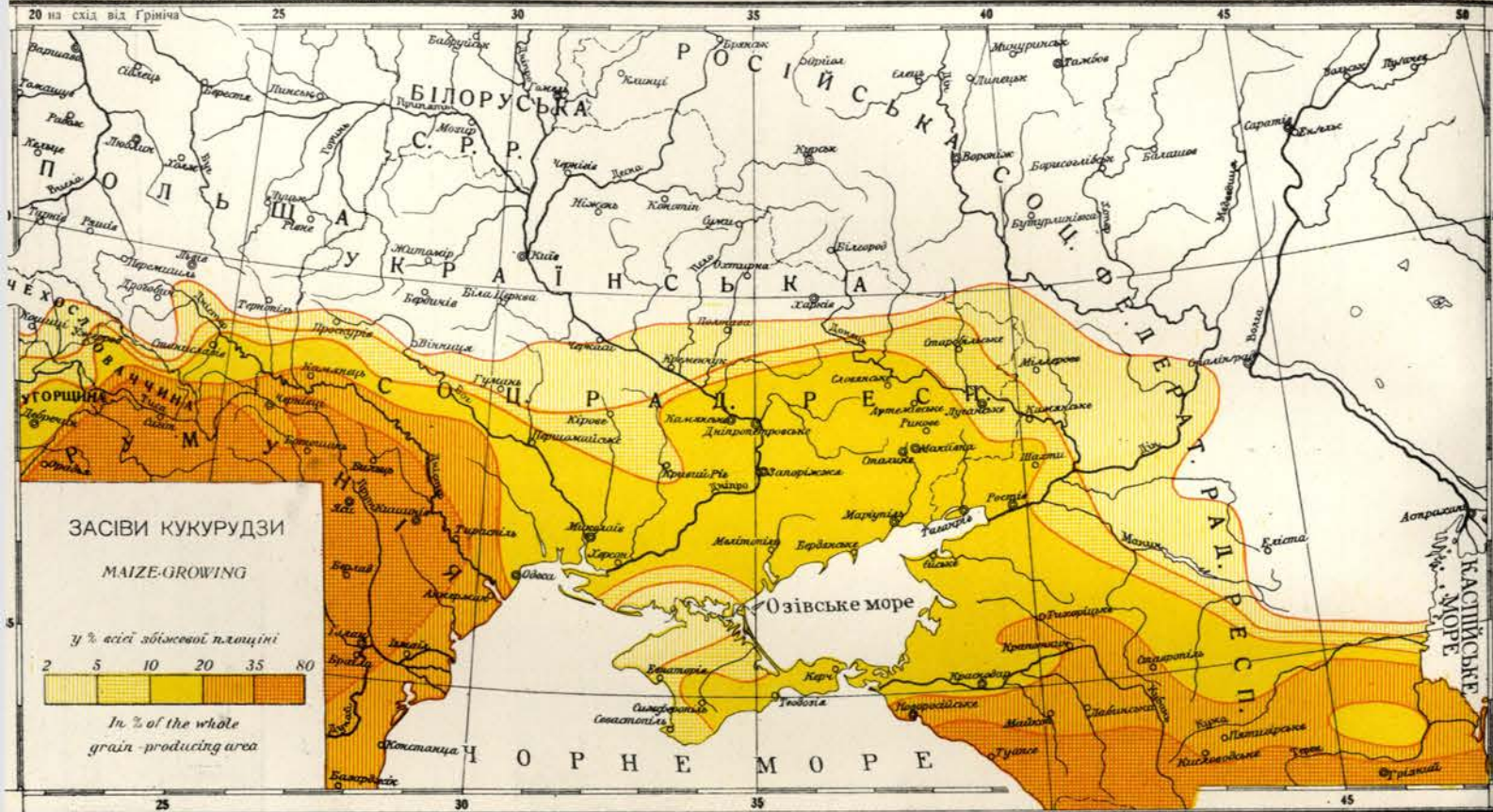

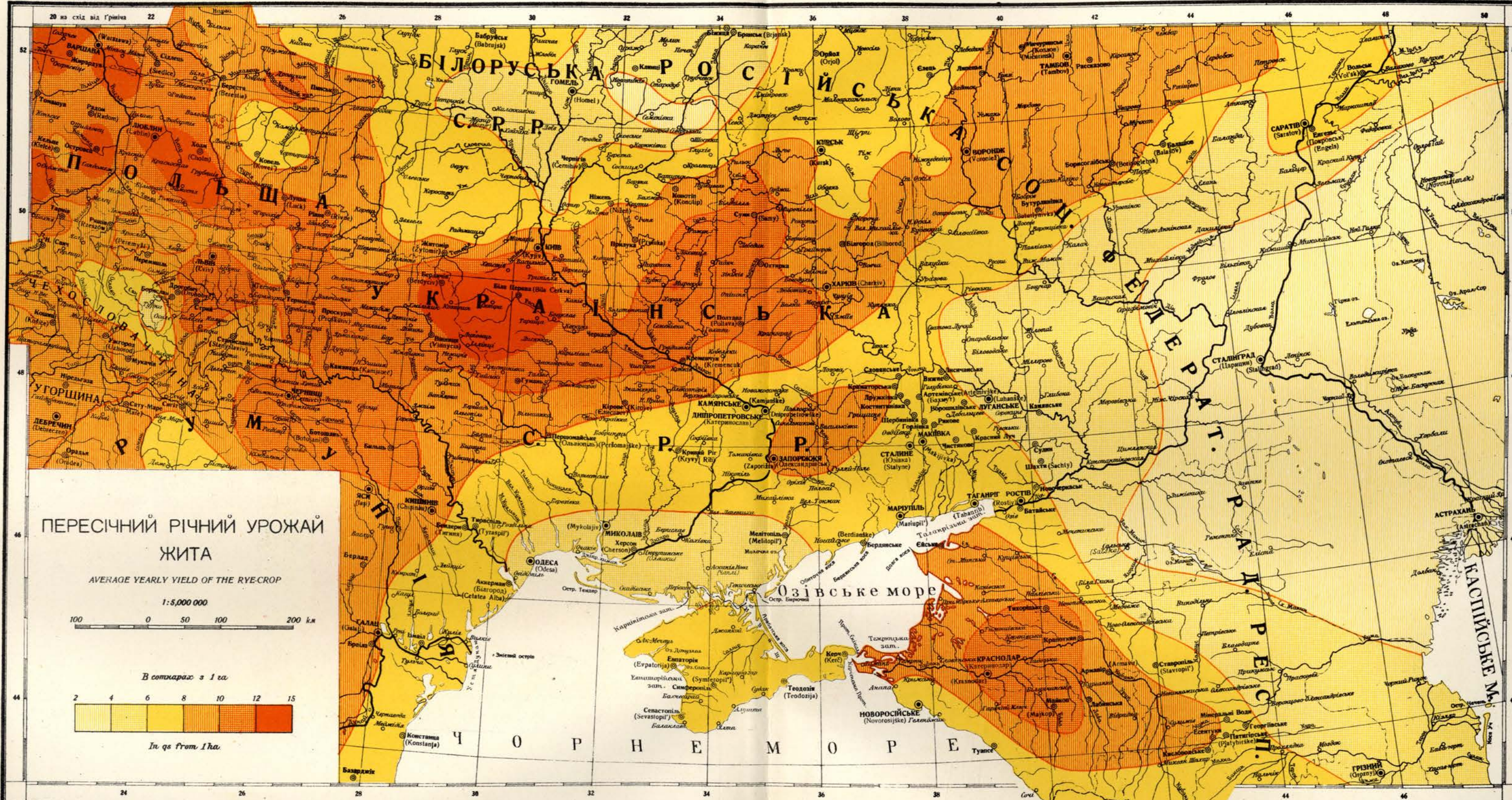
Масштаб: В-90 „Український Видавничий Інститут“ у Львові

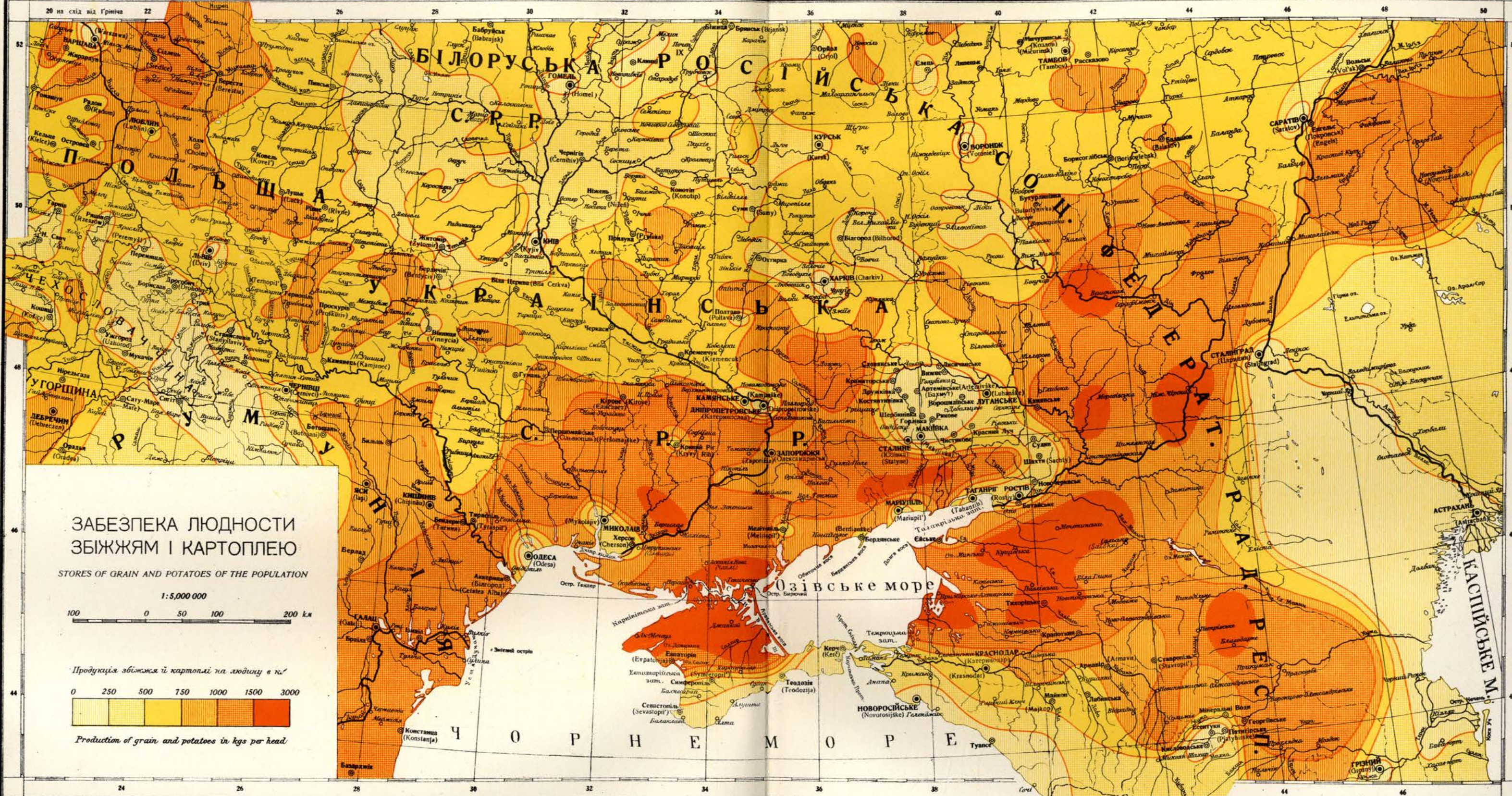
Графічне Заведення А. Гегеліс, Львів

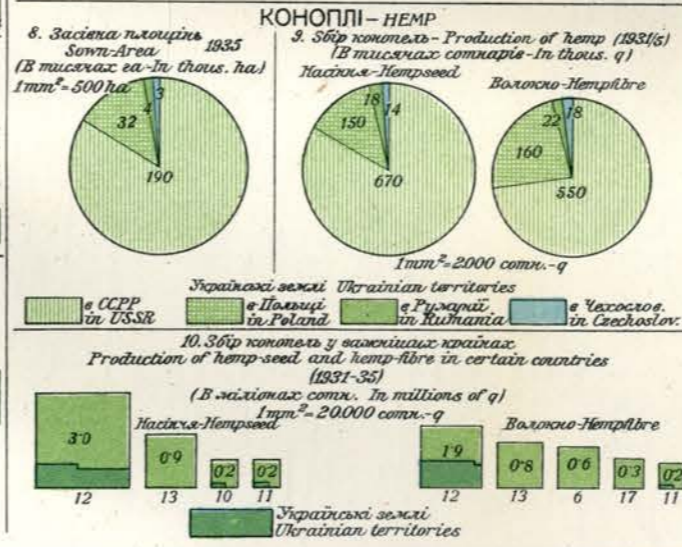
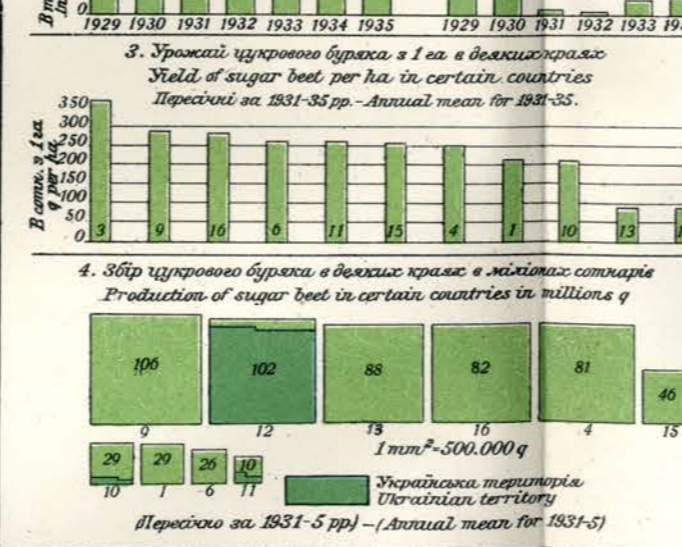
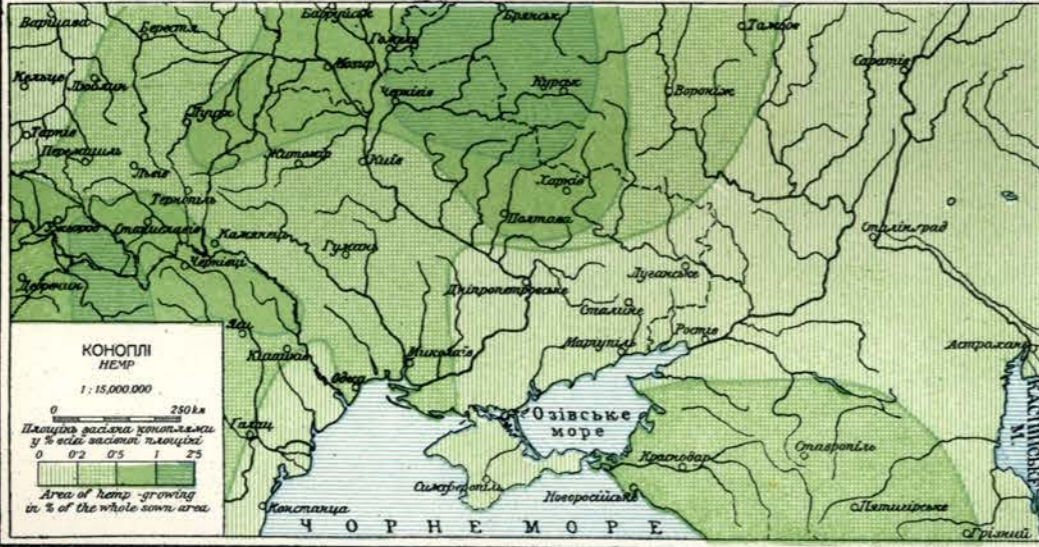
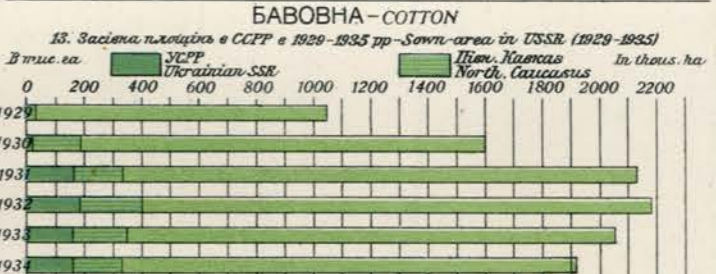
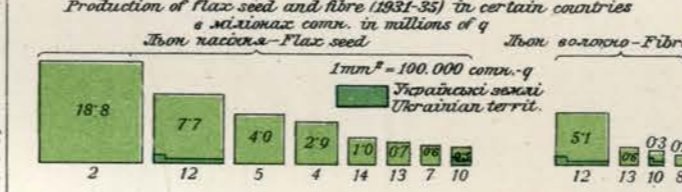
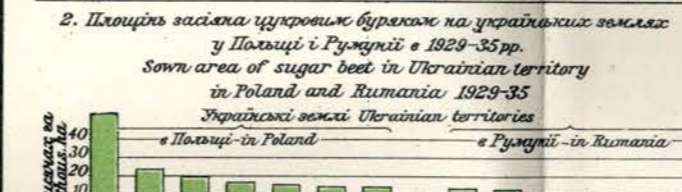
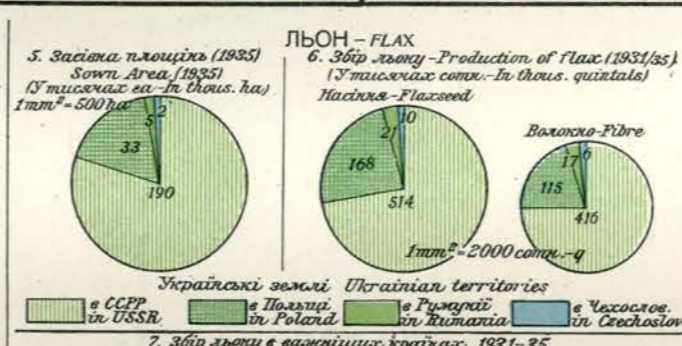
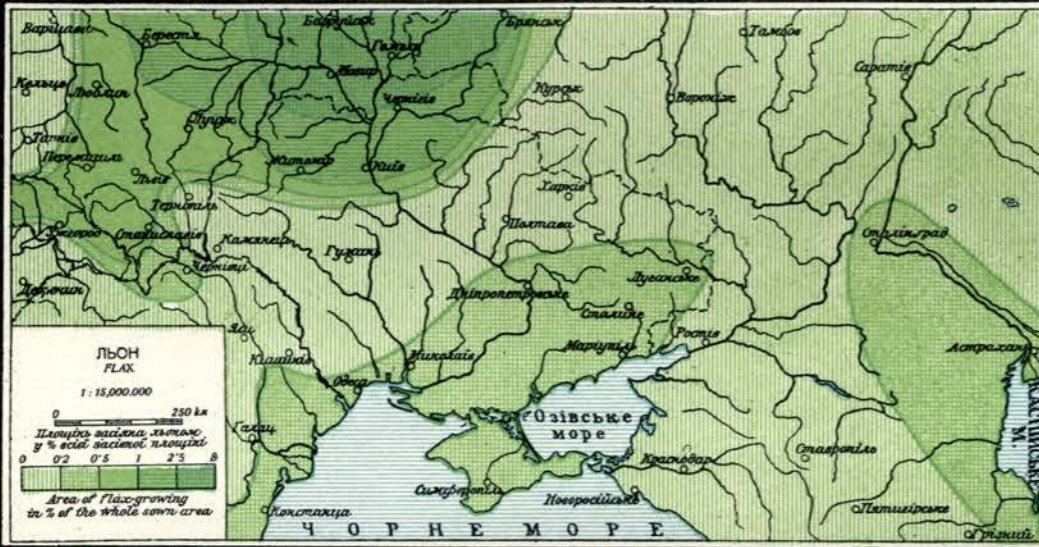
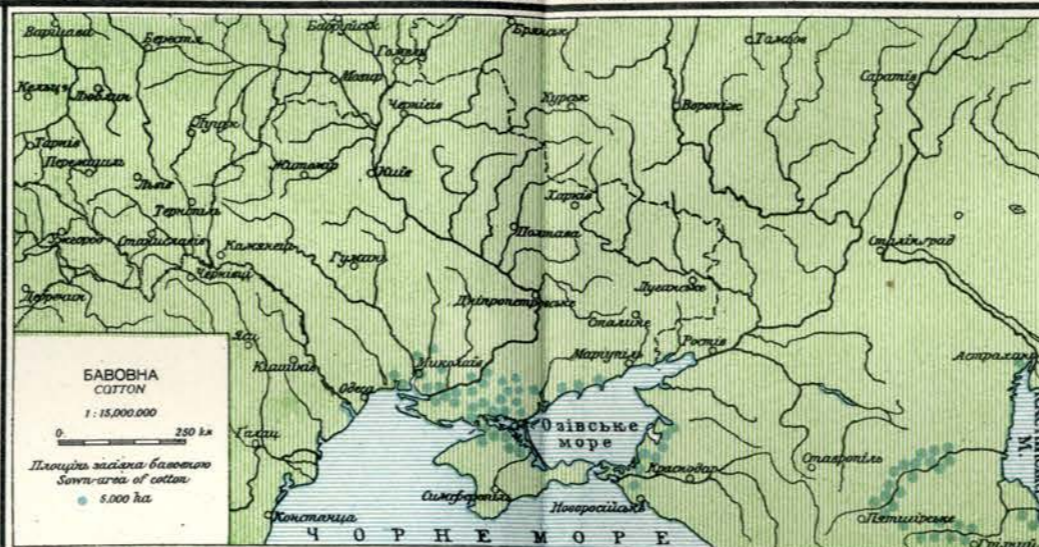

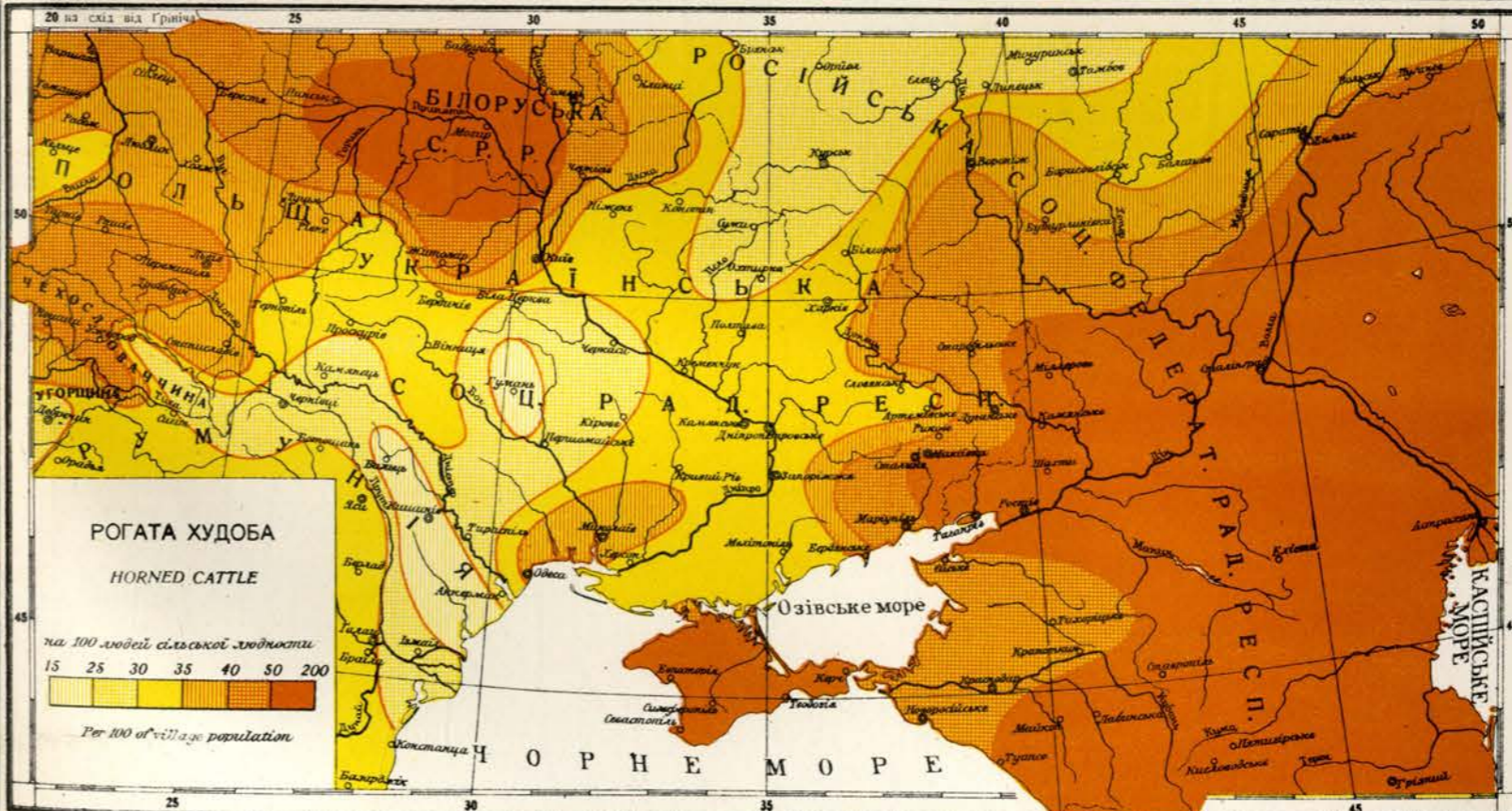
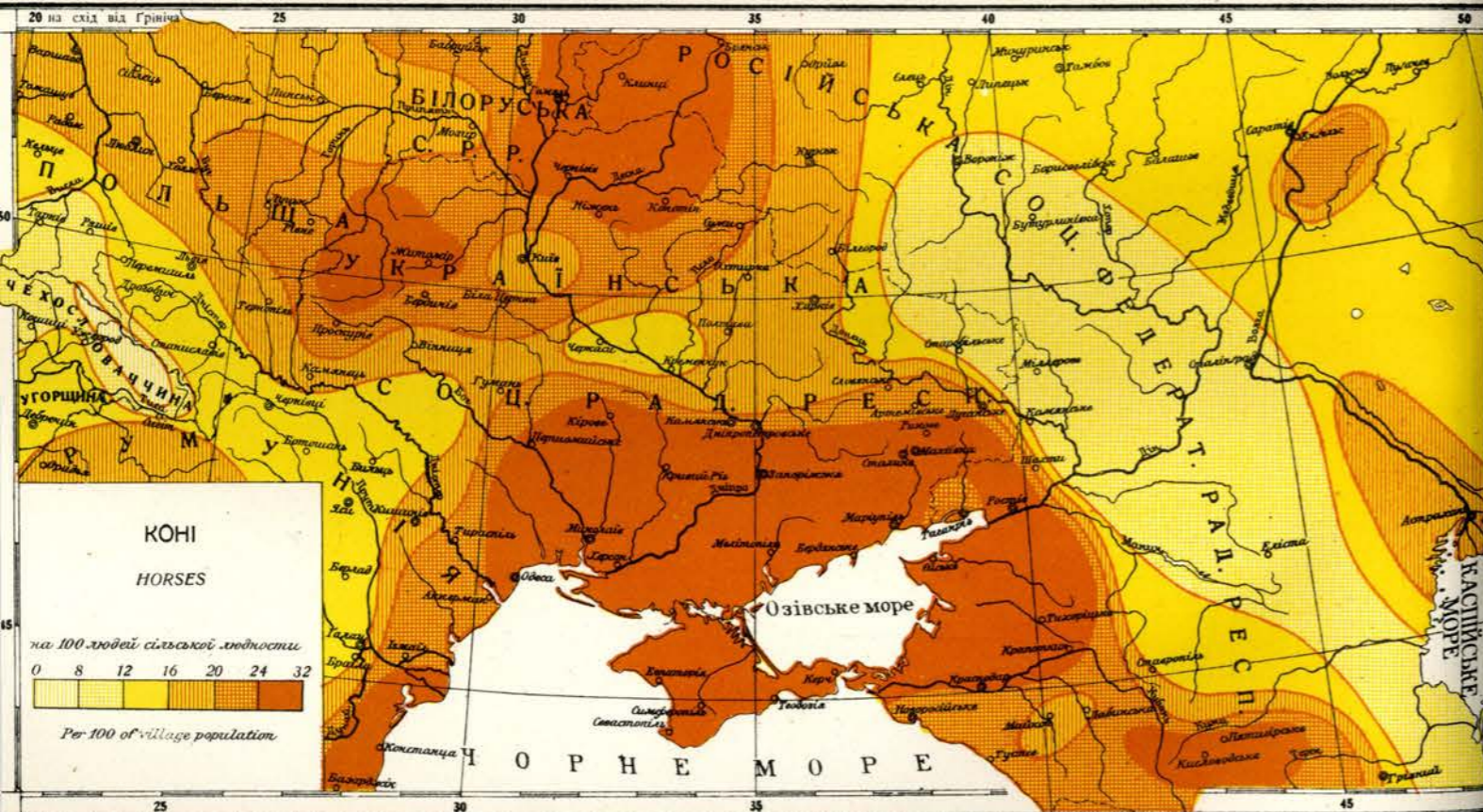
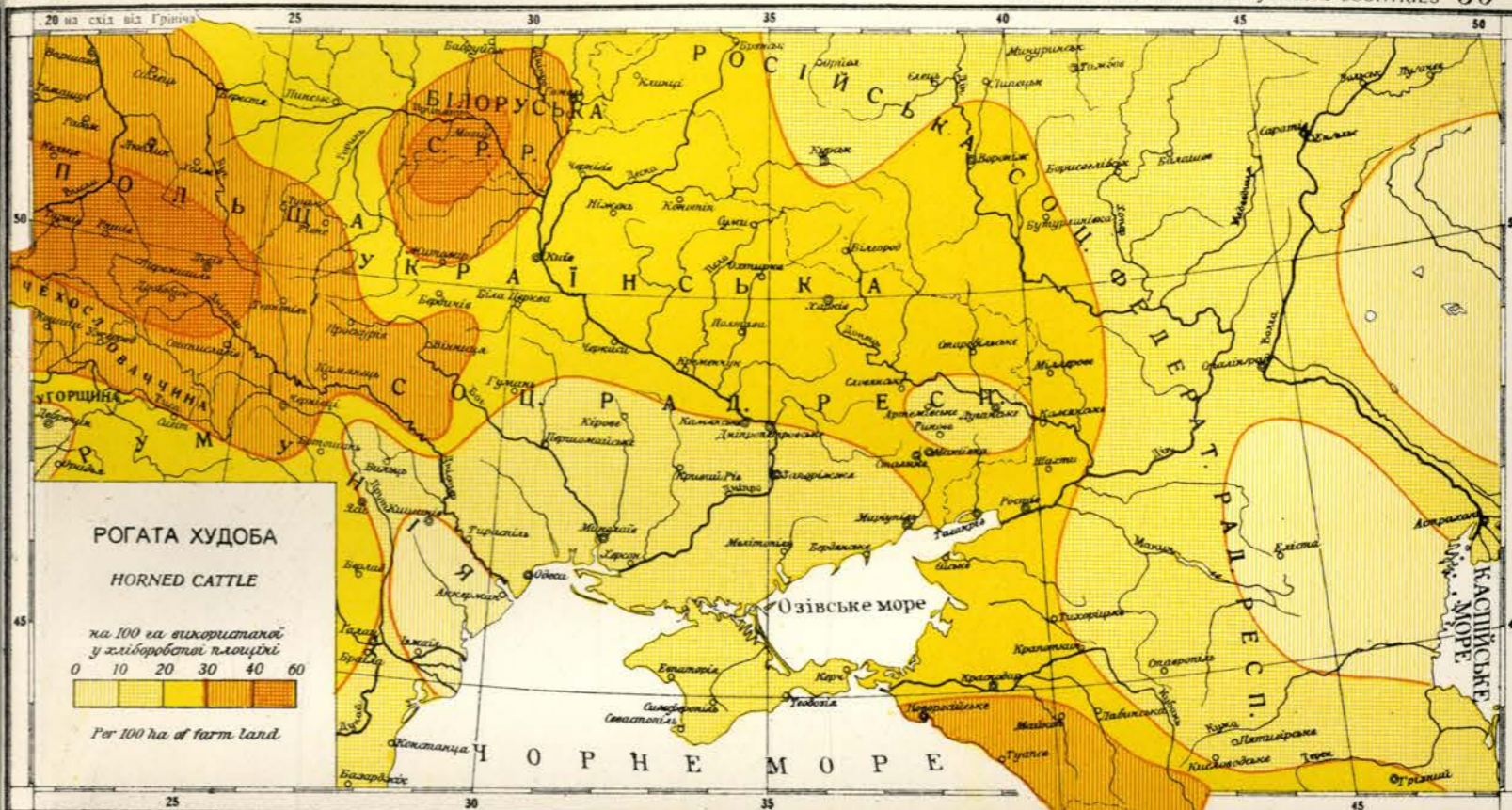
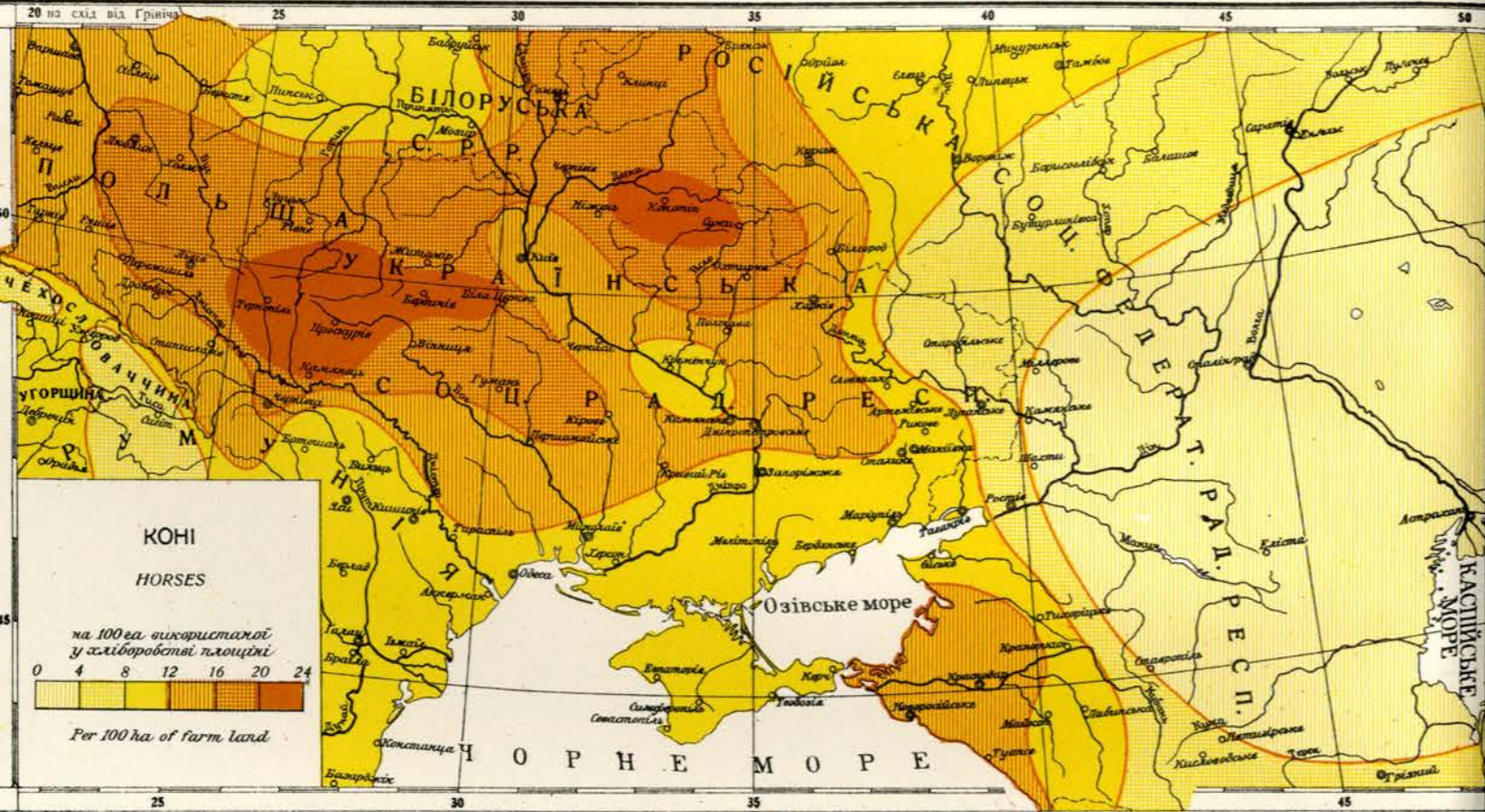

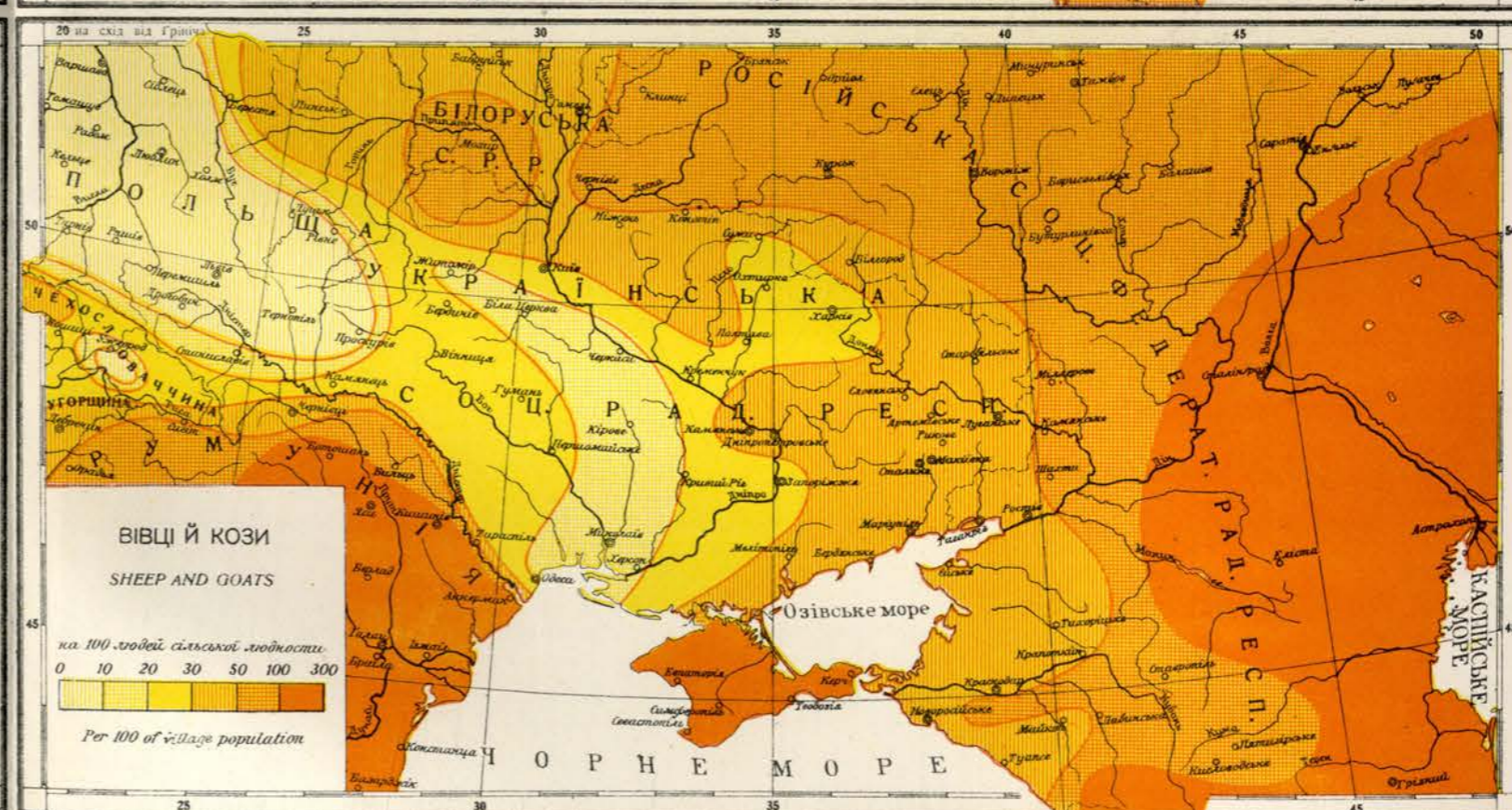
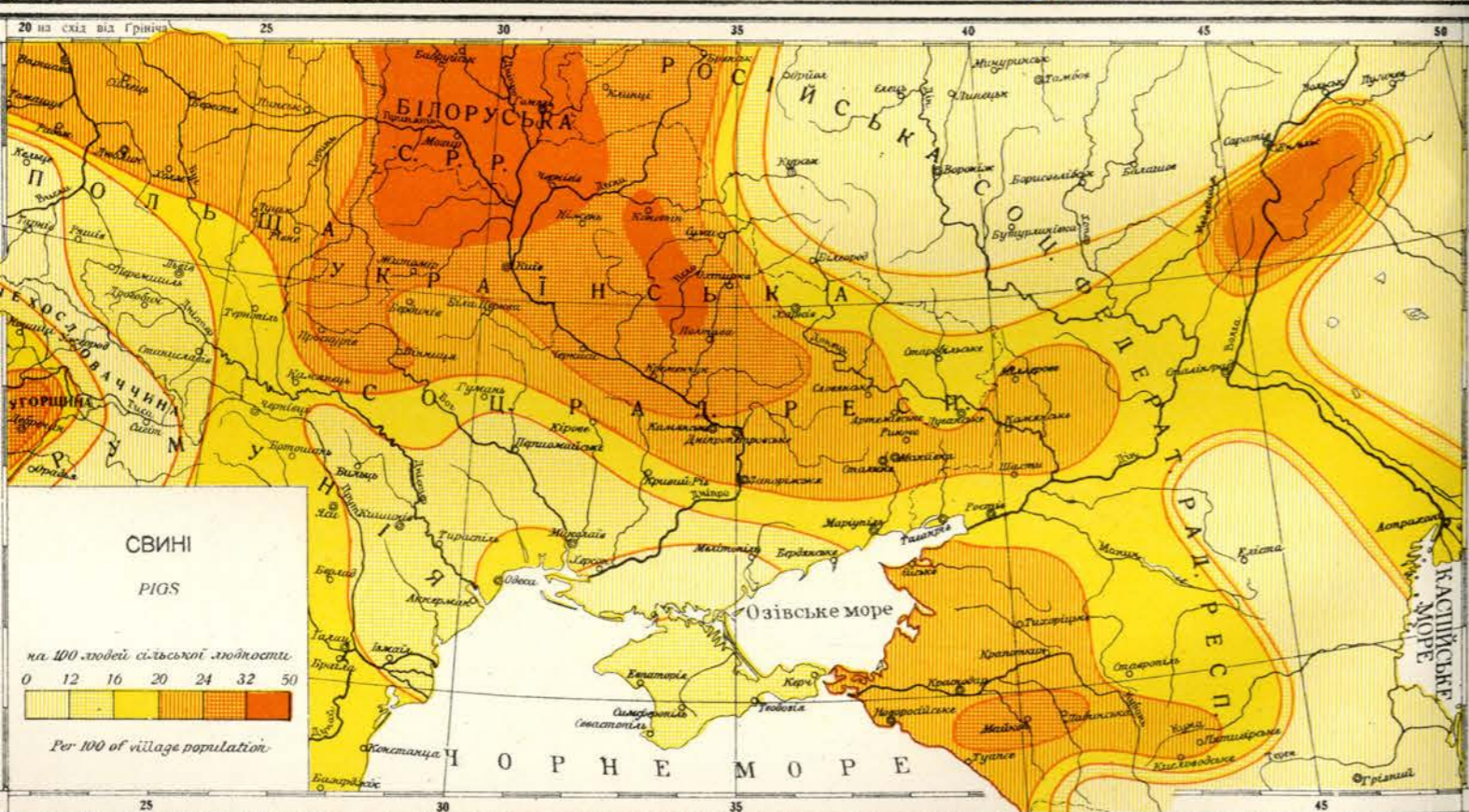
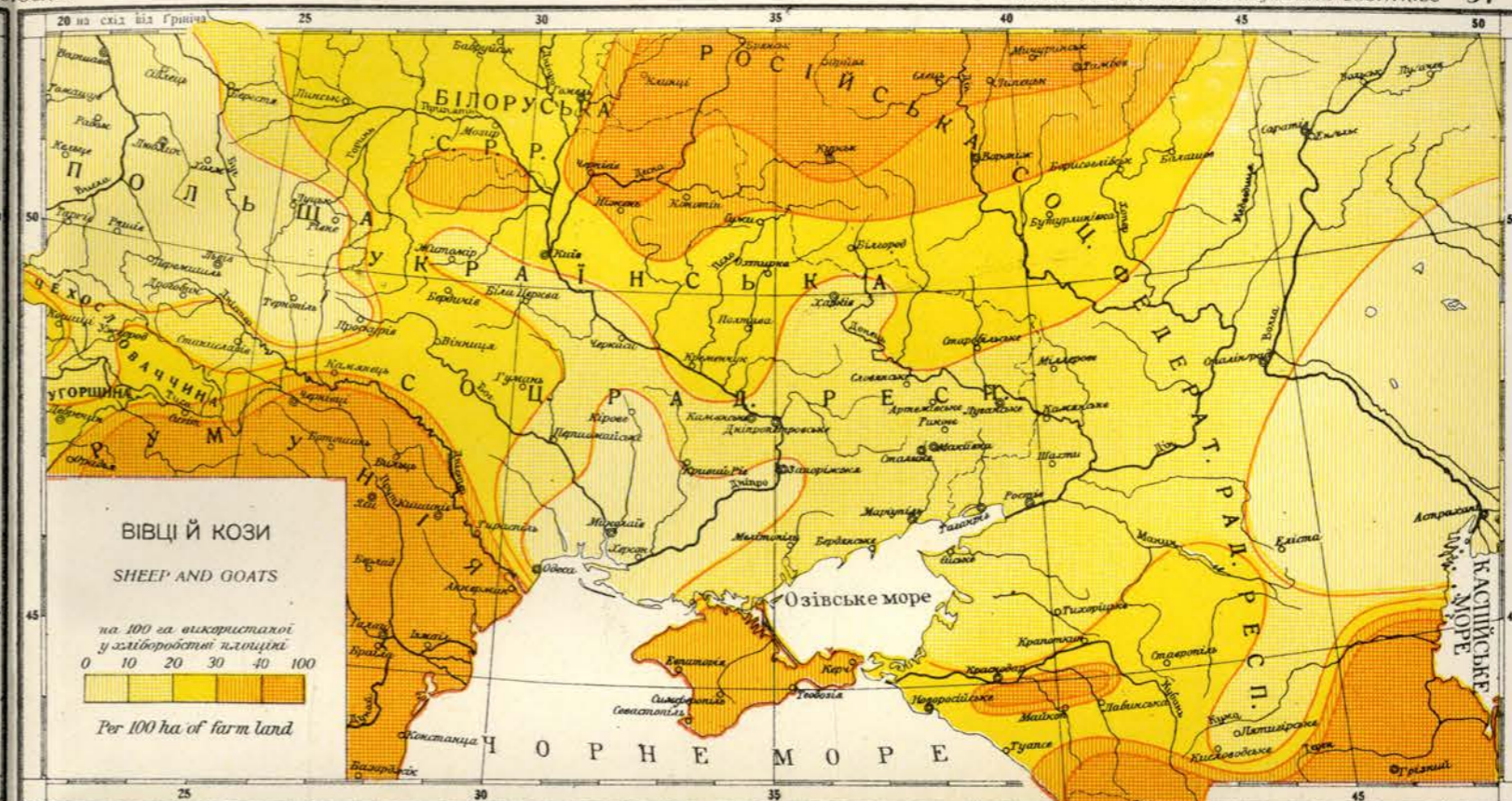
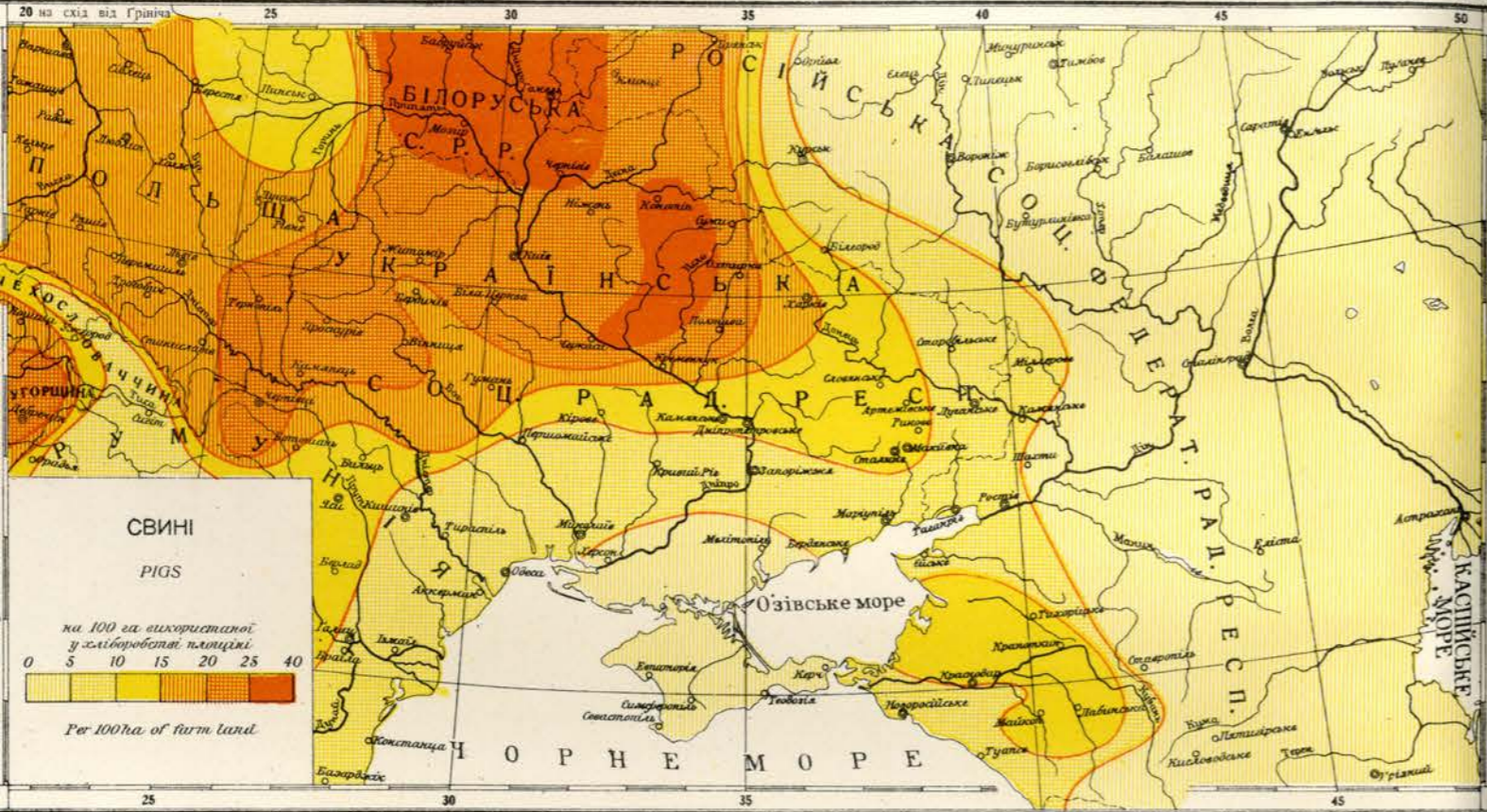

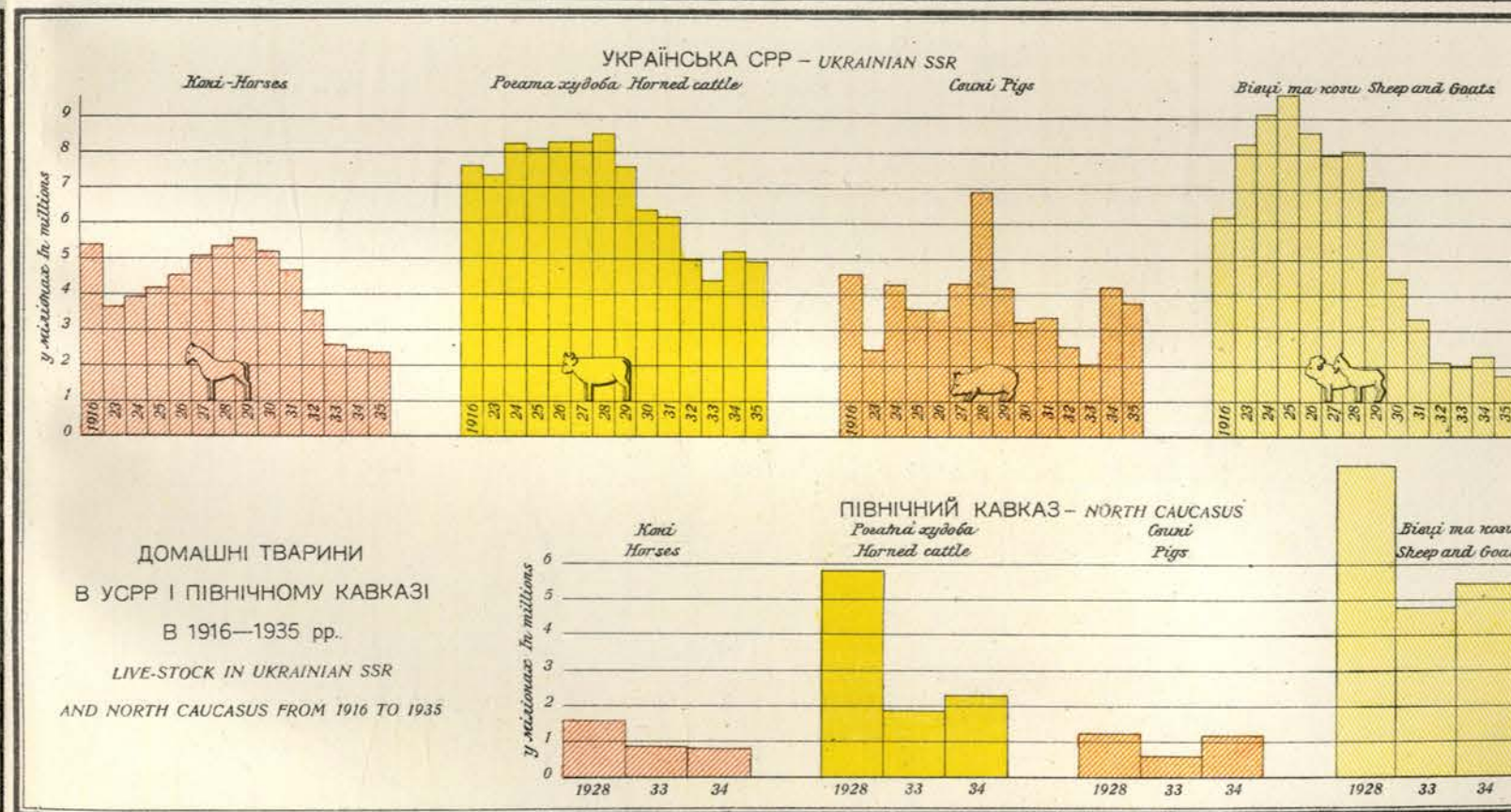
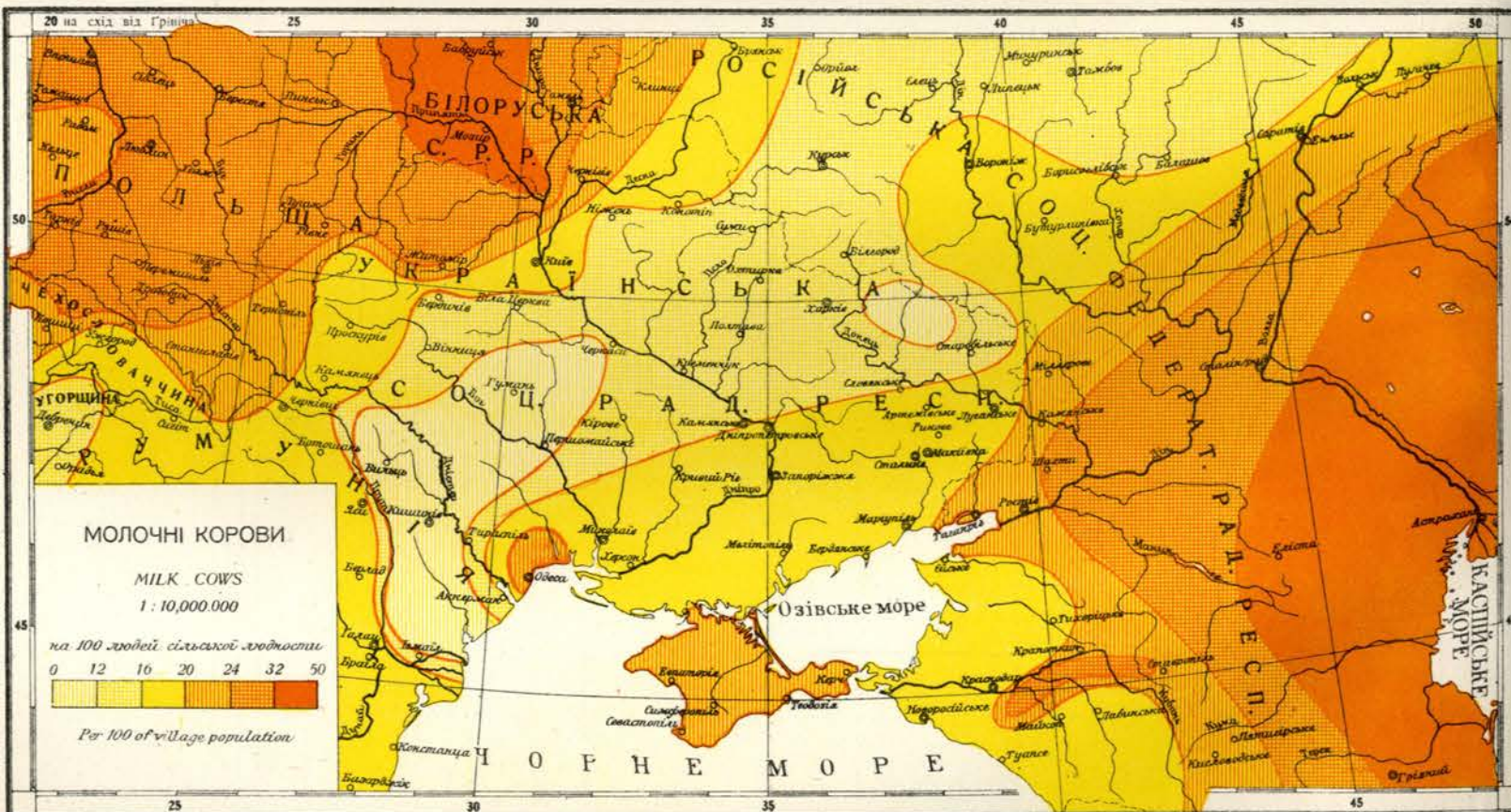
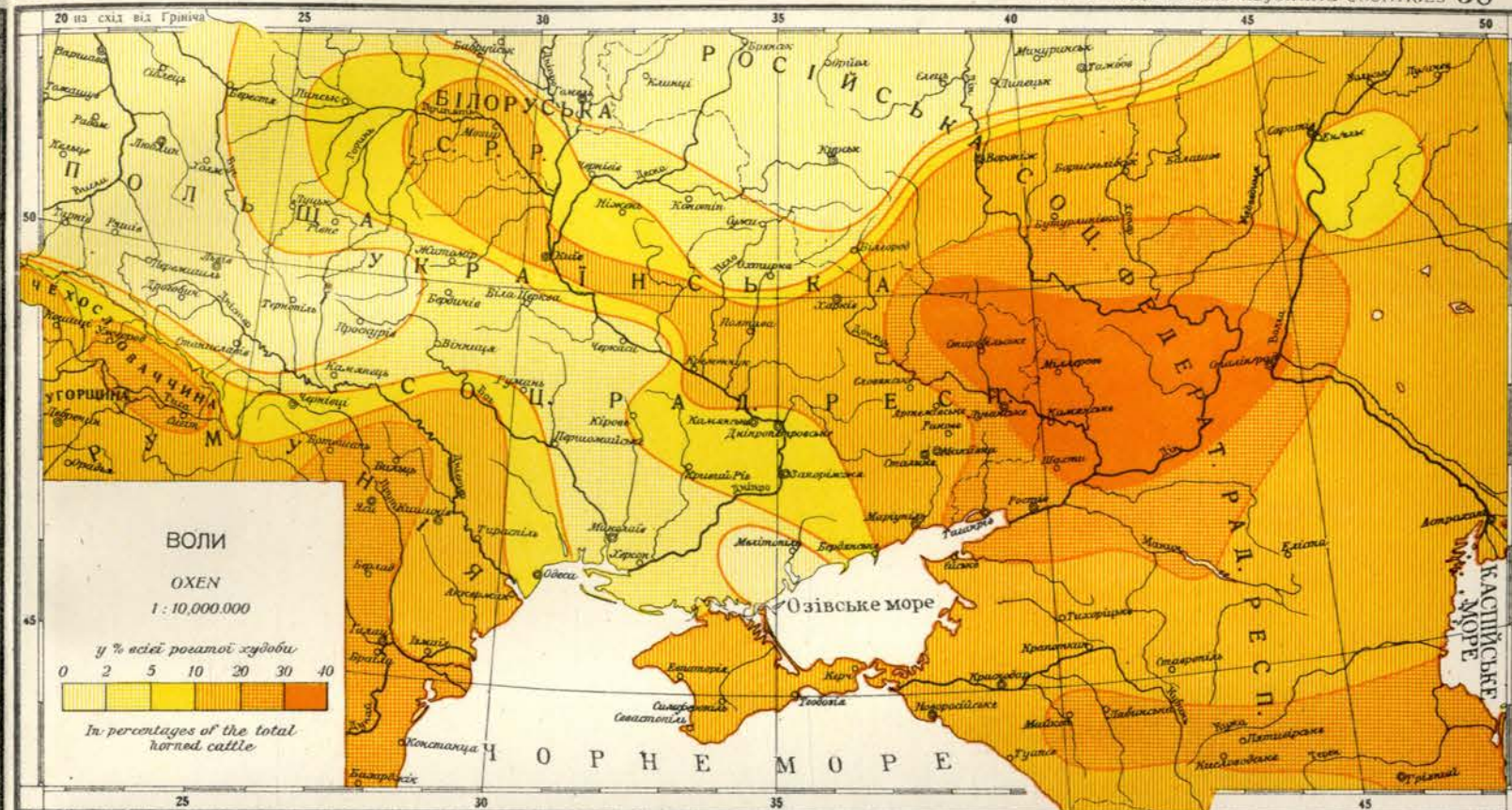
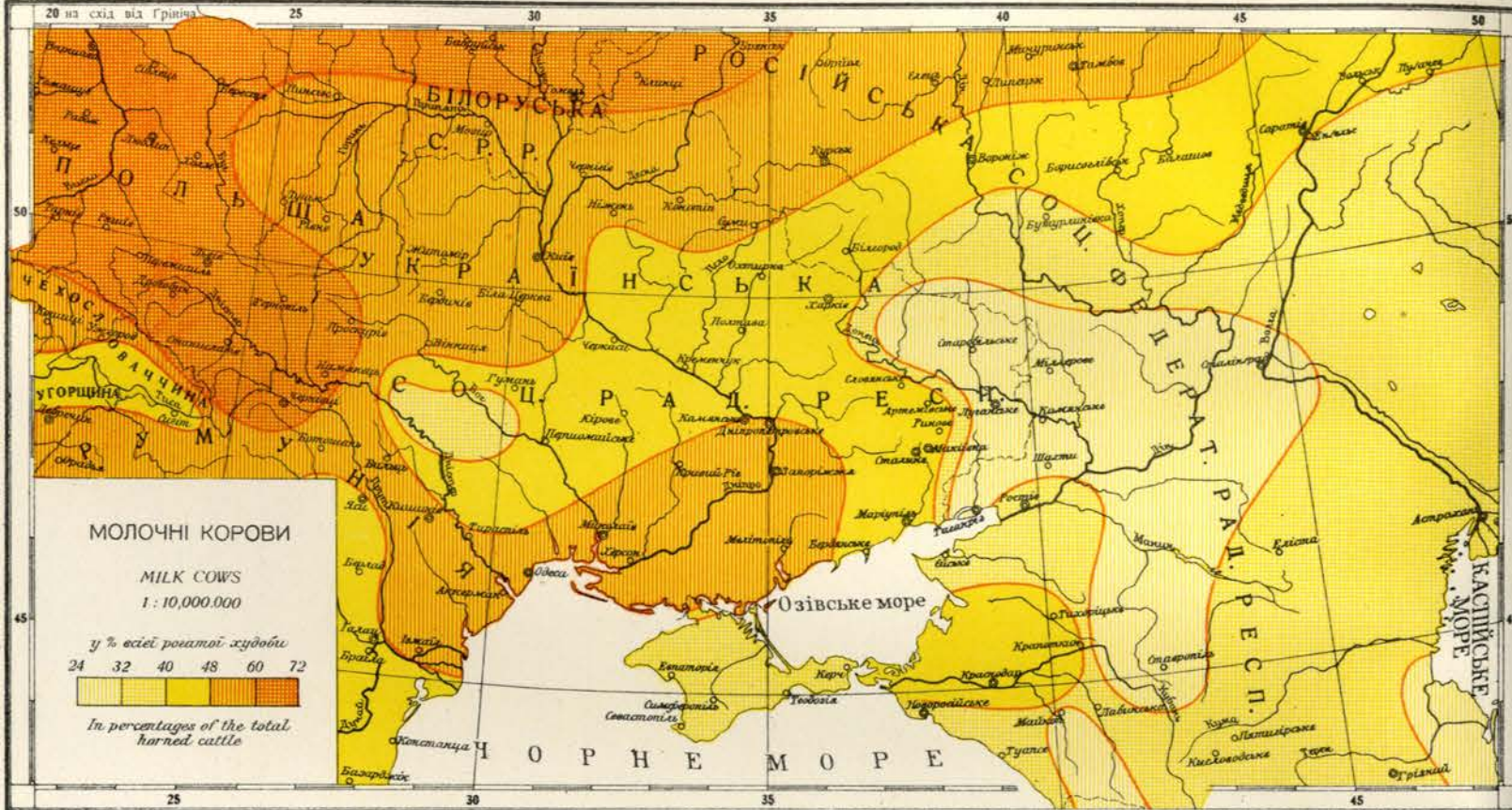

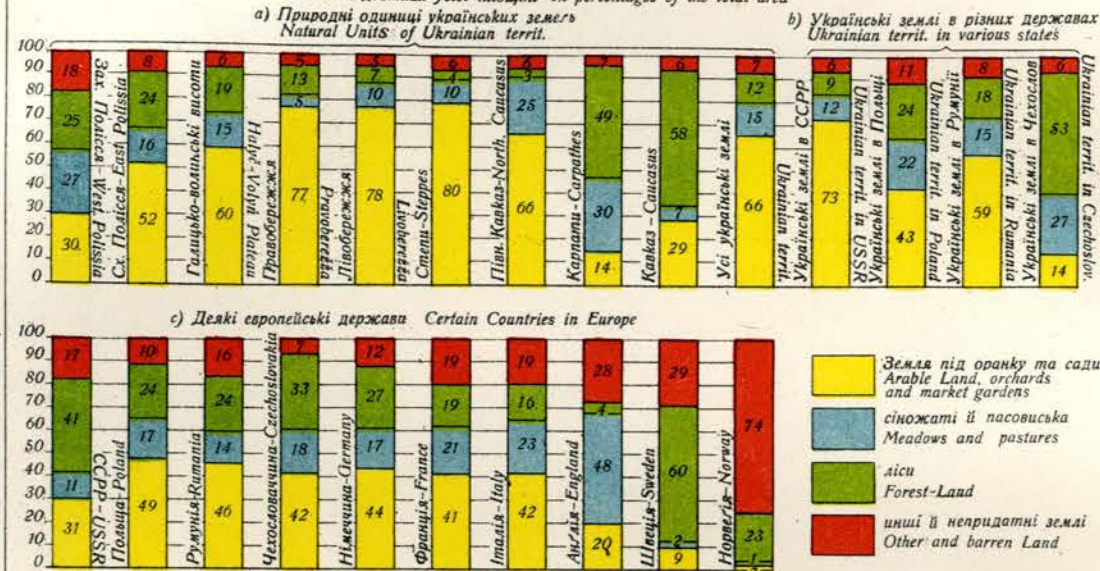

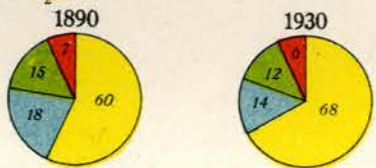
Наклад: В-во "Український Видавничий Інститут" у Львові

Графічне Заведення А. Гегедіс, Львів

1. Ослаб ужиткової площини - Utilization of Land
У відсотках усієї площини In percentages of the total area

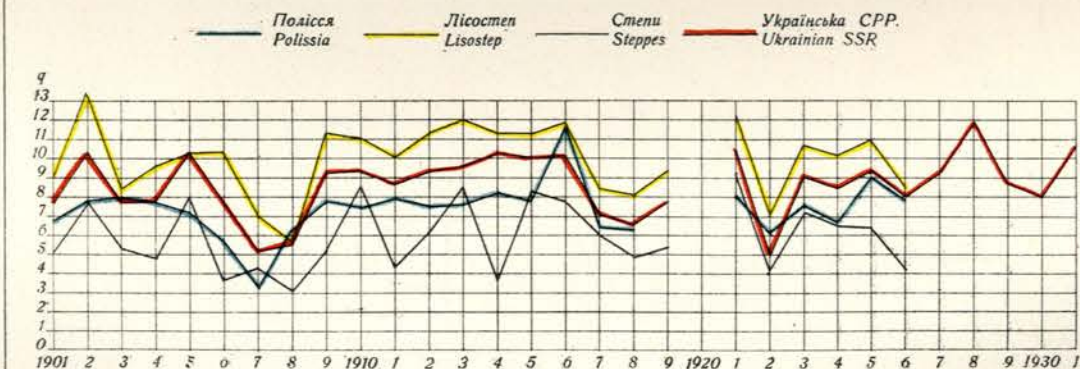
d) Українські землі без Півн. Кавказу в рр. 1890 і 1930
Ukrainian territ. without Northern Caucasus in 1890 and 1930 years

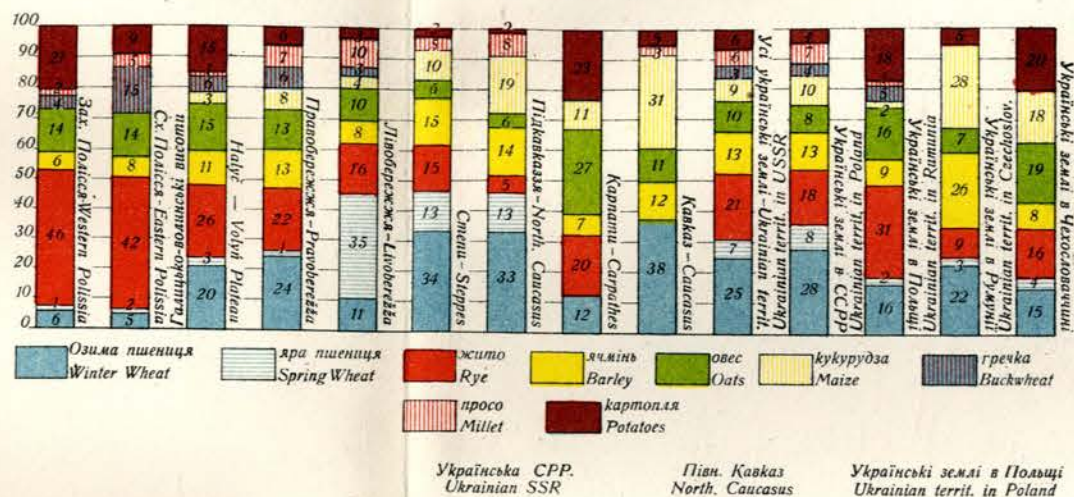
2. Розподіл засівної площини - Distribution of Sown Area

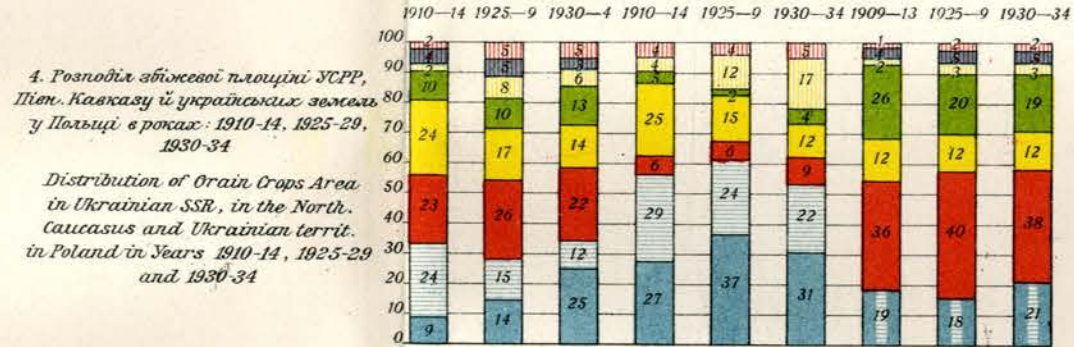
7. Урожай жита в УСРР в рр. 1901-1935 (з 1 га) - Yield of the Rye per ha in Ukrainian SSR for 1901-1935

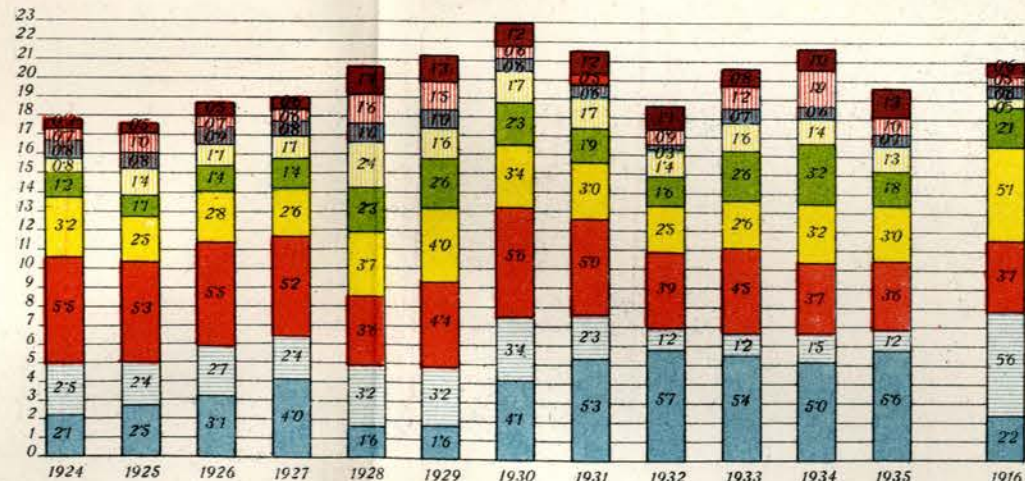
3. Розподіл збіжжєвої й картоплевої площини - Distribution of Grain Crops Area and Potatoes
(середня з рр. 1930-1935 Annual mean for 1930-1935)

4. Розподіл збіжжєвої площини УСРР, Півн. Кавказу й українських земель у Польщі в роках: 1910-14, 1925-29, 1930-34
Distribution of Grain Crops Area in Ukrainian SSR, in the North-Caucasus and Ukrainian territ. in Poland in Years 1910-14, 1925-29 and 1930-34

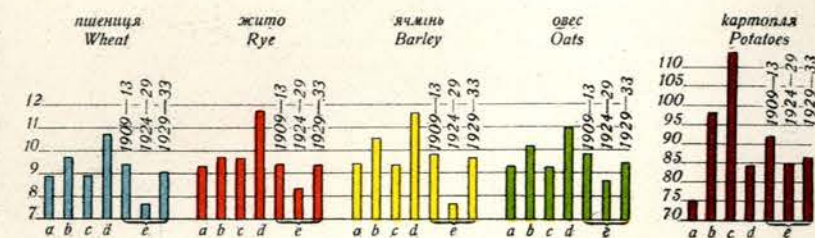
5. Розподіл збіжжєвої й картоплевої площини в УСРР в рр. 1924-1935 і 1916 - Distribution of Grain Crops Area and Potatoes in Ukrainian SSR in Years 1924-1935 and 1916

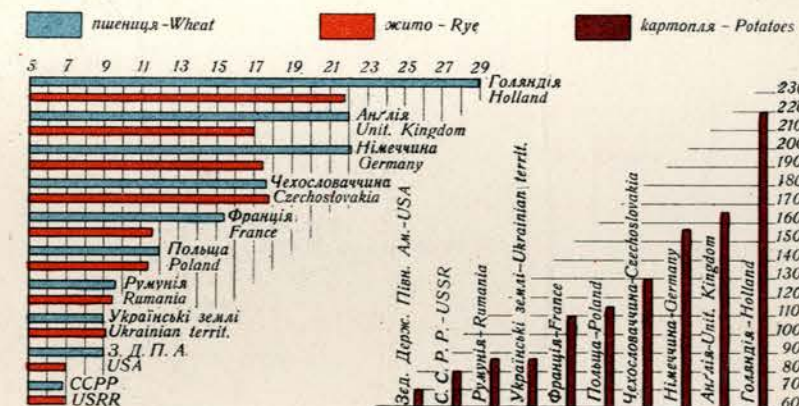
6. Урожайність головних робів збіжжя й картоплі з 1 га
Yield of more important crops per ha

I. Українські землі - Ukrainian territories

a) в ССРР - in U. S. S. R., b) в Польщі - in Poland, c) в Румунії - in Rumania, d) в Чехослов.- in Czechoslov., e) Усі українські землі - Total

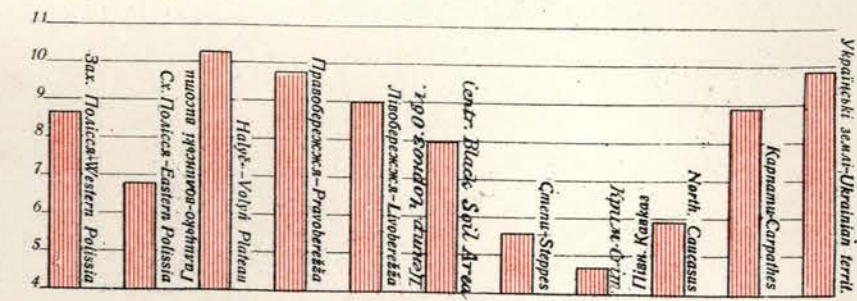

II. Урожайність у деяких краях - Yield in certain countries

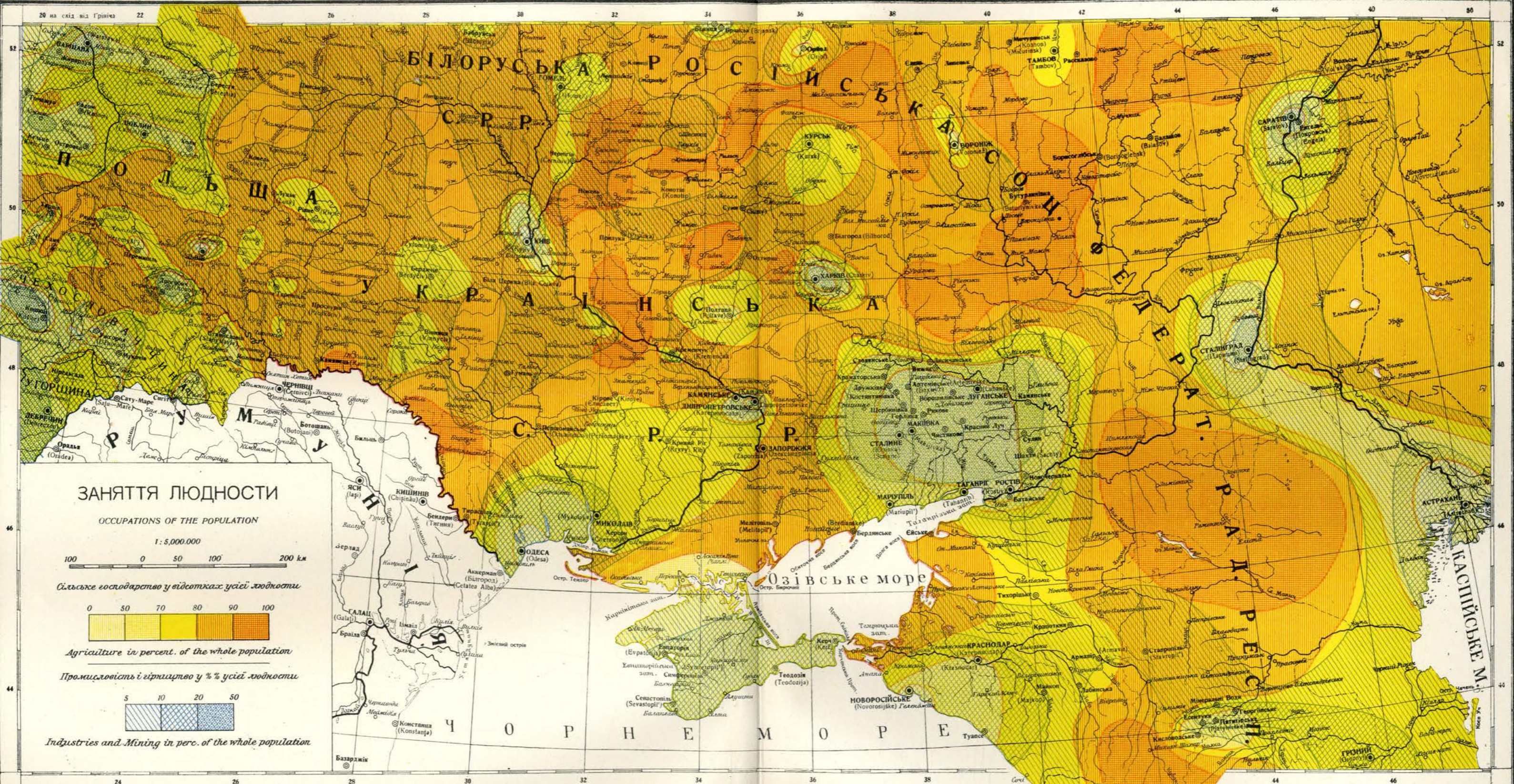

III. Урожай жита у природних одиницях українських земель з 1 га
Yield of the Rye-crop per ha in Natural Units of Ukrainian territories

пересічні за рр. 1924-1928 - Annual mean per ha for 1924-1928

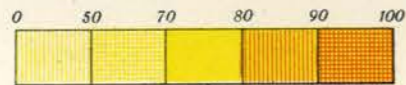
ЗАНЯТТЯ ЛЮДНОСТІ

OCCUPATIONS OF THE POPULATION

1: 5,000,000

100 0 50 100 200 км

Сільське господарство у відсотках усієї людності

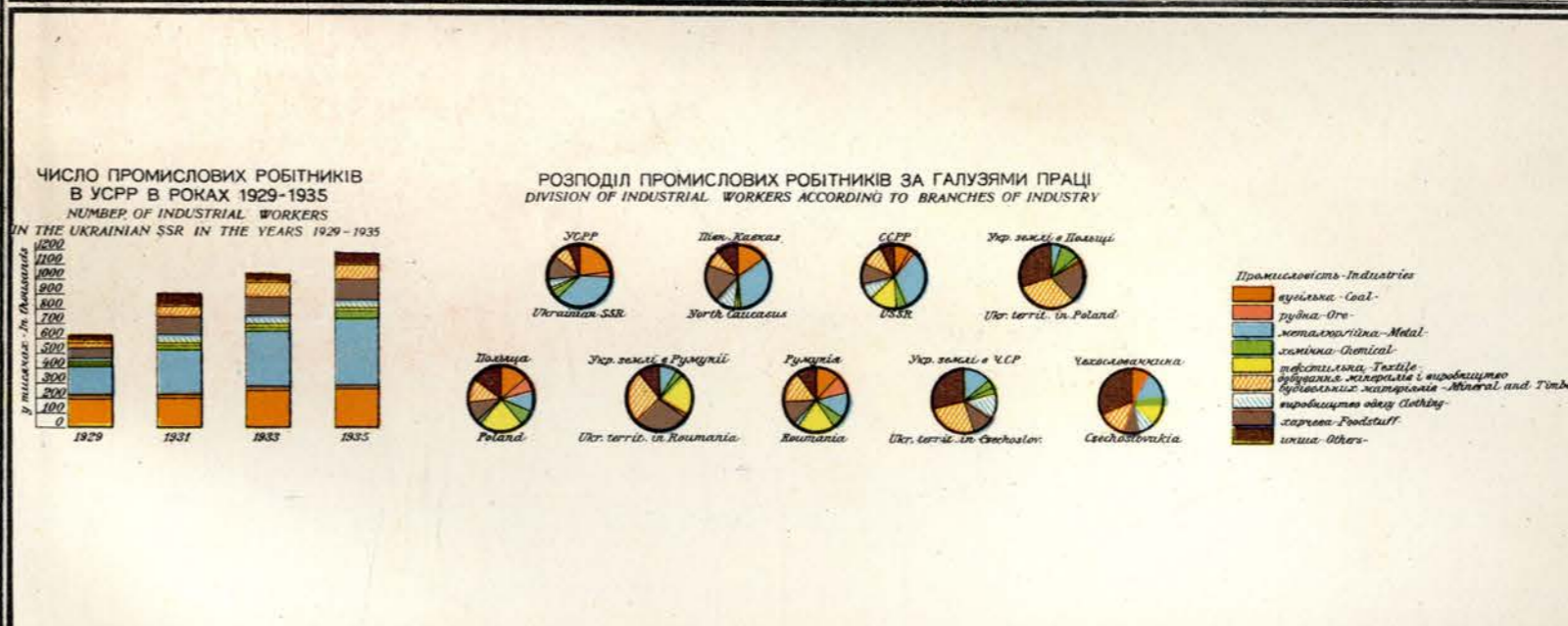
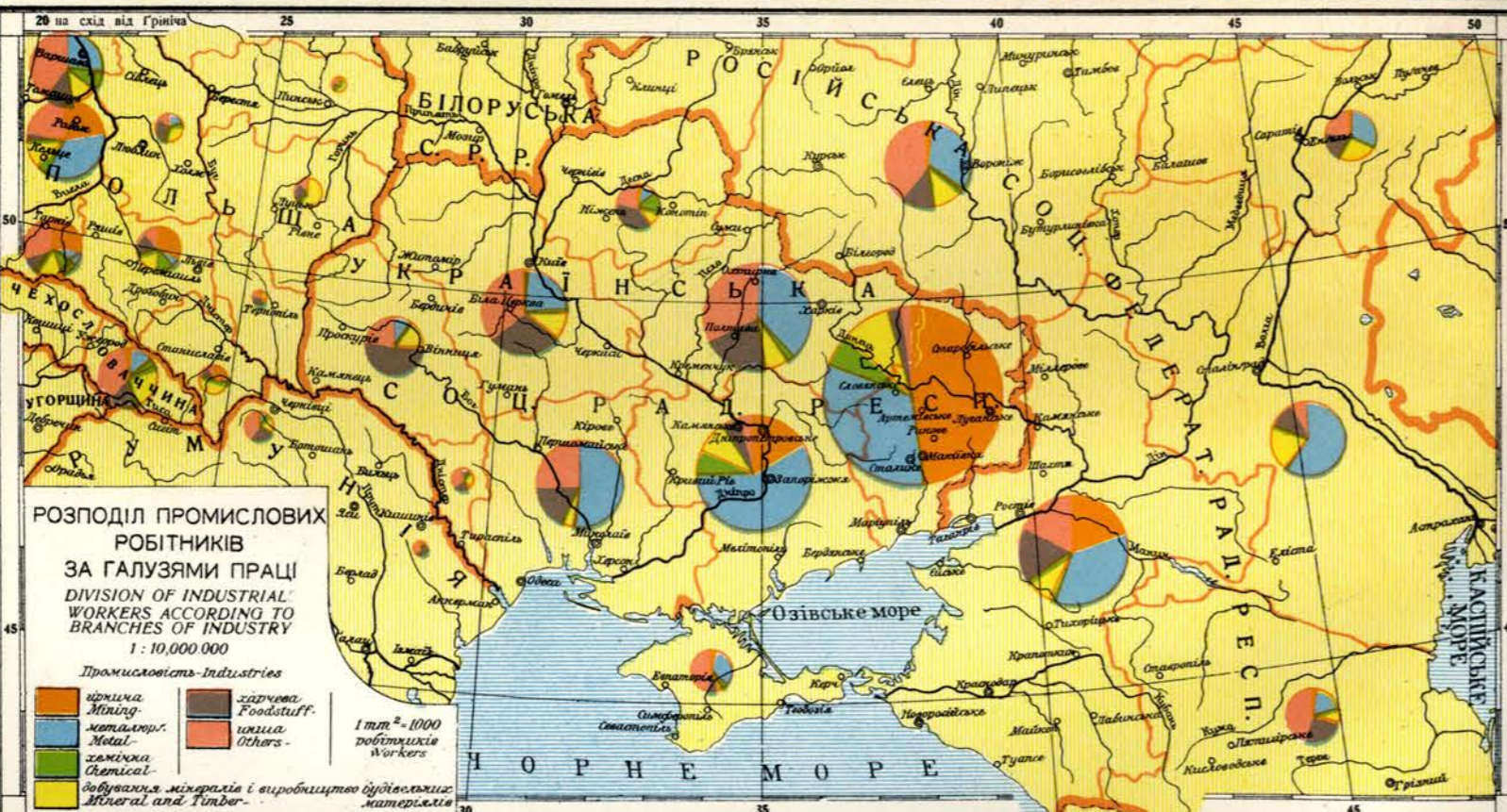
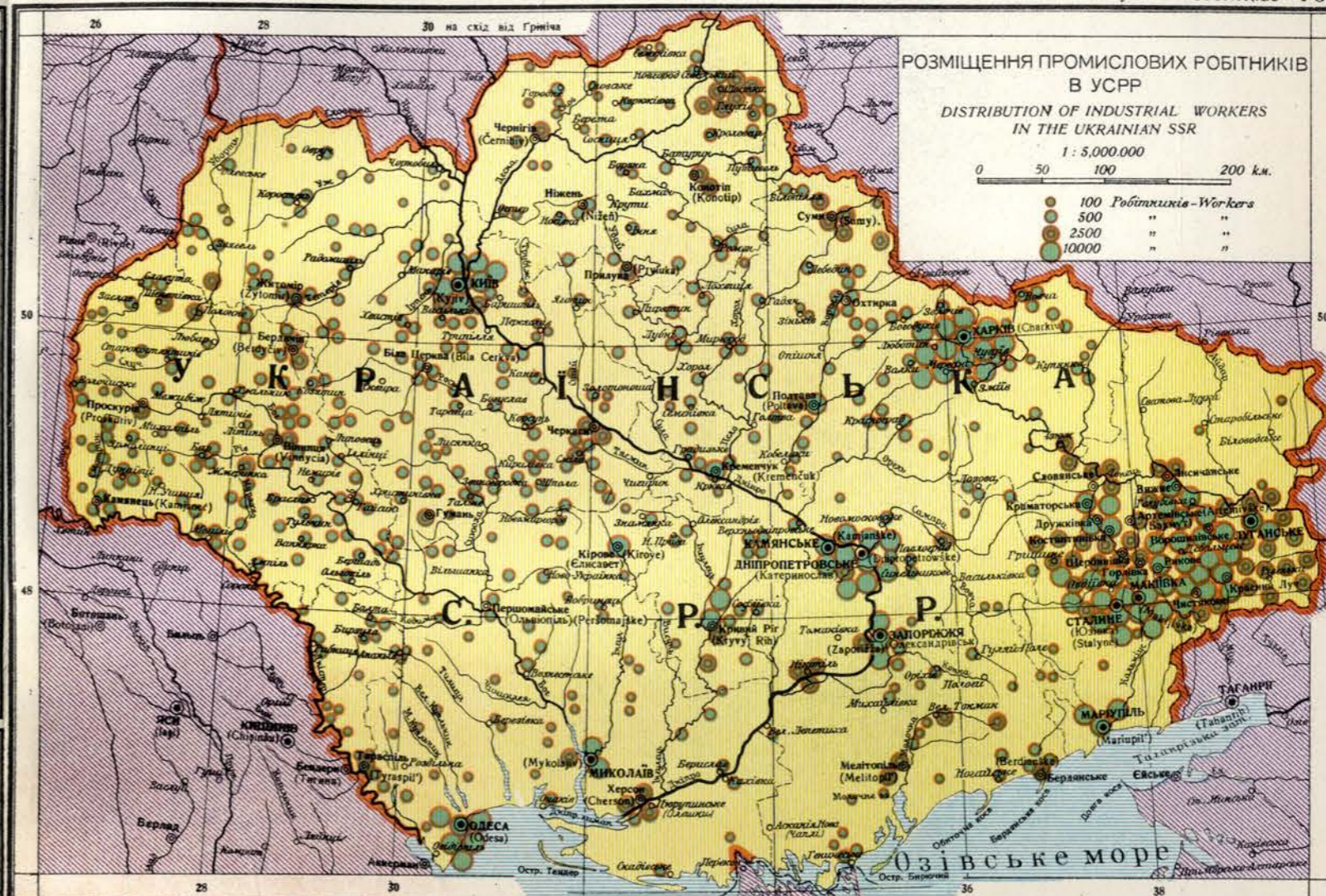
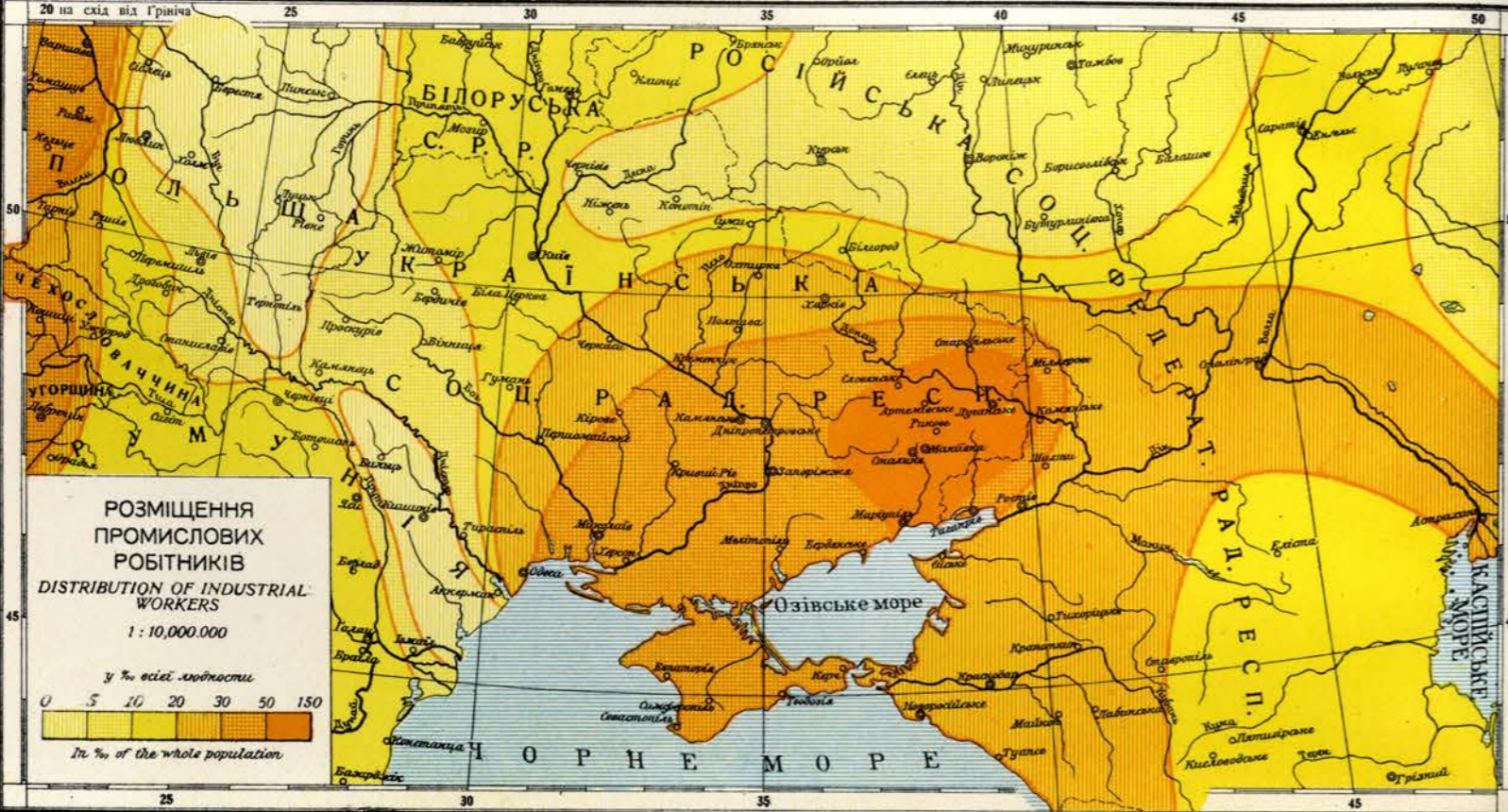

Agriculture in percent. of the whole population

Промисловість і гірництво у % усієї людності

Industries and Mining in perc. of the whole population

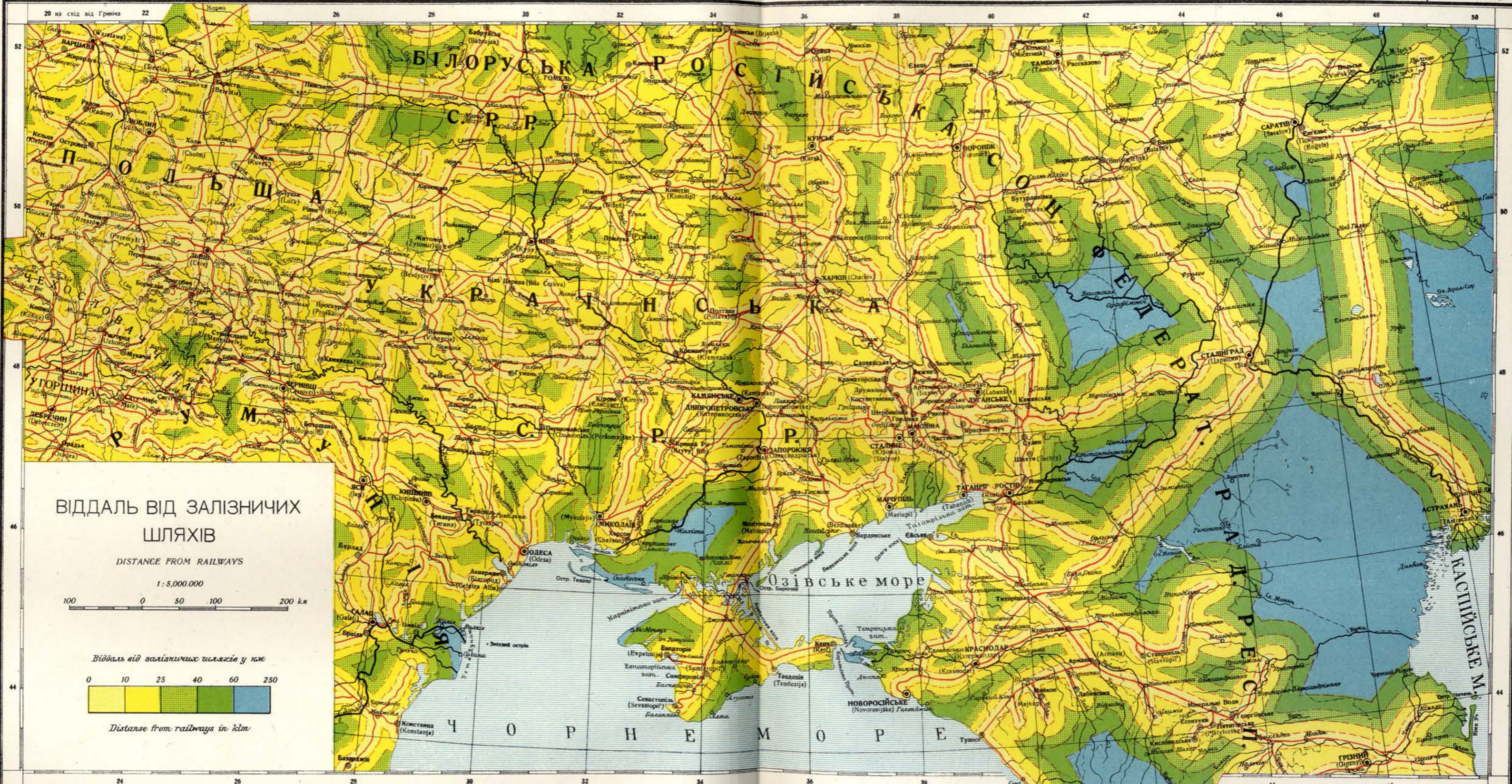
ЛУЧБИ

MEANS OF COMMUNICATION

1:5,000,000 100 0 50 100 200 км

- Дворейсові залізничні шляхи
Double-track railways
- однорейсові " "
Single " "
- вузькорейсові " "
Narrow-gauge " "
- залізничні шляхи із швидкими поїздами
Railways with fast-train service
- лучби пароплавства на річках
Steamship service on rivers
- канали
Canals
- морські шляхи
Steamship service
- вантажобіє у пристанях у тонах
Traffic in ports in tons
- лінійні шляхи
Air-lines

- 500.000 - 1.000.000 ⊙ 2.000.000 - 4.000.000
- 1.000.000 - 2.000.000 ⊙ 4.000.000 - 6.000.000

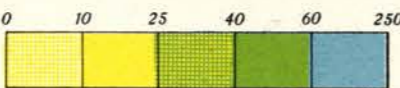
ВІДДАЛЬ ВІД ЗАЛІЗНИЧИХ ШЛЯХІВ

DISTANCE FROM RAILWAYS

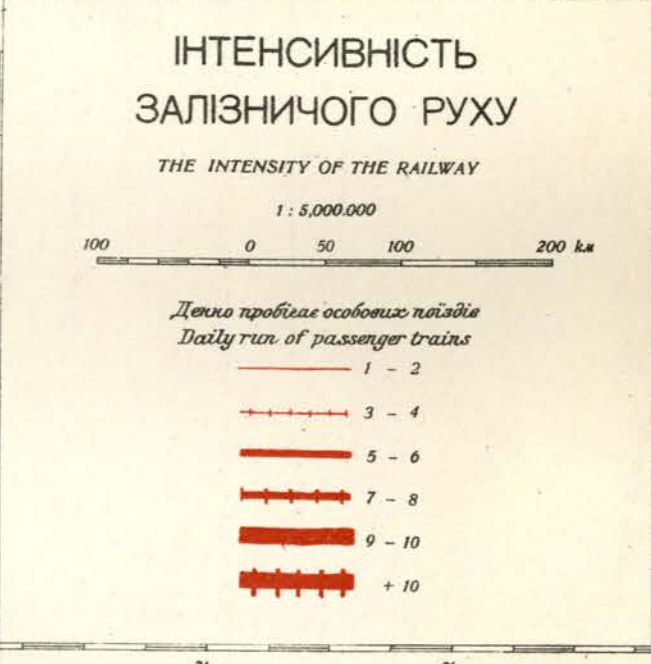
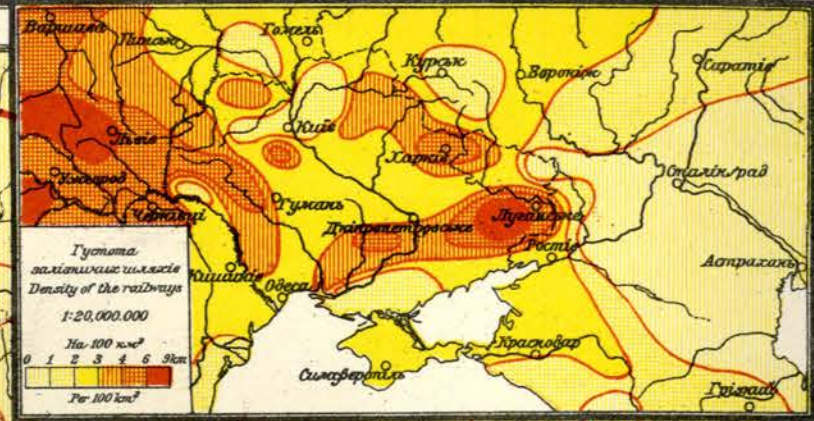
1:5,000,000

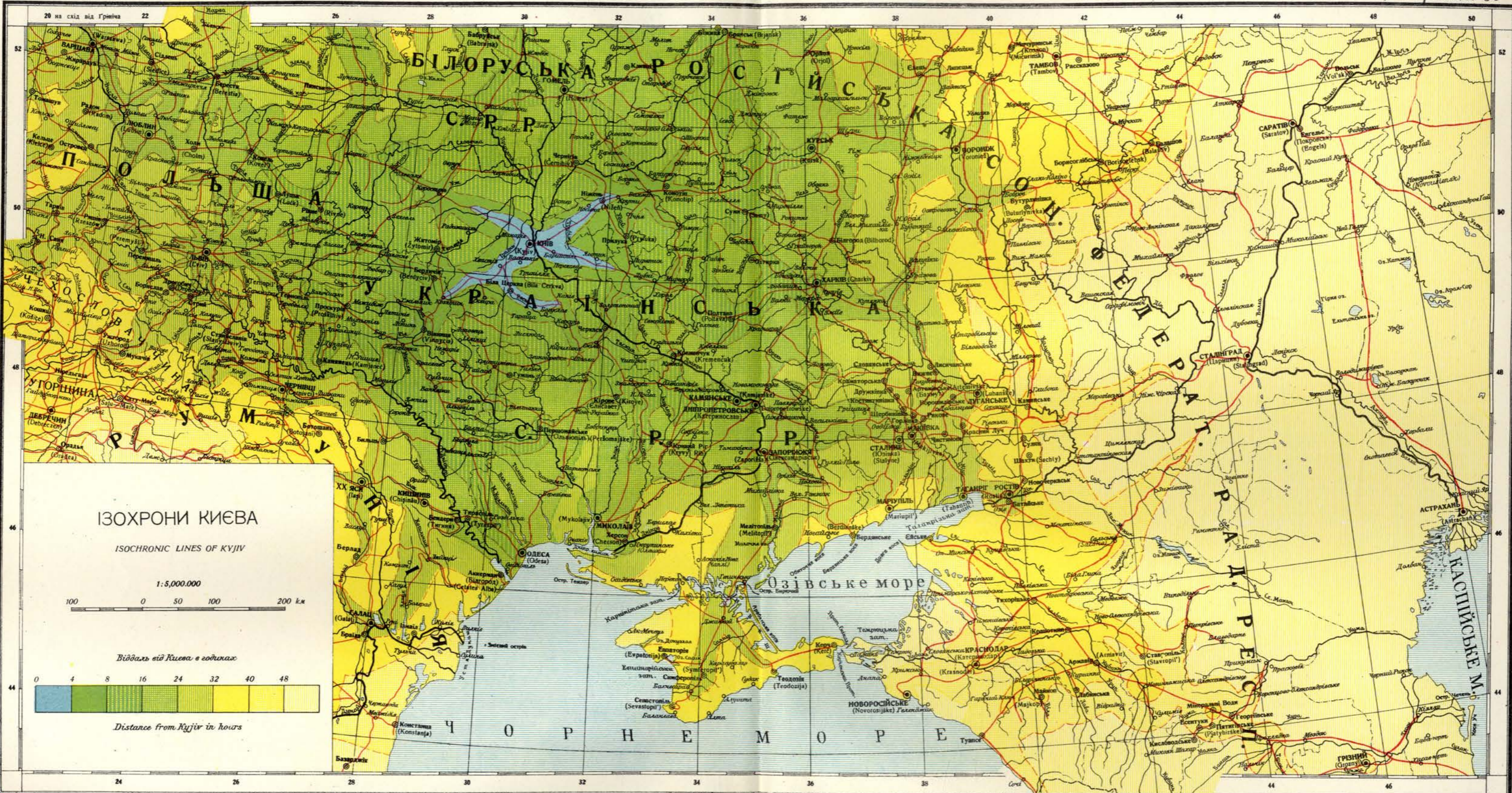
100 0 50 100 200 km

Віддаль від залізничних шляхів у км

Distance from railways in km

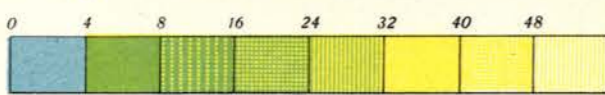
ІЗОХРОНИ КИЄВА

ISOCHRONIC LINES OF KYIV

1:5,000,000

100 0 50 100 200 км

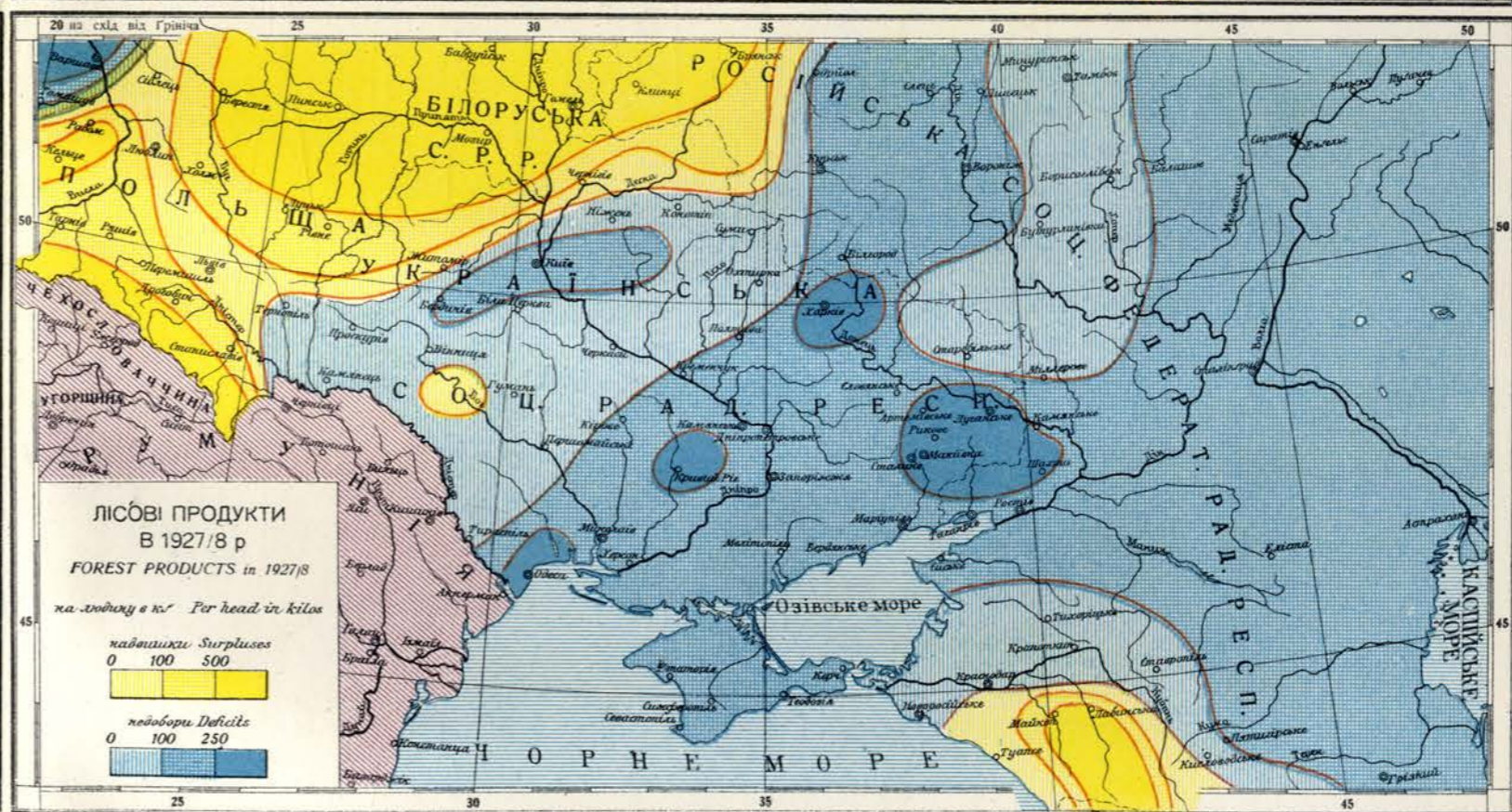
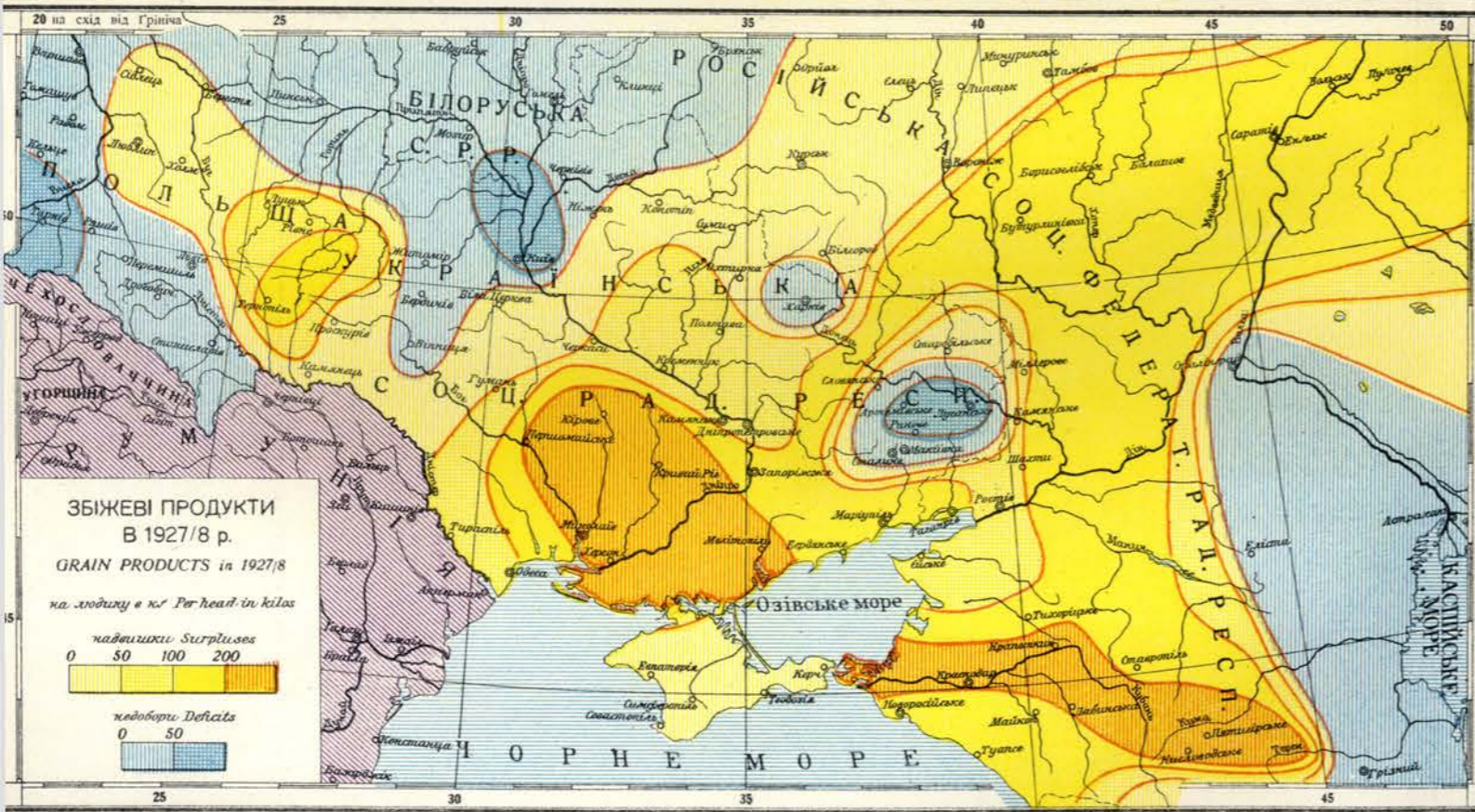
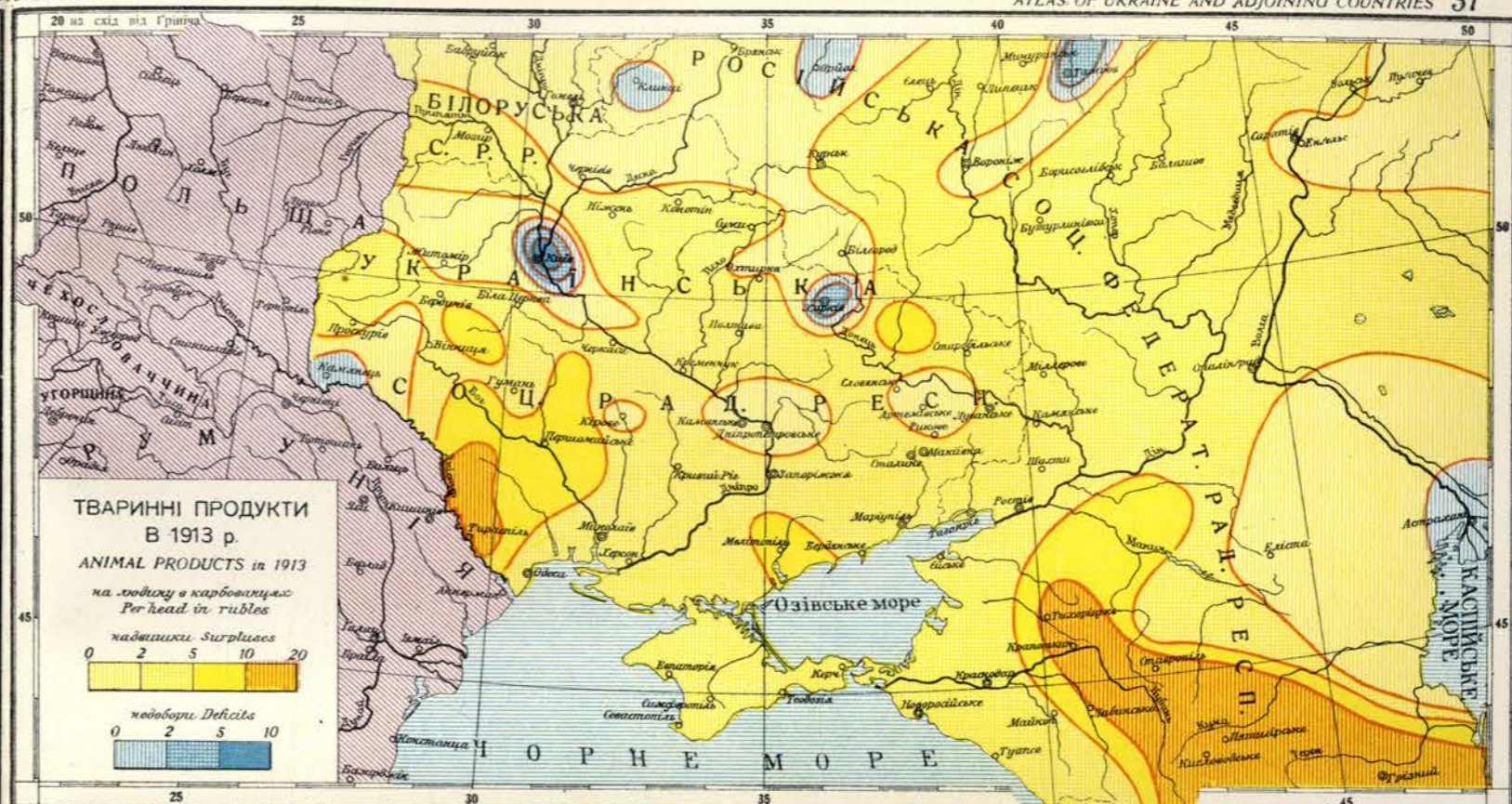
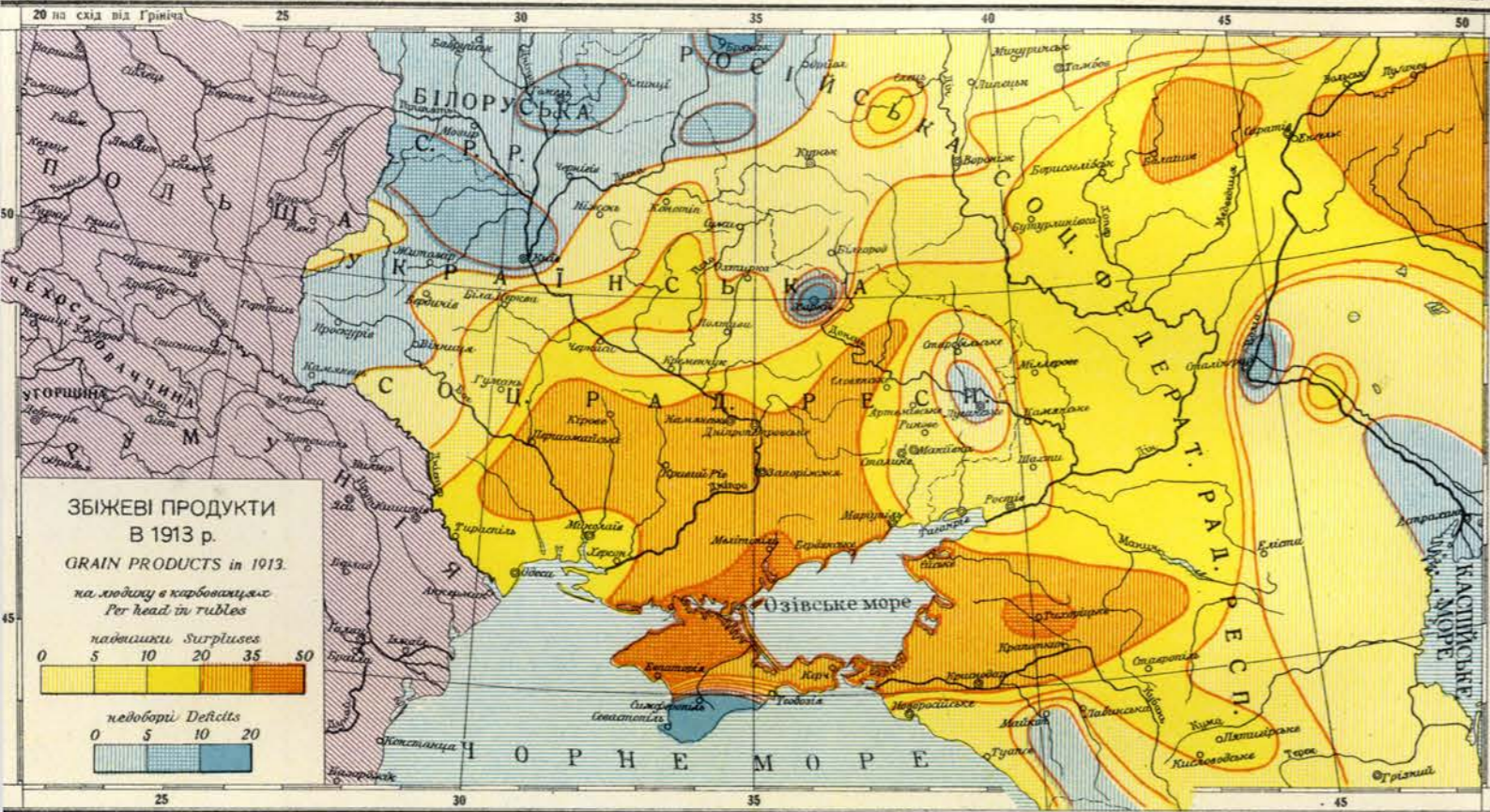
Відстань від Києва в годинах

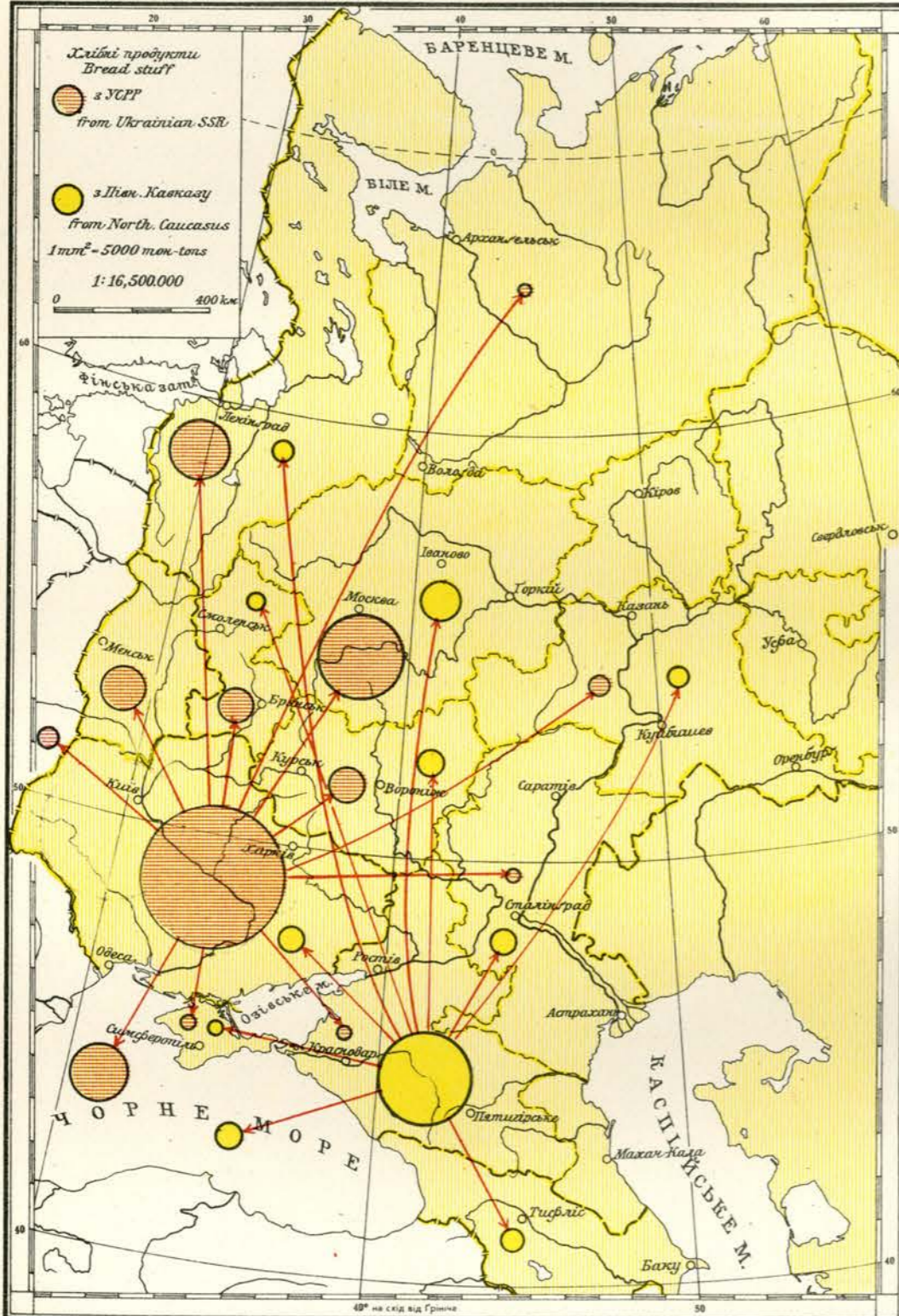

Distance from Kyiv in hours

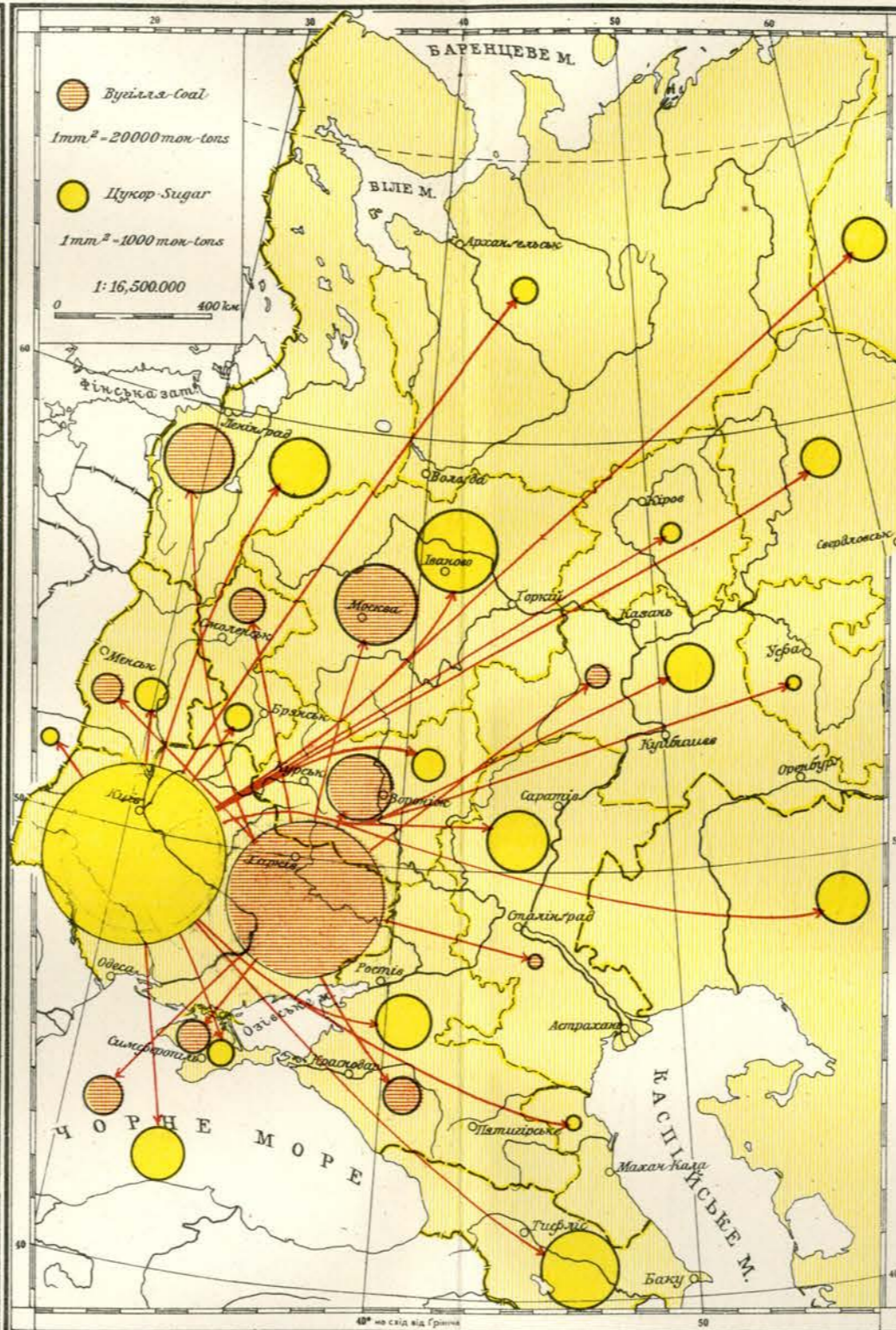
НАДВИШКИ Й НЕДОБОРИ ДЕЯКИХ ПРОДУКТІВ

SURPLUSES AND DEFICITS OF SOME PRODUCTS

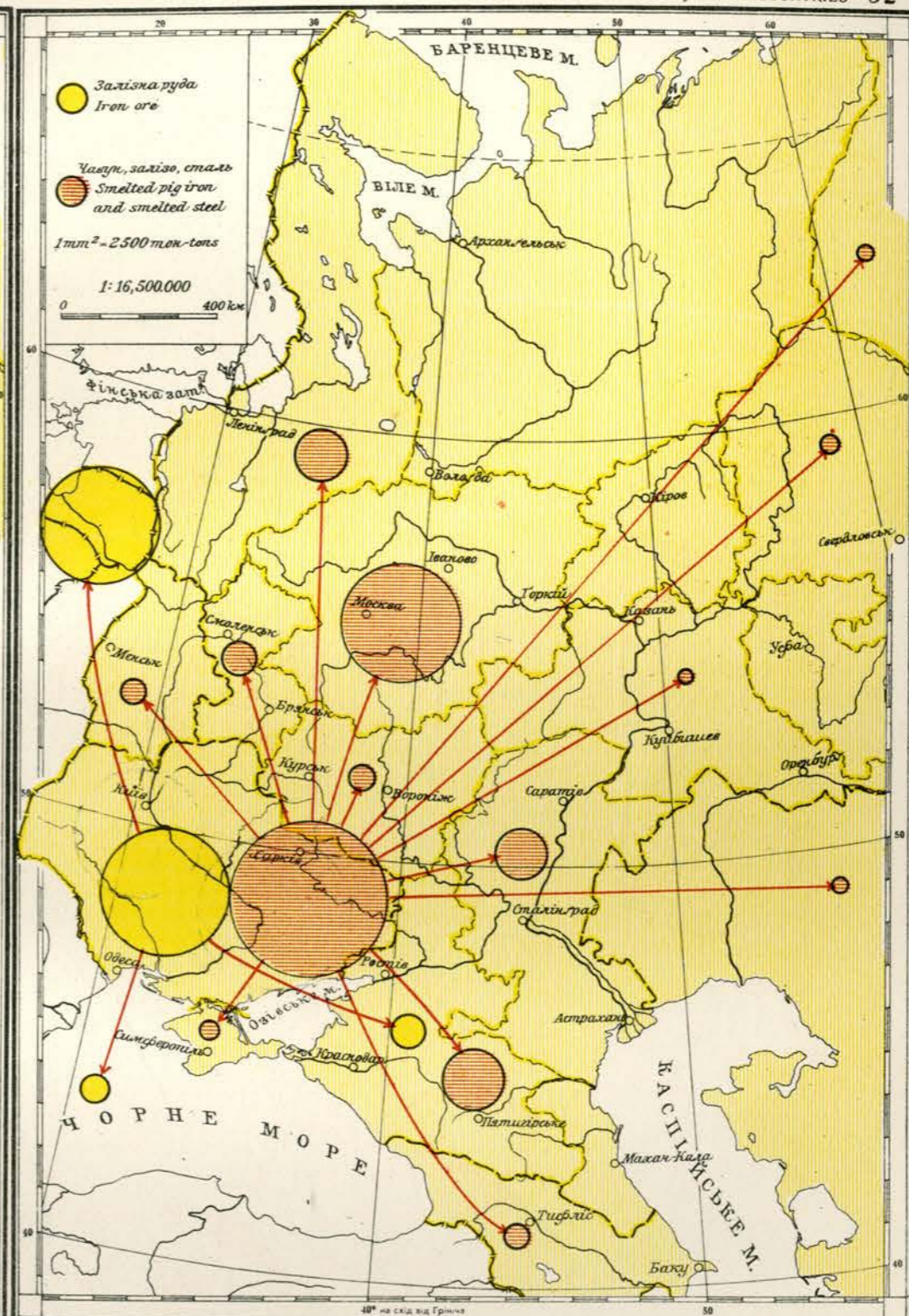

ЕКСПОРТ ХЛІБНИХ ПРОДУКТІВ З УСРР І ПІВН. КАВКАЗУ
EXPORT OF BREAD-STUFF FROM UKRAINIAN SSR AND NORTH CAUCASUS

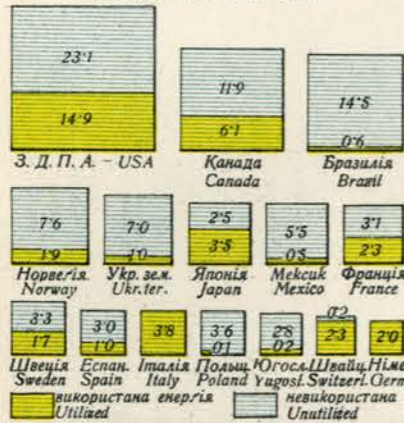

ЕКСПОРТ ВУГІЛЛЯ Й ЦУКРУ З УСРР
EXPORT OF COAL AND SUGAR FROM UKRAINIAN SSR

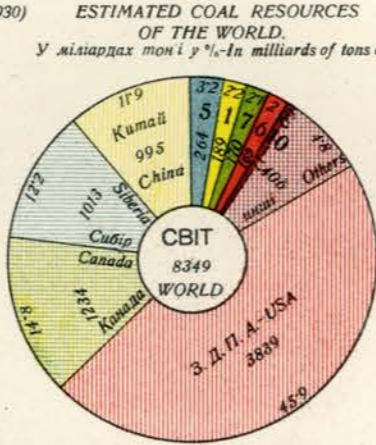

ЕКСПОРТ ЗАЛІЗНОЇ РУДИ, ЧАВУНУ, ЗАЛІЗА І СТАЛІ З УСРР
EXPORT OF IRON ORE, SMELTED-PIG AND SMELTED-STEEL FROM UKRAINIAN SSR

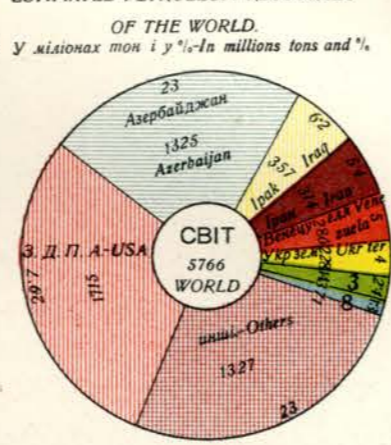
1. РЕСУРСИ ГІДРОЕНЕРГІЇ ДЕЯКИХ КРАЇН (1930 РІК)
ESTIMATED WATER-POWER IN CERTAIN COUNTRIES (1930)
У мільйонах HP-In mill. HP

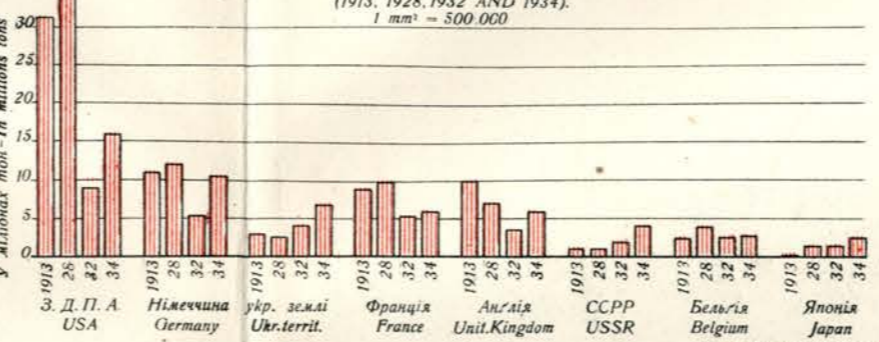
2. РЕСУРСИ КАМ'ЯНОГО ВУГІЛЛЯ СВІТУ
ESTIMATED COAL RESOURCES OF THE WORLD.
У мільярдах тонн у %.-In milliard tons and %.

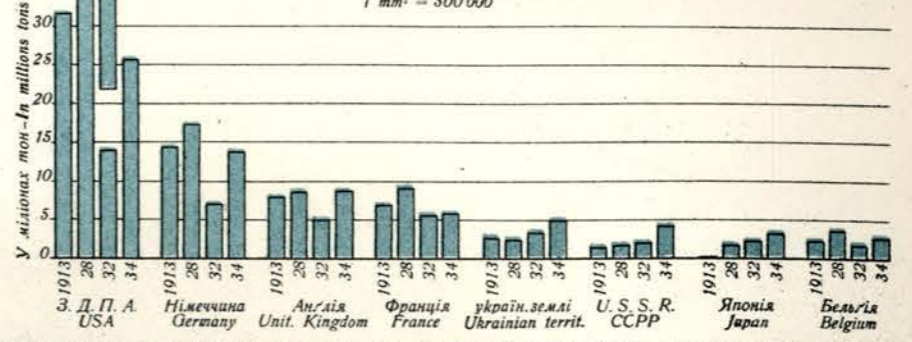
3. РЕСУРСИ НАФТИ У СВІТІ
ESTIMATED PETROLEUM RESOURCES OF THE WORLD.
У мільйонах тонн у %.-In millions tons and %.

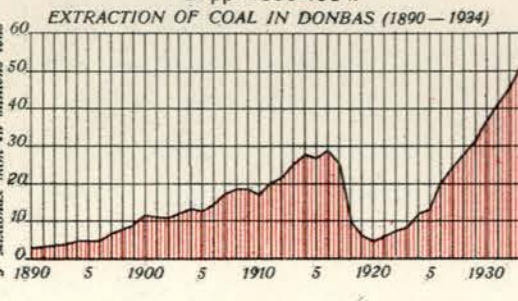
10. ВИТОПЛЕННЯ ЧАВУНУ В ДЕЯКИХ КРАЯХ В рр. 1913, 1928, 1932 і 1934.
PRODUCTION OF PIG IRON IN CERTAIN COUNTRIES (1913, 1928, 1932 AND 1934).
1 мм² = 500 000

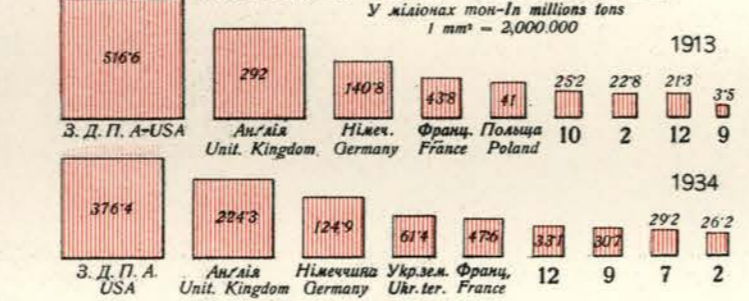
11. ПРОДУКЦІЯ СТАЛІ В ДЕЯКИХ КРАЯХ В рр. 1913, 1928, 1932 і 1934.
PRODUCTION OF STEEL IN CERTAIN COUNTRIES (1913, 1928, 1932 AND 1934).
1 мм² = 500 000

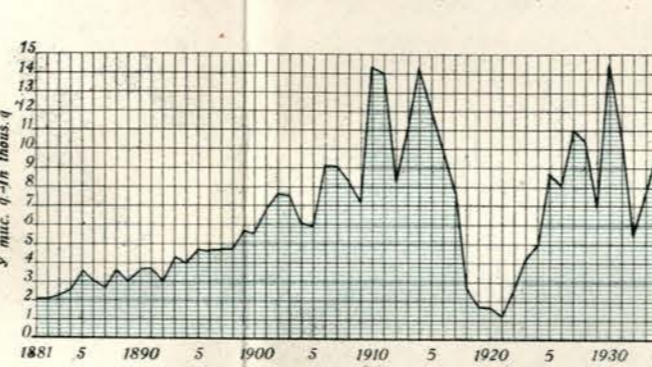
4. ПРОДУКЦІЯ КАМ. ВУГІЛЛЯ В ДОНБАСІ В рр. 1890-1934.
EXTRACTION OF COAL IN DONBAS (1890-1934)

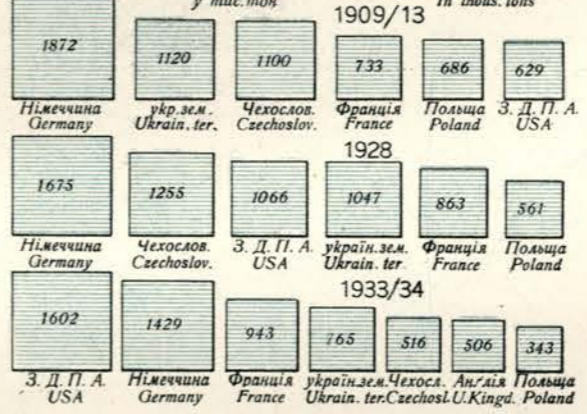
5. ПРОДУКЦІЯ КАМ. ВУГІЛЛЯ В ДЕЯКИХ КРАЯХ В 1913 І 1934 рр.
PRODUCTION OF COAL IN CERTAIN COUNTRIES (1913 AND 1934).
У мільйонах тонн-In millions tons
1 мм² = 2,000 000

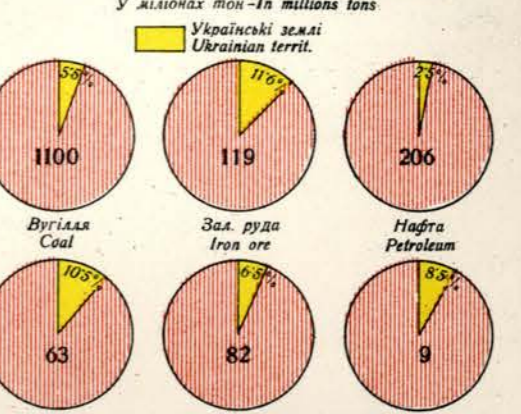
12. ВИРІБ ЦУКРУ В УСРР ЗА 1881-1935 рр.
PRODUCTION OF SUGAR IN UKRAINIAN SSR (1881-1935)

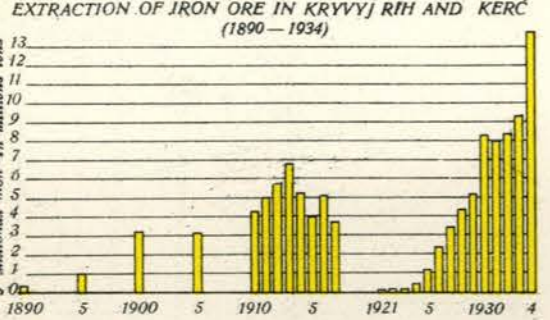
13. ПРОДУКЦІЯ БУРЯК.ЦУКРУ В ДЕЯКИХ КРАЯХ
PRODUCTION OF BEET SUGAR IN CERTAIN COUNTRIES
У тис. тонн-In thous. tons

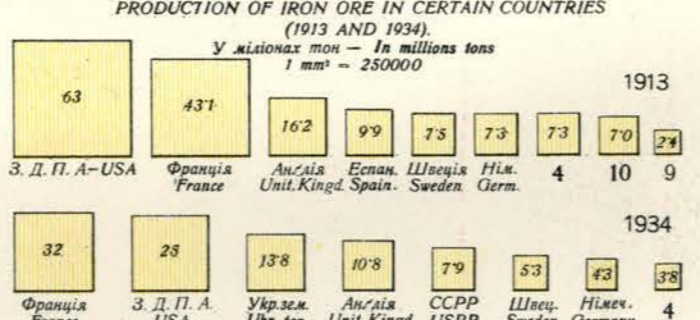
14. СВІТОВА ПРОДУКЦІЯ ДЕЯКИХ ПРОДУКТІВ
WORLD OUTPUT OF CERTAIN PRODUCTS
У мільйонах тонн-In millions tons

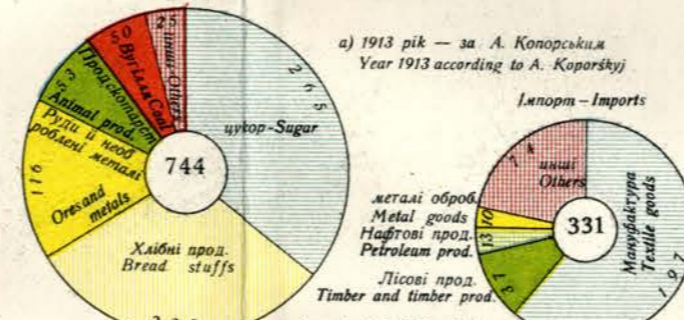
6. ПРОДУКЦІЯ ЗАЛІЗНОЇ РУДИ У КРИВОМУ РОЗІ Й КЕРЧІ В рр. 1890-1934.
EXTRACTION OF IRON ORE IN KRYVYI RIH AND KERCH (1890-1934)

7. ПРОДУКЦІЯ ЗАЛІЗНОЇ РУДИ В ДЕЯКИХ КРАЯХ В 1913 І 1934 рр.
PRODUCTION OF IRON ORE IN CERTAIN COUNTRIES (1913 AND 1934).
У мільйонах тонн-In millions tons
1 мм² = 250 000

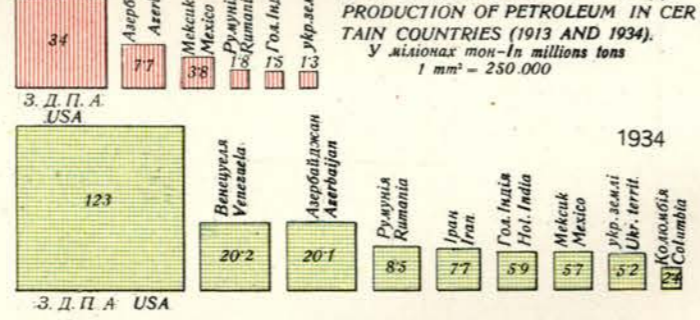
15. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УСРР-FOREIGN TRADE OF UKR. SSR
У мільйонах рублів-In millions rubles

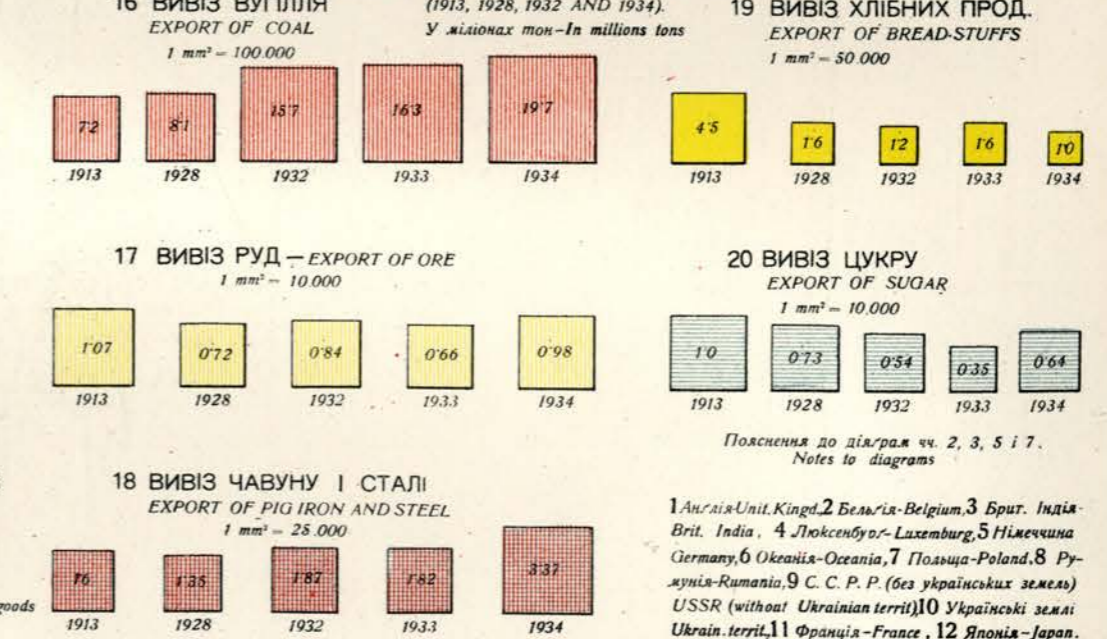
8. ПРОДУКЦІЯ РОПИ В рр. 1890-1934.
EXTRACTION OF PETROLEUM (1890-1934)

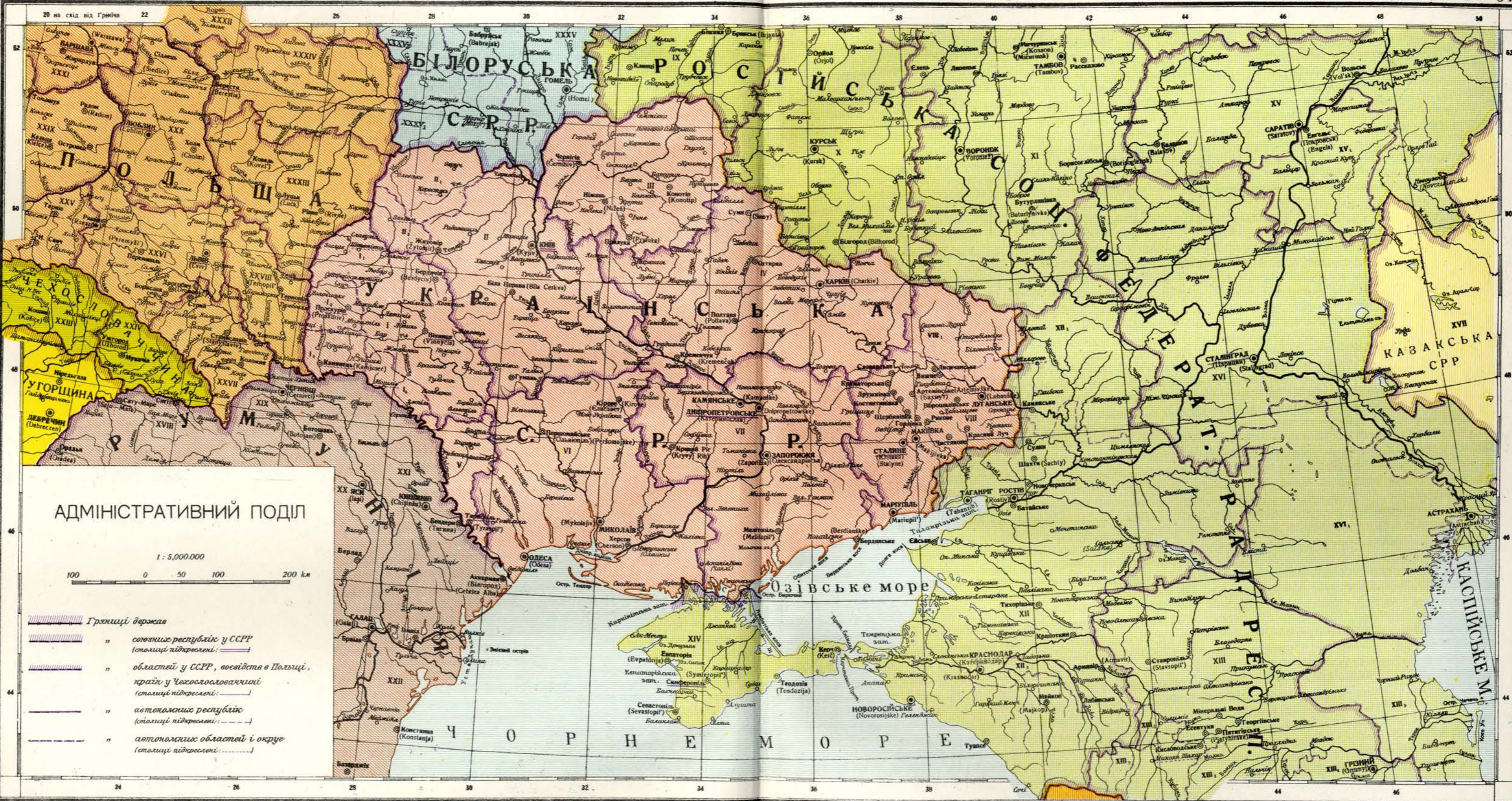
9. ПРОДУКЦІЯ РОПИ В ДЕЯКИХ КРАЯХ В 1913 І 1934 рр.
PRODUCTION OF PETROLEUM IN CERTAIN COUNTRIES (1913 AND 1934).
У мільйонах тонн-In millions tons
1 мм² = 250 000

16-20. ВИВІЗ ДЕЯКИХ ТОВАРІВ З УСРР В рр. 1913, 1928, 1932 і 1934.
EXPORT OF CERTAIN PRODUCTS FROM UKRAINIAN SSR (1913, 1928, 1932 AND 1934).

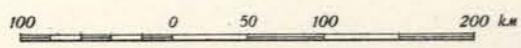

Пояснення до діаграм чч. 2, 3, 5 і 7.
Notes to diagrams
1 Англія-Unit. Kingd., 2 Бельгія-Belgium, 3 Брит. Індія-Brit. India, 4 Люксембург-Luxemburg, 5 Німеччина-Germany, 6 Океанія-Oceania, 7 Польща-Poland, 8 Румунія-Rumania, 9 С. С. Р. Р. (без українських земель) USSR (without Ukrainian territ.), 10 Українські землі-Ukrain. territ., 11 Франція-France, 12 Японія-Japan.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ

1 : 5,000,000

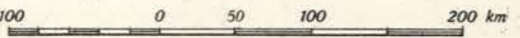

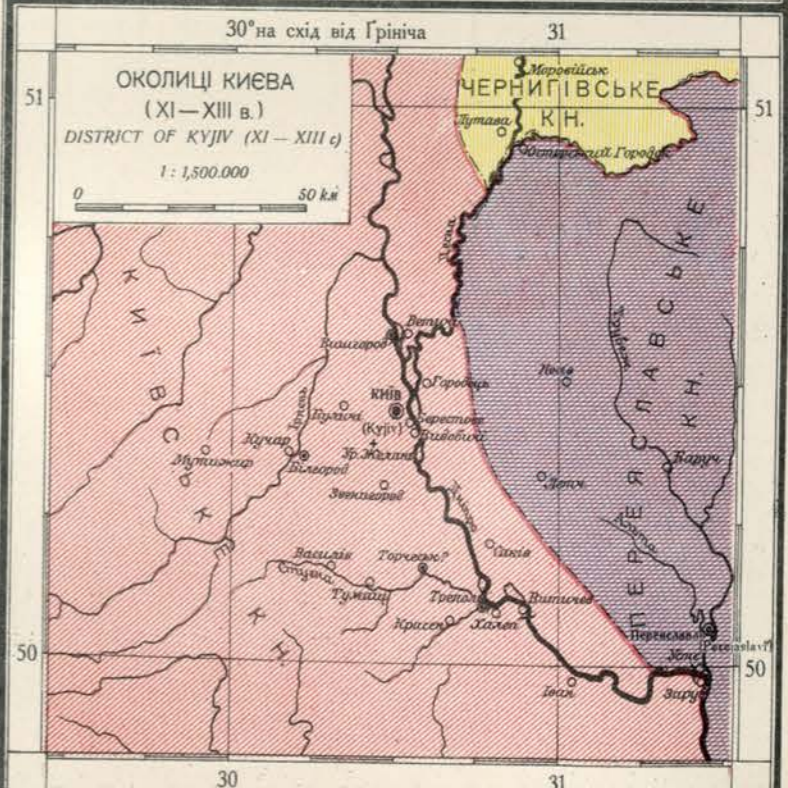
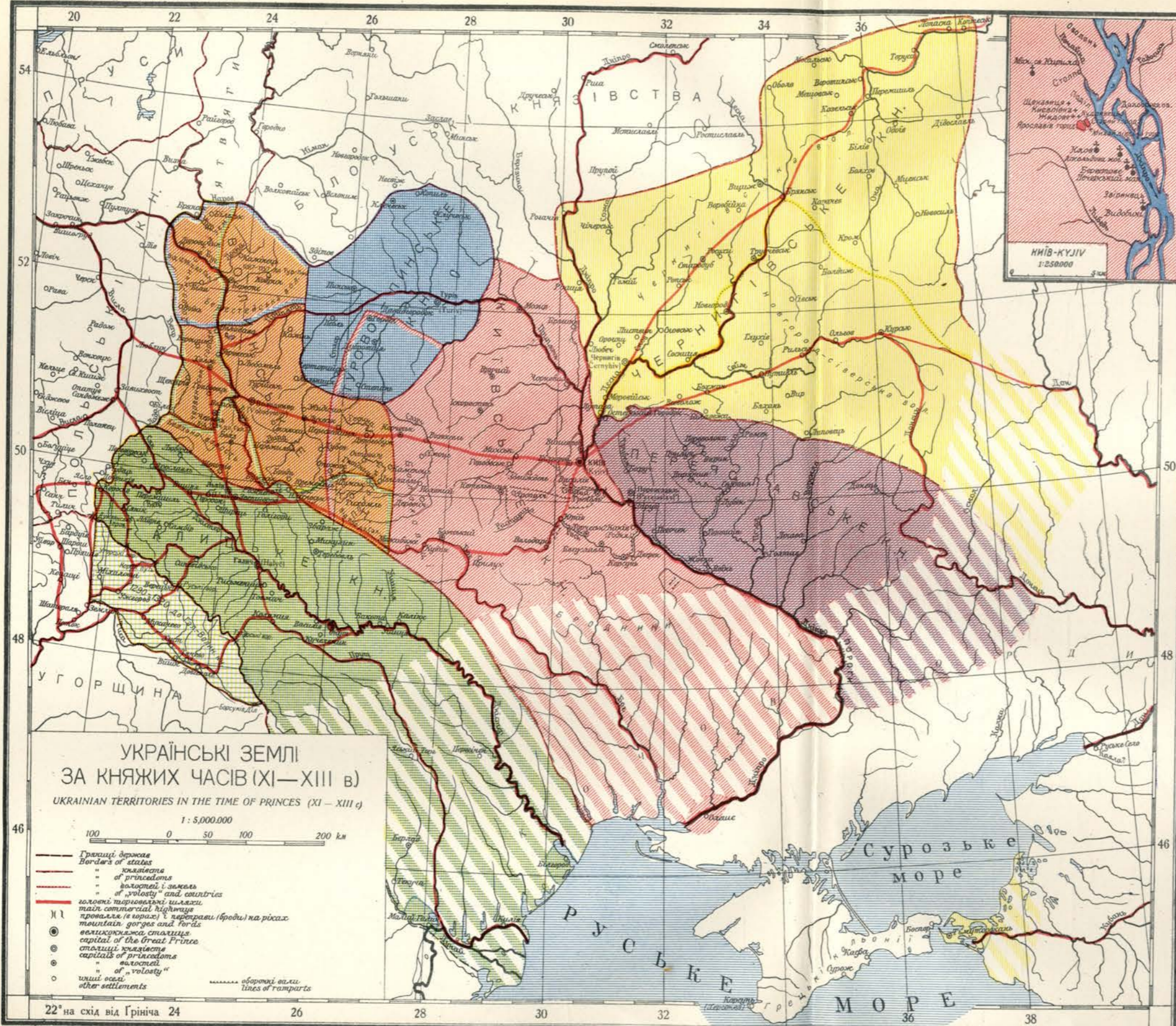
- Границі держав
- " союзних республік у ССРР (столиці підкреслені:)
- " областей у ССРР, воєводства в Польщі, країн у Чехословаччині (столиці підкреслені:)
- " автономних республік (столиці підкреслені:)
- " автономних областей і округе (столиці підкреслені:)

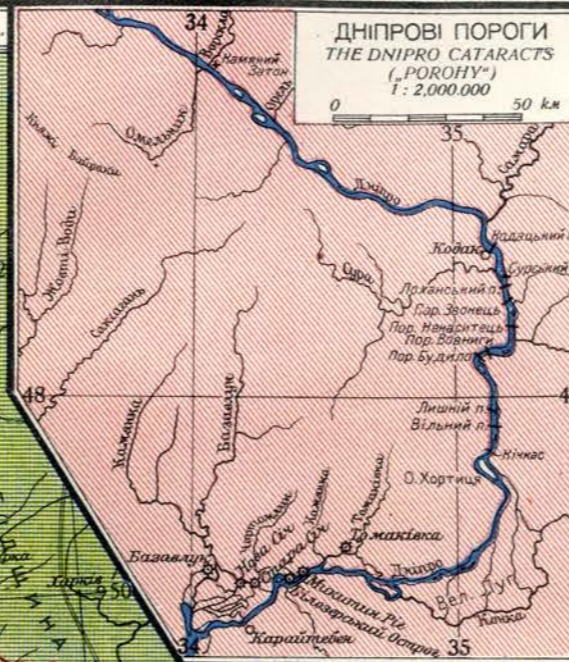

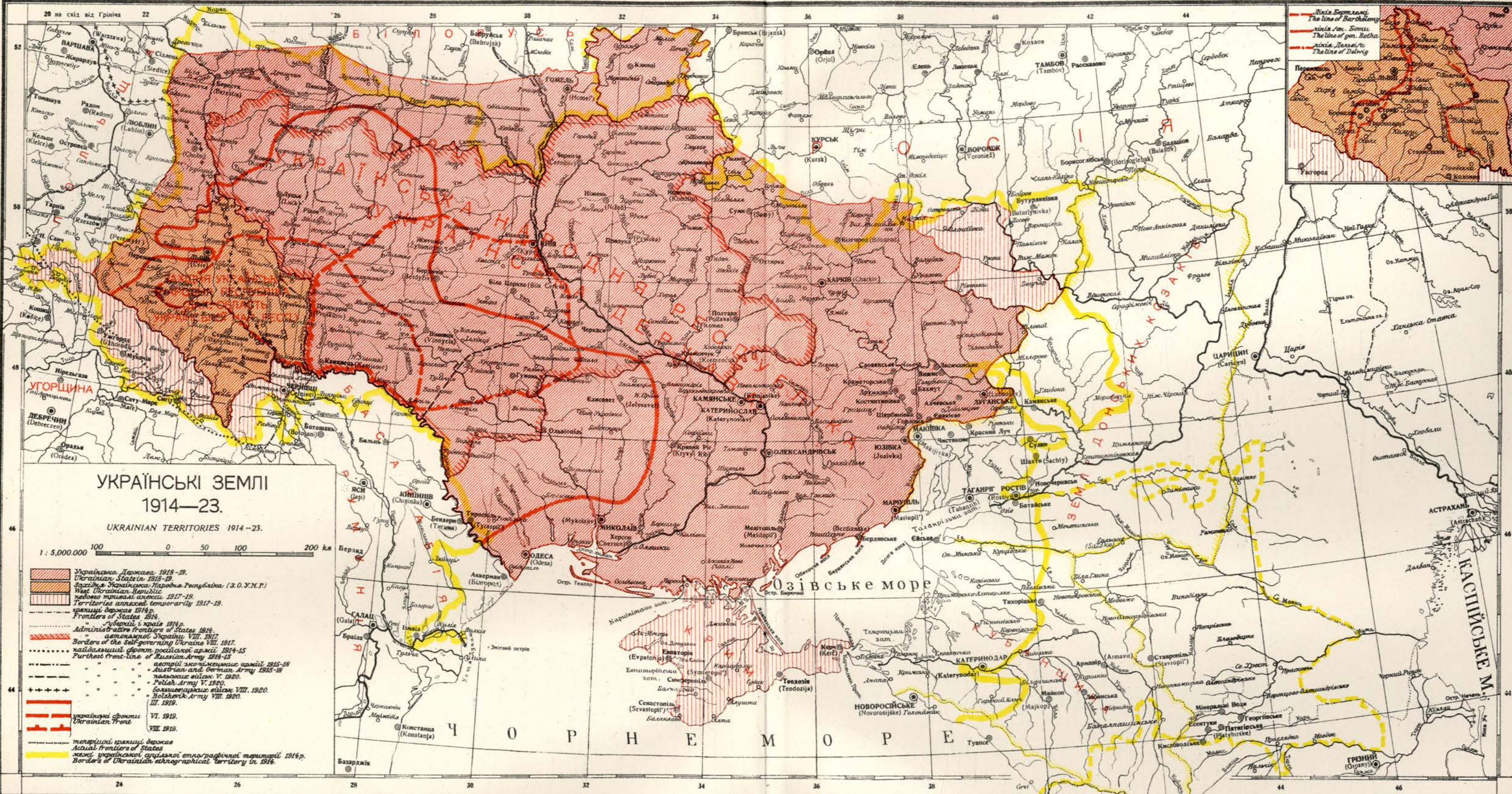
ADMINISTRATIVE DIVISIONS

1 : 5,000,000

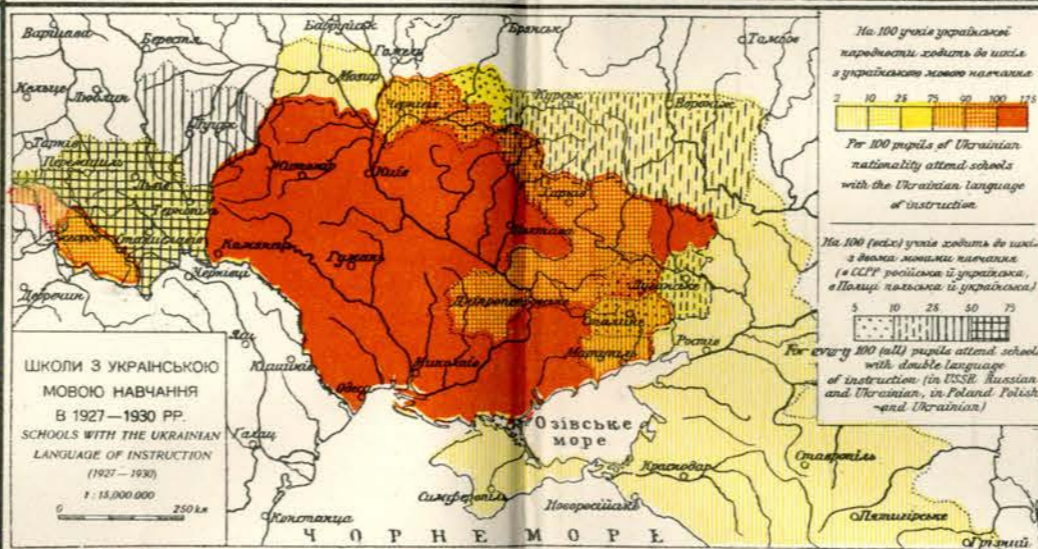
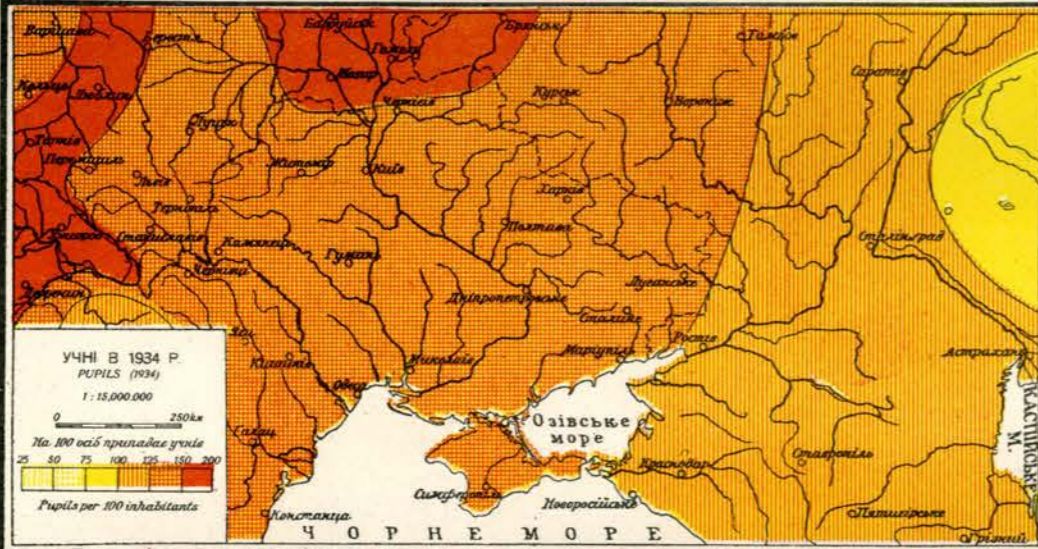
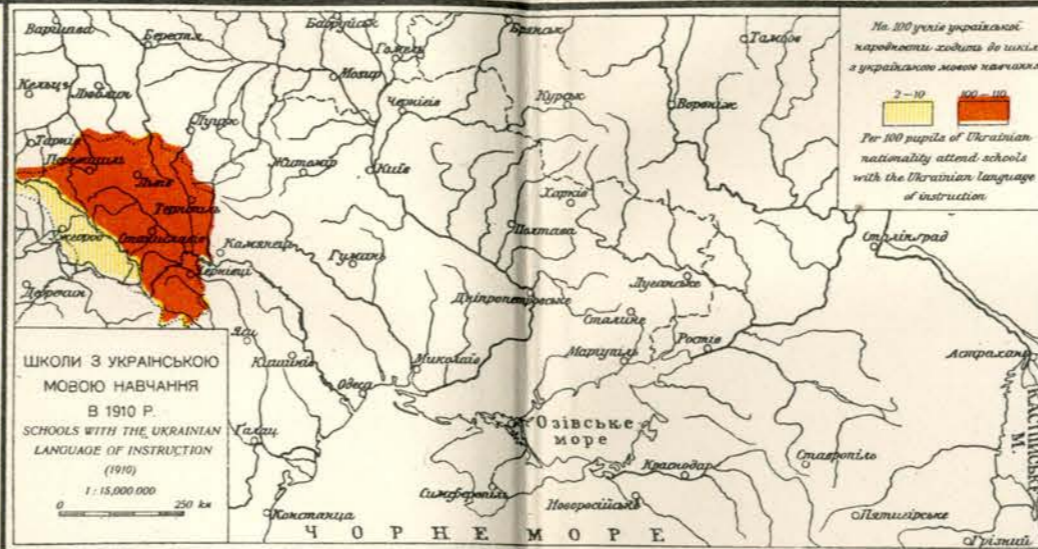
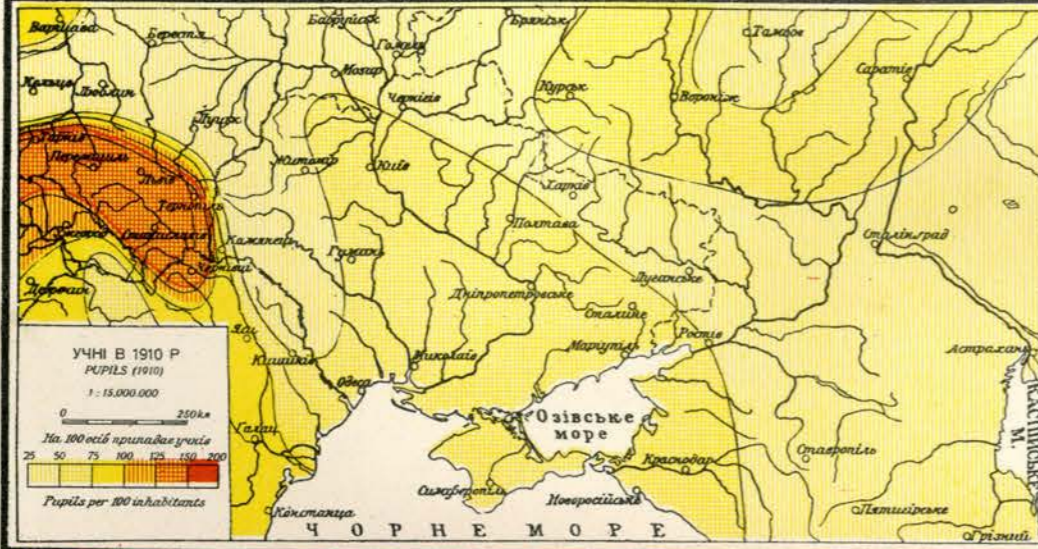

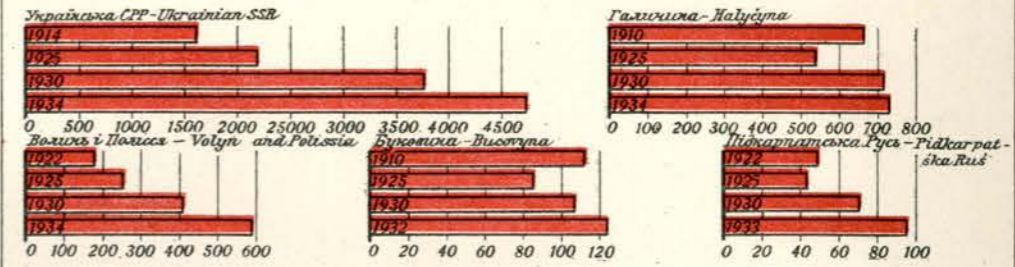
**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
1914—23.**

UKRAINIAN TERRITORIES 1914—23.

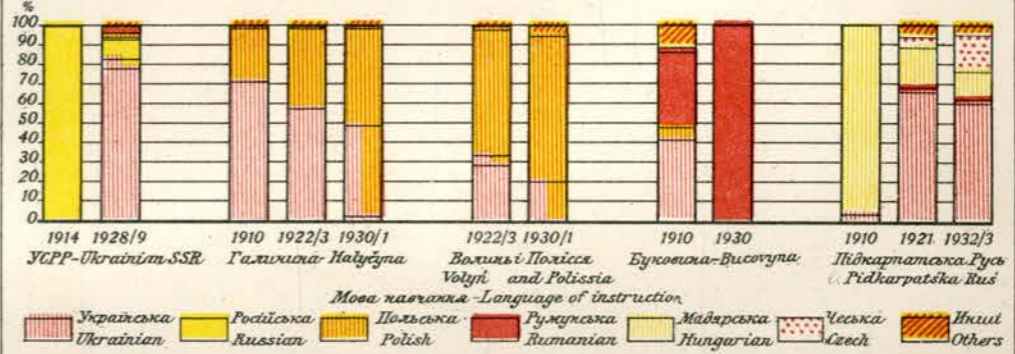
- 1: 5,000,000
- 100 0 50 100 200 км
- Українська Держава, 1918—19. Ukrainian State in 1918—19.
 - Західна Українська Народна Республіка (З.О.У.Н.Р.) West Ukrainian Republic, 1918—19.
 - Території, приєднані тимчасово, 1917—19. Territories annexed temporarily, 1917—19.
 - Границі держав, 1914. Frontiers of States, 1914.
 - Губернські межі 1914 р. Administrative frontiers of States, 1914.
 - межі автономної України VIII, 1917. Borders of the Self-governing Ukraine VIII, 1917.
 - найбільший фронт російської армії, 1914—15. Furthest front-line of Russian Army, 1914—15.
 - австрійсько-німецької армії, 1915—18. Austro-German Army, 1915—18.
 - німецької армії, 1915—18. German Army, 1915—18.
 - польської армії V, 1920. Polish Army V, 1920.
 - більшовицької армії VIII, 1920. Bolshevik Army VIII, 1920.
 - III, 1919.
 - українські фронти VII, 1919. Ukrainian fronts, 1919.
 - VIII, 1919.
 - фактичні державні межі. Actual frontiers of States.
 - межі української етнічної території, 1914 р. Borders of Ukrainian ethnographical territory in 1914.

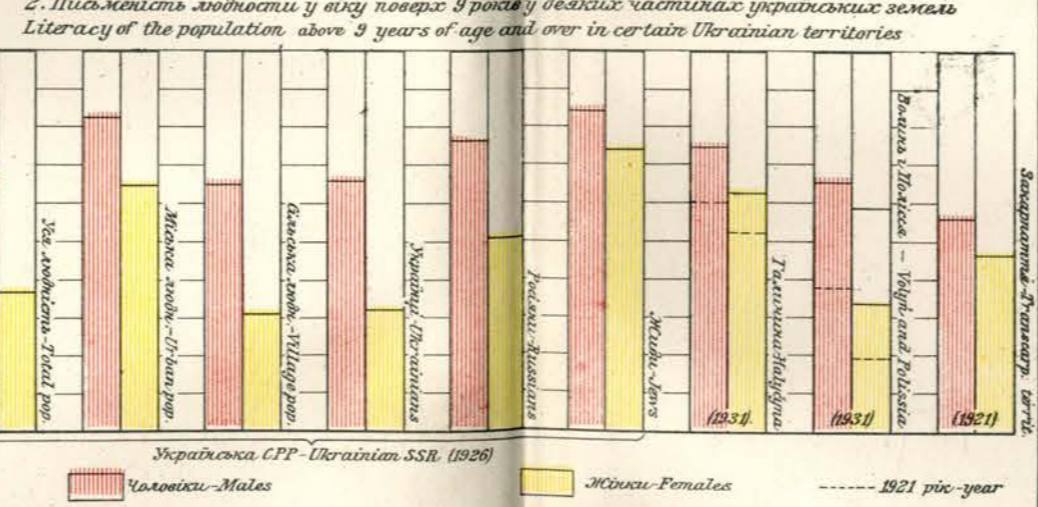
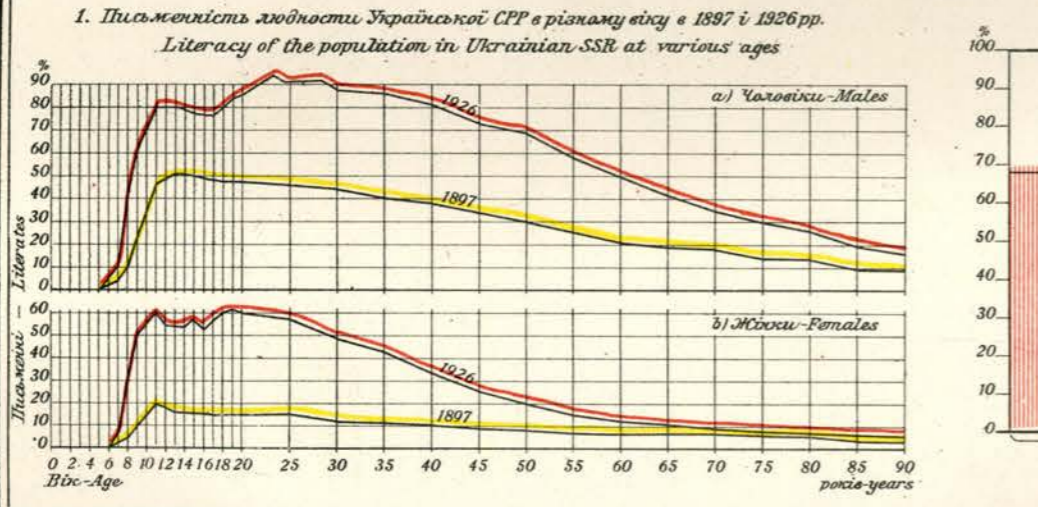
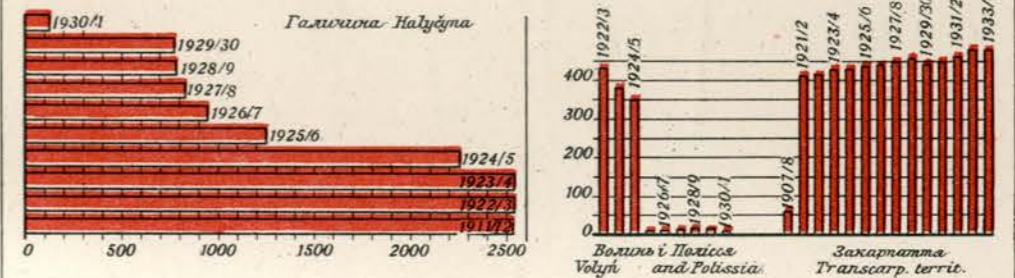
3. Число учнів (у тисячах) - Number of pupils (in thousands)

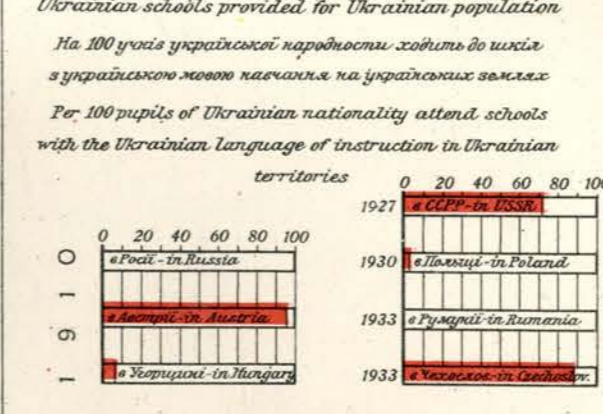
4. Розподіл шкіл за мовою навчання - Distribution of schools according to the language of instruction

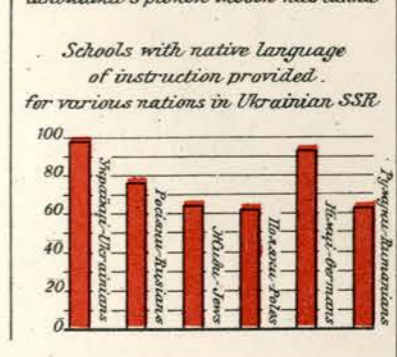
5. Число шкіл із українською мовою навчання в Польщі й у Чехословаччині в рр. 1910-1935
Number of schools with Ukrainian language of instruction in Poland and Czechoslovakia (1910-1935)

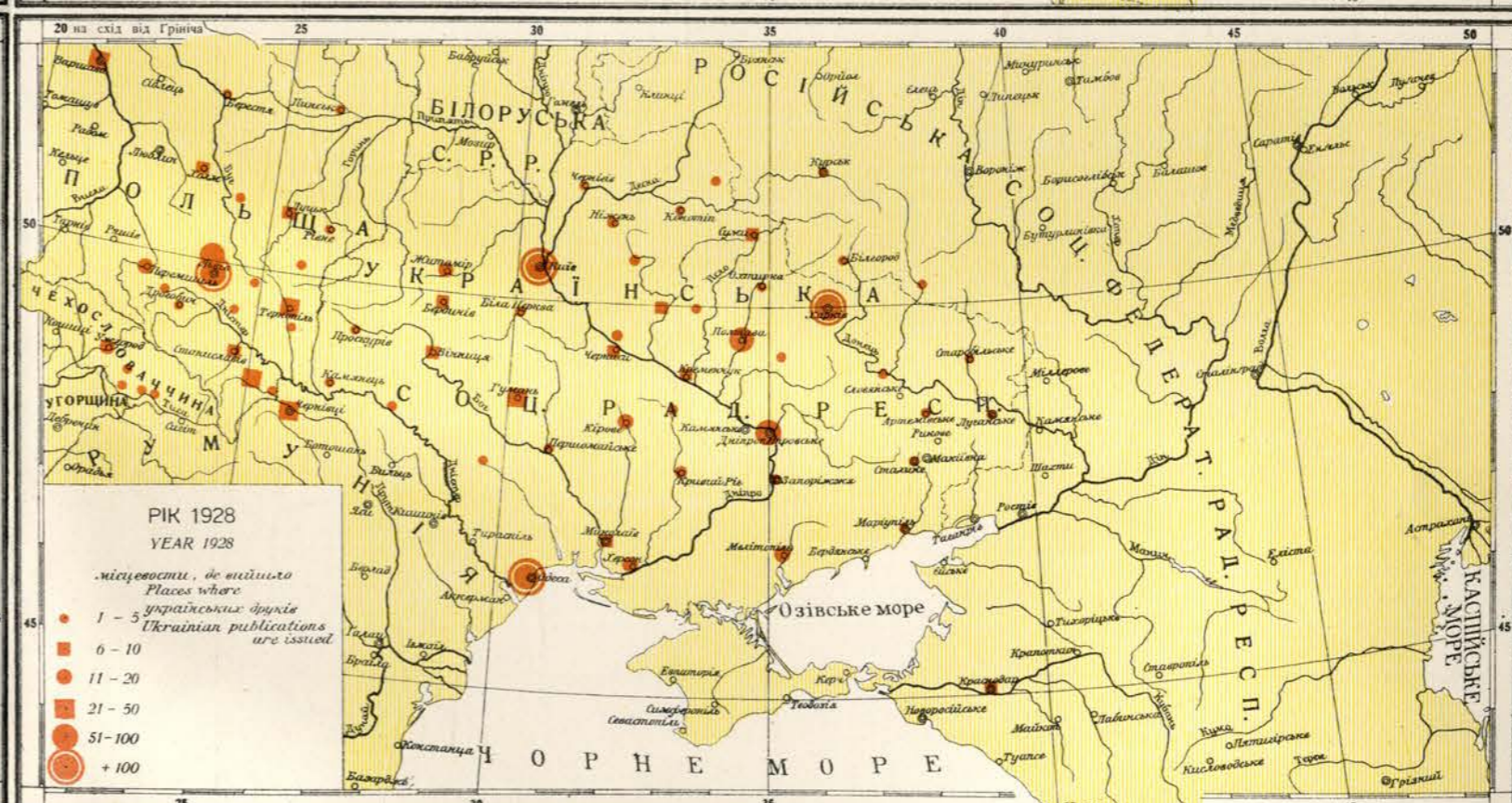
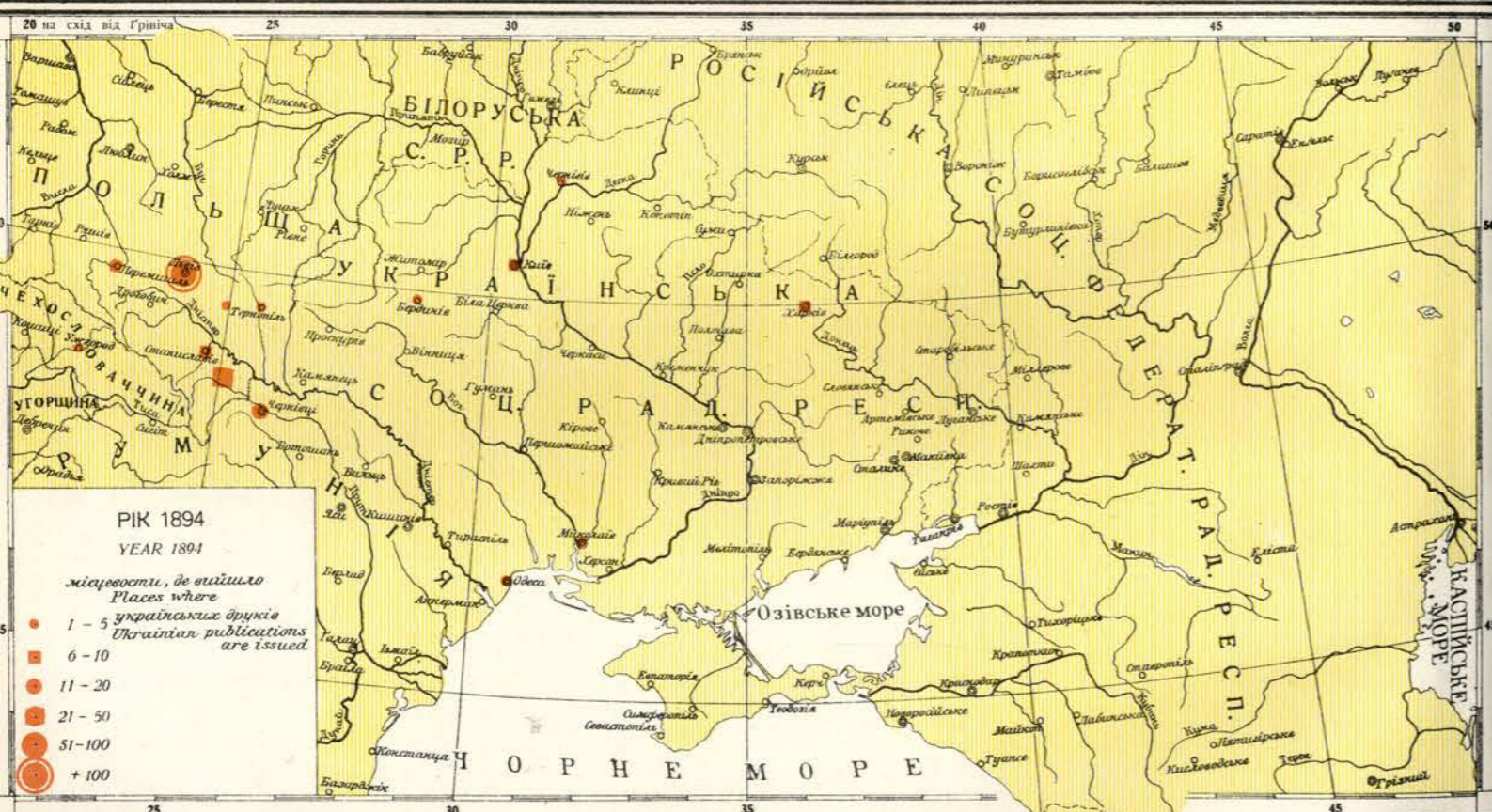
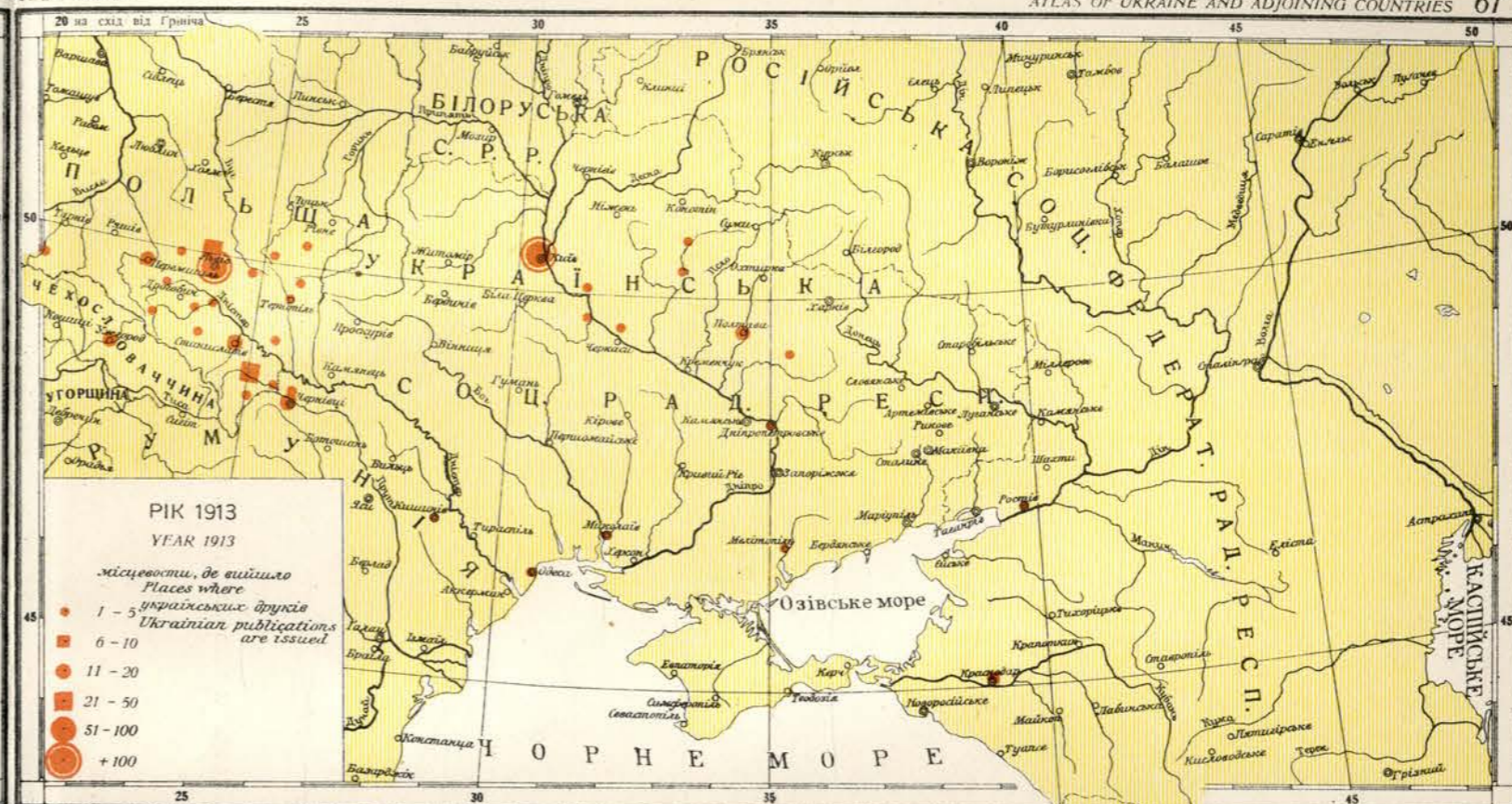
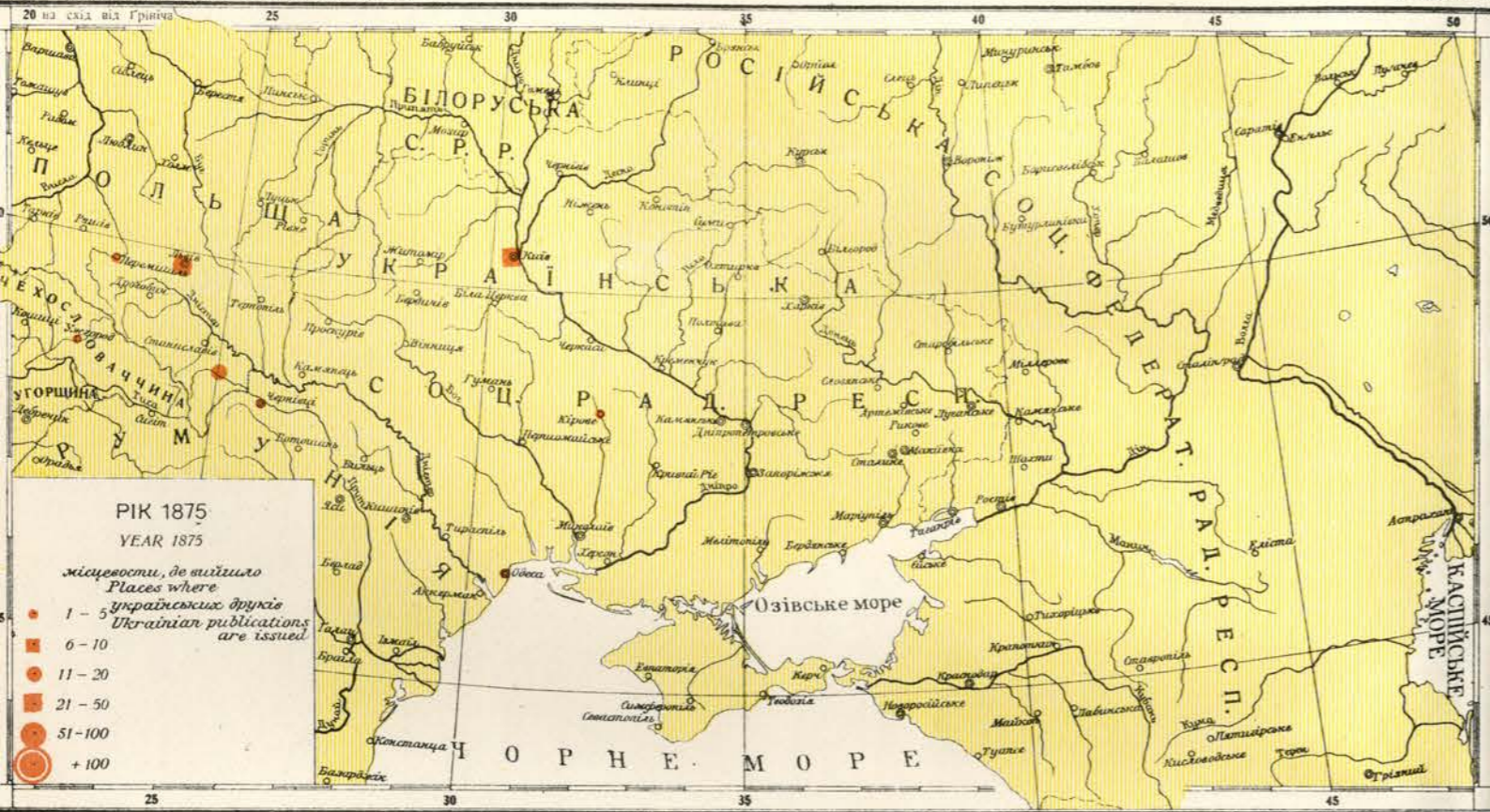

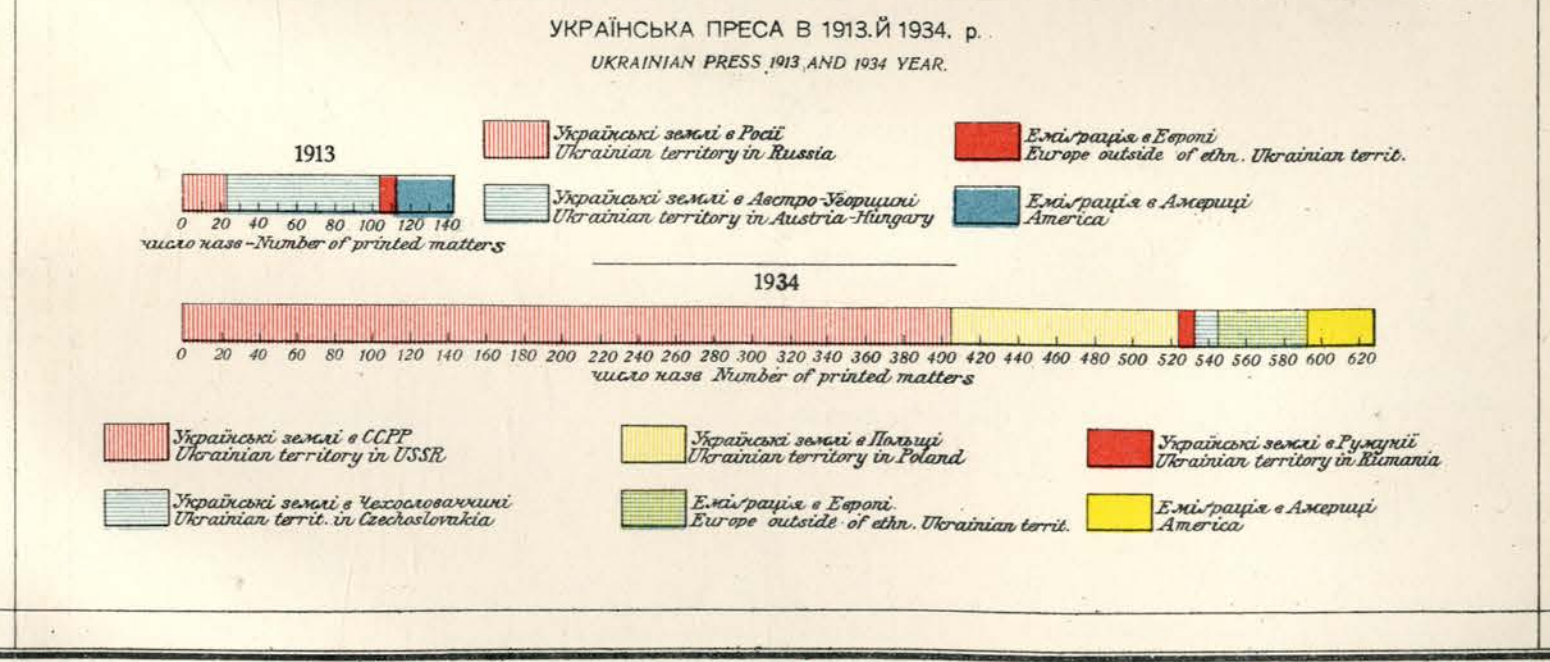
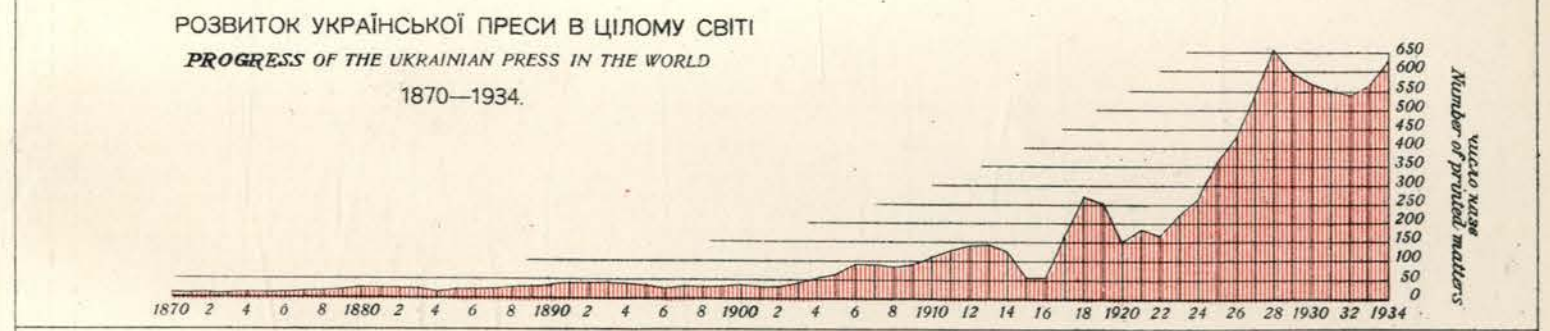
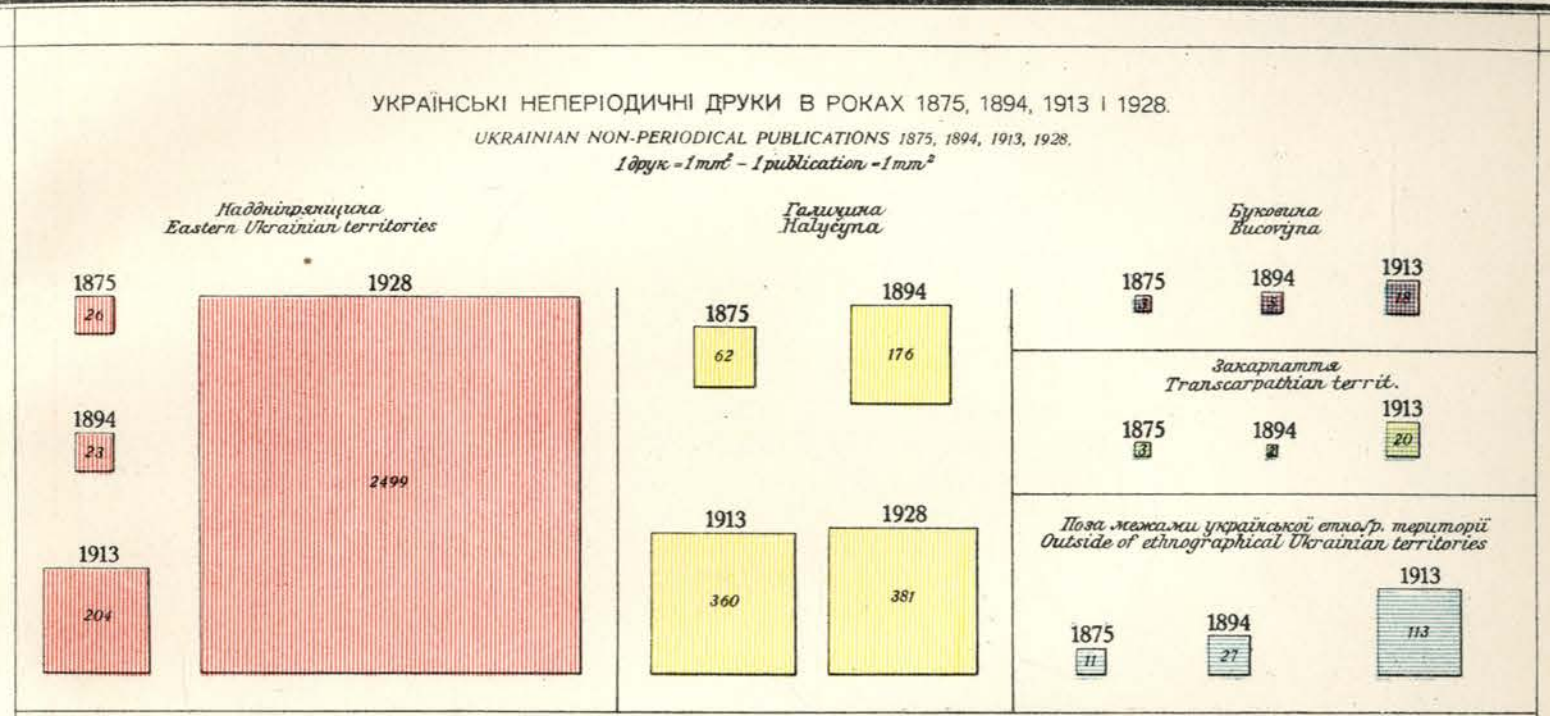
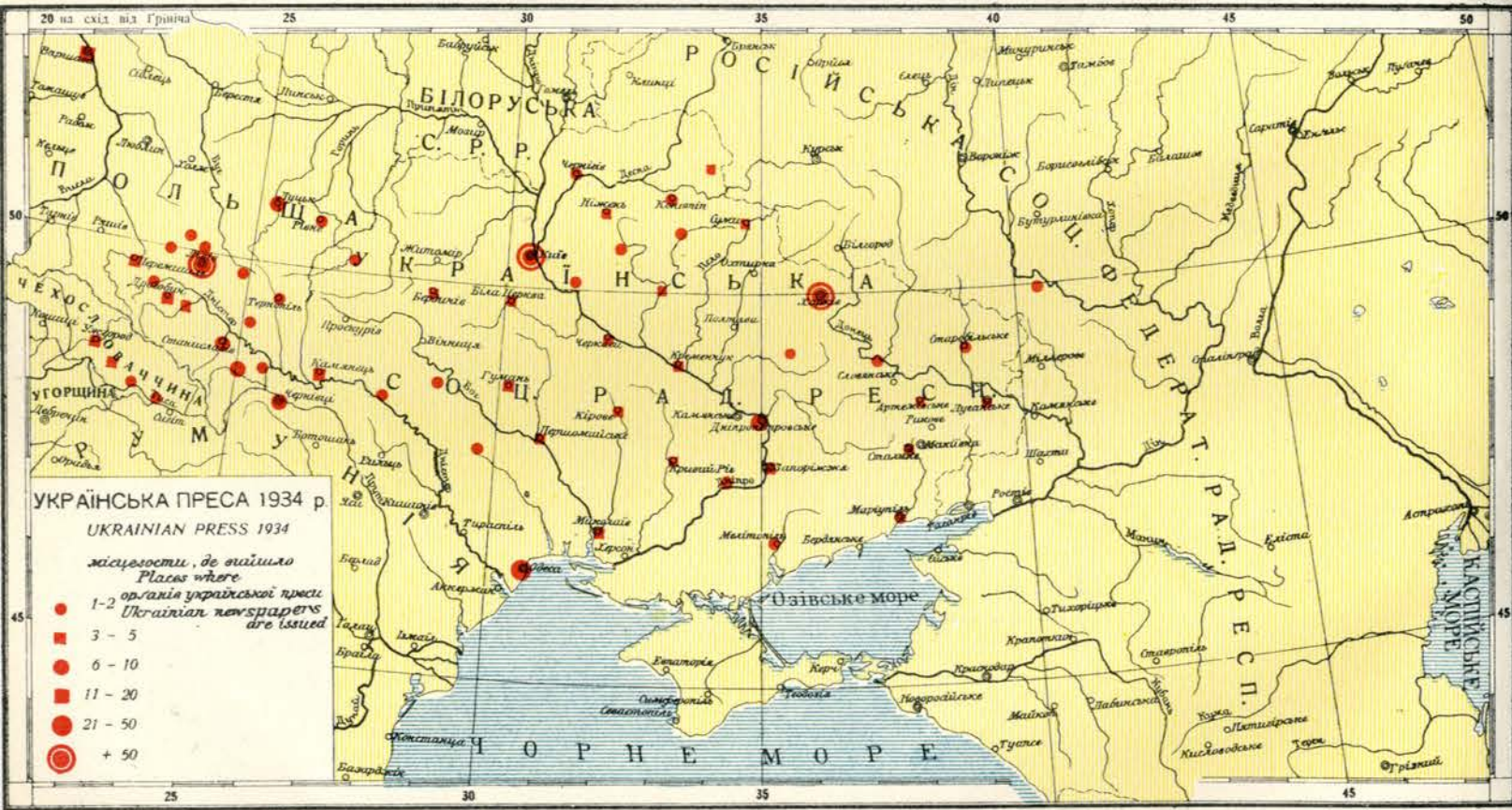
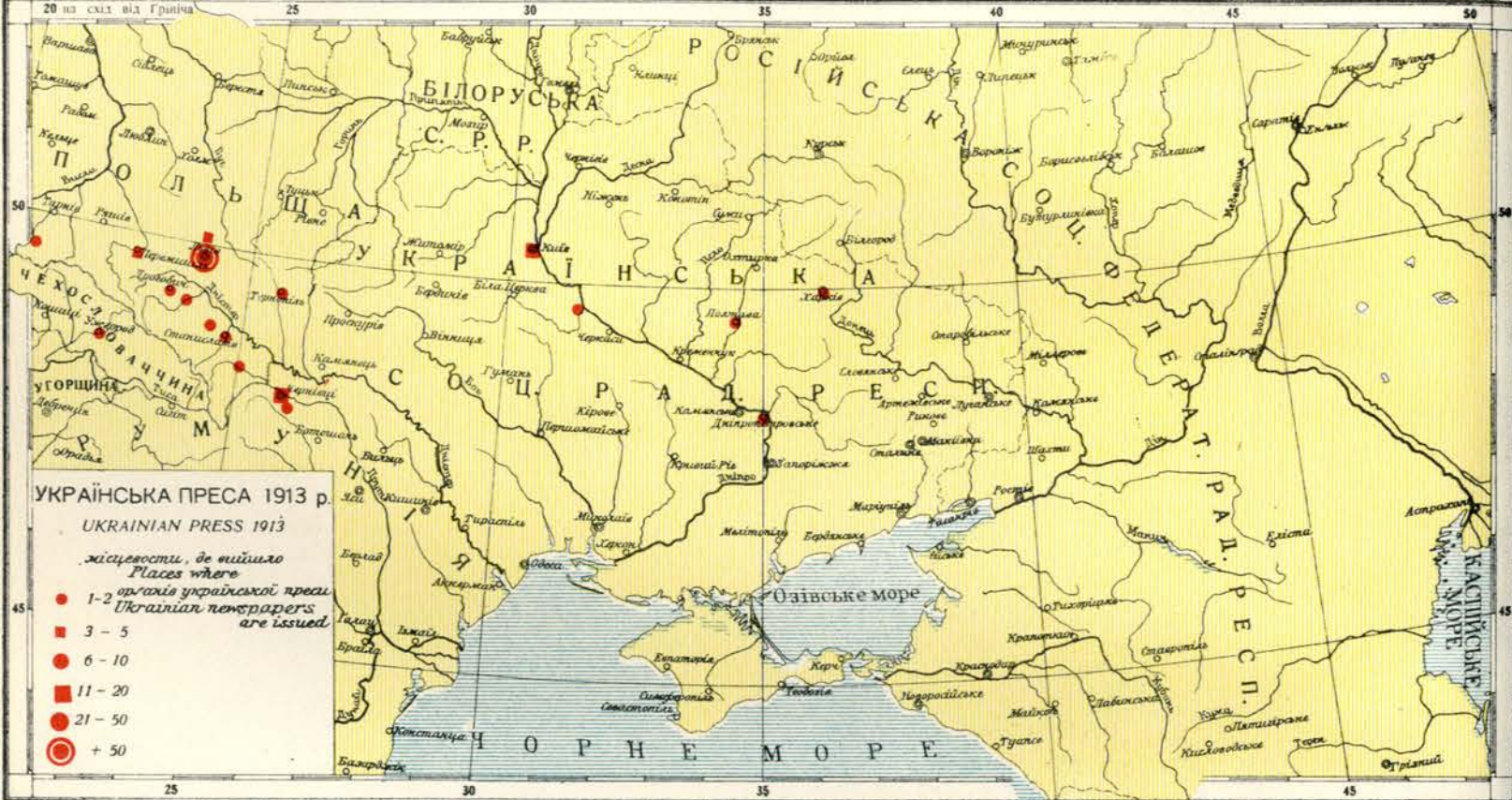
6. Забезпечення української людности рідною школою
Ukrainian schools provided for Ukrainian population

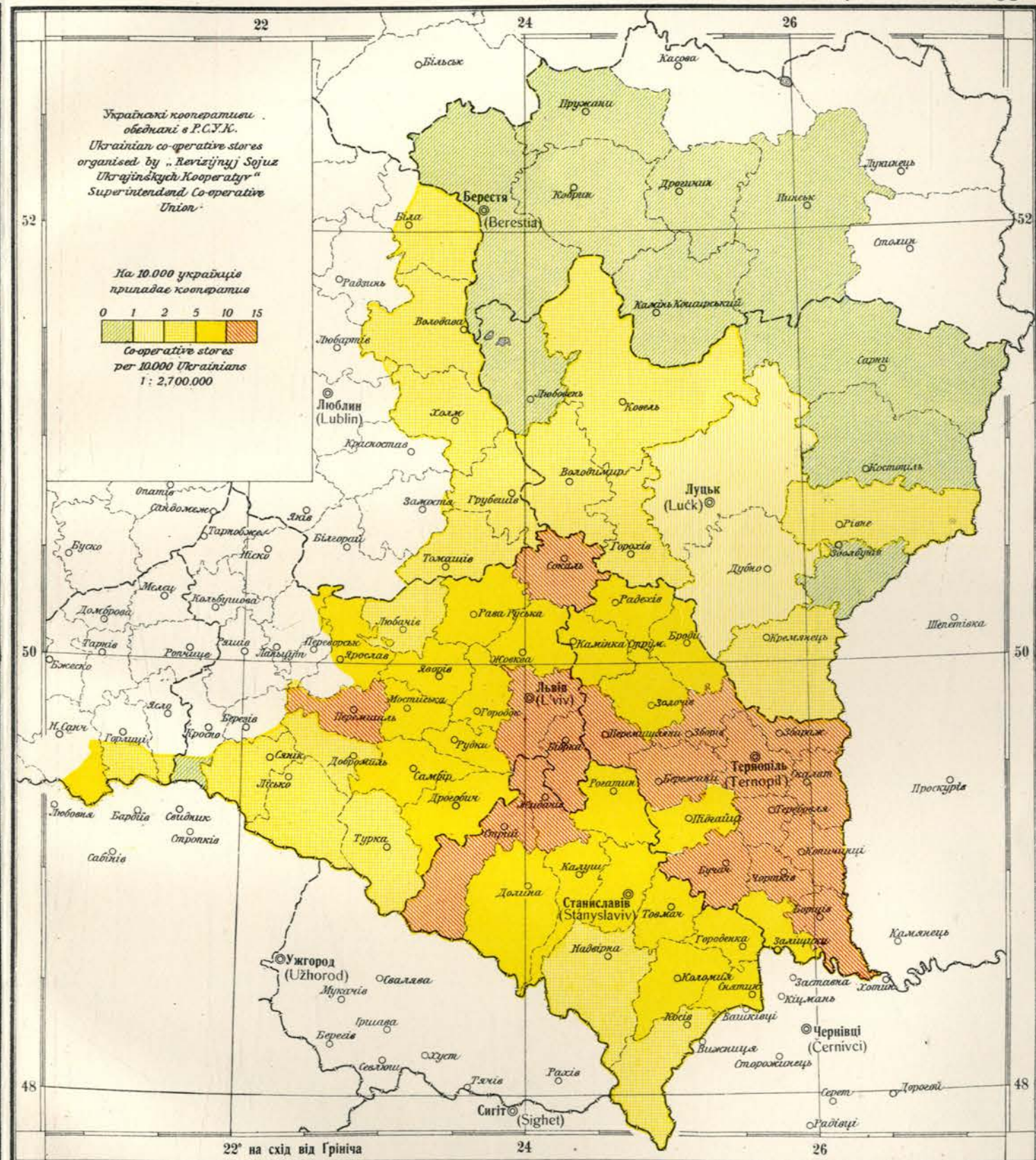

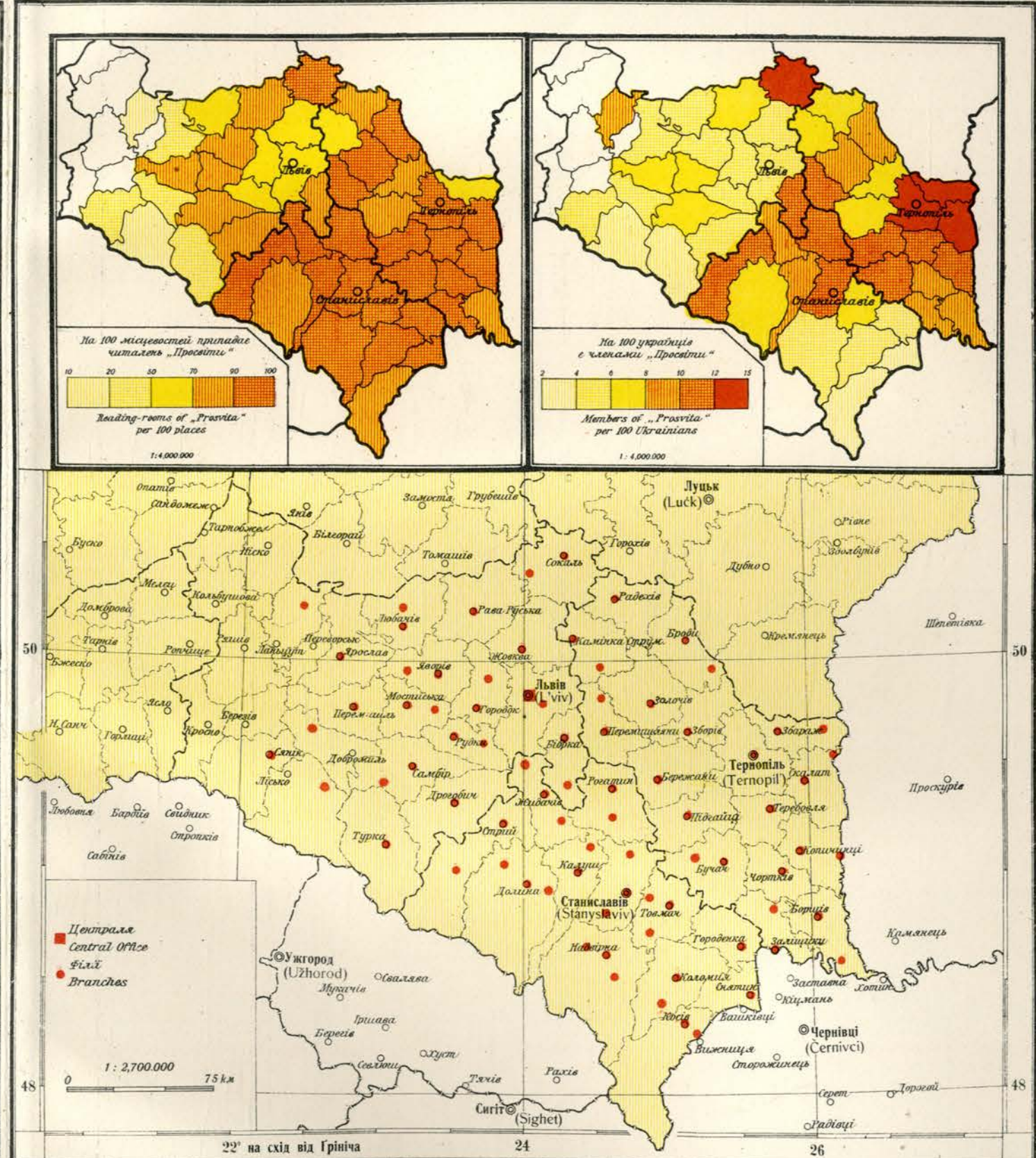
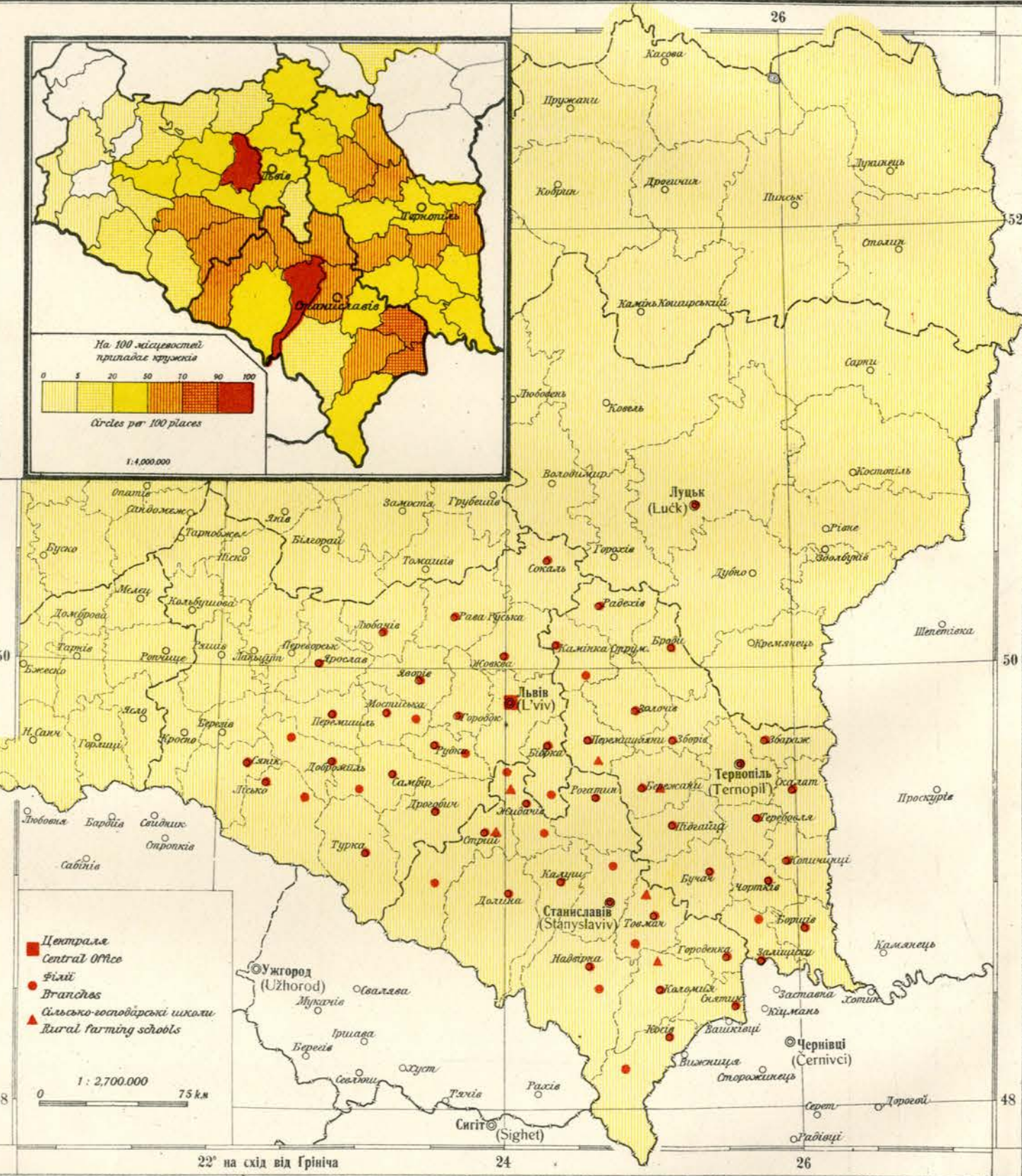
7. Забезпечення різних націй в УСРР школами з рідною мовою навчання
Schools with native language of instruction provided for various nations in Ukrainian SSR

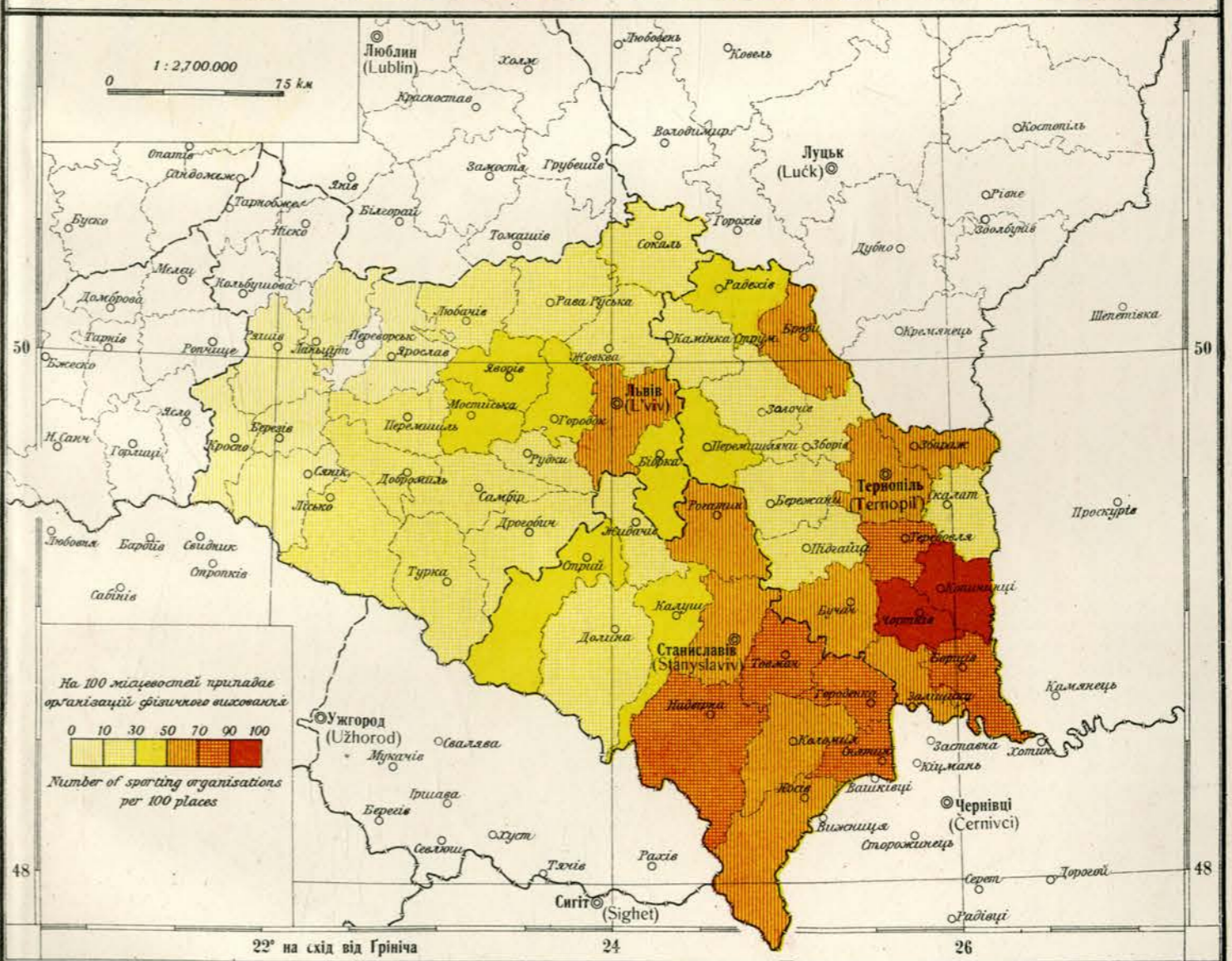
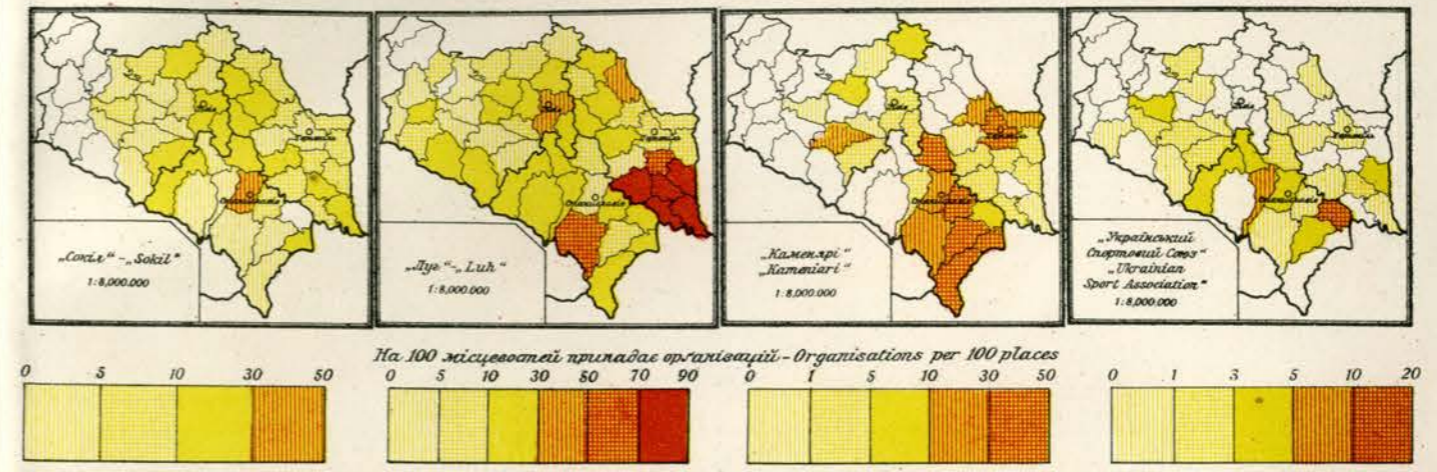
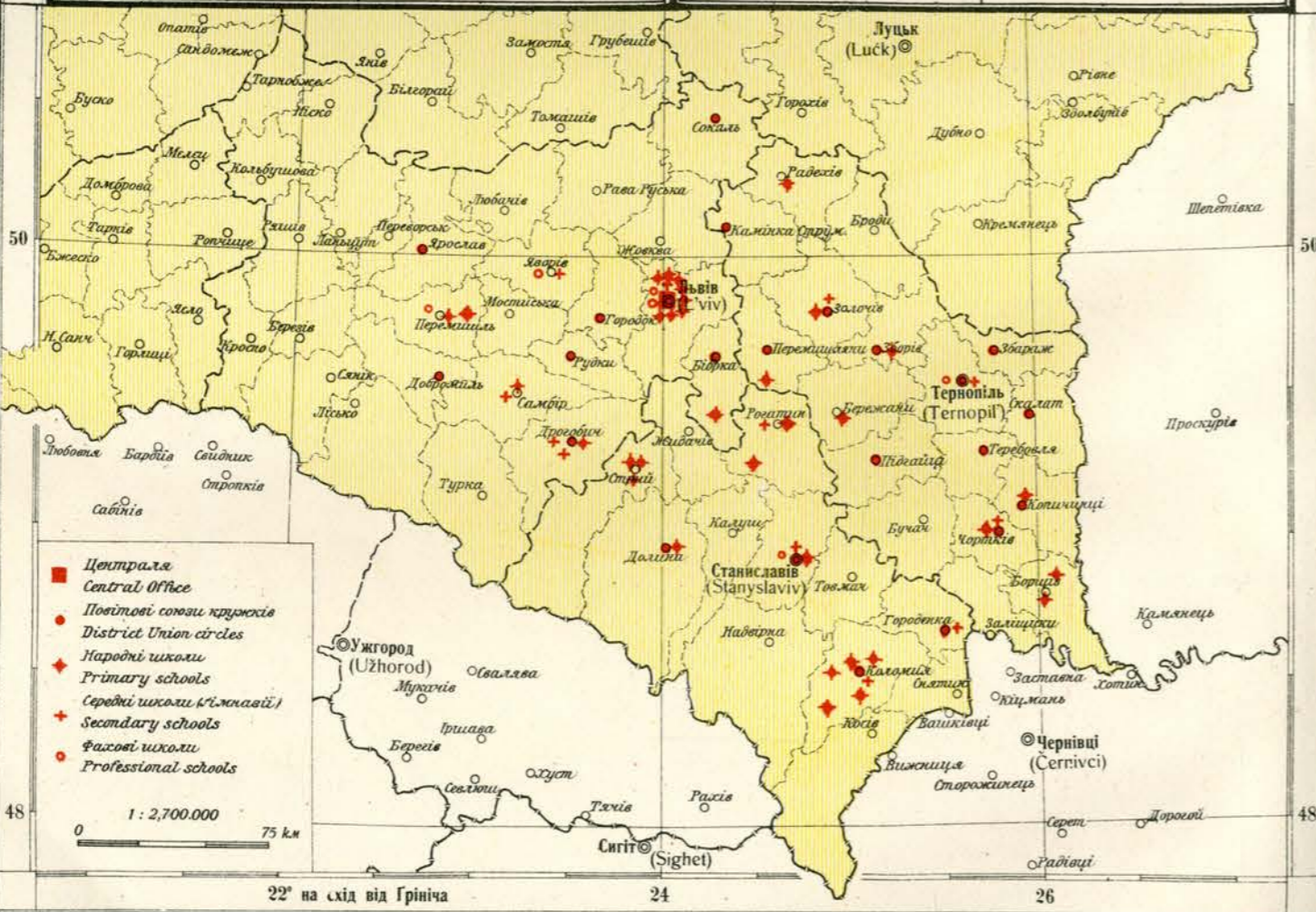
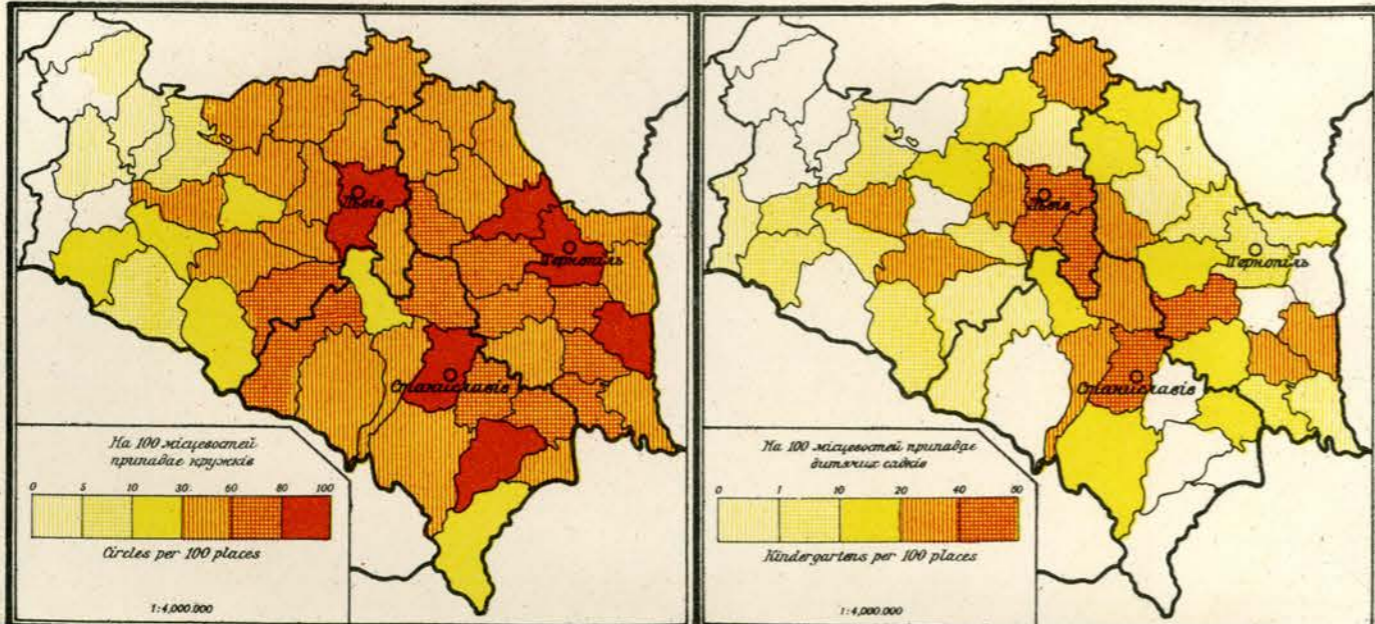

3,96
рл
(1986) 117

АТЛАС
УКРАЇНИ
І СУМЕЖНИХ
КРАЇВ

ATLAS
OF
UKRAINE
and ADJOINING
COUNTRIES

АТЛАС
УКРАЇНИ
І СУМЕЖНИХ КРАЇВ

ATLAS OF UKRAINE
AND ADJOINING COUNTRIES